

Ramiz
Orsər

HƏQQIN SƏSİ

RAMİZ ORSƏR

HƏQQIN SƏSİ

*Professor Şirməmməd Hüseynovun
portret cizgiləri*

Azərbaycan Milli
Kitabxanası

BAKİ-2019
"Elm və təhsil"

Redaktor: **prof. Qulu MƏHƏRRƏMLİ**

Rəyçi: **Ramiz Abutalıbov**

Ramiz Orsər. Haqqın səsi. Professor Şirməmməd Hüseynovun portret cizgiləri. Bakı, "Elm və təhsil", 2019, 304 səh.

Kitab milli-mənəvi irsimizin görkəmli tədqiqatçısı, əsərlərində tarixi yaddaş problemlərini daim öndə saxlamış, xüsusən Azərbaycan Cümhuriyyəti ilə bu gün arasında mənəvi körpü yaratmış professor Şirməmməd Hüseynovun yaradıcılığına həsr olunmuşdur.

Müəllif Ş.Hüseynovu oxuculara təkcə ensiklopedik biliyə malik parlaq alim və ustad pedaqoq kimi deyil, həm də təmizlik, prinsiplilik və dönməzlik rəmzi olan vətəndaş, millət yaddaşının etibarlı daşıyıcısı, mənəvi dəyərləri yaşıdan ziyalı kimi təqdim edir.

Kitab geniş oxucu kütləsi üçün nəzərdə tutulmuşdur.

ISBN 978-9952-37-345-5

© "Elm və təhsil", 2019

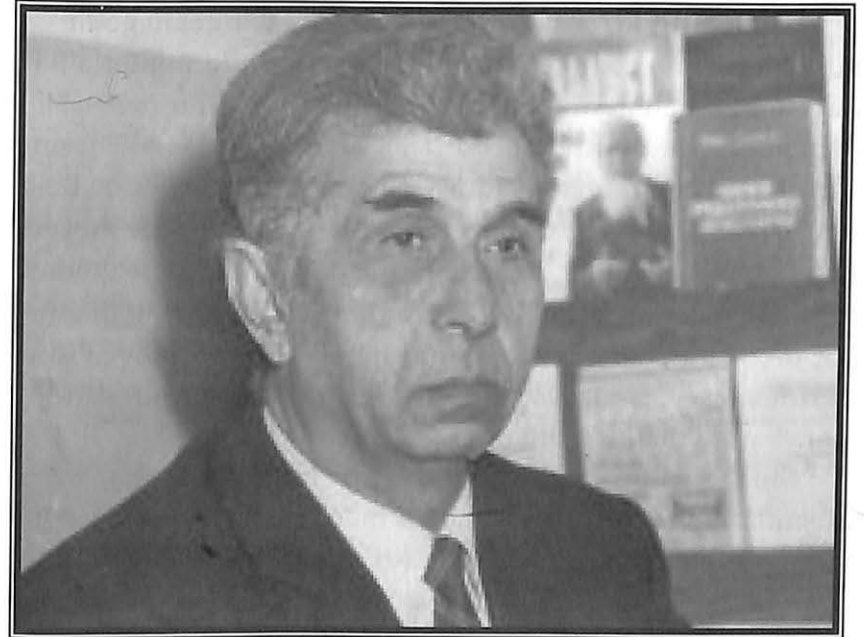
Mən sizin fəaliyyətinizi çox yüksək qiymətləndirirəm. Yadımdadır ki, 1970-ci illərdə siz Azərbaycan televiziyasında siyasi icmal verilişi aparırdınız. Mən o vaxt sizin verilişlərinizi maraqla izləyirdim. O vaxt sovet televiziyasında belə bir veriliş var idi: "Politiçeskoye obozreniye". Onu V.Zorin aparırdı, ondan sonra başqaları aparırdı, bizdə isə siz aparırdınız. O vaxt xarici siyasətlə, başqa ölkələrdə baş verən hadisələrlə bağlı bizim məlumatımız yox idi. Çünki qəzetlərdə bu məlumatlar çox az verilirdi. Ona görə bu icmaldan biz məlumat əldə edirdik və o vaxtdan sizi mən qiyabi tanıyıram, fəaliyyətinizi çox yüksək qiymətləndirirəm.

Azərbaycan xalqı xüsusilə Xalq Cümhuriyyətinin fəaliyyəti ilə bağlı sizin işinizə çox yüksək qiymət verir.

İlham ƏLİYEV
Azərbaycan Respublikasının Prezidenti

(Prezident İlham Əliyevə "Jurnalistlərin dostu" mükafatının təqdim edilməsi mərasimində çıxışından)

"Azərbaycan" qəzeti, 24 noyabr 2013-cü il.

Professor Şirməmməd Hüseynov

MİLLİ MƏFKURƏ VƏ YADDAŞ İŞİĞİNDƏ

Min illərdir ki, tarix öz karvanını asta-asta çəkib gedir və bu tarix bizdən uzaqlaşdıqca onun yaddaşında minlərlə hadisə hopub qalır. Amma tarixin yaddaşı təkcə bu hadisələrdən, maraq davalarından, xatirələr və təəssüratlar xəzinəsindən ibarət deyil, tarixi yaddaş daha çox mahiyyətdir. Belə olmasaydı bəşəriyyət tarixi yaddaşı zamanın yeganə meyarı hesab etməz, xalqlar öz talelərinə bu yaddaşın işığından baxmazdılar. Çünki tarixin bağrından süzülüb gələn mahiyyət təkcə millətin gedəcəyi yolu deyil, həm də mövcudluq uğrunda çarpışan toplumun düşüncəsini, onun milli yaddaşını və milli məfkurəsini müəyyənləşdirir.

Milli yaddaşı olmayan, yaxud bu yaddaşdan uzaq düşmüş unutqan toplum məhvə məhkumdur. Ona görə də varlığını qoruyub saxlama instikti ayıq olan və sabaha can atan xalqlar, onların öndə gedən zəka sahibləri daim milli yaddaşı qorumağa, keşiyində sərvaxt dayanıb onu diri saxlamağa çalışırlar. İstənilən xalqın milli birliyi, bütövlüyü, sarsılmazlığı və tərəqqi yolu məhz onun enerji və qüdrət mənbəyi olan milli yaddaşdan keçir.

Bu kitab bütün ömrünü həmin milli yaddaşın bərpasına həsr etmiş, hadisələr romanı sayılan tarixdən millətin bugünü və sabahı üçün gərəkli ideyaların gün işığına çıxarılması üçün çalışmış, öz fədakar fəaliyyətilə keçmişlə bu gün arasında mənəvi körpü qurmuş böyük tədqiqatçı-alim, professor Şirməmməd Hüseynovun yaradıcılığı haqqındadır.

Belə qiymətli kitabın üzə çıxması təkcə ensiklopedik zəka sahibi olan böyük bir tarixçi alimin, peşəkar mətnşünasın, qüdrətli publisistin yaradıcılığı haqqında danışmaq deyil, həm də XX əsr tariximizin həyəcanlı anlarından, milli haqq və ədalət uğrunda mübarizədən, ideya toqquşmalarından, çiyinlərini həmin mübarizələrin ağırlığı altına vermiş unudulmaz millət fədailərindən söz açmaq deməkdir.

Ölkədə hamı Şirməmməd müəllimi görkəmli pedaqoq, publisist, mətnşünas alim, milli mətbuat tarixinin peşəkar tədqiqatçısı kimi tanıyır. Ziyalılar arasında da, müxtəlif zövqlü oxucular arasında Şirməmməd müəllimin ehtirama layiq olan xüsusi yeri, ayrıca çəkisi vardır. Tarixi yaddaş, Cümhuriyyət tarixi, M.Ə.Rəsulzadə, Ü.Hacıbəyli və s. mövzularla bağlı Şirməmməd müəllim ictimaiyyətin güvən yeridir. Çünki onun həm elmi-pedaqoji, həm publisist fəaliyyəti millət, xalq, vətən və azadlıq sevgisinə dayanır. Ona görə də Ş.Hüseynovun parlaq şəxsiyyəti, nəsilərə nümunə ola biləcək həyatı, məslək mübarizələri, qiymətli araşdırmaları haqqında indiyədək çox yazılıb, barəsində sənədli film çəkilib, biblioqrafiyası nəşr olunub. Ona "İstiqlal işığında" (2014) adlı xüsusi məqalələr toplusu həsr edilib. Professor Rəfael Hüseynov "Millət yaddaşının keşikçisi" (2018) kitabı ilə Şirməmməd müəllimə bir mənəvi abidə ucaldıb. Amma bunlarla yanaşı Ramiz Orsərin oxuculara təqdim etdiyi bu monoqrafik əsərin ayrı bir özəlliyi vardır. Həmin özəllik kitabda ilk dəfə Ş.Hüseynovun elmi-publisistik yaradıcılığının, xüsusən onun Azərbaycan elmi ictimaiyyətində ciddi rəğbət doğurmuş son tarixi araşdırmalarının (M.Ə.Rəsulzadənin 5 cildliyi, Ü.Hacıbəylinin 2 cildliyi, "Azərbaycan"

qəzetində parlament hesabatları, “Odlu yurd”dakı yazılar və s.) sistemli şəkildə tədqiqata cəlb olunması ilə bağlıdır.

Kitabın müəllifi Ramiz Orsər pedaqoqdur, millət müəllimi Şirməmməd Hüseynov şəxsiyyətinin və yaradıcılığının vurğunudur. Bu səmimi sevgi amili, eləcə də ixtisasca filoloq olması, milli problemləri tam həssaslıqla duyması və elmi-tədqiqat işindəki səriştəliliyi ona “Haqqın səsi”ni dolğun notlar və zəngin fikir qaynaqları ilə çatdırmasına imkan vermişdir. Özünün yazdığı kimi, sözdən və qələmdən umduğu niyyətlərinin ciddiliyi, publisist düşüncənin vüsət və dərinliyi, məhz publisistikada ifadə olunan ictimai amal və vicdanın, fərdi əxlaqın ülviliyi sayəsində milli jurnalistika və publisistikamızın simvolu olan Şirməmməd Hüseynov yaradıcılığını müxtəlif rakurslarda, həm də bir dəyər kimi təqdim etmişdir.

Kitabı vərəqlədikcə oxucu ötən əsrin əvvəllərindən bu yana Azərbaycan milli düşüncəsində yer almış ideya burulğanları ilə, milli qayə və məfkurə fırtınaları ilə üzləşəcək, milli kimlik diskussiyalarından keçəcək, Azərbaycan Cümhuriyyətini tarix səhnəsinə gətirən siyasi qasırğaladan, qırmızı terrorlardan keçəcək, millətin imzasını tarixlərə daşıyan istiqlal aşıqlərinin həyatını öyrənəcək, bu gündən keçmişə rahatlıqla baxa biləcəkdir. Bu işdə oxucuya milli qürur və fəxarət mənbəyimiz olan Məhəmməd Əmin Rəsulzadə, Üzeyir bəy Hacıbəyli, Həsən bəy Zərdabi, Əli bəy Hüseynzadə, Əhməd bəy Ağaoğlu, Ömər Faiq Nemanzadə kimi mütəfəkkirlərin düşüncələrindən süzülüb gələn əsərlərin enerjisi yardımçı olacaqdır. Çünki professor Ş.Hüseynov bu fikir nəhənglərinin hamısının əsərlərini oxucuya publisist-

vətəndaş ideali, mənəvi intibah, milli qürur və bəşəri vicdan təcəssümü kontekstində çatdırmışdır.

Kitab müəllifinin ustalığı ondadır ki, parlaq ideya qaynaqlarını, Ş.Hüseynovun bir-biri ilə sıx bağlı olan elmi araşdırmalarını və publisist yaradıcılığını aydın struktur üzrə məharətlə sistemləşdirə bilmiş, görkəmli alimin qələmindən çıxmış qiymətli əsərləri milli məfkurə və yaddaş işığında təqdim etməyə çalışmışdır. Buna görə də Ramiz Orsərin bu kitabı bütövlükdə həm professor Şirməmməd Hüseynov yaradıcılığının ruhunu, həm də bu çoxşaxəli yaradıcılığın miqyasını və onun hər bir millət övladı üçün faydalı olacaq mənə çalarlarını dolğunluq əks etdirir.

Qulu MƏHƏRRƏMLİ,
filologiya elmləri doktoru, professor

MİLLİ MƏTBUATIMIZIN VƏ JURNALİSTİKAMIZIN ŞİRMƏMMƏD HÜSEYNOV MƏKTƏBİ

Portret

- Müəllim, tədqiqatçı-alim, vətəndaş...
- "Qayğısına qalmaq" və "həsr etmək" feilləri arasında mənalı bir ömür yaşayan azərbaycançı...
- Azadlıq aşığı, həqiqətin ünvanı...
- Çernişevskinin yaratdığı Raxmetovun çağdaş azərbaycanlı nümunəsi...
- Mənəvi paklıq, prinsipiallıq və dönməzlik rəmzi...
- Azərbaycançılıq ideyasının daşıyıcısı və müasir dövrdə nəfəsvericisi...
- Yalana, yaltaqlığa, ikiüzlülüyə, diletantlığa hər zaman və hər yerdə "qırmızı vərəqə" göstərən Vətəndaş-hakim...
- Əqidəsi və məsləki poladdan, "Tanrının bizə bəxş etdiyi insan"...
- Sadə həyat tərzilə nümunə olan, həmişə doğrunu dilə gətirən, həqiqətə sadıq tək-tük mücahidlərdən biri...
- Millət yaddaşının etibarlı daşıyıcısı...
- Bəlkə də, "Talisman"...
- və sair və ilaxır...

Bunlar mənim qəhrəmanımın portret cizgiləridir.

Yaşlı nəsil, ziyalılar və məmurlar, böyük gənclər ordusu, mətbuatla ilgili hər kəs bu portret təqdimatımdan söhbətin kimdən getdiyini və nədən qaynaqlandığını, yaqin ki, bildilər. Belədə deyiblər, Allahdan gizlin olmayan, bəndədən ni-

yə gizlin qalsın! Bəs onda portretin ünvanı, sahibi kimdir?

- Əlbəttə, professor Şirməmməd Hüseynov!

Tanışlıq

Şirməmməd Ağaməmməd oğlu Hüseynov 1924-cü il dekabrın 17-də Şəkidə anadan olub. Həmin şəhərdə M.F.Axundov adına 2 nömrəli orta məktəbi (1940), Şəki ikiillik Müəllimlər İnstitutunun Fizika-riyaziyyat fakültəsini (1940-1942), Azərbaycan Dövlət Universitetinin filologiya fakültəsinin jurnalistika şöbəsini (1945-1950) fərqlənmə diplomu ilə bitirmişdir. Sonra M.V.Lomonosov adına Moskva Dövlət Universitetinin aspiranturasında təhsil almışdır (1950-1954).

Əmək fəaliyyətinə müəllim kimi başlamış, Zaqatalanın Varxian, Şəkinin Aşağı Göynük, Oxud və şəhər 10 №-li orta məktəblərində fizika-riyaziyyat müəllimi işləmiş (1942-1944), "Nuxa fəhləsi" qəzetində ədəbi işçi kimi çalışmış (1944-1945), sonrakı dövr əmək fəaliyyəti isə Bakı Dövlət Universiteti ilə bağlı olmuşdur. "Lenin tərbiyəsi uğrunda" qəzetində redaktor müavini (1947-1950), "Azərbaycan müəllimi" qəzetində şöbə müdiri (1948-1950) olmuşdur. Filologiya fakültəsi Jurnalistika kafedrasının baş müəllimi, dosenti (1954-1961), Jurnalistika fakültəsinin dekanı (1970-1976), Mətbuat tarixi və ideoloji iş metodları kafedrasının müdiri (1976-1980) vəzifələrində çalışmışdır.

Ş.Hüseynov 1971-1982-ci illərdə SSRİ Təhsil Nazirliyi Jurnalistika üzrə elmi-metodiki şurasının üzvü, 1976-1979-cu illərdə SSRİ Jurnalistlər İttifaqının sovet mətbuatı, televiziya-sı və radiosu tarixinə, nəzəriyyə və təcrübəsinə dair əsərlərin

Ümumittifaq müsabiqəsi komissiyasının üzvü olmuş, 1988-ci ildən ADU Jurnalistika fakültəsinin Mətbuat tarixi və ideoloji iş kafedrasının professorudur.

Şirməmməd Hüseynov həm respublikamızda, həm də ölkəmizdən kənarda onlarca beynəlxalq konfransın iştirakçısı olub, məruzə və çıxışlar edib. 1954-cü ildən (ilk kitabı həmin ildə Moskvada MDU nəşriyyatında çap edilmişdir) 2018-ci ilədək 35 kitabı və monoqrafiyası nəşr olunmuş, 60-dan çox toplu və jurnal yazısı, 65 adda yerli mətbu orqanında 1000-dən çox elmi-publisistik məqaləsi dərc olunmuşdur.

Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin 100 illiyi ilə əlaqədar hər həftənin şənbə günləri "525-ci qəzet"də iki səhifəlik material və sərhəllər, "Azərbaycan" və "Yeni müsavət" qəzetlərinin səhifələrində isə ardıcıl olaraq 1918-1920-ci illərin dövrü mətbuat orqanlarında çap olunan məqalələrlə bağlı şərhəllər çıxış etmişdir. Mənim oxucu qənaətimə görə, Şirməmməd Hüseynov bu yazıları ilə "525-ci qəzet"i, ölkənin oxunaqlı nəşrlərindən olan "525-ci qəzet" isə Şirməmməd müəllimi daha da populyarlaşdırıb.

Elə buradaca yazıçı-publisist Sadiq Elcanlı ilə həmrəy və həmfikir olduğumu da bildirirəm.

"Yazılarında qızılı buğda zəmilərinin şövqü sayrısan, ruhunda halal əkinçi əllərinin qabarı görünən müəllimlər müəllimi, milli mətbuatımızın patriarxı Şirməmməd Hüseynovu və onun "525-ci qəzet"də silsilə şəklində təqdim etdiyi möhtəşəm məqalələri ehtiramla yada salıram. Şirməmməd Hüseynovun, xüsusilə, Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti, onun liderləri ilə bağlı həqiqətpərəst mövqeyinə belə ardıcıl şəkildə, özü də geniş əhatədə yer verilməsi, onunla xalq, ta-

rixlə bu gün arasında mətbuat körpüsü yaradılması "525-ci qəzet"in ən böyük xidmətlərindən biridir. Bir çox gizli-aşkar hadisələrin canlı şahidi olmuş bu nəhəng mətbuat xadimiylə silsilə qəzet görüşlərini şəxsən neçə müddətdir ki, böyük bir sevgiylə, minnətdarlıq duyğusuyla izləyirəm, gözləyirəm və hər dəfə belə görüşdən sonra "525-ci qəzet"in "əllərini" sıxıram, – sağ ol, qardaşım, – deyirəm, – sağ ol ki, unudulan həqiqətləri yada salırsan, vaxtın amansız dəyirmanında unudulmağa qoymursan; sağ ol ki, xalqı öz böyük insanları, böyük həqiqətləri ilə yenidən qovuşdurursan, beləliklə, millətin tarixi yaddaş enerjisini, itkin tarixi gücünü bərpa edirsən, necə deyirlər, təkrar istehsala qaytarırsan...." (Sadiq Elcanlı, "525-ci qəzet", 1 sentyabr 2017-ci il, səh.9.)

Ş.Hüseynovun fədakar əməyi, elmi və publisist fəaliyyəti yüksək dəyərləndirilib: "Qızıl qələm mükafatı" (iki dəfə; 1966 və 1972), Əməkdar Jurnalist fəxri adı (1988), Zərdabi mükafatı (1991), Y.Məmmədəliyev mükafatı (1992), M.Ə.Rəsulzadə mükafatı (1998), Prezident təqaüdü (2005), I dərəcəli Ali Media mükafatı (2010), Z.Xəlilov adına mükafat (2013) və "Şərəf" ordeni ilə (2014) təltif edilmişdir.

Gəzişmələr

Daim yaşadığı zamanın tufanlarına sinə gərə-gərə öz işıqlı məsləki yolunda addım-addım, çətinliklə, amma çox inamla irəliləyən Şirməmməd müəllim haqqında hələ onun sağlığında topladığım qeydlərə nəzər salıram...

Şair və yazıçılar, görkəmli dövlət və elm xadimləri, tarixi şəxsiyyətlər, seçilən ziyalılar və s. (siyahını kifayət qədər

uzatmaq olardı) haqqında zaman-zaman çox tutarlı sözlər deyilib, fikirlər sərgilənib. Hətta bəzən yeri gəldi-gəlmədi sözlər naxışlandırılıb, təriflər yağdırılıb, könüllər alınıb. Qarşılığında bu məqsədli “tərifnamələrin” önündə işıqforların yaşıllı yandırılıb. Şübhəsiz, həmin marafon bu gün də davam etməkdədir. C.Cabbarlının “itilgetlər”i (inteligentləri) itib getməyiblər. Onların indi də “meydan sulayanları”, mey-dangirlik edənləri var. Sözsüz, bu da bir sosial xəstəlikdir. Biz də belə xəstələrə, onların xəstə ruhlarına Allahdan şəfa-lar diləyirik.

Heç bir mübaligəyə yer vermədən deyə bilərəm ki, Şirməmməd müəllim haqqında deyilənlər və yazılanlar həqiqətin gözündən süzülüb gələn bulaq suyu kimi şəffaf və təmizdir. Onun haqqında deyilən və yazılan söz sərin su kimi ürəklərə və könüllərə bir tərəvət bəxş etdiyi kimi, onun bən-zərsiz obrazını da canlandırır. Digər tərəfdən, Şirməmməd müəllim haqqında yazılan yazılardan və səsləndirilən fikir-lərdən o təmənnasız insana sevgi bir qızıl xətt kimi keçir, şəxsiyyətinə və əməyinə verilən dəyər, qiymət kimi bir müstəvidə – təmizlik, yenilməzlik və fədakarlıq müstəvisin-də çevrələnir. Şirməmməd müəllim haqqında yazan və ya fi-kir səsləndirən ictimai xadim də, məmur da, alim də, ziyalı da, qələm dostları, əqidə və məslək qardaşları, tələbələri, dost-tanışları, sırası vətəndaşlar da eyni “dalğada”, eyni kökdə eyni sevgi, eyni duyğu və eyni vurgunluq, eyni hey-ranlıqla onun çox palıtralı portret cizgilərini istək və məhəb-bətlərinin, düşüncələrinin işığında sərgiləyirlər:

“Hörmətli Şirməmməd müəllim!

Sizin “Azərbaycan” qəzetində parlament hesabatları və

şərhlər (noyabr 1918–aprel 1920)” kitabınızın nəşr olunmuş hər iki cildini (Bakı, 2015-2016) əvvəldən sonacan cümlə-bəcümlə oxudum. Və əminliklə deyə bilərəm ki, bu, hər şey-dən əvvəl, kifayət qədər mükəmməl bir mətnşünaslıq işidir; ikincisi, eyni dərəcədə mükəmməl bir yazıçı-jurnalist işidir; üçüncüsü (və ən başlıcası) isə böyük bir vətəndaşlıq işidir ki, hər cür təqdirə layiqdir” (Nizami Cəfərov, akademik, millət vəkili).

Filologiya elmləri doktoru, professor Qulu Məhərrəmli böyük söz adamının, fədakar tədqiqatçı, alim, əsl Azərbay-can ziyalısının portretini sözün dili ilə, fəhminin işığında be-lə canlandırır: “Onun güclü məntiqi və nüfuzedici intonasi-yası var, müsahibini tez inandıra bilir. Cazibədar və təsirli nitqi var, adamı dərhal-ovsunlayır. İti ağı, parlaq zəkası, qeyri-adi düşüncə tərzı və dərin biliyi var, ondan həmişə nə-sə öyrənmək olur. O, həqiqətə və öz həyat prinsiplərinə sa-dıqdır, odur ki, həmişə öz dili ilə danışıır. Yalnız öz sözünü deyir. Yaltaq və savadsızları sevmir, diletantlara qarşı barış-mazdır, hər işində peşəkar səviyyə və heyratamız akademik səliqə var. Təbiətə bir az sərtədir, zəhmliədir, nöqsanları üzə deməkdən, açıq tənqiddən çəkinmir, bu səbəbdən də ondan ehtiyatlanır, bəzən də qorxurlar. Həm də obyektiv, ədalətli, rəhmədil və xeyirxahdır. Həyatı boyu həmişə haqqı pozula-nın yanında olub” (Q.Məhərrəmli. “İstiqlal işığı” məqaləsi, 2014).

“Onun haqqında danışanda adının önündə çoxsaylı epi-tetlər qoymağa çalışırlar. “Böyük alim”, “görməli tədqiqat-çı”, “jurnalistikamızın patriarxı”, “jurnalistika elmimizin ko-rifeyi”, “qeyrətli vətəndaş”, “fədakar insan”, “mehriban ailə

başçısı" və s. Beləcə, ildən-ilə pərəstişkarları onun kimliyini, şəxsiyyətini layiqincə xarakterizə edə biləcək daha nadir, daha bəlağətli, daha sanballı ifadələr axtarıb tapmağa və sanki bununla ona olan, lakin özünün iddiasında bulunmadığı bir mənəvi borcun öhdəsindən gəlməyə, əvəzini verməyə çalışırlar. Son günlərdə eşitdiyim "millətin mühəndisi", "müasir milli düşüncəmizin arxitektoru", "millətin müəllimi" kimi fəxri adlar da Şirməmməd Hüseynova xalq sevgisinin, ziyalı rəğbətinin, tələbə məhəbbətinin doğurduğu ən səmimi duyğulardan qaynaqlanır" (Cavanşir Feyziyev, fəlsəfə doktoru, millət vəkili).

"Azərbaycan tarixinin görkəmli bilicisi, neçə-neçə jurnalist və alimlər nəslinin ustadı, uzun, məzmunlu və mənalı ömrünün doqquzuncu onilliyini bütünlüklə Cümhuriyyət lideri Məhəmməd Əmin Rəsulzadənin zəngin irsinin nəşrinə həsr etmiş professor Şirməmməd Hüseynov öz yeni kitabına yazdığı kiçik "Ön söz"də çoxmənalı bir xəbərdarlıq edir: "Bu il Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin 98 yaşı tamam olacaq – 100-ə az qalıb..."

Oxuculara təqdim olunan "Azərbaycan" qəzetində Parlament hesabatları və şərhlər (noyabr 1918–aprel 1920, I cild)" kitabı ömrünün 10-cu onilliyinə qədəm qoymuş Şirməmməd müəllimin özünün bu 100 illiyə artıq hazırlaşmağa başladığına bariz bir nümunədir. Həm də çox ibrətamiz bir nümunə" (Solmaz Rüstəmov, tarix elmləri doktoru, professor).

"Əgər məndən xəbər alsaydılar ki, son əsrin ən yüksək bəşəri və milli şüurlu və vicdanlı Azərbaycan jurnalisti kimdir, bir an belə düşünmədən Şirməmməd müəllimin adını çəkərdim.

Əsrimizin jurnalistikası, əsasən siyasətin carçısı və nöqərləri səviyyəsinə "yüksəlmişdir". Bir-birini gah təsdiqləyən, gah inkar edən böyük və kiçik, uzun və qısa ömürlü jurnalistlərimiz olmuşlar və vardır, amma Şirməmməd müəllim kimilərini tapmaq çox çətindir." (Nurəddin Rzayev, tibb elmləri doktoru, professor).

"Ş.Hüseynovun yeni və dəbdə olan terminlə desək, müəllimlik imici klassik mahiyyət daşıyır. Ə.Haqverdiyev, A.Şaiq, Y.Məmmədəliyev və b. kimi klassik müəllim keyfiyyəti ona da xasdır. Bu keyfiyyətin başında azərbaycançılıq dayanır" (Cahangir Məmmədli, filologiya elmləri doktoru, professor).

"Şirməmməd müəllim elmdə, siyasətdə havayı güllə atanlardan deyildir. O zaman söz silahına sarılır ki, ürəyində deməmək mümkün olmayan sözü, zirehi dəlib keçən gülləsi hədəfi sərrast seçir" (Fəmil Mehdi, şair-publisist, filologiya elmləri doktoru, professor).

"Üzeyir bəyin və Məhəmməd Əmin Rəsulzadənin məqalələrini transliterasiya edərək, həm qəzetlərdə dərc, həm də ayrıca kitablar halında nəşr etdirən Şirməmməd Hüseynov kimi vicdanlı araşdırıcının işini hazırda bir başqasının belə şövq, səriştə və peşəkarlıqla icra edə biləcəyini ağla gətirə bilmirəm" (Rəfael Hüseynov, AMEA-nın həqiqi üzvü, akademik, millət vəkili).

"Şirməmməd müəllim elm fədaisidir. Xüsusən milli məfkurəmizin-azərbaycançılığın banisi, milli ideyalarımızın "böyük mürşüdü" Məhəmməd Əmin Rəsulzadənin irsinin öyrənilib təbliğ edilməsində Şirməmməd müəllim misilsiz xidmət göstərir". (Tofiq Köçərli, tarix elmləri doktoru, aka-

Az 3134/2

demik).

"... H.Zərdabi yeni başlanan, yeni formalaşan hələ barmaqla sayılacaq qədər az, lakin siyasi və mənəvi yükü sayından çox-çox böyük olan bir ziyalı mühitinin başında dayanırdı. XXI əsrin əvvəllərində Şirməmməd müəllim isə bilgisayarla sayılacaq qədər geniş bir ziyalı dairəsinin içində tənhadır. Tənhadır – gördüyü işlərin milli qayəsinə, atdığı addımların ictimai mahiyyətinə görə. Sözün həqiqi mənasında elə sözünü üzə deyən, düzünü dilə gətirən bu böyük kişi təmtəraqsız ömrünü millət üçün yaşadı. Şirməmməd müəllim bəlkə də heç kəsin görə bilməyəcəyi elə işlər gördü ki, həmin işlər millətin yaddaşını təzələdi, bu gününü dayanıqlı, sabahını etibarlı etdi." (Cəmil Həsəni, tarix elmləri doktoru, professor).

"Bu gün yaradıcılığına və şəxsiyyətinə hörmət etdiyimiz ziyalılar o vaxt bizə partiyalı mətbuatdan dərs deyirdilər. Yeganə bir inqilabçı müəllimimiz vardı ki, o zaman adı ancaq universitetlə bağlı adamlara və yəqin ki, DTK əməkdaşlarına məlum idi – indi ən yaxşı şərhçilər sırasında tanınan Şirməmməd Hüseynov. Beş illik tələbəlik dövründə təkcə o bizi inqilaba, azadlığa, müstəqilliyə səsləyirdi. Təkcə o, düzə-düz, əyriyə əyri deyirdi. O, bütün inqilabi dəyişiklikləri irəlicədən görürdü və öz inamını, öz arzularını qətrə-qətrə bizə yeridirdi" (Afaq Məsud, yazıçı-publisist).

"... hər gün titullarını, vəzifələrini qoruyucu paltar kimi əyninə geyib daşıyan, həm də dövlətdən, cəmiyyətdən qayğı, pul, fəxri xiyabanda yer gözləyən personallarla müqayisədə, 90 yaşının həndəvərində belə, öz haqqını unudaraq Rəsulzadənin, Həsən bəy Zərdabının, Üzeyir bəyin və daha

kimlərin haqqını qaytarmağımızın vacibliyini bizlərə xatırladan Şirməmməd müəllimin obrazını daha aydın görə bilərsiniz. Məhz aydın görə bildiyin Şirməmməd Hüseynov obrazı azsaylı Azərbaycan aydınının obrazıdır" (Fazil Mustafa, millət vəkili).

"Şirməmməd müəllimi heç vaxt, heç yerdə soyuq, biganə, ürəksiz, cəsarətsiz danışan görmədim. Həmişə ən vacib, ən yaxşı bildiyi şeylərdən, ən əsas millətin tale məsələlərindən danışır. Buna görə də yüksək səsle və cəsarətlə danışır. Məncə, onun uzun və şərəfli yaşamağının bir səbəbi də budur" (Sabir Rüstəmxanlı, Xalq şairi).

"... təhsil aldığım vaxtlar yadımda qalan çoxlu hadisələr var. Amma ən yadımda qalanı professor Şirməmməd Hüseynovun bizim qrupa-dörd qoşa saat dediyi mühazirələr idi ki, elə o mühazirələrə qulaq asa-asa haçansa Şirməmməd müəllim haqqında mütləq yazacağımı qət eləmişdim. Və həmin o yazının adını da dəqiqləşdirmişdim: "Dörd qoşa saat".

Hələ məşhur yenidənqurmanın başlanğıcında dörd qoşa saat "Burjua jurnalistikası"nın mahiyyətini anladan Şirməmməd müəllim həm də bir az ezop diliylə, bir az sətirləti sözlərlə, bir az mimikayla sovet mətbuatıyla burjua mətbuatı arasındakı fərqi bizə çox aydınca başa salmışdı və bu sətirlərin müəllifinin dünyagörüşündə ilk dəyişik çalarlar, demokratik cümlələr də, deyəsən, elə o vaxt oyanmağa başlamışdı" (Rəşad Məcid, "525-ci qəzet"in baş redaktoru).

"Mən Şirməmməd müəllimi ədalət tərəfdarı, prinsiplilik meyarı kimi çox istəyirəm" (Vaqif Bəhmənli, şair-publisist).

"Gəlimli-gedimli dünyada insanın sifariş etdiyi, həmişə xidmətində durmağa can atdığı üç unudulmaz, ülvi doğması olur: Ulu Tanrı, Valideyn və Müəllim. Azərbaycan jurnalistlərinin böyük bir hissəsinin yetişməsində əvəzsiz xidmətləri olan Şirməmməd müəllim də belə doğmalardandır" ("Alternativ" qəzeti).

"... Həyatda zahiri görkəminə və əməlinə görə hərəni kiməsə oxşadırlar. Kimini dayısına, kimini atasına, kimini əmisinə, yaxud müəlliminə. Şirməmməd Hüseynov bəlkə də yeganə şəxsiyyətdir ki, məhz özünə oxşayır. Yəni, elə özüdür ki, var. Nə qədər çalışırıq Şirməmməd müəllimin kiməsə oxşarlığını tapaq, mümkünsüz olur" ("Təzadlar" qəzeti).

"Bakıda olduğu kimi Şəkiddə də Şirməmməd Hüseynov məclislər yaraşığıdır. Sözündən, söhbətindən, şəkillərə məxsus yumor, ağsaqqal təmkini və dözümlü, arifanə eyhamları, səmimiyyəti əskik olmayan Şirməmməd müəllim jurnalist həmkarlarına da layiqli qayğı və təvazökarlıqla yanaşır, öz bilik və təcrübəsini onlardan əsirgəmir. ("Şəki fəhləsi" qəzeti).

"... Sizi hər dəfə dinlədikcə, mən sizin sözlərinizdə həmişə bir yenilik duymuşam, bir cəsarət duymuşam, bir qeyrət duymuşam, bir həqiqət duymuşam.

Bilirsiniz, siz lap keçmiş kişilər kimisiniz. O kişiləri deyirəm ki, keçmişdə öz sözlərini kişi kimi deyiblər və tutduqları mövqelərini dəyişməyiblər" (Allahverdi İsmayılov, Naxçıvan).

"Siyasi baxışınız və ən nəhayət, cəsarətiniz sizi tanıyanlara az-çox bəllidir. Sizi respublikamızda gedən yeniləşmə

prosesinin önündə addımlayan demokratik fikirli bir ziyalı kimi görmək xalqımızın bütün yurdsevər və vicdanlı övladlarının arzusudur. İnanmaq istərdim ki, sizi bu yoldan heç bir şər qüvvə döndərə bilməyəcək" (Asif Taliboğlu, Bakı).

"Fəxri adınız mübarək, Şirməmməd müəllim, halaldan da halaldır, şirlik də, məhəmmədlik də, müəllimlik də, əməkdarlıq da, jurnalistlik də. Son çıxışınız xüsusi alqışlanmağa layiqdir, uğurlar!". (Zeynal Məmmədov, Ağdam).

"Xalqımızın qeyrətini çəkən, dərdinə yanan ziyalı olduğunuz üçün sizə minnətdarlığımızı bildiririk" (Hafiz Mehdiyev, Mingəçevir).

"Azərbaycanda bir Şirməmməd Hüseynov fenomeni də var. Bu adamın Azərbaycan sevgisi məndən ötrü Məhəmməd Əmin Rəsulzadənin eşqindən balaca deyil" (Mirşahin Ağayev, jurnalist).

Diqqətli oxucular səsləndirdiyim fikirlərin nə qədər həqiqətlə kökləndiyini müəyyənləşdirərlər. Əlbəttə, gətirdiyimiz nümunələr dəryadan damları xatırladır.

Və elə buradaca yaddaşımda bir xalq mahnısından misralar "çiçəklədi". Mən də onları sevə-sevə dodaqaltı züm-zümə elədim:

"Elin sözü əzəl-axır
düz olur, düz olur!"

Kamillik

Kamillik haqqında söz düşən kimi hər kəsin ağlına gələn ilk kəlam ulu Nizaminin bu misraları olur:

Kamil bir palançı olsa da insan,
Yaxşıdır yarımçıq papaqcılıqdan.

Şirməmməd müəllim əsl kamillik etalonudur. Onu ayrı-ayrılıqda çoxtərəfli amplyualarda sevgi dolu bir ürəklə, isti və duyğusal sözlərlə vəsf edənlər də son nəticədə bir Ustad kamilliyinə "güzgü" tutmuş olurlar.

Şirməmməd Hüseynov müəllim obrazında kamildir;
tədqiqatçı-alim obrazında kamildir;
jurnalist – qələm və söz sahibi obrazında kamildir;
əqidə, məslək dostluğunda kamildir;
milli əxlaq və vicdan daşıyıcısı obrazında kamildir;
sadiq və sədaqətli ailə başçısı obrazında kamildir;
ata-valideyn obrazında kamildir;
vətəndaş obrazında kamildir;
və s. və ilaxır.

Özü başdan-ayağa kamillik nümunəsidir.

Azad sözün məcnunu, həqiqətin ünvanı

Bəzən mənə elə gəlir ki, Şirməmməd müəllim cəmiyyətin, ictimai əxlaqın, hətta azad sözün belə əvvəlcədən çevrələdiyi həqiqətə sığmayan, həmişə hərəkətdə olan, hər hansı qəlibə uyğunlaşmayan, dinamik, bəzən də impulsiv bir

müəllim, tədqiqatçı-alim, ziyalı-vətəndaşdır. O, zaman və məkana heç bir kölgə salmadan tarixi gerçəkliyi və tarixi faktı çağdaş reallığın və gerçəkliyin işığında ürəyindən keçirib ümumtürk tarixi və taleyi miqyasında müştərək amil və dəyər kimi qiymətləndirir və təhlil süzgəcindən keçirir. O, elmi-publisistik məqalə və çıxışlarında ardıcıl realistdir və həmişə həqiqətpərəstliyin sükani arxasındadır. Yaşadığımız dövrün və günün siyasi mənzərəsi və tələbləri onun məqalə və çıxışlarından bir qırmızı xətt kimi keçir. Tarixi araşdırmalarında, publisistik qeydlərində, pedaqoji fəaliyyətində də, məslək və əqidəsində olduğu kimi dönməz, əyilməz və ardıcıldır. Onu yaxından tanıyanlar bir şeyi də çox yaxşı bilirlər ki, Şirməmməd müəllimi tutduğu yoldan döndərmək, heç olmasa onu yerindən tərpətmək belə mümkün deyil. 50 ilə yaxın bir müddətdə onu tanıyan əqidə qardaşı, milli dəyərlərimizin kamil daşıyıcısı, türk dünyasının böyük oğlu Bəxtiyar Vahabzadənin dediyi kimi: "... onu ömrü boyu tutduğu yoldan və tapındığı əqidədən qoparmaq, heç olmasa bir balaca laxlatmaq belə mümkün deyil. O, inandığına inanır, nifrət etdiyinə sona qədər nifrət edir, sevdiyini isə tərəddüdsüz sevir. Bir sözlə, qələmindən çıxan bütün yazılarının arxasından onun sınımaz, dönməz, əyilməz şəxsiyyəti boylanır. Bu isə qələm əhli üçün çox vacib şərtidir. O, ətrafımızda cərəyan edən irili-xırdalı bütün hadisələrə yalnız öz gözləri ilə baxır, öz ağı ilə də qiymətləndirir. Onun öz yaxınlarına, qohum-qardaşına, dostlarına və hətta övladlarına olan münasibəti də eyni dərəcədə güzəştisiz prinsip və eyni baxış əsasında qurulmuşdur."

Elə bunlar da Şirməmməd müəllimi onu tanıyanların

gözündə və qəlbində heykəlləşdirən amillərdir.

M.Ə.Rəsulzadənin ali təhsilinin olmadığını car çəkib qüsurlara Şirməmməd müəllim belə cavab verir: "Tolstoy, Dostoyevski, Üzeyir bəy, Cəlil Məmmədquluzadə, Sabirin ali təhsili olmayıb, amma sənin diplomun var. İndi sən onlarla bərabərmi adamsan?!"

Və yaxud:

Hər bir millət üçün siyasi mədəniyyətin vacibliyini dərk edərək onu gündəmə gətirən Şirməmməd Hüseynov çağdaş dünyamızın mənzərəsindən ibrətamiz və çox maraqlı bir müqayisə aparır: "Nə üçün Şərqi Avropanın sosialist ölkələrində avtoritar rejimdən demokratik quruluşa keçid çox sürətlə, əsasən ağrısız və tələfatsız keçir, keçmiş Sovet İttifaqı isə hələ də çalxalanır. Ona görə ki, Rusiyada və sonralar Sovet İttifaqında siyasi mədəniyyət aşağı səviyyədə olub".

Tam siyasi azadlığa çatmaq üçün siyasi mədəniyyətin vacib şərt olduğunu birdəfəlik dərk etməyin zəruriliyi qənaətinə gəlir.

Şirməmməd müəllimin müsahibələrində, günümüzün ən mühüm hadisələrinin şərhində siyasi icmalçı olaraq ədalətli və prinsipial mövqe sərgiləndiyi kimi, təhlillərinin bir çoxu da son dərəcə bədiilik və obrazlılıq nümunələridir. Məsələn: "Yer üzündəki bütün təbii fırtınalar (vulkan püskürməsi, zəlzələ və s.) günəş enerjisinin qeyri-bərabər bölünməsi nəticəsində baş verdiyi kimi, ictimai böhranlar da maddi nemətlərin qeyri-bərabər bölünməsi, milli ədalətsizlik zəminində meydana gəlir. Demək, həm təbliğ və həm də cəmiyyətdəki fırtınaların əsas səbəbi ədalətsizlik imiş".

Onun nitqində vacib olan pafosu, yazıdakı manerası o

qədər dəqiq və sərrastdır ki, dinləyicinin və ya oxucunun maraq dünyasını işıqlandıra, ona təsir edib hərəkətə gətirə bilər. Bu səbəbdən də dinləyici və oxucunun hissəsinə və əqlinə hakim kəsilməlidir, onu təkrar-təkrar düşünməyə vadar edir.

Bu, bir faktdır ki, Şirməmməd müəllim tarixə, fərdlərə yarımaq üçün boğazdanyuxarı tərifi və maddahlıqdan və ya haqq-nahaqq, yerli-yersiz tənqiddən çox-uzaqdır. O, kimə və nəyə görə, heç vaxt beynini və müqəddəs bildiyi sözü zorlamır. Söz onun dilindən sanki abi-zəmə kimi süzülür. Tarixi gerçəkliyə azad sözün gözü ilə baxmaq, maraqlı tarixi paralellər tapıb xalqı, milləti düşündürən sualları gündəmə gətirmək və onlara azad sözün işığında cavab vermək Şirməmməd müəllimi zamandaşlarından və qələmdaşlarından fərqləndirən səciyyəvi xüsusiyyətlərindəndir.

Bəzən mənə elə gəlir ki, azad sözünün dad və tamını Şirməmməd müəllim qədər bilən, onu söyləməkdən xüsusi həzz və ləzzət alan az adam tapılar, bəlkə də tapılmaz.

"Söz o zaman azad olur ki, həqiqəti ifadə edir. Haqqı söyləməyən söz azad deyil. Yalnız doğruları göstərən söz cəmiyyət tərəfindən qiymətləndirilir, ictimai şüura təsir göstərir, ümumxalq rəyini formalaşdırmaq gücünə malik olur. Belə olanda azad söz insan oğlu və cəmiyyətin təəssübünü çəkən hər bir vətəndaş üçün həyat, yaşam vasitəsinə çevrilir. Çünki bətnində doğrular, həqiqətlər gəzdirmən azad söz insan və cəmiyyət həyatının rifahı, asudəliyi, xoşbəxtliyi üçün ən mühüm vasitədir" (Şamil Vəliyev, filologiya elmləri doktoru, professor)

"Azad sözün və həqiqətin işığında, müdriklik yaşı və

akademik təcrübənin zirvəsində dayanıb milli mətbuat və jurnalistika tariximizə "güzgü tutan" Şirməmməd müəllim yalnız keçmiş tarixi gündəmə daşımır, eyni zamanda gələcək tarixə bütöv və doğru həqiqətlərin çatdırılmasını da diqqətdə saxlayır. Doğrunun, haqqın və həqiqətin dilinin bütün zamanlarda uzun olduğu ona da gün kimi aydındır. Və bu aydınlıq içində bu gün də qələminə və özünə dinclik, rahatlıq vermir, doğrunun və həqiqətin üzə çıxmasına və gündəmdə olmasına xidmət edir.

Bizdə el arasında belə bir deyim var: "Ho" var adamı dağa qaldırır, "ho" var adamı dağdan endirər". Atam da deyirdi ki, hamımız danışanda və ya yazanda eyni dilin vəhidlərindən istifadə edirik. Ancaq adam var ki, sənə "can" deyəndə də, elə bil canına qurd yağı çəkirlər, adam da var, sənə "kor" deyəndə də elə bil onun sözü canına yağ-bal və işıq kimi yayılır. Şirməmməd müəllimin sözü adamı sadəcə olaraq sehləmir, həm də eyni zamanda düşündürür, təhlillər aparmağa, düzgün nəticələr çıxarmağa hazırlayır və səfərbər edir. Çünki Şirməmməd müəllim özü "... bəzən zaman, şəraitə sığmayan təmiz bir dünyası, mənəviyyəti ilə hər kəsə nümunə olmuş" (Vasim Məmmədəliyev, akademik) bir adamdır.

"Bu gün Azərbaycan mətbuatında, publisistikasında, elmində və ictimai süurunda professor Şirməmməd Hüseynovun adı bir rəmz kimi qəbul olunur. Bir jurnalist, pedaqoq, publisist, alim və tədqiqatçı kimi onun çoxşaxəli fəaliyyətini bu keyfiyyətlər birləşdirir: prinsiplilik, namus, vicdan və ləyaqət. Onun olduğu yerdə rüşvət almaq qorxudan heç kimsin ağına gəlməz, zəhmindən adamlar yalan danışmağa

ürək etməz. Əli dəyən sənədlərdə heç kim saxtakarlığa qol qoya bilməz. O, hər sahədə nümunədir, elmdə də, təhsildə də, şəxsi davranışda, ictimai əlaqəda da. Nəfsinə hakim olmağı, həqiqəti çəkinmədən deməsi, yalana qarşı durması da bir örnekdir. (Prof. Qulu Məhərrəmli).

Şirməmməd müəllimin fikir və mülahizələrini "ibrət güzgülü" adlandırmaq və onu belə də qəbul etmək olar. Onun ən böyük vəzifəsi "Sibirdən və qəbirdən" qorxub çəkinmədən gördüyünü, dərk etdiyini və qənaətini dilə gətirmək, qələmə almaq, onları geniş oxucu və dinləyici auditoriyasının marağına kökləməkdir.

Şirməmməd müəllimin məqalə və çıxışlarında tarixlə bu günümüzü vəhdətdə və ya müqayisədə tədqiqata cəlb etməsi onun vətəndaş mövqeyindən, millət və azadlıq sevgisindən qaynaqlanır. O elə bir həqiqəti önə çəkir ki, bu həqiqətdən, bu təbliğdən vətənin azadlığı, müstəqilliyi və istiqlalı uğrunda çarpışan hər kəs faydalansın. Bəlkə də elə bu səbəbdən Şirməmməd müəllimin məqalə və çıxışlarında zaman və məkan koordinatlarının dəyişmə diapazonları çoxşaxəlidir. Onun elmi-publisistik dili də qaldırılan və toxunulan məsələlərin ruhuna uyğundur, dil faktları və böyük tədqiqatçı alimin ürək pıçıltıları azadlıq sevgisinə köklənib, onların boyuna və ümumi məzmununa hesablanıb, hər şey ölçülü-biçili, yerli-yerindədir. Və elə bu da böyük psixoloji səciyyə daşıyır. Ezop dilinin mahir xiridarı Şirməmməd Hüseynovun ədəbi dili və nitqi emosionallıqdan daha çox əqlin məhsuludur. Çıxış və məqalələrində hissi effektlər xüsusi təsir qüvvəsinə malik olan sözlərin seçilməsi ilə deyil, məntiqlə qarşılaşdırılan adi sözlərin kontrastları ilə yaranır.

Bir çox hallarda onun əsas dil komponenti söz, ifadə və bütöv abzasların kontrastıdır. Yəni fikrin dinamik inkişafına uyğun şəkildə ayrı-ayrı dil vahidləri qarşı-qarşıya duraraq sıralanır və beləliklə də həm sözlərin, ifadələrin, intonasiyanın, bəzən ezop dilinin, eyhamların, mimika və jestlərin (mühazirə və çıxışlarda) ardıcıl hərəkəti, onların yerli-yerində azad müstəvidə üz-üzə duraraq növbələşməsi və “cəbhələşməsi” baş verir.

Şirməmməd müəllimin elmi-publisistik yazılarında, məqalə və şərhlərində mütəhərrik fikrin keçib getdiyi mikrostrukturun bir-birini təbii şəkildə tamamlaması fikir və təfərrüatların da təbii vəhdətini, təbii ardıcılığını və isti bir doğruluğunu təmin edir.

Azərbaycançılıq ideyalarının müasir daşıyıcısı və nəfəsverəni

Hələ sovet hakimiyyətinin və senzuranın xəncər kimi dalının da, qabağının da kəsdiyi dövəmdə intibah yüklü mühazirə və seminarlarında XIX əsrin sonu, XX əsrin əvvəlləri haqqında, Azərbaycan reallıqları, milli mətbuat “bunu” haqqında danışanda tələbələrini, oxucu və dinləyicilərini yuxudan ayıldırıb, milli oyanışa çağırırdı. “Sovet dövründə kollektiv sosializm yarışını genişləndirərək dövlət planını iqtisadi yerinə yetirmişdir” tipli dəbdə olan basmaqəlib jurnalist cümləsinə qarşı Şirməmməd müəllim hələ o zaman tez-tez deyərdi: “Bu sosializm yarışını çox genişləndirib axırda partladacaqlar”. Auditoriyada “sovet adamı” anlayışının absurdluğunu sübut edirdi. Ədəbi ictimaiyyətin, tarixçilərin

vəsf etdiyi “26-lar”ın Azərbaycana vurduğu zərbələri üstüörtülü eyhamlarla bizə çatdırırdı. Mətbuat tarixini, mədəniyyət tarixini Təbrizdən başlayırdı, mühacirət mətbuatının yaradıcılarından söz açırdı” (Cahangir Məmmədli, filologiya elmləri doktoru, professor).

İctimai elmlərin qarşısında ehkamdan – bu neqativ yaddaşdan təmizlənməyin vacibliyini, məhz ehkamdan ayrılan çağdaş humanitar intibahın üç ünvanına qayıtmaq meyli və əlamətinin baş verdiyini Şirməmməd müəllim dilə gətirirdi: bunlar tarixə, ekologiyaya və milli soya-kökə olan meyillərin olduğunu, bu üç əzəli istiqamətin üçünün də mənşəyinin və ünvanının Demokratik Cümhuriyyətin istiqlal təlimində çevrələndiyini tələbələrinə anladır.

Ehkamdan ictimai elmlərin aldığı zərbələrin nə qədər dərin və çoxşaxəli olduğunu, həm də bu çapığın ən böyüyünün milli tarixi yaddaşa dəydiyini diaqnostik təhlildən keçirərək, onu “reanimasiya şöbəindən” – kitabxana və arxivlərin tozu içində öləziyən, itib-batmaqda olan yaddaşından çağdaş ictimai-siyasi fikrin masası üstünə də Şirməmməd müəllim gətirdi.

1919-cu ildə Azərbaycan Cümhuriyyətinin birinci ildönümü qeyd edilmişdi. Onun ikinci ildönümü 1990-cı ildə qeyd olundu. Belə bir “soyuqqanlı ləngimədə” hamı ilə bərabər ictimai-humanitar fikrin də az günahkar olmadığını Şirməmməd müəllim bəyan edir, vicdan və yaddaşın elmi dəyər, mənəvi sərvət kimi tədqiqat və təhlillərdə heç də həmişə iştirak etmədiyini, kənarda qaldığını, “ögey ananın ögey övladı” kimi küncə qoyulduğunu “sosial ayıqlıqla gündəmə gətirir. Demokratik Cümhuriyyəti və Məhəmməd

Əmin Rəsulzadəni milli tarixdən və yaddaşlardan silmək üçün 70 ilə yaxın bir dövrdə "şanlı tariximizlə" baş-başa verib özgə dəyirmanına su tökdüyümüzü, nə qədər kağız-qələm korlayıb böyük bir makulatura yaratdığımızı vicdanın işığında ürəkaçısıyla Şirməmməd müəllim söyləyir.

O, yenidənqurma illərində də vəzifə və mənəb uğrunda mübarizəyə qalxanların yanında yer almadı, "yuxarılar"la "aşağılar" arasında hakimiyyət və rəyasət qarşıdurmasında da "alətə və vintciyə" çevrilmədi. Fəxri adlar almaq üçün əlində portfel və yeddi rəngə boyanmış təriflərlə meşin qapılar arxasında boyun büküb növbələrdə vaxt öldürmədi. Daha böyük həvəs və sevgilə kitabxana fondlarına və arxivlərə üz tutdu. Götürülmüş qadağaların qapısından keçib heç bir bənzətməyə, bədii təsvir və ifadə vasitələrinə sığmayan enerji ilə tədqiqatlarını və axtarışlarını davam edirdi.

Cümhuriyyətin iki ildən də az yaşamasını şərtləndirən obyektiv səbəblərlə yanaşı, daxili subyektiv məqamları da açıq təhlilə cəlb etməklə, həqiqi elm yolunda külüng çalmağa qədəm qoydu.

Şirməmməd müəllim tariximizin Cümhuriyyət dövrünün tədqiqində istismarda olan total inkardan başqa daha iki meylin də gündəmi zəbt etdiyinə diqqət çəkir. Bunlardan birinin bir sıra yazılarda Demokratik Respublikanın yalnız çar rejimi ilə müqayisədə üstünlüyündən bəhs edildiyini, ikinci qisim tədqiqatlarda (daha dəqiqi yazılarda) isə Cümhuriyyətin Azərbaycan Sovet Respublikası ilə müqayisədə tənqidi mülahizələrin "ağuşuna" sürükləndiyini göstərir və hər iki yolun eyni dərəcədə yanlış olduğu qənaətinə gəlir. Şirməmməd müəllimə görə, təkcə Demokratik Respub-

likanın atributları sayılan üçrəngli bayrağı, gerbi, himni yox, eyni zamanda onun suverenlik və istiqlal təcrübəsi də Azərbaycan xalqının milli-mənəvi sərvətidir. Alim istiqlal və müstəqillik uğrunda çağdaş mübarizədə bu mənəvi güvənməyin, ondan faydalanmağın daha doğru yol olduğunu gündəmə daşımaqla, Cümhuriyyətin milli-tarixi dərslərinə ən doğru, ən layiqli vətəndaş münasibətini sərgiləyir.

SSRİ-də 1985-ci ilin aprelindən başlayan yenidənqurmanın, aşkarlıq və demokratiyanın verdiyi imkanlardan yararlanmaq Şirməmməd müəllimə də nəsib oldu. Xalqa öz sözünü daha gur səslə, daha açıq demək və onu müstəqilliyə hazırlamaq üçün bu məqamdan istifadə edənlərin ön sırasında yer aldı. Türkiyəyə açılan qapıların ilk yolçularından oldu. Milli mətbuatımızın tarixini, cümhuriyyət dövrünü, bu dövrün ictimai xadimlərinin həyatını, onların publisistikasını fəhm və məntiqlə təhlil etdi. Tarixin həm dünəni, həm də bu günü ilə səsləşən, xalqı maarifləndirən və ona düzgün yol göstərən əsərləri yenidən gündəmə gətirdi. Üzərinə qadağalar qoyulmuş, sovet dönəmində də çapının yasaqlandığı əsərləri arxivlərin "əsarətindən" qurtarıb onları əvvəlcə qəzet səhifələrində, sonra isə ayrıca kitablar şəklində oxuculara ərməğan etdi. H.Zərdəbinin, Ə.Ağaoğlunun, Ə.Hüseynzadənin, C.Məmmədquluzadənin, Ü.Hacıbəylinin və digərlərinin publisist əsərlərinin aktuallığını oyanan yaddaşlarda sərgilədi.

O, Azərbaycan milli məfkurəsinə pay vermiş hər kəsin, milli azadlıq hərəkatının təməl qoyanları və onun hərəkatverici qüvvələrinin həyatını, yaradıcı fəaliyyətini, maarifləndirici və səfərbəredici publisistikalarını tədqiq edib xalqına

çatdırdıqca, özü də bu hərəkətin məfkurəçilərindən birinə çevrilir.

Milli-ictimai fikrimizin, jurnalistikamızın patriarxı mərtəbəsinə yüksələn Şirməmməd müəllimin çox ciddi mətnşünaslıq səriştəsi, vətəndaşlıq təəssübkeşliyi və sosial-siyasi ayıqlığı ilə bir-birinin ardınca onlarca məqalə və kitabı işıq üzünə görür. "... tələbələrle təkcə jurnalistikanın sirlərini deyil, həm də insanlığı öyrədən..." (Aqşin Babayev) Şirməmməd müəllim bir elmi institutun işini-çox zəngin və çoxtərəfli Məhəmməd Əmin Rəsulzadə irsinin toplanması və nəşri işi ilə illərlə təkbəşinə məşğul olmuş, "Hərəsi bir heykələ bərabər qiymətli abidə-kitablar doğurmuş..." (Rəfael Hüseynov) toplayıb transliterasiya etmiş, beş cildə ön söz və şərhərlə birlikdə çap etdirmişdir. (I c. 1992; II c. 1992, 2001; III c. 2012; IV c. 2013; V c. 2014; üst-üstə 2544 səh.), "Həqiqət və ədalət carçısı" (1988), "Müstəqilliyin çətin yolu... Biz hara gedirik?" (1996), "M. Ə.Rəsulzadəyə qarşı böhtan kampaniyasının arxasında kimlər durur?" (B.Vahabzadə, C.Həsənli, N.Yaqublu ilə birlikdə, 1998), "Mənəvi irsimiz və gerçəklik" (2004), "Milli haqq və ədalət axtarışında" (2004), "Nравstvennoe naslednie i sovremennost" (2007), "Publisistiçeskoe nasledie sovremennosti" (2007), "Mətbu irsimizdən səhifələr" (2007), "Müstəqilliyin çətin yolu – Reallıqlar düşüncələr" (2009), "M.Ə.Rəsulzadə – Azərbaycanda milli hərəkət. Nasionalnoe dvijenie v Azerbaydjane" (2009), "Ü.Hacıbəyli. Nəşrlərdə kənara qoyulmuş mətbu əsərləri" (2009), Ü.Hacıbəyli. Nəşrlərdə kənarda qoyulmuş, ixtisar və "redaktə" edilmiş əsərləri" (2010), "Azərbaycan istiqlalının bayraqları" (2011), "M.Rəsulzadə. Bakı və Azərbaycan tarixinə dair əsərləri"

(2013), "İstiqlal. 1918–28 Mayıs–1919" (2014), "1918-1920-ci illərdə "Azərbaycan" qəzetində parlament hesabatları və şərhlər (noyabr 1918–aprel 1920)" – 3 cildə (I c. 2016; II c. 2017; III c. 2018) (üst-üstə 1666 səh.) və s. kitablarını çap etdirmişdir. Həyat verdiyi bu nəşrlər akademizm təşəbbüsünün parlaq göstəricisi və sanballı nümunələridir.

Şirməmməd müəllim həm də milli istiqlalın və azərbaycançılığın barometrləri olan H.Zərdabinin, M.Ə.Rəsulzadənin, Ü.Hacıbəylinin, M.F.Axundzadənin publisistik külliyyatını irs-varislik prinsipləri və akademik nəşr tələbləri ilə qanunun, canının, malının və pulunun bahasına çap etdirir.

Millət vəkili Fazil Mustafanın dediyi kimi, "... biz necə etməliyik ki, insanlarımız ziyalılığı, vətən qarşısında məsuliyyəti Şirməmməd müəllim obrazında şəxsiyyətlərdən öyrənə bilsinlər. Diqqət yetirin, adam Prezident təqaüdü alır, o vəsaiti şəxsi yaşamı üçün xərcləyir. Cümhuriyyət tariximizə aid bütün kitabları öz vəsaiti hesabına kompüterdə yazdırır, redaktə etdirir, nəşr etdirir. Sonra da satışa da vermir ayırayrı insanlara pulsuz-parasız göndərir ki, oxuyub aydınlanınsınlar. Yəni ölkə Prezidentinin verdiyi təqaüdü millətin maariflənməsi üçün xərcləyir".

O, heç vaxt bu parlaq mövqeyindən geri çəkilmədi...

*Əqidə və məsləki poladdan,
"Tanrının bizə bəxş etdiyi insan"*

Tanrının bizə bəxş etdiyi nadir istedad sahibləri müəyyən zaman daxilində bəşəri missiyaları yerinə yetirmək

üçün göndərirdi dəmir iradəli insanlar-missiya daşıyıcıları çox az olur. Günəş Yer üzünü təmənnəsiz işıqlandırdığı kimi belə adamlar da bilik, əqidə və məsləkləri ilə bir epoxanı nura boyayırlar. Onlar da eyni təmənnəsizliklə zəkaları ilə insanlara xidmət edir, bəşəriyyətin bələdçilərinə çevrilirlər. Və onların işığından, istisindən hər kəsə pay düşür. Bu qəbildən olan adamlar yorulmağın, usanmağın, təmtəraqlı yaşam tərzinin nə olduğunu belə bilmir, Danko kimi zaman-daşlarının və çağdaşlarının yoluna işıq salırlar. Şirməmməd Hüseynov məhz belə adamlardan biridir.

Onun ömür tarixçəsində müəllimlik, tədqiqatçılıq və publisistik sinxronluq təşkil edir. Pedaqoq kimi müəllimlər müəllimidir, bir neçə nəsil jurnalistlər ordusu Şirməmməd müəllimin "şinelindən" çıxmışlar. İstər cəmiyyətdəki mövqeyi, istər alim-vətəndaş sanbalı, istər milli konyukturaları ilə seçilən və cəmiyyətə nümunə kimi yetişən professorlar Qulu Xəlilli, Famil Mehdi, Cahangir Məmmədli, Yalçın Əlizadə, Nəsir Əhmədli və başqaları onun auditoriyalardakı kəşfləri, onun himayədarlığı sayəsində bilik və bacarıqlarını sərgiləyən, sevimli müəllimləri ilə çiyin-çiyinə addımlayan ziyalılar ordusunun nümayəndələridir.

Tədqiqatçı-alim kimi yeni məktəb yaratmış bənzərsiz Azərbaycan aydınıdır.

Publisist kimi isə özünün dediyi kimi: "Jurnalistikadan dərs deyib publisist olmamaq necə mümkündür? Özün mükəmməl tədqiqatçı olmasan, tələbəni bu işə necə istiqamətləndirə bilərsən?"

O, göstərilən bu üç istiqamətin hər birində tamdır, mükəmməldir, nümunədir.

Yalana, boğazdanyuxarı deyilən sözə, dələduzluğa, yaltaqlığa və ikiüzlüyə... qırmızı vərəqə göstərən həmişə ayıq vətəndaş- hakimdir Şirməmməd müəllim. O, sərt, sərt olduğu qədər də mülayim, humanistdir. Yenə də özünün qələmindən çıxan bir xatırlamaya-etirafa diqqət yetirək.

Aydına kömək əli uzatmaq

"İstedadlı alim və qeyrətli vətən övladı Aydın Məmmədov elmi axtarışlar üçün Moskvaya elmi ezamiyyətə getməli idi. Lakin maddi imkan yox idi. Mən dostlarım – Bəxtiyar Vahabzadə, Süleyman Əliyarov, Mahmud İsmayılov, iş adamı Cabir Xəlifəzadə ilə danışdım ki, hərəməz hər ay müəyyən bir məbləğ cəm edib Aydına göndərək ki, Şumerlərə dair vacib elmi işini başa çatdırsın. Razılaşıdıq. Aydın Moskva-ya getdi. Mən hər ay vədimizi yerinə yetirir, Aydın pulunu göndərirdim. Yayda bu məsələni Mamay kişi bildi. Məni yana çəkdi. Aydın ünvanını istədi. Tapşırdı ki, siz onsuz da çətin dolanırsınız. Pulu mən göndərəcəyəm. Amma ünvan sizinki olacaq. Bu işi bir sən, bir mən, bir də Allah biləcək!

Mamay kişi belə də etdi.

Qoy indi bu xeyirxahlığı hamı bilsin, tarix də bilsin". (R.Orsər, "Mamay Məmməd". B., 2001, səh. 26-27).

Şirməmməd Hüseynov nadir ziyalılardandır ki, öz sözünü yetirmək üçün beynini və sözü zorlamır, çox hallarda bir sıra suallara da özü birbaşa cavab vermir, dinləyicini və ya oxucunu əsl tarixlə, tarixi həqiqətlər və onların yaradıcı-

ları ilə üz-üzə gətirir, sözü də həqiqi tarixi, hadisələri yaranların özlərinə verir. Məhəmməd Əmin Rəsulzadə, Üzeyir Hacıbəyli, Həsən bəy Zərdabi, Əli bəy Hüseynzadə, Ömər Faiq Nemanzadə və başqaları onun ürəyini rıqqətə gətirən, birbaşa demək mümkün olmayan fikir, mülahizə və hadisələrin müəllifi və iştirakçıları kimi özləri danışır. Məsələn:

- Üzeyir Hacıbəyov: "... biz daha özgə vətənin ögey oğlu deyilik. Öz vətənimizin doğma oğluyduq. Vətən də bizimdir. Bu gündən böylə hər bir əmri məhz hökumətin boynuna atmaq, "hökumət özü bilər" demək, hökuməti təkbəşinə buraxmaq, hökumətə əldən gələn köməyi etməmək mənafeyi-milliyə və istiqlaliyyətimizin, həm də şan və şərəfimizin təmin və təyidi yolunda işləməmək müstəqil yaşamaq iddiasında olan bir millət üçün günahdır. Böylə günah ki, onun cəzası istiqlal və istiqlaldan məhrum olmaq dərəcəsində ağır və ağırlığı qədər də şayani-yas və kədərdir".

İnandırmaq, həqiqət, bir də qarşı tərəfi dübarə bunlara inandırmaq Şirməmməd Hüseynov yaradıcılığının məhək daşlarıdır. Mövsümi paltar kimi dostları dəyişmək, onların sırasını şar kimi şişirtmək, yağışdan sonrakı göbələk kimi artırmaq onun məsləkinə, əqidəsinə həmişə zidd olub.

Xalq şairi Bəxtiyar Vahabzadə Şirməmməd Hüseynovla ömür yollarının 50 ildən çoxunu, fasiləsiz, zədəsiz və bərabər keçə bilmələrinin səbəbini ilk növbədə bu yolun əqidə, amal yolu olmasında fikir, düşüncə və əqidə birliyində görürdü.

1959-cu ildə yazılan və Şekidə çıxan "Nuxa fəhləsi" qəzetində çap olunan məşhur "Gülüstan" poemasının ideyasını və mövzusunun əqidə və məslək dostu Bəxtiyar Vahabza-

dəyə Şirməmməd müəllim vermişdir.

"Gülüstan" tarixi mövzuda yazılmış bir bədii əsər olmaqdan çox, Azərbaycanın milli müstəqilliyinə qəsd edənlərin əməl və niyyətlərinə güclü bir etirazın açıq və sərt səsi idi. Əsərin epigrafindan da göründüyü kimi Azərbaycanın birliyi və istiqlalı uğrunda çarpışan Səttar xanın, Şeyx Məhəmməd Xiyabaninin, Seyid Cəfər Pişəvərinin xatirəsinə həsr olunmuş bu poema iki məslək və əqidə dostunun birgə ürək döyüntülərinin səsi kimi meydana çıxmışdı.

Böyük şairin çox sonralar xatırladığı kimi, o illərdə B. Vahabzadəni repressiya maşınının caynaqlarından çox güclü bir əl qorumuşdu. Bu, müasir Azərbaycanın qurucusu, Ulu öndər Heydər Əliyevin əlləri idi.

Bəxtiyar Vahabzadə güclü təzyiqlərə məruz qalanda, əqidə və məslək dostu Şirməmməd müəllim daim onun yanında olub. Yuxarıların təzyiqindən qurtarmaq, onların "kөнüllərini oxşamaq", ürəklərində insaf toxumu cücərtmək üçün yenə Şirməmməd müəllimin məsləhəti ilə "Leninlə söhbət" poemasını yazdı. Əslində bu "taktiki gedişdən" başqa bir şey deyildi. Ölməz şair sonralar bunu belə xatırlayırdı: "Sovet dövründə özümü hücumlardan qorumaq və hakim ideologiyaya zidd olmadığımı "sübut etmək", bir sözlə, özümü "sığortalamaq" üçün inandığım dostlarımla məsləhəti ilə "Leninlə söhbət" poemasını yazdım. Fəsilərin başında Lenindən gətirdiyim misallarla demək istədiyim fikirlərə qalxan tuturdum" (Bəxtiyar Vahabzadə. Əsərləri, IV c. B., 2008. s.536).

Ümumiyyətlə, Bəxtiyar Vahabzadə ömrü boyu dostluq etdiyi, məsləhət və tövsiyələrindən bəhrələndiyi Şirməmməd

məd Hüseynovu təkcə fikir, düşüncə və əqidə yoldaşı kimi yox, həm də böyük şəxsiyyət kimi qiymətləndirmiş, onun təmizlik, paklıq nümunəsi olan fəaliyyətini özünün bir sıra məqalələrində və ona ünvanladığı məktublarında dönə-dönə yad etmişdir.

"Mənim rejimə qarşı yazdığım bir sıra əsərlərin, o cümlədən "Bağışlayın, səhv olub", "Mərziyə", "Ləyaqət", "Dan yeri" və s. yazılmasının səbəbkarı Şirməmməd müəllim olmuşdur. Daha doğrusu, mövzunu o seçmişdir". (Bəxtiyar Vahabzadə. "İstiqlal". B., 1999. s.69).

Şirməmməd müəllim əqidə dostu Bəxtiyar Vahabzadədən elə danışır ki, bütün varlığı ilə ağırlı-acılı, sevincli-kədərli günləri yenidən yaşayır, xatirələri isə onu uzaqlara-lap uzaqlara aparır.

"Mən Bəxtiyarla 1945-ci ildə tanış olmuşam, Bakıya oxumağa gələndə. Hər ikimiz Şəkidən olsa da orada tanışlığımız olmayıb. Mən Gəncəli məhləsində olurdum, o isə bizdən aralıda yaşayırdı. Universitetə Bəxtiyar məndən 3 il qabaq daxil olmuşdu. O vaxt Yazıçılar İttifaqının nəzdində "Gənc Qələmlər" məktəbi fəaliyyət göstərirdi. Biz tez-tez ora gedərdik. Bəxtiyarın orada ilk şeirini oxumağı da yadımdadır. Rəhmətlik Səməd şeiri eşidəndə dedi ki, "arıq bala, o şeiri bir də oxu". Həmin dövrdə universitet oxumaq yangısı ilə yaşayan insanları qoynuna almışdı. Müharibədən qayıdan cavanlar dinc həyata, elmə susamışdılar. Belə bir dövrdə biz Bəxtiyarla tanış olduq".

Bu tanışlıq sonralar dərinləşdi, əqidə və məslək dostluğuna çevrildi.

Şirməmməd müəllimin "7 Gün"ə verdiyi müsahibə (20-

26 may 2000) kino lenti kimi bu gün də gəlib gözlərim önündən keçir, o böyük şəxsiyyətin, "müasir milli düşüncəmizin arxitektoru", "millətin mühəndisi" Şirməmməd müəllimin bənzərsiz obrazı xəyalımdan boy verir.

- Əvvəlcə gərək o dövrü yada salaq. 1964-cü ildə Xruşşov hakimiyyətdən uzaqlaşdırıldı. Ona görə ki, onun dövründə insanlar Stalin rejiminin mahiyyətini anlamağa başladılar. Baxmayaraq ki, Xruşşov Stalinin şəxsiyyətə pərəstişini ifşa edirdi, amma ətrafdakılar onun şəxsiyyətinə pərəstiş yarırdılar. Bu, kommunist diktatorların xüsusiyyətidir ki, keçmiş ifşa etsinlər, özləri də həmin taxtda otursunlar. Amma Xruşşov "KQB"-nin əl-ayağını yığmışdı. Ondan sonra hakimiyyətə gələn Brejnev vaxtında isə başladılar fanatikcəsinə kommunist olmayanları izləməyə. Ən çox da milli təfəkkür tərzini olanları izləyirdilər. Onda, sanki bir intibah dövrü idi. Bu nəslin nümayəndələri (indi onlara 60-cı illərin nümayəndələri deyirdilər) 37-ni görməmişdilər. Odur ki, onlarda ölüm xofu yox idi, təqib xofu var idi. Bəxtiyar Vahabzadə də 50-ci illərdən başlayaraq milli düşüncə tərzinin təbliğatçısına çevrilmişdi. Onun bir çox əsərləri milli özünüdərkə təkan verirdi. Belə bir fakt deyim. Mən filologiya fakültəsinin partiya təşkilat katibi olanda, SSRİ-nin müxtəlif yerlərindəki hərbi hissələrdən universitetə məlumatlar gəlirdi ki, azərbaycanlı əsgərlərin çantalarından bir poema tapırıq – Bəxtiyar Vahabzadənin "Gülüstan" poeması. Sorğu göndərdilər ki, kimdir bu Bəxtiyar Vahabzadə?"

Professor deyir ki, indi bəziləri sovet dövrü ədəbiyyatımızın cəfəkeşlərini qınayır. Amma kim soruşub ki, bu ədəbiyyatı yaradanlar hansı qorxu altında yaşayıb, hansı çətin-

liklərdən keçiblər, öz əsərlərini yaradarkən hansı hissləri keçiriblər, qələmlərindən o misralar süzüləndə nələrlə üz-üzə qalıblar?

Bəli, məlum olur ki, böyük şairi o vaxtlar "KQB" sədri olmuş H.Əliyevin əlləri qoruyub o illərdə. O zaman Ulu öndər Bəxtiyar Vahabzadəyə lazım olan qayğını göstərib. Bunu Şirməmməd müəllimin söylədikləri bir daha təsdiqləyir:

- Moskvaya raport yazmışdılar ki, icazə verin, həbs edək, SSRİ "KQB"-si də Mərkəzi Komitəyə müraciət etmişdi ki, bu işə necə baxırsınız? Suslov cavabında bildirirdi ki, şəirlə profilaktik iş aparmaq lazımdır. Yəni başını sıgallayın, orden verin, medal verin, deputat edin, vəzifə verin olsun bizim adam. Bundan sonra Bəxtiyarı çağırırlar "KQB"-yə və ona deyirlər ki, Lenin haqqında bir poema yaz. Onda Bəxtiyar gəldi yanıma ki, bəs mənə deyirlər Lenin haqqında bir poema yaz, mən nə yazım? Dedim ki, mən sənə Lenindən sitatlar verim, gör nə yazmaq olar. Mən Leninin əsərlərinin tərcüməsinin redaktorlarından biriyəm axı. Mən onu oxumuşdum. Mən o sitatları və onların şərhini verdim Bəxtiyara.

Beləliklə, bu poema yazıldı.

Doğrudan da atalar belədə deyiblər: "Dostunu göstər, sən kim olduğunu deyim" və ya "Dost-dosta tən gərək, tən olmasa gen gərək".

Şirməmməd müəllim bir şeyi də həmişə xüsusi vurğulayırdı: "Mən Bəxtiyarın şəxsiyyətindən daha çox əqidəsinin aşiqiyəm. İndi də bəzi məsələlərdə mövqelərimiz düz gəlmir... Amma bizi birləşdirən bu torpağa, bu vətənə, onun istiqlalına olan məhəbbətimizdir".

Böyük əqidə və məslək şairi Bəxtiyar Vahabzadə isə bənzərsiz dostu Şirməmməd müəllimə müraciət edərək yazırdı:

"Əziz dostum. Sən vətənpərvərlik, düzgünlük, haqsevərlik, gözütöxlük kimi bir çox mənəvi xüsusiyyətlərlə mənə həmişə XIX əsrin sonu, XX əsrin əvvəllərində yaşamış böyük əqidəli ziyalılarımızı xatırladırsan. H.Zərdabi milli mətbuatımızın təməl daşını qoydusa, sən bu böyük işin davamçısı kimi bir neçə jurnalist nəslinin müəllimi olmusan.

Əziz qardaşım, məndən "Şirməmməd kimdir?" – deyə soruşsalar, mən iki misra ilə belə cavab verərdim:

Şirməmməd-əxlaqın, haqqın öz səsi
Ləyaqət, dəyanət mücəssəməsi!"

*"İstiqlalın işığında" kitabı haqqında bir neçə söz
və ya Raxmetovun çağdaş azərbaycanlı nümunəsi*

Atam həmişə deyirdi ki, yalnız həqiqət və düzlük hər yerə və həmişə halallıq və bərəkət, inam və etibar gətirir. Həqiqət və halallıq sorgu-sualı, yaddaş qınağı və ittihamı, bir də vicdan haqq-hesabı bütün zamanlarda hər kəs üçün sınaq meyarıdır və eynidir. Böyük Füzuli əbəs yerə demirdi ki, "kim nə miqdar olsa, əhlin eylər ol miqdar söz"...

Uşaqlığı ağır və məşəqqətli keçən Şirməmməd Hüseynov elə o uşaqlıq çağlarından özünü və sözünü həqiqət və düzlüyə köklədi, hər yerdə və həmişə təmizliyin qapısından keçdi, həqiqət və halallıq əkib-becərdi, həm pedaqoji fəaliyyəti, həm tədqiqatçı-alim nümunəsi, həm də publisist yazar

kimi özünü özündə və sözündə təsdiqlədi və bir məktəb yaratdı: milli pedaqogikamızın, milli mətbuat və jurnalistikamızın Şirməmməd Hüseynov məktəbi. O, bu məktəbin həm yaradıcısı, həm aydını, həm də ilk məzunudur.

“Yeriyən akademiya” (Vaqif Aslan):

Yaşar Qarayev “Meyar şəxsiyyətdir” əsərində yazırdı ki, maddi və mənəvi sərvətlərə kim daha çox zərbə vurub? Bürokrat, yoxsa – qrafoman? Hansı daha böyük günah işləyib? Məncə, ikinci! Niyə? Bürokratiya-antidemokratiya yaradıb, qrafoman isə antidemokratiyanı “ən ali”, “ən gözəl” demokratiya kimi təsdiq və tərənnüm edib, onu qanuna, abıra, hörmətə mindirib! Hamını başa düşmək, qınamaq olar, təkcə qanuna yox, kulta xidmət edən hüquq xadimindən başqa; hamıya bəraət, haqq və halallıq vermək olar, təkcə zəkaya, vicdana yox, ehkama, yalana xidmət edən düşüncə, fəlsəfə və sənət xadimindən başqa!..” (Yaşar Qarayev, “Meyar şəxsiyyətdir”. B., 1998, s.12).

Bu gün vicdanımızın gözünün içinə dik baxaraq söyləyə bilərik ki, Şirməmməd Hüseynov hamıya verilə biləcək bəraətə, haqq və halallığa ehtiyac duymayan nadir və halal kəslərdən, düşüncə, fəlsəfə və sənət xadimlərindəndir ki, zəkaya və vicdana söykənərək özünü və sözünü şərdən və ehkamçılıqdan qoruya bildi, şəxsiyyətinə, düşüncəsinə və azad sözə, düz sözə xəyanət etmədi və yalanın önündə “kor yumaq kimi açılmadı”. Hər kəsin hörmət və ehtiram bəslədiyi bir məktəb oldu – Şirməmməd Hüseynov məktəbi! Bəs bu məktəbə münasibət necədir, məktəbin ab-havası necədir, ondan sabaha açılan qapılar bizi hara ötürür, oradan başlayan yollar bizi hayana aparır?

Böyük Rəsul Rza “Adi sual” şeirində yazırdı:

Moskvada – Qorki küçəsində
Kitab satılır,
Yaxşı!
Şota Rustavelidə
bol-bol qumaş, ipək.,
Çox yaxşı.
Bəs Nizami küçəsindən
bir şey almaq istəsək,
De, hara gedək,
yoldaş şəhərbaşı?!

Əslində bu “Adi sual” haqsızlığa meydan verən ikili münasibətə vətəndaş şairin ürəyinin səsi və harayı idi.

Bu gün də belə bir sual qarşımızda durur: Şirməmməd Hüseynov məktəbindən bir şey öyrənmək istəsək, hara gedək, kimə və nəyə üz tutaq?

Təsəlliverici hal budur ki, Şirməmməd Hüseynovun şəxsiyyətini, həyatını və vətəndaşlıq ehtiraslarını (müəllim, tədqiqatçı, alim və publisist kimi) ayrı-ayrı müəlliflərin məqalə və çıxışlarda təhlil hədəfinə çevirmək təşəbbüsləri olmuşdur. Bunlar isə daha çox o böyük ziyalının doğum günləri, yubileyləri ərəfəsində ya bunlarla bağlı baş vermiş, ya da çap olunan əsərləri ilə bağlı yazılmış məqalə və zarisovkalarda öz inikasını tapmışdır.

Doğrudur, bu böyük ziyalının əməyi bir çox mükafatlarla, o cümlədən, fərdi Prezident təqaüdü və “Şərəf” ordeni ilə də mükafatlandırılıb. Lakin bu böyük şəxsiyyətin sənətkar

və mütəfəkkir simasını onun axtarırlarının, yaradıcılığının və xidmətlərinin miqyasını və həcmi hətərəfli öyrənən, həm öz müasirləri, həm də mənəvi varisləri üçün onun həyat və mübarizə dərslərinin tarixi və əxlaqi mənasını dərinləndirən, elmi-publisist təhlilə cəlb edən, xalqımızın milli-mənəvi şüurunun və real vətəndaşlıq təsəvvürlərinin təşəkkülündə və inkişafında Şirməmməd Hüseynovun yerini və rolunu iri planda, daha geniş miqyasda və ya akademik tədqiqat ölçülərində gündəmə gətirən möhtəşəm elmi tədqiqat, elmi yanaşmaya ciddi ehtiyac vardır.

O da doğrudur ki, Hüseynovlar ailəsinin yeganə jurnalist davamçısı, şəxsiyyətinə və qələminə hörmət bəslədiyim Yusif Hüseynov filologiya elmləri doktoru, professor Cahanqir Məmmədli ilə birlikdə belə bir təşəbbüsdə bulunmuş, "İstiqlalın işığında" (Professor Şirməmməd Hüseynovun 90 yaşına) adlı kitabı çapa hazırlayaraq 2014-cü ildə onu ictimaiyyətə təqdim etmişlər (yenə yubiley öncəsi). Mənə elə gəlir ki, müəlliflər bu boşluğun olduğunu və onu aradan qaldırmağın vacibliyini nəzərə alaraq belə bir vacib işə qol qoymuş, müəllimlərinə – haqqa və ədalətə sevgi və sayğılarını vətəndaş mövqeyindən çıxaraq topluya daxil etdikləri məqalə, çıxış və deyimlərdə Şirməmməd Hüseynov şəxsiyyətinə və irsinə Azərbaycan ziyalılığının və elitasının verdiyi qiyməti, fikir və rəyini, ona olan sevgini bir kitab səhifələrində sərgiləmişlər.

O, müəllim, tədqiqatçı-alim və publisist kimi fəaliyyəti ilə milli mətbuat tariximizin öyrənilməsi və realist milli jurnalistikamızın inkişafında mühüm rol oynamış "Şirməmməd Hüseynov məktəbi" yaratmışdır. Bu məktəb onun xa-

rakterinə, üslubuna məxsus cılığın nikbinlik və sabaha, insana işıqlı və davamlı bir inam fəlsəfəsi, mübariz bir mövqə fəallığı aşkar pozitiv, publisist və gələcəkyönümlü bir sosial-estetik proqram, kreativ və antiehkamçı ruh, ideya-məfkurə vüsəti və ardıcıl demokratizm, həmçinin, yeni nəsil jurnalistikamızın bir neçə nəslinin yetişməsinin əsasında durmuşdur.

"İstiqlalın işığında" müəllifləri (ayrı-ayrı məqalə müəllifləri nəzərdə tutulur) alim, ziyalı və vətəndaş mövqeyindən çıxış edərək Şirməmməd müəllimin şəxsiyyəti, onun bitib-tükənməyən enerjisi, tədqiqatçılıq fəaliyyətinin vüsəti, cəmiyyətdəki mövqeyi, bənzərsizliyi, dürüstlüyü, sərtliyi və humanizmi, məslək və əqidə yolçuluğu barədə danışmışlar. Eyni zamanda, bu yolda qətiyyət və dönməzliyi, bütövlüyü və kamilliyi-bir sözlə, böyük Şirməmməd Hüseynov haqqında fikir və rəylərini, sevgi və istəkdən qaynaqlanan ehtiramlarını bildirmişlər.

Hərdən mənə elə gəlir ki, məhz bu kitab elmi ictimaiyyətimizin, ziyalılığımızın və vətəndaşlığımızın Şirməmməd Hüseynova olan sevgilərinin buketidir və kitab şəklində onun geniş oxucu auditoriyasına təqdim edilməsi olduqca təqdirəlayiq hadisədir.

Elə burada Şirməmməd müəllimin tələbəsi, sonralar müəllim, məslək yoldaşı olmuş, mərhum yazıçı-publisist, filologiya elmləri doktoru, professor Qulu Xəlilovun öz müəlliminə ünvanladığı sözləri oxucuların nəzərinə çatdırıram.

"Əzizim Şirməmməd!

Sənin şəxsinə, hərəkət və əməllərində öz istək və arzusun təcəssümünü görürəm. Axı indiki şəraitdə bu cür

bütöv və saf xarakterə malik olmaq Suvorovun Alp dağlarını aşmasından heç də asan deyildir. Mənə elə gəlir ki, bu cür xarakterə sahib olmaq böyük qəhrəmanlıqdır, xüsusi istedad əlamətidir, insanlığın nəcib arzularına çatması üçün uzaq-uzaq məsafəsini xeyli ixtisara salmaqdır. Burada Çernişevskinin Raxmetovu yadıma düşür. Böyük mütəfəkkir yazır ki, Raxmetov kimi adamların yolu şəxsi sevinclər üçün kasıb olsa da şərəflidir. "Bəli, onlar pis adam deyillər. Onlar azdır, lakin bütün insanların həyatını çiçəkləndirən onlardır. Onlarsız bu həyat çürüyərdi, turşuyardı. Onlar azdır, lakin onlar bütün insanlara nəfəs verirlər, onlarsız insanlar boğulardılar. Namuslu və xeyirxah insanlar kütləsi böyükdür, Raxmetov kimi adamlar isə azdır. Lakin namuslu və xeyirxah insanların arasında onlar çayın ətri, gözəl şərəbin atəsidir. Kütlənin qüvvəsi və gözəlliyi onlardır. Onlar ən yaxşı insanların yaxşısıdır, mühərriklərin mühərrikidir, dünyanın canının, cövhərinin cövhəridirlər". Mən heç mübaligə etmədən, qəlbimə heç bir qara hiss yaxın qoymadan sən Şirməmməd Hüseynovu da tərəddüdsüz, bu cür adamlardan, müasir Raxmetovlardan biri sayıram. Madam ki, belədir, onda yalançılığa, riyakarlığa, dələduzluğa, çirkaba, üfunətə, ikiüzlülüyə, yaltaqlığa.... qarşı mübarizədə məni də özünə çiyin-çiyinə gör. Arzu edirəm ki, bu şərəfli işdə sevinc və xoşbəxtlik, nəşə və müvəffəqiyyət daim yolyoldaşınız olsun!"

İbrətamiz müqayisə və ən yaxşı arzulardır, deyilmi? Həm də bunu özü də bir fərqli xarakter sahibi, işıqlı şəxsiyyət olan Qulu Xəlilov deyib. Və Şirməmməd müəllimin mübariz xarakterini bundan gözəl ifadə etmək olarmı?

ŞİRMƏMMƏD HÜSEYNOVUN PUBLİSİSTİKASI HAQQINDA BİR NEÇƏ SÖZ

XX əsr Azərbaycan jurnalistikası və publisistikasının böyük simaları çoxdur. Şirməmməd Hüseynov bu simalar arasında fərqlənən böyük sənətkardır. Sözdən və qələmdən umduğu niyyətlərinin ciddiliyi, publisist düşüncənin vüsət və dərinliyi, məhz publisistikada ifadə olunan ictimai amal və vicdanın, ümumbəşəri və fərdi əxlaqın ülviliyi, saflığı, şəffaflığı, halallığı ilə Şirməmməd Hüseynov XX əsrin ortalarından başlayaraq XXI əsrdə də bizim milli jurnalistika və milli publisistikamızın simvolu olan qələm sahiblərindəndir. O həm də milli əxlaq, ictimai düşüncənin təmsilçisidir. Onun şəxsiyyəti və çoxşaxəli yaradıcılığı həm də bir demokratik dəyər, demokratik ideya və düşüncə tərzidir, eləcə də Demokratik Cümhuriyyətin simvollarından biri kimi qavranılır. Şirməmməd müəllimə olan tükənməz sevginin bir qaynağı da budur.

Yeni dövrdə Məhəmməd Əmin Rəsulzadə, Üzeyir Hacıbəyli, Həsən bəy Zərdabi, Əli bəy Hüseynzadə, Əhməd Ağaoğlu, Ömər Faiq Nəmanzadə kimi ictimai xadim, publisist-vətəndaş idealının, milli qürur və bəşəri vicdan təcəssümü olan sənət və sənətkar timsalının həqiqi davamı da Şirməmməd Hüseynovun şəxsinə, onun publisist fəaliyyətində və vətəndaş qayəsində özünü təsdiqləyir. Həm də Şirməmməd Hüseynov milli mətbuatımızın iki qolunu – "Molla Nəsrəddin"

din" və "Füyuzat"ı çox şərəf və ləyaqətlə özündə birləşdirən qələm sahibidir.

Ümumiyyətlə, Ş.Hüseynov publisist sisteminin mahiyyəti və strukturu çox aydın və şəffafdır. Millilik və bəşərlik, genişlik və konkretlik burada elə bir vəhdətdə sintez olunmuşdur ki, bu publisistkanın rəngləri heç zaman solmayaacaq. Ona görə də ustad publisistin yazıları ətrafında heç bir ideya mübahisəsi yoxdur. Hər kəs onu olduğu kimi-canlı bir müasirlik, sadıq və layiq varislik kimi qəbul edir. O, bütün bunlara – böyük məqsədə qeyri-adi bir bugünlük, müasirlik duyğusu ilə, özü də yalnız tənqid etmək, ifşaçılıq yolu ilə yox, həm də coşqun bir tərənnüm və ithaf yolu ilə nail olur. Həm xalis satirik-ifşaçı, həm də lirik-romantik hərarətli publisistikasında Şirməmməd müəllim eyni dərəcədə qüdrətlidir. Onun gündəmə daşdığı və qaldırdığı problemlərin bir qütbündə öz qələminin məhsulları, başqa bir qütbündə isə onun tədqiqatlarında sələflərinin – Həsən bəy Zərdabının, Üzeyir bəy Hacıbəylinin, Əli bəy Hüseynzadənin, Əhməd bəy Ağaoğlunun və başqalarının vaxtilə öz yazılarında sərgilədikləri problemlər yer alır. Onların qanları və canları bahasına qələmə aldıkları, bu gün də bizim üçün aktual siyasi, mənəvi və sosial problemlər kimi təzahür edən yazıları həmin problemləri həll etmək üçün Şirməmməd müəllimin çapında yenə də bizə, xalqa, müasirliyə xidmət etməkdə davam edir.

Şirməmməd Hüseynovun mənən və daxilən güvəndiyi, məhz həqiqi-milli məktəb olan milli-publisist qaynaqların gürşad çeşməsi başında hamıdan əvvəl Həsən bəy Zərdabi, Cəlil Məmmədquluzadə, Əli bəy Hüseynzadə və Üzeyir Ha-

cıbəylinin dayandığını görürük.

Özünü təsdiq asan başa gəlmir. Deyildiyi kimi, ziyalının, yaradıcının mübarizəsi bəzən onun özünə qarşı yönəlir. Əqidə, məslək, inam cılız hisslərə, istəklərə, umacaqlara qurban verildəndə, daxili vicdan adlı hakimin hayı-harayı, etirazı məqsədli şəkildə eşidilməyəndə əvvəl söz, sonra da onun sahibi urvatını və ləyaqətini itirir. Həqiqətə xidmət edən namuslu və məsuliyyətli söz şəxsiyyətə çevrilən sahibindən hər an cəsarət tələb edir. Sözü şərəfi və şərəfli sözün arxasında dağ vüqarıyla dayanmaq üçün, həqiqəti deməkdən, düz sözə tapınmaqdan başqa yol yoxdur.

Yaxşı deyiblər ki, şəxsiyyətin vətəndaş kimi də, sənətkar kimi də, alim kimi də hamı tərəfindən təsdiq və etiraf olunması faciədirsə, heç kəs tərəfindən təsdiq və etiraf olunmaması komediyadır...

Şirməmməd müəllimi görkəmli pedaqoq, publisist, mətnşünas, milli mətbuat tarixinin misilsiz tədqiqatçısı kimi hamı tanıyır, təsdiq və etiraf edir, hörmət və ehtiram bəsləyirlər. Ziyalılar, həmçinin müxtəlif zövqlü, az və ya çox mütaliəli oxucular arasında Şirməmməd müəllimin öz yeri, öz çəkisi var. Və o ictimaiyyətin güvən yeridir. Çünki onun həm pedaqoji, həm publisist, həm mətnşünas, həm də tədqiqatçı alim fəaliyyəti itaətkar, xidmətkar sığal, tumar fəaliyyəti deyil, nə mükafat, nə şöhrət, nə nüfuz, nə titul, nə də vəzifə tələbi və diktəsi tanıyır. Onun bütöv fəaliyyəti millət, xalq, vətən və azadlıq sevgisinə dayanır.

Deyirlər ki, əsl sənət heyrdən yaranır. Şirməmməd müəllimin heyreti şəxsiyyətdə, onun əqidə və məsləkində, millətə, xalqa xidmətdə, həm ideyada, fikirdə, həm də

sözdədir.

Yeri gəlmişkən, bir cəhəti də qeyd etmək istəyirəm. Görkəmli sənətkarlardan birinin dediyi kimi, orijinal şəxsiyyət heç kəsi təqlid etməyən deyil, heç kəsin təqlid edə bilmədiyi orijinal şəxsiyyətdir. Şirməmməd müəllimi təqlid etmək, doğrudan da çətinidir. Ona görə yox ki, o, müasirlərindən fərqlənməyi və seçilməyi qarşısına məqsəd qoyur, daha çox ona görə ki, o, pedaqoq kimi də, publisist kimi də, tədqiqatçı alim kimi də özündə özünü tapır və təsdiqləyir, nəticədə bütün fəaliyyətində və sözündə özü görünür. Bir tərəfdən mükəmməl şəxsiyyəti, elmi səviyyəsi, hər zaman ayıq və sayıqlığı, mütaliəsi, faktları və hadisələri dəyərləndirmək bacarığı, fakt və hadisələri ifadə prinsipləri, dil və üslubi, zəruri kontekst genişliyi və dəqiq meyarlar sistemi onu qələmdaşlarından fərqləndirir. Digər tərəfdən onun hər bir məqaləsi elə bil canlı söhbətdir, onun əksər məqalələrində danışq təzi, ahəngi, ədaləri, mimika və jestləri, eyhamları qabarıq şəkildə duyulur; çünki böyük ustad Şirməmməd müəllim danışdığı kimi yazır, yazdığı kimi danışır, olduğu kimi görünür, göründüyü kimi olur.

Tanınmışlardan kimsə deyib ki, xoşbəxtlik yazmaqda deyil, xoşbəxtlik yaratmaqdadır. Şirməmməd müəllim çiçəklərdən şirə çəkən arı ömrü yaşamaqla, həm də yaradıb və yaratmaqda davam edib.

Şirməmməd Hüseynov bütün həyatı boyu heç vaxt heç kimə əyilməyib. Ümumiyyətlə "yarınmaq" deyilən anlayış onun üçün büsbütün yaddır. Doğrudur, o, çox çətin günlər də yaşayıb, ancaq məsləkinə, əqidəsinə, müəllim və alim adına, bir sözlə, şəxsiyyətinə, insan adına ləkə gətirən heç

bir addım atmayıb.

"Müstəqilliyin çətin yolu..." məqaləsində Şirməmməd Hüseynov yazır: "Həyatın hər üzünü görmüşəm. Dağdan odun da gətirib satmışam. 10 kilometrərlə məsafə qət edib taxıl zəmilərindən sünbül də yığmışam. İlk dəfə təzə ayaq-qabını isə 25 yaşında geymişəm. 30-cu ildəki Şəki üsyanının şahidiyəm. Onda uşaq idim. Lakin evimizin qabağındakı dağda adamların necə güllələnməsini gözlərimlə görmüşəm. Digər tərəfdən, mən vəzifəliyərin və onların uşaqlarının firavan həyatını uzun illər müşahidə etmişəm. Ədalət hissi, həqiqət hissi insanın qanına ictimai ədalətsizliklərlə daxil olur. Kim ictimai ədalət uğrunda mübarizə aparmırsa, deməli, yel dəyirmanları ilə mübarizə aparır."

Şirməmməd Hüseynov pedaqoji fəaliyyəti ilə yanaşı, publisist yazılarında da, çıxışlarında da yel dəyirmanları ilə mübarizə aparanlara qarşı çıxır, onları kökə, mənşəyə, bağlanmağa, milli adət-ənənələrə söykənməyə, manqurtluqdan uzaq durmağa çağırır. Adını qeyd etdiyimiz məqaləsində fikrini davam etdirərək yazır ki, "Yer üzündəki bütün təbii fırtınalar günəş enerjisinin qeyri-bərabər bölünməsi nəticəsində baş verir. Planetimizdə ictimai böhranlar, maddi nemətlərin qeyri-bərabər, insafsızcasına bölünməsi, ictimai-siyasi, milli ədalətsizlik zəminində meydana gəlir və buradan da ictimai inqilablar, sarsıntılar, böhranlar yaranır. Bu həqiqəti dərk etmək lazımdır".

İctimai-siyasi, milli ədalətsizliklə mübarizə, yaddaşa, əsl-nəcabətə bağlılıq, mənəvi və əxlaqi boşluğa, təmənnalı məmur qabarmalarına qarşı barışmazlıq onun publisistikasının yaddaşında çevrələnir.

XX əsrin böyük ədəbiyyatşünas alimi Yaşar Qarayevin bir fikri yadıma düşür: "Fərariliyin ən bədnamı məhz yaddaşdan üz çevirməkdir, kökdən, mənşədən, "mən"dən fərar etməkdir, milli hafizədə, mənəvi-irsi dövriyyədə (yəni sinirdə, qanda və gendə!) skleroz olmaqdır. Yaddaşsızlıq – siması olmayanın tarixi taleyidir, zəti və nəslə, əslə və nəcabəti olmayanın alın yazısıdır. Üfüq, səma, göy daş saxlamadığı kimi, mənəvi və əxlaqi boşluq da yaddaş saxlamır."

Şirməmməd Hüseynov əsl ziyalı, əsl publisist missiyasını yerinə yetirərək məqama xidmət etmir, məqamlar arasında vəhdətə xidmət edir, nəsillər və əsrlər, yaxınlar və uzaqlar arasında da əlaqə və ahəng yaratmağa çalışır, odu sönməyə qoymur, ocaqdan-ocağa od daşıyır.

Publisist alim Azərbaycan klassik publisistlərinin qiymətli və bu gün üçün də çox əhəmiyyətli olan yazılarını özünün əvəzsiz şərhləri ilə yenidən oxucuya təqdim edir. Axundovdan başlanan, H.Zərdabi, M.Ə.Rəsulzadə, Ü.Hacıbəyli və başqalarının qələmindən çıxan bir çox yazılar onun qələmində yenidən dirçəlir, müasirlik və aktualıq keyfiyyətini üzə çıxarır.

Həç şübhəsiz ki, Şirməmməd Hüseynov mətbuat tariximizin hər hansı bir faktını yox, dünəni, bu günü və sabahı üçün əhəmiyyətli olan, çağdaş və gənc nəsilləri tərbiyə etmək gücünə malik əsərləri dirçəldir və yenidən gündəmə gətirir.

O, H.Zərdabinin, Ə.Ağaoğlunun, Ə.Hüseynzadənin, C.Məmmədquluzadənin, M.Ə.Rəsulzadənin, Ü.Hacıbəylinin, C.Hacıbəylinin və digər mənəviyyat daşıyıcılarımızın əvəzsiz, həm də bütün dövrlərə və nəsillərə nümunə olacaq tə-

mənnasız xidmətlərini xatırladaraq, müasirlərini və gənc nəsilləri onlardan nümunə götürməyə, o tarixi şəxsiyyətləri unutmamağa çağırır.

Şirməmməd müəllim "Milli müqəddəsimiz" məqaləsində yazır: "Üzeyir bəy öz kökü, idealları, ruhu, mənəviyyəti, fədakarlığı və bənzərsiz istedadı ilə xalqına təmənnasız xidmət göstərən, Azərbaycanı yer üzünə tanıdan, ilahi sənəti ilə ölməzlik qazanan tarixi şəxsiyyətdir.

Hər dəfə onun məzarını ziyarət edərkən düşünürəm ki, niyə Üzeyir bəyi xalqımızın milli müqəddəsi elan etməyə, onun məzarını ümummilli ziyarətgahə çevirməyə? Axı, hər xalqın vahid allahı və peyğəmbəri olduğu kimi, öz milli müqəddəsləri də var."

Yeri gəlmişkən onu da qeyd edim ki, Şirməmməd müəllimin "sözünü yarımcıq kəsmək, onun fikirlərini ixtisar etmək" çox çətindir. Bizdə bir deyim var: "Əzrayılla çilingaçac oynamaq". Bax bu, ona bənzər bir şeydir.

"... Müqəddəslərimizin, ulularımızın ömür yolu torpaq və vətən hissi aşılamaqda iman və inam tərbiyəsində çox vacib və lazımdır. Bəs kimləri müqəddəs sayaq, onları necə seçək? Bəlkə bunun üçün vicdanı və əxlaqı, milli ruhu və təmiz mənəviyyəti olanlardan münisflər heyəti yaradaq, ümumxalq rəy sorgusu keçirək? Əlbəttə, nəzərdə tutduğumuz münisflər heyəti keçmişdə fəxri adlar və mükafatlar paylayan komitə və komissiyalara bənzəməməlidir".

Yenə el arasında qanadlanan bir deyim yaddaşından boy verir: "Dərdi bilən, dərmanı da bilər".

Şirməmməd Hüseynov da fikrinə davam edərək, milli müqəddəslərin adını və əməllərini xatırladır.

"... Ürəyimdən keçir ki, nə ola XX əsr Azərbaycan müqəddəsləri siyahısına birinci növbədə Həsən bəy Zərdabinin, Üzeyir bəy Hacıbəylinin və Məhəmməd Əmin Rəsulzadənin adları yazılsın. Niyə? Nə əsasda?..."

... Bu bir həqiqətdir ki, nə qədər Azərbaycan xalqı, Azərbaycan torpağı, Azərbaycan ruhu mövcuddursa, onlar sağdırlar. Hər şeydən əvvəl, biz məhz müqəddəslərin və onlarla həmfikir olanların əzm, qətiyyət, rəşadət və imana sədaqətləri sayəsində mövcudluq. Məhz vətəni ilahicəsinə sevmək böyük ağıl və istedad sahibləri müqəddəs elan oluna bilər" ("Mədəniyyət" qəzeti, 19 sentyabr 1991).

Qədrşünaslıq elə Ş.Hüseynovun publisistikasının boyuna biçilib. Publisist-alimin missiyası ağa ağ, qaraya da qara deməkdir.

İnandırıcılıq, fakta əsaslanmaq, zamanla həmdərd və həmfikir olmaq, yalnız həqiqətə, doğru olana işıq salmaq Ş.Hüseynov publisistikasının əsas, istiqamətverici və yönləndirici atributlarıdır.

Professor Nəsiman Yaqublu yazır ki, Şirməmməd müəllim nədən və necə yazmağı yaxşı bilir. Onun özünəməxsus üslubu və dəst-xətti var. Onun publisistikası klassiklərimizin (H.Zərdabinin, M.A.Şahtaxtlının, Ü.Hacıbəylinin, M.Ə.Rəsulzadənin, C.Məmmədquluzadənin və b.) ənənələrindən güc-qüvvət alıb. Odur ki, bu yazılar, bu məqalələr oxunaqlıdır, maraqlıdır. Bu yazılarda sərt faktlarla yanaşı, tənqid də, yumor da, istehza da müşahidə olunmaqdadır. Həmin məqalələri oxuyan adam yorulmur, faklardan da bezmir, məlumatlardan isə özündə qeydlər aparır (yaxud həmin yazıların üzünü köçürüb öz arxivində saxlayır).

Şirməmməd Hüseynovun adı və çoxşaxəli fəaliyyəti haqq-ədalət, azadlıq və istiqlalsevərlər üçün bayram süfrəsi kimidir. Geniş ictimaiyyət bu böyük şəxsiyyəti öncə söz adamı kimi-jurnalist, müəllim, tədqiqatçı alim, publisist, siyasi icmalçı kimi tanıyıb. Sonra o, vətənpərvər, haqq sözün ünvanı, azadlıq carçısı və ədalət mücəssəməsi kimi çox geniş dinləyici və oxucu auditoriyasının böyük rəğbətini qazanıb və onların sevgisinin ünvanına çevrilib. Kəsəsi, Şirməmməd Hüseynov milli mətbuatımızın və jurnalistika tariximizin canlı ensiklopediyası, həm də azad sözün və azad səsin simvoludur.

Onun publisistikası təkcə toxunulan mövzuların aktuallığı və gərəkliliyi ilə deyil, həmçinin strukturu, ideya-məzmunu, canlı epik lövhələri, dil və üslub xüsusiyyətləri ilə də seçilir. Yaradıcılığının istiqamətləri müxtəlif olmaqla, əhatəli mövzu dairəsinə, rəngarəng forma xüsusiyyətlərinə malikdir. Şirməmməd müəllimin publisistikasını sistemli şəkildə nəzərdən keçirdikdə aşağıdakı istiqamətlərlə üz-üzə qalırıq:

- a) məqalələr;
- b) şərhlər;
- c) müsahibələr və çıxışlar;
- d) xatirələr və məktublar;
- e) milli mətbuat tariximizə dair araşdırmalar;
- f) ərəb əlifbasından latın əlifbasına transliterasiya, dəqiqləşdirmələr, lüğətlərin tərtibi;
- g) mətnşünaslıq abidələrinin gün işığına çıxarılması və s.

Şirməmməd Hüseynovun bütün həyatının, fəaliyyətinin əsasını Vətən sevgisi, milli istiqlal, haqq-ədalət, halallıq və düzgünlük, azad söz təşkil edir ki, mühüm ictimai, bəşəri

problemlər onun çoxşaxəli publisistikasında-məqalə, çıxış, məktub, şərh və müsahibələrində əsl vətəndaş mövqeyindən qaldırılır və dəyərləndirilir. Onun mühüm ictimai-siyasi, sosial və mənəvi-əxlaqi problemlərə həsr olunmuş yazıları, çıxışları oxucularının qəlbində və yaddaşında kodlaşıb.

Şirməmməd müəllim yer üzündə Allahın çox sevdiyi xoşbəxt insanlardan biridir. Böyük yaradan ona hər şey verir: fitri istedad, fenomenal yaddaş, kimsənin cibinə və əllərinə göz dikməyən nəfs, nurlu təbəssüm, doğma vətənə və xalqına məhəbbətlə dolu atəşli bir ürək... ən başlıcası bir ümman kimi coşub-çağlayan tükənməz millət, ailə və övlad sevgisi. Onu təkcə Azərbaycanın deyil, bütün Türk ictimai fikrinin və publisistikasının yeriyan klassiki adlandırsam, elə bir yanlışlığa yol vermərəm.

Şirməmməd Hüseynov bir əli torpaqda, bir əli haqda olan qüdrətli qələm ustasıdır. O, tükənmək bilməyən enerjisini torpaqdan, aləmə işıq saçan nurunu haqdan alır. Şirməmməd müəllim xalqdan aldığı gücü və enerjini qızıl alma kimi xalqın özünə qaytarır.

Görkəmli söz ustalarından biri deyib ki, insanı şəxsiyyət kimi yetişdirən üç nəcib qüdrət var: ana qucağı, ata ocağı və təhsil ocağı! Bu üç ocaq – bu üç həyat universiteti onun, sözün həqiqi mənasında, bir şəxsiyyət, həqiqi alim və əsl vətəndaş kimi formalaşmasında ömür yoluna işıq salmış, əqlinə, zəkasına yenilməz güc və qətiyyət bəxş etmişdir.

Məşhur bir deyim var; “Əgər torpağın üstündə birləşməsək, onda torpağın altında birləşməli olacağıq”.

Tarixçi tarixin faktlarını, jurnalist isə tarixin günahlarını tapıb üzə çıxarmalı və qaydasınca yerbəyer etməlidir. Şir-

məmməd Hüseynov məhz belə bir tarixçi alim və “düzü-düz, ayrını-ayrı” yazan qələm sahibidir.

Böyük ədəbiyyatşünas Yaşar Qarayevin sözləri yadıma düşür: “İstər xərabətdə olsun, istər xitabətdə, istər türmədə olsun, istər türbədə, istər şah taxtında olsun, istər cəllad kötüyündə, fərqi yoxdur, harda şair varsa, ora şairin ərazisidir! Yaddaşı ilhamla birgə hansı ünvana gətirib, şair özü də orada sakindir!”

Vay o gündən ki, yaddaş itirilə. Özü də fitri-təbii “qan” yaddaşı, milli-mənəvi “gen” yaddaşı, bədii-fəlsəfi “mən” yaddaşı, millətin, xalqın halallıq yaddaşı...”

Şirməmməd Hüseynov şair olmasa da, sanki bu sözlər onun boyuna biçilib, yaradıcı publisist-alim fəaliyyəti haqqında söylənilib. Yaşar Qarayevin düşüncələrinə istinad edərək deyə bilərəm ki, Şirməmməd Hüseynov publisistikasının “can evi”nə dirhəm yox, canını gətirib gələn qələm sahibidir. Söz “can alanda” və “can olanda” bu canın damarında yaddaşın enerjisi, vicdanın ağrısı və əzabı, etnosun əsəbi, geni, qanı bulanır və çalxalanır; cisim, bədən yananda külə və cəsədə, yaddaş yananda isə fəryada, haraya çevrilir. Əcdadın yaddaş harayına!”

Mənə elə gəlir ki, Şirməmməd Hüseynovun “Ü.Hacıbəyli. Nəşrlərdə kənara qoyulmuş mətbu əsərləri”, (B., 2009), “Ü.Hacıbəyli. Nəşrlərdə kənarda qoyulmuş ixtisar və “redaktə” edilmiş əsərləri” (B., 2010), “M.Ə.Rəsulzadə. Əsərləri. I-V cildlər” (B., 1992, 1999-2001, 2012, 2013, 2014) “Azərbaycan” qəzetində parlament hesabatları və şərhlər (noyabr 1918–aprel 1920)” (üç cildə – B., 2015, 2016, 2017) və s. kitabları və digər məqalələri “əcdad yaddaşının harayı”nın

əks-sədasıdır.

Akademik Rafael Hüseynovun "Millət yaddaşının keşikçisi". B., 2018) kitabını böyük Şirməmməd Hüseynovun həyat və yaradıcılığına həsr etməsi də tarixi həqiqətlərin özündən qaynaqlanır.

Şirməmməd Hüseynov öz əqidəsi, sözü və qələmi ilə bizim qan yaddaşımızı, gen yaddaşımızı, dövlətçilik düşüncəmizi oyadan milli bir publisistdir. O, millətin ağrı yaddaşından doğulub və xalqın sabahına işıq tutan azadlıq aşıqıdır.

"Haqdan gələn səs", "haqdan gələn haray" məhz bu əsl milli publisistikanın mənşəyi deyilmi?!

Mövlanə Füzuli yazırdı: "Söz yaradanın mədhi, həm də nəğməsidir", "Sözə xor baxmaq olmaz, hər bir söz Ərşdən gəlib hədiyyə bizə", "İlahi feyzdən bir xəzinədir söz".

Xalqın ağrı və acılarını, tarixi və içində yaşadığı zamanın gerçəkliyini, əsl həqiqətləri ancaq ərşdən gəlmiş SÖZlə yazmaq olar. Məncə, Şirməmməd müəllimin SÖZÜ ərşdən gələn sözdür.

Şirməmməd Hüseynovun publisistikasında gələcəyə böyük inam, bu günə ayıq, sayıq və layiq olmaq xəbərdarlığı ilə yanaşı keçmişə, müqəddəslərə, ulu sənətkarlara, deyilmiş SÖZə ehtiram və hörmət də var. O, əlini müqəddəslərdən, haqq sözdən üzmür, tarixin yaddaşının külünü alır, odunun və istisinin xalqa gərəkliyini yaddaşın və aqlın işığında isbatlayır.

Şirməmməd Hüseynov keçmişi, indini və gələcəyi bir müstəvidə, bir arada təhlil edib doğrunu söyləməyi bacaran və bunu özünə peşə edən publisist-filosofdur.

O, Azərbaycan milli mətbuatının ənənələrini müasirliyin xidmətinə gətirən SÖZü urvatdan düşməyə qoymayan və ta-

leyi haqq SÖZə bağlı ziyadə istedadlı SÖZ adamı-sənətkardır.

O, M.Ə.Rəsulzadə, Ü.Hacıbəyli, Ö.F.Nemanzadə, Ə.Ağaoğlu, Ə.Hüseynzadə, C.Məmmədquluzadə və başqalarının bənzərsiz bir sələfi və onların səslərinin əks-sədası və ya davamıdır.

Ünlü tədqiqatçı alim Nəsiman Yaqublu 2004-cü il 17 dekabr tarixli "Yeni Müsavat" qəzetində dərc etdirdiyi "Dünən, bu günün, sabahın jurnalistləri" adlı məqaləsində yazırdı ki, jurnalistikaya müxtəlif təriflər verilsə də hələ son nöqtənin qoyulduğunu söyləmək çox çətindir. Müəllif 1880-ci ildə Fransada nəşr edilmiş "Peşələr lüğəti"ndəki yanaşmanı yada salır: "Mühəndis işi olmasa da, mühəndisliyində qalır; vəkil və həkimlər də müştəriləri olmasa, öz sənətlərində qalırlar. Lakin jurnalist o zaman jurnalist olur ki, o, qəzet üçün yazır".

Adıçəkilən məqaləsində N.Yaqublu bir qədər də irəli gedərək əsl mətləb üstə gəlib çıxır və əsl gerçəyi söyləyir: "Bax, Şirməmməd müəllim ona görə jurnalistdir ki, o, həmişə yazır. Onun qələmindən çıxan yüzlərlə məqalə qəzetlərimizi maraqlı və oxunaqlı edir. Hər həftənin şənbə günləri yəqin ki, çoxları "Günay" qəzetini nə orada gedən reklamlara, nə də afişalara, proqramlara görə alır. Əksəriyyəti maraqlandıran həmin gün Şirməmməd müəllimin "Günay"da çap olunan yazılarıdır. Bu, adi jurnalist yazıları deyil. Bu yazılarda tarix var, müasirlik var, bəşəri dəyərlər var, millətin problemlərinə baxış var, bu ağrılardan xilas yolları var, nəhayət, tarixin ibrət dərsləri var. Bu yazılarda klassiklərimizin sirli, sehrli, heyranedicə fikir dünyası, əqidə, məslək çağırışı var,

vətən sevgisinə, millət yağısına bürünmüş harayları var” (“Yeni müsavət”, 17 dekabr 2004).

Şirməmməd müəllimin belə məqalələrinin sayı 1000-i ötmüşdür. Onun publisistik yazılarından ibarət olan iki dəyərli kitabı: “Milli haqq və ədalət axtarışında” (Bakı, “Adiloğlu”, 2004, 420 səh.) və “Mənəvi irsimiz və gerçəklik” (Bakı, “Adiloğlu”, 2004, 526 səh.) eyni vaxtda nəşr olunmuşdur. Ümumi həcmi 946 səhifə olan iki kitabı eyni vaxtda çap etdirmək, müxtəlif qəzetlərə məqalələr yazmaq, tədqiqatları davam etdirmək sizə çox da asan gəlməsin.

Akademiyanın bir institutunun görə biləcəyi bir işi qısa zaman kəsiyində Şirməmməd müəllim təkbaşına, özü də Dədə Qorqud müdrikliyi ilə həyata keçirib. Günü-gündən də azərbaycançılıq, Azərbaycan sevgisi, Azərbaycan həqiqətləri onun fəaliyyətinin nüvəsinə və hərəkətverici qüvvəsinə çevrilir. Onun həqiqətləri, qənaət və mülahizələri Azərbaycan xalqının zəngin tarixindən, əxlaqından, mənəviyyatından qaynaqlanır. Bu zəngin mənəvi dəyərlərdən yazmaq üçün gərək insanın özü zəngin olsun. H.Zərdabidən, M.Ə.Rəsulzadədən, Ü.Hacıbəylidən, Ə.Hüseynzadədən və b. tarixi şəxsiyyətlərdən yazmaq üçün öncə özün şəxsiyyət olasan gərək. Bu gərəklik və gerçəklik də Şirməmməd Hüseynovun timsalında zühur edir.

Əvvəldə də qeyd etdiyim kimi, bir institutun görə biləcəyi bir işi təkbaşına görən Şirməmməd Hüseynovun həm publisist, jurnalist, mətbuat tariximizin araşdırıcısı kimi və həm də pedaqoji-ictimai fəaliyyətini araşdırmaq üçün də elə bir institutun yaradıcı qüvvəsi gərəkdir.

İnsanlığın mayası və qayəsi – Vətən sevgisi

Vətən sevgisi Ş.Hüseynovun publisistikasının mayasını və əsas qayəsini təşkil edir. O, vətən sevgisinin, doğma torpağa məcnuncasına vurğunluğunun səbəblərini publisistikasının civarında açıqlayır. Onun tez-tez dilə gətirdiyi və ya qələmə aldığı atalar sözlərindən, xalq deyimlərindən qaynaqlanan müdrik fikirləri bu gün (və sabah da) gənclərimiz üçün əsl tərbiyə məktəbi, əsl örnəkdir. Əslində Şirməmməd müəllimin publisistik əsərlərində didaktikadan çox, müdrikliyin odu, atəşi var, nur çeşməsi var. Axar su üstündəki körpüyə bənzər saxta dostluq, kökü münbit torpağa yox, daşlığa düşən qardaşlıq, sözdə bərabərlik, əməldən uzaq beynəlmiləçilik ideyaları ilə yoluxdurulub milli mənliliyini və bütövlükdə özünü və sözünü itirən soydaşlarını yuxudan oyatmağa çağırış ruhu onun publisistik əsərlərində çağdaşlarının (eləcə də gələcək nəsillərin) ruhunun dərin qatlarında dondurulmuş ən ülvə hisslərini, şirindən-şirin duyğularını – vətən, torpaq, yurd sevgisini canlandırmağa, damarlarda axan qanı coşdurmağa yönəlib.

Şirməmməd müəllim müdriklik mərtəbəsində dayanaraq yazır:

“Tarixin və taleyin əsrarəngiz qanunları, təzadları var. Hər nəsil bu intəhasız, əvvəl-axırı bilinməyən, əbədi və müvəqqəti həyat adlanan məkanda öz rolunu oynayır, keçib gedir. Lakin hələlik daimi görünən vətən torpağıdır, xalqdır, maddi və mənəvi mirasdır. Hər kəsdən qalan isə mənə, inam və inanddan doğan vətəndaş ad-sanı, doğruluq və dürüstlük, həqiqi milli qeyrət və namusdur”.

Şirməmməd müəllimə görə, tarixi öyrənilən, təbliğ edilən xalqlar güclü, qüvvətli olur, problemlərini vaxtında həll edə bilirlər. Belə xalqların sosial tərəqqisi, milli şüuru, azad və müstəqil dövlət qurmaq bacarığı da yüksək olur. Lakin bu tarixilik müasirliklə də müşahidə edilməlidir. Müasirləşməyə millətlər tarixin qaranlıqlarına yuvarlanır və bəşəri tərəqqidən məhrum olurlar. Şirməmməd müəllimin inkişaf-la bağlı gəldiyi qənaət – tarixilik və müasirlik onun yaradıcılığından, çağırışlarından, hayqırtılarından və nəsihətlərindən bir qızıl xətt kimi keçir. Hakimiyyətdə kimlərin təmsil olunmasından asılı olmayaraq, onun publisistikasının istiqamətini və başlıca motivini də bu iki mühüm dəyər təşkil edir.

O istər siyasi hakimiyyətin sükanı arxasında olanlara, istərsə də həmin məqama qovuşmağa can atanlara eyni səs, eyni ahənglə ucadan, özü də lap ucadan var səsi ilə deyir:

“Diqqətli olun! Ehtiyatlı olun! Azərbaycan dövlətçiliyi ilə zarafat etməyin! Tarixi oxuyun, öyrənin, ondan ibrət götürün! Müasirləşin! İslahatçı, yenilikçi olun! Köhnə qaydalarla yaşamayın!”

Şirməmməd müəllimin uzaqgörənliklə, müdrikcəsinə, vətəndaş yanğısı və sevgisi ilə söylədikləri müəyyən zaman kəsiyində – tarixin aynasında güzgülənir.

“Vətəni sevmək, millətə sevgi hissləri bəsləmək hələ dövlət quruculuğuna, “Azərbaycan probleminin həllinə bələdçilik edə bilməz və bu problem çox ciddi və təhlükəlidir. Həmin problem çox siyasətçilər nəslini sıradan çıxarıb və tarixin yaddaşına atıb. Azərbaycan problemi bir oddur ki, onunla oynamaq çox ehtiyatlı davranış tələb edir”.

Şirməmməd müəllimin bu çağırışları ictimai-siyasi müstəvidə özünü təsdiqlədiyi kimi real həyatda da öz əksini tapdı. Demokratik Cümhuriyyət 23 ay yaşadı.

İkinci dəfə müstəqilliyimizi əldə etdikdən sonra Şirməmməd Hüseynov müəllim, tədqiqatçı alim və jurnalistlik fəaliyyətini bir müstəvidə birləşdirərək tarixin ibrət dərslərini ciddi-cəhdlə Azərbaycan oxucusuna çatdırmaq üçün bütün fəaliyyəti ilə nəsillərarası mənəvi “körpüyə” çevrildi.

Bir əsrdə bir xalqın əlifbasının dörd dəfə dəyişdirilməsinin hansı nəticələrə gəlib çıxacağını düşünmək belə adamı dəhşətə gətirir. Nəsillərarası mədəni və mənəvi əlaqələrin, maarifçilik bağlarının kəsilməsi, öz kökünə və tarixinə acgözlüklə kənardan baxmağın dəhşətinə bundan böyük və bundan ziyanlı təsir vasitəsi tapmaq mümkünsüzdür.

Əsrlər boyu Vətən hər bir Azəri türkünün iman yeri, güman yeri olub. Başqa millətlərin nümayəndələri yaşamaq, məskunlaşmaq üçün ayrı-ayrı ölkələrə güclü axın etsələr də, azərbaycanlılar bu “xəstəliyə” (bu əsl erməni xəstəliyidir!) yoluxmamışlar. O, qərrib ölkəyə düşəndə də doğma yurtdan ötrü göz yaşlarını, nisgilini bayatıya büküb saxlayıb:

Əzizim vətən yaxşı,
Geyməyə kətan yaxşı,
Qürbət cənnət olsa da,
Ölməyə vətən yaxşı.

Bu millət gözsüz yaşayıb, ancaq Vətənsiz yaşaya bilməyib. Qürbətdə keçən ömrünü ömür-gün saymayıb. Ona görə ki, vətənin bir günü, qürbətin yüz baharından yaxşıdır. Tə-

sadıf deyil ki, vətən sevgisi atalar sözlərinin də yaddaşında kodlaşıb qalıb və bu gün də öz hikmətini sevinc kimi yaymaqdadır. Atalarımız deyərdilər ki, “Vətənin bir qışı qürbətənin yüz baharından yaxşıdır”, “Vətənə gəldim, imana gəldim”, “Qürbətdə keçən ömür, ömür sayılmaz”, “Qürbət eldən vətən olmaz”, “Gözsüz yaşamaq olar, vətənsiz yox”, “Oba yiyəsiz qalanda donuz təpəyə çıxar” və s.

Şirməmməd Hüseynovun publisistikası atalar sözləri, zərb-məsəllərlə zəngindir. Onun qəlbinin harayı, zaman keçir və onlar da atalar sözünün yükünü və ağırlığını misra-misra öz çiyinlərinə götürürlər.

“Siyasət oyun deyil, sənətdir”, “Əyri otur, amma düz danış”, “Müstəqil dövlətə azad jurnalistika gərəkdir”, “Məhdahlıq köhnə sənətdir, davamçıları hər zaman var”, “Aldanmayan, aldatmayan təkə tarixdir”, “Düşməni tanı, milli intibahını yüksəlt”, “Məzlum millətin mətbuatı da məzlum olur”, “Tərəqqi üçün azadlıq və istiqlal gərəkdir”, “Ağacı qurd, milləti manqurt içindən məhv edər”, “Külək yaradanlar mütləq tufana düşürlər”, “Kitabdan ad silmək olar, tarixdən yox”, “Hər vızıldayan bal arısı, hər gədədan bəy olmaz”, “Qələm dəllalları, qəzet həşəratları”, “Türkün dostu türk özüdür”, “Sağlam birlikdən qüvvət doğar”, “İstiqlal bütün xalqın əsəridir”, “İmperiya dağılar, ruhu qalar”, “Fəda ol, qədr gör”, “Çürük zəmində birlik olmaz”, “Eşidən qu-laq, nəcabət dərin düşüncə gərək”, “Söz azadlığı insanın təbii azadlığıdır”, “Söz azadlığı həm təbii, həm də ictimai hüquqdur” və s. və i. Nümunə üçün göstərdiyim bu kəlam-lar həm də Şirməmməd müəllimin ayrı-ayrı məqalələrinin sərlövhəsi olmaqla, həmin yazıların ideya istiqamətini də tə-

yin edir. Bu nümunələr isə onun publisistikasını bədirləyən məqalələrin cüzi bir hissəsinin başlığıdır.

Ş.Hüseynov lap gəncliyindən atalarımızın müdrik kə-ləmlərini yaddaşına həkk edərək özü də müdrikləşmiş, de-yimləri ilə heyrləndirməyi bacarmışdır. Məncə, onun de-yim və müdrik kəlamları ayrıca bir tədqiqatın mövzusu ola bilər.

Şirməmməd müəllimin vətən sevgisi sonsuz və intəha-sızdır. O, vətəni – daşına, torpağına, iqliminə, suyuna, dağı-na və aranına görə sevmir. O, vətəni vətən olduğuna görə sevir. Şirməmməd müəllimin vətən sevgisi o qədər səmimi-dir ki, hər kəsi düşündürüb ruhunu rıqqətə gətirir.

Professor “Azərbaycanda qadınlar üçün ilk mətbuat or-qanı – “İşıq”-95” məqaləsində yazır: “İşıq” qəzetinin 1911-ci il 23 iyul tarixli 24-cü nömrəsində dəfə olunmuş idarədən bu bildirişə mən bu vaxta qədər ana dilimizdə nəşr olunan heç bir mətbuat orqanında rast gəlməmişəm. Müəllifin rast gəl-mədiyi bildiriş isə belə idi: “Qəzetimizə xəbər və məqalə ya-zanlardan razılıq edib təvəqqe eləyirik ki, yazıları mümkün olduğu qədər öz ana dilimizdə yazıb, ərəb və fars, osmanlı lüğətləri işlətməsinlər. Çünki oxucularımızın çoxu qəzeti-mizin dilindən şikayət edirlər. Ana dilində yazılmayan məqalə-lər hərgiz dərc olunmayacaqdır”.

Bəli, ustadı qayğılandıran və onu düşündürən də budur. Ş.Hüseynov fikrini davam etdirərək deyir: “Bu təsadüfidir-mi? Qətiyyən yox! Ana dilimizin ali mücahidləri, qoruyucu-ları elə analarımız olub. “Ana dili”, “Ana vətən” vardır. Həm də əbədi vardır”.

“İşıq” qəzetini milli mətbuatımızın və doğma Azərbay-

canımızın bir parçası hesab edən Ş.Hüseynov həmin qəzetin redaktoru Xədicə xanım Əlibəyovanın – Azərbaycanın bu ilk qadın redaktor-jurnalistinin fəaliyyətini çox yüksək qiymətləndirir: “Əgər Həsən bəy Zərdabi ümummilli mətbuatımızın banisi, ilk redaktor və jurnalistimiz sayılırdısa, Xədicə xanım Əlibəyova onun davamçısı, ilk qadın mətbuatımızın banisi, ilk qadın redaktor-jurnalistdir. Məncə, onun nəşr etdiyi qəzetə də məhz bu baxımdan yanaşmaq, dəyərləndirmək lazımdır”.

Şirməmməd Hüseynovun publisistikası hərəkətdə olan, narahatlıq içində çırpınan bir nəhərdir desəm, səhv etmərəm. Bu narahatlıq, zaman qarşısında cavabdehlik bütün dövrlərdə milli publisistikanın əsas əlamətlərindən biri olmuşdur. Məhz bu keyfiyyət Şirməmməd Hüseynov publisistikasında da güclüdür.

Özü də bu narahatlıq onun publisistikasının yalnız əlaməti deyil, həm də bilavasitə predmetidir: O, bir çox məqalə və çıxışlarında “narahatlığı” millilik, azadlıq, kökə bağlılıq, təmizlik, düzlük, işıq, hərəkət, həyat və dirilik təcəssümü kimi idrakının süzgəcindən keçirir.

Əsrlə üzbəüz, zamanla həmdərd və həmdəm bir millətsevərin daxili duyğu və düşüncələri bu narahatlığın ifadəsinin üsul və formasıdır.

“XX əsr” zaman kimi onun publisistikasında obrazlaşır, bəşəri və milli təlatümlərin məkanına və ünvanına çevrilir. Bir şey də var ki, Şirməmməd müəllimin publisistikasında “zaman” anlayışı dəqiq sərhədlərə sığdırılan konkret tarixi bir dövrün-müasirliyin hədudlarından çox-çox kənara çıxır. Bu publisistikada zamanla ünsiyyət həm də tarix və əbədiy-

yətlə, gələcəklə müsaibə anlamına söykənir: Dərin, təbii özünüdərkə sığınan, milli taleyin gələcəyi üçün narahatlıq keçirən böyük mütəfəkkirin daxili nitqi öz mənəvi vicdanı ilə müsaibəsi deməkdir. Geniş fəlsəfi mənada zaman və düşünən sənətkar “mən” – Şirməmməd müəllimin publisistikasında istiqlalımızın təməlçisi Məhəmməd Əmin Rəsulzadənin “türkləşmək, islamlaşmaq və müasirləşmək” kimi irəli sürdüyü üç əsas xəttin dəyişməz üç daimi qütbüdür.

Eyni zamanda qeyd etməliyəm ki, fəlsəfi “zaman” obrazı onun publisistikasında həmişə hər cür konkretlik fəvqündə dayanmır, hədudsuz, sərhədsiz, eyni zamanda, mücərrəd simvol təsiri də bağışlamır, əksinə, onun milli ictimai və estetik ideali ilə bilavasitə əlaqələnir.

Şirməmməd Hüseynovun publisistikasında zamana maraq-xalqın mənəvi əbədiyyətinə, mənəvi “indi”sinə və keçmişinə olan marağa bərabərdir.

Zaman onu yalnız xalqın tarixi taleyi ilə, xalqın mənəvi və əxlaqi həyat təcrübəsi ilə bağlılığı prizmasından düşündürür və narahat edir. Keçmiş də, gələcəyi də Şirməmməd Hüseynov “Vətən tarixinin” səhifələri kimi vərəqləyir.

Şirməmməd müəllimin publisistikasında Azərbaycan zamandan kənarda deyil. Daha dürüst olanı budur ki, vətən də onun üçün, hər şeydən əvvəl zamanı təmsil edən surət və rəmz-ədəbi-əxlaqi yaddaş və mənəvi-tarixi vicdandır. Şirməmməd müəllim üçün doğma və əziz, əlçatmaz və müqəddəs olan hər şey məhz “Ana Azərbaycanın” – Vətənin yaddaşında əbədiləşir və kodlaşır. Çünki bu istək, bu “yaddaş” keçici və ötəri yox, həqiqi və milli olan əbədi ruhu və müstəqilliyi yaşadır. Odur ki, Ş.Hüseynov gələcəyi də, keçmiş də

məhz xalqın “hafizəsindən” oxuyur, öyrənir və onu qiymətləndirərək gündəmə daşıyır.

Elə bu səbəbdən də Şirməmməd Hüseynovun publisistikasında ayrıca bir “tarixilik” anlayışı yoxdur, ayrıca bir milli dərd, milli istək yoxdur. Onun üçün yalnız eyni, vahid varlıq – müqəddəs əbədi Azərbaycan vardır ki, o da bu publisistikada tarix və proses kimi, həm keçmiş, həm də gələcək kimi, həm ağrı, həm də sevinc kimi öz şərhini və təsvirini tapır. Belə bir düşüncə xalqın mənəvi tamlığını və böyüklüyünü, olduğu kimi duymaqda və dünyaya tanımaqda ona kömək edir.

Şirməmməd müəllimə görə, tarix də torpaq və ana dili kimi təkrarsız və bənzərsiz milli-mənəvi sərvətimizdir. O, keçmiş yox, bizə məxsusdur. Xalqı tarixlə də tərbiyə etmək gərəkdir. Belə olmayanda, əcdadı, kökü unudanda təkcə insan manqurtlaşmır, həm də tarix “ölür”. Bir əsrdə bir millətin dilinin yazıdakı ifadəsini tənzimləyən əlifbanın dörd dəfə dəyişdirilməsi (bu işə qol qoyan və rəhbərlik edənlərin kimliyindən asılı olmayaraq) kökdən, ənənədən qopmağa, yaddaşsızlığa rəvac verən antimilli ideologiyaya hesablanmayıbmı?!

Hər işdə “ayıq-sayıq” dayanan mərkəzin (Moskvanın) ayağını bir addım kənara atanlara “barmaq silkələyib” “qırmızı kart” göstərənlərin mənfur və məkrli siyasətlərinin loyallıq təzahürü və bədxah nəticəsi deyilmi?

Tarixindən istifadə etməyən xalq yeraltı və yerüstü sərvətlərindən məhrum edilən, öz təbii enerji ehtiyatlarından istifadə etməyən xalq kimi köməksiz və yoxsul olur. Yalnız yaddaşını itirən millət torpağını, dilini və “mən”ini də itirə

bilər. Bəlkə də elə bu səbəbdəndir ki, Şirməmməd Hüseynovun publisistikasında kökdən, ənənədən bu qədər çox ürəyi-yananlıqla danışılır.

Şirməmməd müəllimin publisistikası bu günün, bu saatın ehtiyacına reaksiya kimi yaranan ədəbi-estetik sənədlər deyil. Publisist-ideoloqu həmin yazıları yazmağa sövq edən və gətirib çıxaran milli və mənəvi ekologiya (xalq və tarix!), xalqda milli mentalitet məsələsidir. Onu Qarabağ hadisələrinin ssenarisi və onun icrasını şərtləndirən xarici, qlobal geosiyasi maraqlar, həmçinin daxili xəyanət və təxribatlara çulğanmış əxlaqın və tərbiyənin mənəvi-milli səbəbləri və kökləri düşündürür. Bunların hamısının zirvəsində isə vətən, torpaq, zaman, tarix, müstəqillik, azadlıq, türklük və bəşəriyyət dayanır.

Şirməmməd müəllim XX əsr Azərbaycan publisistikası tarixinə müharibədən sonrakı nəslin nümayəndəsi kimi daxil olub. Demokratik cümhuriyyət dövrünün, ondan əvvəlki dövrün (XIX əsrin sonu və XX əsrin əvvəlləri), aprel çevrilişinin, “37-ci illər” dövrünün, dünya müharibəsinin imtahnından çıxan milli publisistikanı daha sonrakı “dinc illər”in əxlaqi axtarışlar, texniki inqilab, “yenidənqurma”, azadlıq hərəkatı və müstəqillik deyilən dövrlərin sınağında qoruyub saxlamaq bu nəslin öhdəsinə düşüb. Nəslin uğurlarını daha qabarıq ifadə etmək və onu irəli aparmaq bir publisist-araşdırıcı alim kimi Şirməmməd müəllimə nəsib olub. Jurnalist və mətbuat tarixini tədqiq edənlər nəslinə, xalqına, kökünə bağlılıq, təkrarsız, fərdi, milli çalar Ş.Hüseynov publisistikasını Azərbaycan publisistikasının tarixi-publisist faktına və hadisəsinə çevrilib ondan müasir Şərq və dünya publisisti-

kası prosesinin məcrasında danışmağa əsas və haqq verir.

Ş.Hüseynovun məqalələrinin bir qismi din və millət məsələlərinə həsr olunmuşdur. Bu yazılarda o, dini mənsubiyyətə, milli mənsubiyyətə, milli mənsubiyyətə məsələsini bir-birindən ayırır və islam dininin milli mənsubiyyəti inkar etmədiyi qənaətini sələflərindən qəbul edir və xələflərinə də bunun doğruluğunu söyləyir.

M.Ə.Rəsulzadənin redaktoru olduğu "Açıq söz" qəzetində dərc olunmuş "İslam dini və ana dili" məqaləsinin bu məsələlərə elmi yanaşmanın ən gözəl nümunəsi olduğunu söyləyir və fikrini belə isbatlayır. Məqalədə göstərilir ki, milli mənsubiyyətin əsas amili o millətin doğma dilidir və islam dininə mənsub olan bütün millətlərin ana dili qorunub saxlanmalıdır. Əks təqdirdə o millət məhv ola bilər! "Diləkləri öz dilincə dilmək, öz dilincə danışmaq nə söylədiyini bilərək qulluq göstərmək, ağızdan çıxan sözlərin nə mənada sözlər olduğunun özünü də bilmək bizcə daha məqbul görünür."

Dilimizə, millətimizə ögey nəzər ilə baxmayıb tamam hüquq versə, o zaman islamı milli din – deyərək qəbul edə bəlməyiniz. Yoxsa o millətin ayrı fərdlərinin dini olur və milli məsələlərimizi biz islam ilə bağlamamağa məcbur oluruq".

Ş.Hüseynov ümumiləşdirici məqaləsində "Açıq söz" "İslama mənsub olan hər millət bəzi duaları öz ana dilində desə bu, dini birliyimizə ziyan gətirə bilər", – deyənlərə cavab olaraq yazır ki, "Duaların mənalarını anlamaqla xalqda islamın ruhunu, fikrini anlamaq daha da irəliləyir. Bu gün islam aləmində zahiri birlik ruhi və mənəvi birliyə mübəddəl olar".

Ş.Hüseynov hər cür ehkamçılığın, fanatizmin, ideya-si-

yasi, milli varlıq və şəraiti nəzərə almayan fundamentalizmin əleyhinədir. O, fanatizmin tarixən xalqların və bəşəriyyətin başına gətirdiyi bəlaları xatırladaraq, səlib yürüşlərindən tutmuş, faşizm qurbanlarını da yaddan çıxarmağın mümkünsüzlüyünü xatırladaraq yazır: "Kambocada kommunist Pol Pot hökuməti ölkənin 7 milyon əhalisindən 2 milyonunu bir neçə ilin ərzində sinfi mübarizə bayrağı altında qırılmışdı. Bizim ölkəmizdə (keçmiş sovetlər birliyində – R.O.) 70 ildə qırılanların sayı 40 milyondan artıq olub."

İndi soruşula bilər, son vaxtlar dəbdə olan "islam fundamentalizmi" bəşəriyyət üçün təhlükədir, yoxsa "kommunizm fundamentalizmi?".

Ş.Hüseynovun gəldiyi qənaət isə belədir ki, "islam fundamentalizmi" barədə canfəşanlıq edənlərin elə ilk sıralarında "kommunizm fundamentalizmi" tərəfdarları – Belyayevlər, nyukinlər, melikiyanslar dururlar ki, onlar da az qala İslam dünyasına qarşı Səlib yürüşünə çağırırlar.

Ş.Hüseynov bunun səbəbini açıqlamaq üçün verdiyi "Nə üçün?" sualına da yetərincə özü dəqiq cavab verir: "Ona görə ki, əvvəla, yəhudi və erməni lobbisinin mənafeyi bunu tələb edir. İkincisi, İslam aləmi xammal mənbəyi və ucuz işçi qüvvəsi kimi qərbə lazımdır."

İslama qarşı çıxanlar, ona qarşı səfərbər olub mübarizə aparanların sıraları genişləyib, davamlı xarakter aldıqca Ş.Hüseynov da onlara qarşı həqiqətlə yaraqlanmış "söz silahı"ndan istifadə edir, onu yerə qoymur. "Yenə də İslam fundamentalizmi və samən çöpü haqqında", "İslama qarşı yeni sipər axtarırlar" kimi məqalələrində islam düşmənlərini ağıllı olmağa, itirdiklərini və qorxu mənbələrini digər yerlərə

də axtarmağa çağırır.

İslam tərəfdarlarını İslamın öz içindən parçalamağın daha qorxunc və amansız nəticələrə gətirib çıxaracağı xəbərdarlığını edir, milli məsələlərdə daha da ayıq-sayıq olmağı, səhv addım atmamağı, İslam tərəfdarlarının əlbir və dilbir olmalarını, məkrli düşmən felindən və tələsindən birgə qorunmağın vacibliyini önə çəkir. Düşmən qəvidir, amansızdır, hər an zərbə endirməyə, onların arasında nifaq salmağa hazırdır və bu düşmənçilik maşınının sükanı arxasında duranlar ən müxtəlif üsullara əl atmaqdan belə vaz keçmirlər. Ş.Hüseynov "Niyə "mübarizəsiz" və "düşmənsiz" keçinmək olmur" məqaləsində yazır: "Bu günlərdə SSRİ müdafiə naziri, aviasiya marşalı Y.İ.Şapoşnikovun Mərkəzi televiziya jurnalistlərlə görüşünə baxdım. Müdafiə nazirimiz hərbi formada deyil, mülki geyimdə ekrana çıxmışdı. Çox suallar verildi, cavablar alındı. Mənim diqqətimi "İzvestiya" qəzeti müxbirinin nazirə verdiyi sual cəlb etdi. O nazirdən soruşdu ki, indi bizim düşmənimiz varmı? Varsa, hansı səmtədir?

Nazir bir an duruxdu, fikirləşdi, sonra üzünü müxbirə çevirib soruşdu: - Siz necə düşünürsünüz? Hansı səmtədir?

Müxbir cavab verdi ki, cənubdadır"

Şirməmməd müəllimi isə heyrləndirən və qayğılandıran, əslində hər iki cavabdır. Müəllif irəli gedərək yazır: "Coğrafiyanı az-çox bilsəm də, xəritəni qabağıma qoydum. Başladım cənub qonşularımızı gözdən keçirməyə. İran, Türkiyə, Əfqanıstan... Öz-özümə düşündüm, görünür, Rusiyada düşmənsiz keçinə bilmirlər. Düşmən olmasa da, onu göydən belə axtarib tapmaq lazım imiş"...

Ş.Hüseynovun fikrincə, dünyanın gərdişi, əsrlərin və nə-

sillərin təcrübəsi öyrədir ki, tarixin və tələyin hökmü ilə qonşu olan xalqlar arasında münasibətləri həmişə nizamda saxlamaq, faydalı əməkdaşlıq məcrasına yönəltmək, dostluğa çevirmək üçün böyük zəhmət, səy və səbr tələb olunur. Şirməmməd müəllim xəbərdar edir ki, milli münasibətlərin sabitliyi keşiyində durmaq, onu hər cür pozucu meyillərdən qorumaq sahəsində keçmişin ənənələrini və ibrət dərslərini yada salmaq da mühüm rol oynaya bilər. O yada salır ki, ötən əsrin əvvəllərində, bütün Rusiyanı bürümüş azadlıq hərəkatını zəiflətmək üçün hakim dairələr və onların yerli nöqərləri milli münasibətlər, toqquşma və qırğınlar törədir, əsrlər boyu sülh və əməkdaşlıq şəraitində yaşamış xalqları bir-birinə düşmən etməyə çalışırlar. Çar hakimiyyət orqanları və yerli millətçilər erməni-müsəlman qırğını azmış kimi, dağıstanlılarla da azərbaycanlıların arasını vurmağa cəhd göstərirlər. Ancaq Azərbaycanın uzaqgörən siyasi xadimləri, jurnalist və publisistləri, mədəniyyət xadimləri həmin fitnələri konkret faktlar və dəlillərlə ifşa edir, tarixi faktları yada salır, dostluq və qarşılıqlı hörmət və məhəbbətin gücünü nümayiş etdirirdilər.

Ş.Hüseynov xalqımızın kollektiv yaddaşı olan mətbuat səhifələrində dərc olunmuş ibrətamiz yazıları xatırladır və onları təkrar çap etdirir. Bu gün də az əhəmiyyət daşımayan, hər zaman faydalı və gərəkli olan Şirməmməd müəllimin oxuculara təqdim etdiyi bu mətbu yazını nöqtəsinə, vergülünə belə toxunmadan diqqətinizə təqdim edirəm.

Fitnə və provokasiya

"Nicat maarif cəmiyyətinin drama heyəti" tərəfindən üzmüə gələn cümə gecəsi məşhur artist Ərəblinskinin şərafinə benefis olaraq "Qəzavat" dramasının oynanılması elan olundu.

"Qəzavat" bir nəfər tərəqqipərvər rus aktyoru tərəfindən yazılıb, məşhur dramaturq Əbdürrəhim bəy Haqverdiyev tərəfindən türkcəyə tərcümə edilmişdir.

Bu əsər Dağıstanın öz istiqlal və hürriyyəti uğrunda etdiyi mücahidəti, Şeyx Şamil əfəndi həzrətlərinin zəmani-fədakarısını təsvir edir!...

Bu pyes dağıstanlıların şücaət və fədakarlıqlarını meydana-ənzərə qoyur...

Burasını da deməliyik ki, bu əsərdə Şeyx Şamil həzrətlərinin özü səhnəyə qoyulmur. Ancaq o zati-ali-miqdarın bir tərz-i-ədibinə ilə adı çəkilməyə bəslilik olunur.

Bela bir dramanı məlum işdir ki, müsəlman səhnəsi dörd gözəl gözəllər və dörd əli ilə qucaqlar. Bu tövə gözəl bir əsəri mən etdirmək (qadağan etdirmək) üçün heç bir müsəlman qiyam edəcəyini, ələxsus, ləzgi qardaşların etirazını kimsə güman etməz, biləks bunun ləzgilər tərəfindən artıq bir hüsnü təvəccöh və qəbula məzhər olacağına ümid edilirdi!

Lakin görünür ki, müftinlər belə təsəvvür etməirlərmiş, görünür ki, onlar fürsət axtarırlarmışlar ki, ləzgi qardaşlarla Bakı camaatı arasına bir ixtişaş salsınlar. Onlar istəyirlərmiş ki, öz şəxsi qərəzləri üçün "Nicat" adı ilə sui-istifadədə bulunsunlar!..

İki gün irəli "Nicat" da həmin bu dramın hazırlığı gedirkən bir dəstə ləzgi "Nicat"a gəlir. Bunlarla bərabər ləzgi qardaşların hörmətli və sahib-nüfuz şəxsləri də olurlar. Ləzgi mollası əfəndi həzrətləri dəxi hazırda olurlar.

- Eşitdik ki, "Nicat" Şeyx Şamil həzrətlərinin oyununu çıxardır, onu teatroya qoyur!... Belə şey qardaşlıqda yaxşı deyil, – deyirlər.

- Əfəndilər, görünür ki, siz müştəbəh olmusunuz! Şeyx Şamil həzrətləri sizə nə dərəcədə yaxınsa biza də o dərəcədə yaxındır. Şeyx Şamil əfəndinin fədakarlığı sizdən ötrü nə əndazədə əziz və girami isə, bizdən ötrü də o dərəcədə əziz və giramidir!..

Nəyzu-billah, Şeyx həzrətlərini təkdir edəcək (pisləyəcək) şeyi gərək siz özünü xəyalınıza belə gətirməyəydiniz ki, "Nicat" teatroya qoysun! Madam ki, belə xəbər buraxmışlar, yaxşı olub ki, özünü gəlmisiniz. Buyurunuz, drama hazırlanır, qulaq asınız, onda bilərsiniz ki, sizi iğfal etmişlər (aldatmışlar)!..

Ləzgi qardaşların nümayəndələri repetiesiya otagına daxil olub, oyuna axırına kimi tamaşa etdilər və mütəəssir yerlərində ağlayıb, böyük bir razılıq ibraz etdilər.

Bir nəfər ləzgi nümayəndəsi ləzgi əfəndisi cənablarından üç dəfə təkrarla xəbər aldığı: "Burada Şeyx Şamil həzrətlərinə toxunan bir şey yoxdurmu?!" – sualına hər dəfə qəti və bilatərəddüdə – "yoxdur, yoxdur!" – cavabını aldıqda, bir haləti-məsrurənə ilə yerindən durub "Nicat"çılara xitabən:

- Qardaşlar, indi ki, siz bizim şücaətimizi, fədakarlığımızı mühəssənəfi- milliyətimizi üzə çıxarıb aləmə göstərməklə biza xidmət edirsiniz, var olunuz, qardaşlar!.. İndi deyiniz biz sizə nə bağışlayaq?!

Məzkurun belə sadə, sədiqanə, səmimanə söylədiyi sözlər insanda artıq bir hissi-bəradəri (qardaşlıq hissi) oyadır. Artıq məhəbbət artdığı kimi, bu qism sadə dilləri, saf ürəkləri öz şəxsi mənfəətlərindən ötrü əl dəyməmiş bir zəmin hesab edən iğvəkarlara (yoldan çıxaranlara). müftinlərə insanın qeyzi, acığı tutb nifrətini ar-

tırırdı ki, bu bivicdanlar necə qıyırlar ki, belə bir səmimiyyət və sadəliyə məzhər olan ürəyi öz şəxsi mənfəətlərinə yetişmək üçün ləkə-ləyib iştibaha (şübhəyə) salırlar!..

Xülasə, qara qüvvələrin pərvərdə etdikləri fitnə keçmədi! Ləzgi qardaşlar artıq dərəcədə razı qalıb getdilər. Vədə verdilər ki, bütün ləzgilərə xəbər edəcəklər ki, cümə günü "Qəzavat"ın tamaşasına gəlsinlər!

Ümid edirik ki, cümə günü ləzgi qardaşlar Tağıyev tetrosuna gəlib oradan artıq razı olarlar.

Belə bir provokasiyanın haradan gəldiyi "Nicat" cəmiyyətini qara-qara fikirlər və sui-zənilərə salırdı. "Kim belə şeyə müstəiddir? Kimdir ki, bu tövr qurur?" fikri "Nicat"ın bütün üzvlərini alarkən cəmiyyət adına cənab Mustafa bəy Əlibəyov tərəfindən bir kağız gəldi ki, bu kağız işin mahiyyətinə bir dərəcəyədək işıq salır və işi açmaq üçün sərkəläfi göstərir...

"Nicat" sədri

M.Ə.Rəsulzadə.

"Tərəqqi" qəzeti, 26 noyabr 1908.

İbrətamizdir, deyilmi?

Fitnə-fəsadlar bitib-tükənmək bilmir. Yağışdan sonra çıxan göbələklər kimi artır ki, azalmır. Şirməmməd Hüseynovun qələmə aldığı "Baş aparıb sümük qaytarırlar! Məqsəd nədir?" məqaləsi yuxarıda söylədiklərimiz baxımından da az əhəmiyyət kəsb etmir.

Baş aparıb sümük qaytarırlar!

Məqsəd nədir?

Rusiya Federasiyası informasiya orqanlarının yaydıqları məlumata görə, prezident Yeltsin ümumxalq rəy sorğusu ərəfəsində sərəncam vermişdir ki, Hacı Muradın vaxtilə kəsilib Peterburqa göndərilmiş başı xalqına qaytarılsın. Bu xəbəri eşidərkən şairin "nələr aradırsan, tarix, sən nələr, duyub düşündükcə donur bədənim" misraları yadıma düşdü. Hörmətli oxucu, bu hadisəni şərh etməzdən əvvəl 141 il bundan əvvəl – 1852-ci ilin yazında Şəki ilə Qax arasında Biləcikdən aşağıda Dayıkənddə baş vermiş dəhşətli faciəni qısaca xatırladıq:

Dağıstan, Çeçenistan və bütövlükdə Qafqaz müsəlman xalqlarının müstəmləkəçilərə və onların satqın yerli əlaltılarına qarşı imam Şeyx Şamilin rəhbərliyi ilə apardıqları azadlıq mübarizəsi tariximizə və yaddaşımıza əbədi həkk olunmuşdur. Keçən əsrin dördüdə biri qədər davam etmiş bu iman və inanc davasının cəsur və qorxmaz iştirakçı və başçılarından biri də neçə-neçə nəslin min rəhmət oxuduğu və oxuyacağı Hacı Murad olmuşdur. 1851-ci ilin noyabrında intriqa, böhtan, çəkişmələrə məruz qalıb rus hərbiçilərinin əlinə keçən Hacı Murad Tiflisə gətirildi. Lakin ibadətə məşğul olmaq bəhanəsilə Şəkidə yaşamağa icazə aldı. 1852-ci ilin yazında mübarizəni davam etdirmək əzmi ilə qaçmağa təşəbbüs göstərdi. Mərdliklə vuruşdu. Lakin xilas ola bilmədi. Qəhrəman kimi döyüşdə həlak oldu. Azadlıq düşmənləri və qan hərisləri başını kəsib imperiya qılıncını nümayiş etdirmək, milli mücahidləri qorxutmaq üçün zülm ilə abad edilən Peterburqa göndərdilər. Sonralar Hacı Muradın ailəsi də Kazana sürgün edildi. Dayıkənd də xəritəmizdən silindi. Təkcə qəbiristanlığı qaldı. Hacı Muradın dəfn edildiyi qəbiristanlıq.

1914-cü ildə Hacı Muradın qız nəvəsi Azərbaycana, Şəkiyə gəldi. Yerli camaatın köməyi ilə babasının qəbrinin yerini müəyyənləşdirdilər, başdaşı qoydular. Mən Şəki-Qax şosse yolunun sağ kənarında yaşıl meşəliyə qər q olmuş bu qəbiristanlığı və Hacı Muradın qəbrini dəfərlə ziyarət etmişəm.

İndi mən başqa bir məsələ düşündürür. Görəsən, vaxtilə azadlıq mücahidlərinin namuslu və qeyrətli başlarını kəsib imperiya yaradanlar, indi baş əvəzinə sümük qaytarmaqla nə demək istəyirlər? Onların, xüsusilə, Qafqazı qanlı döyüş meydanına çevirən, xalqları bir-birinin üstünə salışdıran fitnə-fəsadçıların bu dəfə qayəsi və məqsədi nədir?

Göstərim ki, imperiya ölümçül böhran keçirdiyi dövrlərdə tarixi, iman və inancı ortaqlıq olan Qafqazın qardaş xalqlarını bir-birinin üstünə salışdırmaq dəfərlə sınaqdan keçirilmiş bədnam siyasətdir. ...

Ayıq-sayıq olmaq, düşünən namuslu və qeyrətli başları, dostluq və qardaşlıq ənənələrini göz bəbəyi kimi qorumaq vaxtıdır. Hiylə və şərə uymaq vaxtı keçməyibmi?"

Budur Ş.Hüseynovun mövqeyi, şərh və xəbərdarlıqları... Şəkililərin sözü olmasın, hələ zəndi onu aldatmayıb. Onun əvvəlcədən söylədiyi fikirlər də sonralar öz təsdiqini tapıb. Ona görə də o, böyük inam və inanc sahibidir. Bütün bunların əsasında isə onun ardıcıl, sistemli müşahidə və fəhmi dayanır. O, əsl alimdir və belə demək mümkünsə, Allaha yaxın adamdır.

Şirməmməd Hüseynovun publisistikasının yaddaşında Şəki, onun tarixi keçmişi və bu günü "Şəki inqilabdan əvvəlki mətbuat səhifələrində" başlığı altında kodlaşıb. "Nuxadan", "Nuxadan teleqram", "Kavkazski kalendar" da yazıl-

mışdır". "İpəkçi"ni maraqlı və oxunaqlı edən nədir?", "Milli qeyrət və milli tərəqqi diyarı-Şəki", "Məşədi Mehdi Sadıqov", "Dövrən yeni, bəlalər köhnə və ya dövlətçilik əxlaqı haqqında üç-dörd söz", "Şəkili Hacıbala bəyin vəsiyyəti", "Mustafa bəy və Əfruz xanımın faciəsi", "Açıq məktub" və s. qəzet yazıları və məqalələri Ş.Hüseynovun Şəkiyə olan övlad sevgisinin təzahürü və təsdiqinin göstəricilərindəndir.

Tarix yazanlar içində yaşadığı günün işığına düşüb getməli deyillər, onlar tarixin qaranlıqlarından axtarış tapmalı və üzə çıxarmalıdırlar. Ş.Hüseynov yazır: "Tarixə nəzər salmaq ondan kül deyil, od götürməyi bacarmaq deməkdir". Və Şirməmməd müəllim söylədiklərinə-yəni irəli sürdüyü tezlərə zərgər dəqiqliyi ilə əməl edir. O, sözdə və əməldə də vahiddir. Xəbərdarlıq edərək bildirir ki, "Nəsillərin əsrlərə qazandığını və hifz etdiyini itirmək nə qədər əzablı və faciəlidir, onu yenidən ələ gətirmək yüz o qədər çətin və məşəqqətlidir".

Erməni tarixini yazanlar özlərinin olmayan tarixlərini yazıb gündəmi zəbt etdilər.

Ancaq bizim bəzi tarix yazarlarımız qollarını çırmayıb, qələmə sarıldılar, gözlərini yumub nadancasına özlərinin dar düşüncələrinə sığındılar və həqiqi tarixə qələm çaldılar.

Şəkiddə ermənilərin məskunlaşması məsələsi də elə bu səbəbdən mübahisə predmetinə çevrilib. Ancaq Şirməmməd müəllim kollektiv yaddaş səhifələrindən təqdim etdiyi bir yazı ilə bu məsələdəki dedi-qodulara nöqtə qoyur. O, Hacıbala bəy Nağıbəyovun "Şərqi-Rus" qəzetinin 6 iyul 1903-cü il tarixli 41-ci sayında "Nuxadan" başlığı altında dərc olunmuş yazını yenidən çap etdirməklə tarixi həqiqətləri tarixin

qaranlıqlarından ağlın və düşüncənin işığına çıxarır.

Nuxadan

Şəki (Nuxa) şəhərinin dörd tərəfi qəbiristanlıqdır. Bunların içində iki xariciyyətə qəbiristanları var ki, biri erməni, ikincisi pravoslavni millətlərdir. Bu zikr olunan qəbiristanlarda əlli ildən vəfat etmiş ölünün qəbrini tapmaq mümkündür. Ondan ötrü ki, əvvəla, bu xariciyyətə qəbiristanlarının çar (çahar) ətrafı ya xəndək ilə, ya barı ilə bərkidir. Saniyə (ikinci), dəxi meyid sahibi nəgünə fəqir olur-olsun qəbirin üstündə labüddür bir nişan gərəkdir qoyula. Amma müsəlman qəbiristanlarına gedilsə bir illik ölünün qəbrini tapmaq mümkün olmaz. Səbəbi budur ki, ərz olunur. Əvvəla, biz müsəlman qəbiristanlarının cümləsinin dörd ətrafı açıqdır. Buna görə heyvanlar haman yerlərdə bilmanə gəzməkdə və qəbirləri xarab etməkdədirlər. Qəbiristanlarda heyvanların törətdikləri... o qədər çoxdur ki, mərhum dəfn ediləndən bir ay sonra görürsən ki, qəbir yer ilə bərabər olubdur. Bəs belə olan surətdə məlumdur ki, bir illik ölünün qəbrini tapmaq bəzə (hər cür) mümkün deyil bizim qəbiristanlığımızda"...

Hacıbala bəy Nağıbəyov
"Şərqi-Rus" qəzeti, №41
6 iyul 1903.

Ciddi bir məsələdə şəkili H.Nağıbəyovun həqiqət tərəfində durması, onu açıq müdafiyyə qalxması ibrətamiz fakt və Şəki ziyalıların yetkinliyinin bariz nümunəsidir. İbrət almalı, öyrənməli hadisədir.

Ş.Hüseynov bir qədər də irəli gedərək "Kavkaszski kalendar" da yazılmışdır" adlı məqaləsində daha konkret fakt-

ları gündəmə gətirir. Qafqaz təqviminin 1846 və 1847-ci il nömrələrinə nəzər salmağımıza imkan yaradır. Qafqaza aid xəbərlərdən nümunələrə diqqət yetirək:

- Rus çarı I Pyotr 1723-cü ildə erməni patriarxına erməniləri Bakı və Dərbəndə köçürməyə dair qramota vermişdi (1846, s.122).

- 1828-ci il fevralın 10-da Türkmənçayda Rusiya ilə İran arasında sülh traktatı (razılaşması) bağlanmışdı. Bu razılaşmaya görə Erivan və Naxçıvan xanlıqları həmişəlik Rusiya-ya birləşdirilmişdir. (1846, s.132).

Deməli, Azərbaycanda, o cümlədən də Şəkidə ermənilərin məskunlaşdırılması xanlıqların ləğv edilməsi dövründən başlayıb. Çar hökuməti Cəfərqulu xanı Şəkiyə hakim təyin edərkən özü ilə bərabər Cənubi Azərbaycandan bir neçə yüz erməni ailəsini də Şəkiyə gətirmiş və onları burda məskunlaşdırmışdır. Necə ki, H.Nağıbəyovun yazdığı kimi qəbir daşlarının üzərindəki olum-ölüm tarixləri də ermənilərin burada yerli olmadıqları, sonradan-yəni XIX əsrdən başlayaraq köçürüldükləri öz təsdiqini tapır. Bunu o illərdəki əhəlin siyahıya alınmış dəftərləri də öz yaddaşında qoruyub saxlayır. Necə ki qəbiristanlıqlar və qəbirlər üzərindəki başdaşları (sinədaşları) bunu illərin yaddaşına yazıb.

Gərək alimlər də bu reallıqlardan faydalanasın. Bu ki uzaq tarix deyil. Şəkinin tarixi isə onun tarixi abidələrinin adət-ənənələrinin, toponim və hidronimlərinin, məsəl və ifadələrin, xalq ədəbiyyatı nümunələrinin və nəhayətdə yerli ləhcə və şivə sözlərinin yaddaşında qorunub saxlanılır. Sözü yaddaşı isə daha dəqiq və daha qədimdir.

Elə buradaca onu da qeyd etməliyəm ki, Ş.Hüseynov to-

xunduğu, qələmə aldığı hər məsələnin mahiyyətinə baş vurur, onun bəzəyini yox, özəyini görür və problemlərə bu günün havasını gətirir, zamanın gözləri ilə baxır, müasirlik işığında haqq-ədaləti çözləyir. Tarixi qaynaqları qaranlıqlardan bu günün işığına çıxarır, qələmə alır və xalqa təqdim edir. Qalır onları oxumaq və yetərinə düzgün nəticə çıxarmaq. Bu da qalır oxucunun ixtiyarına, onun zehni imkanlarına və qavrayış gücünə.

Allah özü bütün xəstə könüllərə şəfa qılsın, xəstə ruhlarla rəhm eləsin!

Şirməmməd müəllimin publisist fəaliyyətini dərinədən açan dörd-beş ən səciyyəvi xüsusiyyət haqqında düşünüb-dəşinarkən, mənim yadıma, ilk növbədə "millilik" sözü düşür. Niyə "milli publisistika"? Kimdir "milli publisist yazar"? Məncə, yalnız millətin adından danışmaq haqqını qazanan yazar "milli yazar" olur. Xalqın dərd-sərini xalqla bölməyən, vətən parçalananda ürəyi parçalanmayan, torpaq əldən gedəndə "ürəkkeçməsi" olmayan yazara-publisistə necə "milli yazar" demək olar?! Şirməmməd Hüseynov bu haqqı hələ əllinci illərdən Bəxtiyar Vahabzadəyə "Gülüstan" poemasının mövzusunun verəndə, onu bu tarixi əsəri yazmağa təşviq edəndə qazanıb.

"Müstəqilliyin çətin yolu... Biz hara gedirik?" (B., 1996), "Milli haqq və ədalət axtarışında" (B., 2004), "Mənəvi irsimiz və gerçəklik" (B., 2004) və s. kitablarına daxil edilmiş yazı və çıxışları ilə təsdiqləyib.

Mən gözəl xatırlayıram ki, Ermənistanın ərazi iddiası ilə Azərbaycana təcavüzünün ilk çağlarında ermənistanlı soydaşlarımızın vəziyyəti ilə tanış olmaq üçün birbaşa hadisə

yerinə – Ermənistana gedənlər arasında professor Şirməmməd Hüseynov da var idi. Ümumiyyətlə, o gərgin vaxtlarda Ş.Hüseynov Azərbaycan televiziyasında, radioda, mətbuatda çox böyük vətəndaş işi görürdü. Onun mü sahibələri, ictimaiyyətlə çoxsaylı görüşləri, erməni xislətini klassik üslubda ifşa edən publisist yazıları o zamanın çox karına gəldi. Bu böyük və işgüzar yaradıcı fəaliyyət publisist alimin 1996-cı ildə nəşr olunan "Müstəqilliyin çətin yolu... Biz hara gedirik?" fundamental elmi-publisistik kitabında öz əksini tapmışdır. Adından da göründüyü kimi, bu əsər Azərbaycanın müstəqilliyi uğrunda mübarizə illərinin publisist, alim, vətəndaş fədakarlığının faktlarını özündə daşıyır və burada "erməni məsələsi"nin bir ağrı kimi keçib getdiyi müşayiət olunur. Bu ağrıya tarixi-qlobal zəmində güzgü tutan Ş.Hüseynov yazır: "Erməni-müsəlman davası" –təkcə xalq leksikonunda deyil, sovetləşmədən əvvəlki mətbuatda da işlədilmişdir. Bu davanı kim başlamışsa, onun gühahkarı kim olmuşsa onun adı əvvəlcə çəkilmişdir. "Müsəlman-erməni davası ifadəsi yoxdur, çünki müsəlmanlar, o cümlədən azərbaycanlılar heç vaxt milli münafişənin təşkilatçıları, başlayanları olmamışlar. Bu indi də belədir."

Professor C.Məmmədli "Müəllimliyin, tədqiqatçılığın və publisistikanın Şirməmməd Hüseynov məktəbi" adlı məqaləsində publisist alimin həyat və fəaliyyətini xarakterizə edərək çox vacib bir gerçəyi dilə gətirir: "Ş.Hüseynov son 30 ildə mətbuat tədqiqatçılığının çox mühüm və maraqlı bir üslunu yaratmış və inkişaf etdirmişdir. O, Azərbaycan klassik publisistlərinin üzərinə qadağalar qoyulmuş, sovet dövründə yenidən çapına imkan verilməmiş əsərlərini arxivlə-

rin, saralmış qəzet komplektlərinin dərin qatlarından çıxara-raq özünün xüsusi və həm də heyrətamiz dərəcədə müasirləşdirilmiş şərhləri ilə yenidən oxucuya təqdim edir”.

Böyük ustadın yaratdığı məktəbin tələbəsi olaraq çox mühüm və maraqlı üsuldan istifadə etmək, yeri gəldikcə ondan bəhrələnmək qərarına gəldim və bunun daha doğru yol olduğu qənaətinə inandım.

Şirməmməd Hüseynov milli məsələdən danışarkən heç bir məhdudluğa, insaniyyətə zidd fikirlərə rəvac vermir, əksinə əsl humanist mövqedən bu məsələyə yanaşır, onu doğuran səbəbləri, təşkilatçıları və “ilhamverici” qüvvələri zərgər dəqiqliyi ilə göstərir, bu bəlanın mahiyyətini, onun fəsadlarını çıpaqlığı ilə gündəmə gətirir, qurtuluş yollarını göstərməyə səy edir. Budur, Şirməmməd müəllimin imisti publisistikasını tərəvətdən düşməyə qoymayan al-əlvan notlar. O, “erməni məsələsi”nə aid onlarla publisist məqalələr, şərhlər yazmış, çoxsaylı müsahibə və çıxışlarında bu məsələyə geniş yer vermiş, hətta bu gün də öz aktuallığını itirməyən, “erməni-müsəlman məsələsinə” (XX əsr boyu və XXI əsrin ötən illərində) həsr edilmiş, heç zaman köhnəlməyən sələflərin onlarla məqalələrini yenidən dərc etdirmişdir.

Bu da məlum həqiqətdir ki, publisistika XX əsrdə, elə indi də ən aktual, ən canlı janrdır. Zamanın, əsrin, xalq həyatının bugünkü, çağdaş vəziyyətini əks etmək və irəli sürdüyü vacib, vacib olduğu qədər də taleyüklü suallara cavab vermək publisistikanın əsas vəzifəsidir.

Bir də o publisistik əsərlər əhəmiyyətli, qiymətli sayılır ki, onlar milli varlığın, gündəlik mübarizələrin irəli sürdüyü məsələləri gündəmə daşıyır, həyatın canlı qaynaqlarında do-

ğan böyük problemləri əks etdirir, çox vacib suallara cavab verir. Özünü də doğru-dürüst cavab verir. Onun qələmi bu mürəkkəb ziddiyyətlərin içərisindən doğrunu tapır, həqiqəti dərk etməyə yardımçı olur, alçaq və yalançı hissləri, həris duyğuları, mürtəce fikirləri ağıl və zəkanın işığında üzə çıxarır və həqiqəti söyləyir.

Erməni-müsəlman məsələsi yeni deyil. Bu məsələnin tarixi kökləri XX əsrin 80-ci illərindən yox, Azərbaycanın bölünərək çar Rusiyasının tərkibinə qatıldığı dövrdən qaynaqlanır.

O dövrdə milli məsələ Rusiyanın və Rusiyada yaşayan xalqların həyatında ən ağır, ən çətin və müşkül məsələlərdən biri idi. Tarix dönə-dönə sübut etmişdir ki, istismarçı siniflərin ağalığına əsaslanan dövlət quruluşu bu məsələni doğru həll edə bilməmiş, öz ictimai və milli zülm siyasəti ilə onu daha da kəskinləşdirmişdir. Çarizm milli məsələdə həyasız, alçaq təzyiqlər, fitnə-fəsad, qırğınlar yolu tutmuşdu.

C.Cabbarlının hələ o vaxt qələmə aldığı “1905-ci ildə” (1931) əsərində erməni Allahverdi Əsriyanla qarabağlı azərbaycanlı İmamverdinin görüş səhnəsində “Atan kazaklardır!” nida cümləsini işlətməsi təsadüfi deyildi. Bu, real təhlükənin mənbəyinin dəqiq ünvanı idi. Kazakların və onların törəmələrinin atdığı güllələrin səsi 1990-cı ilin yanvarında Bakıda, daha sonra Qarabağda, Xocalıda və Şuşada da eşidildi. Hətta ermənilər indi də kazakların atdığı güllə səslərinə vurğunluqla hərbi və ya sülh dilemması qarşısında başlarından yekə, utanıb qızarmadan həyasız-həyasız, lovğa-lovğa danışır. Bir məsələ var deyirlər: “Ağılsız köpəklər həmişə ulduza hürər”.

Hələ o vaxt Lenin özü çar Rusiyasını "xalqlar həbsxanası" adlandırmışdı. Ancaq onun qurduğu hökumət də Leninin bu "kəlamını" yarlıq edərək öz yaxasından asdı. Əlbəttə, bütün mütərəqqi ziyalılar kimi, vətənpərvər-xalq, millətsevərlər kimi Ş.Hüseynov da milli məsələyə biganə və soyuq baxa bilməzdi. O, çarizmin milli ayrı-seçkilik və üstünlük siyasətini nifrətlə damğalayır, həmişə milli zəmində tonqallar qaladığını və zaman-zaman onu körüklədiyini bir çox publisist yazılarının yaddaşına köçürür.

Ş.Hüseynov milli məsələdən "erməni məsələsi"ndən danışarkən heç bir məhdudluğa yol vermir, əksinə, əsl humanist mövqedən bu məsələlərə yanaşır, xalqlar arasında bərabərlik, əmin-amanlıq və qarşılıqlı hörmət ideyasını təbliğ edir. Elə bu nöqteyi-nəzərdən də tarixi həqiqətlərə üz tutur.

Publisist-tədqiqatçı alim "Unudub-uduzuruql" rubrikası altında çap etdirdiyi "100 il bundan əvvəl olmuşlar və bəzi düşüncələr" məqaləsində yazır: "Bizim üçün I rus inqilabı dövrü tariximizin həm də milli oyanış dövrü kimi səciyyələnilir. Tarixdən məlumdur ki, bu oyanış ağırlı-acılı keçmişdir. Bu oyanışdan təkcə daxili mühafizəkarlar deyil, ən çox qorxuya düşən qatı erməni millətçiləri-daşnaklar idi. Onlar əsrin əvvəllərindən başlayaraq, (XX əsrin – R.O.) əsas diqqətlərini Osmanlı Türkiyəsindən zəif düşməkdə olan Rusiyanın Qafqaz bölgəsinə, xüsusilə Azərbaycana, azərbaycanlılara qarşı yönəlmişdilər. "Böyük Ermənistan" xülyasına məhz buradan başlamaq və bu mənfur planın həyata keçirilməsi işinə Rusiyanı və rusları da cəlb etməyi qarşılarına məqsəd qoymuşlar. Ermənilərin istifadə etmək istədikləri rus şovnistlərinin türk-müsəlman düşmənçiliyi min illər davam et-

miş xristian-islam qarşıdurması idi. Şüurlarda həkk olunmuş hər iki hissdən ermənilər istifadə etməyə də başlamış, xristian dünyasına "erməni məsələsi" adlı qondarma bir problem xofu qəbul etdirməyə girişmişdilər."

Bütün ağrı və acımızla etiraf etməliyik ki, bir ovuc olmalarına baxmayaraq, yalan və riyakarlıqlarının, hiyləgər və məkrli ardıcıl planlarının, "məzlum xalq" imicinə girərək həyasız böhtanlarının işığında buna nail olmuş, rus, fransız və ingilis himayədarlarının ürəklərinə yol tapa bilmişlər. Onların genişmiqyaslı və davamlı təbliğat kampaniyasına rəvac vermələri zaman-zaman öz bəhrəsini vermiş, onlar Qafqazda Azərbaycan torpaqları hesabına olmayan dövlətlərini yarada bilmişlər. Əlləri qana bulaşan erməni-daşnaklar XX əsrin əvvəllərində olduğu kimi, XX əsrin sonunda da Azərbaycana qarşı ərazi iddialarında bulunmuş, ikiüzlü himayədarlarının xeyir-duası və hər cür dəstəyi ilə yüz minlərlə günahsız azərbaycanlıları qətlə yetirmiş, əsir götürmüş (hələ də minlərlə əsirin acı taleyinə dünya evi dağılmış göz yumur, qulaqlarını tutur, ikibaşlı siyasətləri ilə meydangirlik edir, ara sulayırlar.), Xocalı soyqırımını törətmiş. Azərbaycanın əzəli və əbədi torpaqları olan Dağlıq Qarabağı və ona bitişik olan yeddi rayonu- Laçın (17 may1992), Kəlbəcər (2 aprel 1993), Ağdam (23 iyul 1993), Cəbrayıl (23 avqust 1993), Füzuli (23 avqust 1993), Qubadlı (31 avqust 1993) və Zəngilanı (29 oktyabr) dünyanın gözü qarşısında işğal altında saxlayır. Düz otuz ildir ki, ona "gözün üstə qaşın var!" deyən də yoxdur. Ancaq ATƏT-in Minsk üçlüyünün Qafqaza-Azərbaycana, İrəvana və Xankəndinə 25 illik "turist səfərləri" və yemək-içmək məclisləri davam edir.

Əfsuslar ki, riyakar erməni təbliğat maşını XX əsrin əvvəllərində olduğu kimi, indi də böyük xristian dövlətlərinin və əzəli havadarlarının mətbuat və digər təbliğat kampaniyalarının kodlarını yaxşı bilir, sistemli və müntəzəm onlardan yararlanırlar.

Təbiidir ki, Şirməmməd Hüseynov kimi erudisiyalı, dünyagörüşlü, geniş fikirli, həqiqi qeyrət sahibi olan vətəndaş ürəkli bir publisist tədqiqatçı alim bütövlükdə türk xalqlarının, eyni zamanda mənsub olduğu və zaman-zaman təkləndiyi xalqının ağır dərdlərini və ehtiyaclarını mümkün qədər bütünlüklə, geniş ölçüdə tədqiqata və təhlilə cəlb etməyə, qələmə almaya bilməzdi. Onun "erməni məsələsi" mövzusunda publisistik yazıları öz tematik genişliyi ilə, ədəbi mənbələrdən, xüsusilə mətbuat səhifələrindən gətirdiyi misallarla oxucunun ürək tellərini (əlbəttə ürəyi olanların) titrədə bilir, ağıln və yaddaşın "sokunu sıxıb çıxarır".

Ustadın açdığı yolla gedərək "Mətbu irsimizdən səhifələr" (B., 2007) kitabına "Unudub-uduzuruq" başlığı ilə daxil etdiyi üç məqaləni özünün şərhləri ilə birlikdə bu kitaba daxil etməyi lazım bildim. Deyirlər, təkrar biliyin anasıdır! Bəlkə oxuyub bu dəfə ibrət dərsi almağa, toparlanmağa vaxt və güc tapa bildik.

1. QAFQAZI "BƏLAYA" SALANLAR KİMLƏRDİR?

Tarix ədəbiyyatında bizə 1905-ci ilin fevralında Bakıda və Qafqazın digər bölgələrində qatı erməni millətçiləri-daşnakların həyata keçirməyə başladıkları kütləvi qırğın, talan və misli-bərabəri görünməyən vəhşilikləri barədə necə məli-

mat verdiyi çoxlarımıza bəllidir. İndinin özündə də XX əsrin lap əvvəllərindən xalqımıza qarşı erməni təcavüzü və qətlənmə haqqında yerli-yataqlı bir sanballı əsərə rast gəlmək olmaz. Daşnakların çarizmin əlində bir vasitə olması, inqilabi hərəkəti boğmaq və zəiflətmək məqsədilə rəsmi dairələrin belə çirkin bir siyasətə əl atması barədə çox yazılıb. Lakin hadisələrin əsl təşkilatçıları və iştirakçıları olan ermənilərin rus şovinistlərini, bəzi rəsmi dairələri öz əllərində alətə çevirmələri kölgədə qalıb. Bu çox mühüm məsələdir. Bu barədə elə 1905-ci ildə az yazılmayıb...

1905-ci il martın əvvəllərində Peterburqda rusofil şovinist A.A.Suvorinin redaktoru olduğu "Rus" qəzetində (1903-1908) fevralda Bakıda daşnakların türk-müsəlmanlara qarşı həyata keçirməyə başladıkları kütləvi-qırğın və talan hərəkətlərinə haqq qazandıran, əsl həqiqəti təhrif edən, məkrli bir "Zlo Kavkaza" ("Qafqazın bəlası") sərlövhəli iri həcmli bir yazı dərc olunmuşdu. Müəllifi İ.Doluxanov idi. Belə bir-tərəfli yazılar Tiflisdə, Moskvada, Rusiyanın bir sıra əyalət qəzetlərində də dərc olunmaqda idi. Daşnaklar bu təbliğat kampaniyasına da əvvəlcədən yaxşı və mükəmməl hazırlıq görmüşdülər. "Günay"ın keçən nömrəsində bu barədə Ə.Hüseynzadənin yazdıqlarını "Həyat" qəzetində verilmiş yazılardan nümunələr göstərmişdik. Bakıda törədilmiş qanlı hadisələrə dair əsl həqiqəti yazanların, çıxış edənlərin önündə əlbəttə mükəmməl biliyi, dərin təfəkkürü, qüdrətli savad və qələmi olan Əhməd bəy Ağayev gedirdi. Erməni İ.Doluxanov "Rus" qəzetindəki yazısına da tutarlı cavabı məhz Əhməd bəy Ağayev vermişdir. Elə "Zlo Kavkaza" sərlövhəsiylə verilmiş bu cavab məqaləsi 1905-ci il martın 18

və 23-də "Kaspi" qəzetində dərc olunmuşdur. Çox ciddi elmi, ictimai-siyasi və fəlsəfi səciyyəli yazını təhlil və şərh etmək fikrində deyiləm. Onların işıq üzü görməsindən 100 il keçmişdir. Oxucular özləri yazının qiymət və tarixi dəyərini müəyyən edib, verə bilərlər. Bircə çox böyük təəssüf hissi ilə qeyd etmək istəyirəm ki, bu qiymətli mənəvi irsə bu vaxtdək laqeyd, bəzən düşmənçilik münasibəti bəslənib və ona yenə də yiyə çıxan yoxdur. Amma çox nahaq! İndi həmin yazını oxuculara təqdim edirəm.

QAFQAZIN BƏLASI

İ.Doluxanov soyadlı birisi "Rus" qəzetində belə, xeyli iddialı sərlövə ilə geniş bir məqalə dərc etdirmişdir. Məqalə Bakı şəhərinə də baş verən son hadisələrə həsr edilmişdir.

Bu hadisələrdən sonra elə ilk günlərdən etibarən biz hamımızı – fərqi yoxdur, istər müsəlmanları, istərsə də erməniləri biabır etmiş dəhşətli qardaş qırğınına öz münasibətlərimizi kifayət qədər açıq şəkildə bildirmişik. Biz əvvəl də bu fikirdə olmuşuq, indi də bu fikirdəyik ki, bu dəhşətli qalmaqala səbəb olmuş hər bir polemika, mətbuatda hər hansı mübahisələr, yaxud bu və ya digər tərəfin təqsirkar olmasını müəyyən etmək cəhdləri, sözün yaxşı mənasında, istər ədalət mühakiməsi, istərsə də əhalini sakitləşdirmək üçün yerinə düşmür. Xüsusən ona görə ki, biz bu qanlı hadisələrin ayrı-ayrı epizodlarının hər hansı şəkildə şişirdilməsini və həmin epizodların qərəzli, təhrif edilmiş şəkildə yozulmasını bəyənməmişik və bəyənmirik. Biz əvvəl də elə düşünmüşük, indi də elə düşünürük ki, bu qanlı hadisələrin təqsirkarlarını müəyyənləşdirmək, səbəblərini təyin etmək ciddi, aşkar və qərəzsiz məhkəmənin borcu və vəzi-

fəsidir və özünün subyektiv, çox vaxt yoxlanılmamış, bəzən də xoşagəlməz qərəzli polemik xarakter daşıyan, ədalət mühakiməsini təhrif edə biləcək, hələ sağalmamış yaraların qaysağını qopara biləcək müqəddəs hisslərə müdaxilə etmək mətbuatın işi deyil, bu, məsələnin mahiyyətini aydınlaşdırmağa ciddi səmərə verə bilməz. Bununla belə, oxşar hallarda mətbuatın rolu böyükdür: o, bir tərəfdən təlatümə gəlmiş mühitdə sülh və əmin-amanlıq yaratmaq üçün insanları zəkaya, çoxəsrlik qardaşlıq, birlik və razılıq ənənələrinə əməl etməyə çağırmalı, digər tərəfdən həqiqətən baş vermiş faktları göstərməklə ədalət mühakiməsinə kömək etməlidir. Xoşbəxtlikdən bizim səsimiz eşidildi və Bakı qəzetləri tarixən bir-birinə qırılmaz əlaqələri olan xalqlar arasında qədim qardaşlıq münasibətlərini bərpa etmək, sakitləşdirmək barədə çağırışları ilə xalqın sakitləşməsinə və hamının bu dəhşətli yuxudan ayılmasına xeyli kömək etmişdir. İndi o qanlı hadisələrdən bir ay keçəndən sonra sakitləşmiş və ayılmış hər bir müsəlman və hər bir erməni o günləri qarışıq bir yuxu kimi xatırlayır, Bakıda baş vermiş hadisələrin məhz şeytan vəsvəşələri nəticəsində hər iki xalqın eyni dərəcədə əziyyət çəkdiyini düşünürlər. Biz indiyə qədər Tiflis mətbuatının bir qismi, eləcə də teleqraf agentliklərinin yerli müxbirlərinin rəva gördükləri şişirtmələri və bəzən açıq-aşkar vicdansız yazıları hər hansı şəkildə qiymətləndirməkdən çəkinmişik. Məsələn, "Qafqaz" qəzetinin müxbiri cənab Pavlovun ağzı o qədər qızısqı ki, o öz yazılarının birində bütün bu hadisələrdə Erməni inqilabi komitəsinə günahlandırdığı halda, başqa bir yazısında sübut etməyə çalışırdı ki, müsəlmanlar bu qırğına əvvəlcədən hazırlaşmış və bu məqsədlə onlar hətta ermənilərin evlərinə xüsusi nişanlarla işarələr qoyurlarmış! Peterburq Teleqraf Agentliyinin yerli agentinə gəldikdə isə, o da özünü çox da nəzakətli aparmamışdır. O özünün bütün teleqram-

larında məsələni elə şəkildə qələmə verirdi ki, guya bu qırğını, bu talanları törədən yalnız müsəlmanlar olmuşdur. Lakin sonradan həmin teleqraf agentliyi əksmənalı və əvvəlkindən heç də az vicdansız xarakter daşımayan teleqramlar yayanda elə həmin cənablar rus mətbuatına müraciətlə xahiş etdilər ki, Bakıdan verilən xəbərlərə bir qədər ehtiyatla yanaşsınlar.

Bir daha təkrar edirik, biz yuxarıda şərh edilən baxışları əsas götürərək indiyə qədər Bakı hadisələrinə açıq-aşkar qərəzli münasibətlərin bütün bu cür təzahürlərinə və yalnız müsəlmanların qatil və talançılar kimi qələmə verilməsi cəhdlərinə laqeyd qalmışıq.

İndi isə vəziyyət tamam dəyişir: bütün Rusiya mətbuatında bu cür şişirdilmiş məlumatlar, ən vicdansız şəkildə şərhlər baş alıb gedir. Paytaxt və əyalət mətbuatında dərc olunan bütün yazılarda müsəlmanlar şüurlu və ya şüursuz qatillər, araqızısdıranlar kimi qələmə verilir. Bəlkə də başqa bir vaxtda biz bu halda da öz əsas baxışlarımıza sadıq qalar və Məhəmməd Peyğəmbərin belə bir vəsiyyətinə rəhbər tutardıq ki, vaxt gələcək, yalan həqiqətin qarşısında puç olacaqdır, belə böhtanlara və insinuasialara əhəmiyyət verməzdik. Lakin indiki məqamda həqiqətin yalan üzərində təntənəsini gözləmək olmaz. Bu gün Rusiya cəmiyyətində müsəlmanlar barəsində yaranacaq bu və ya digər təsəvvür onlardan ötrü həyati əhəmiyyət kəsb edir. İş burasındadır ki, hazırda Rusiya cəmiyyətində böyük bir tarixi an yaşanır, bu cəmiyyət başdan-başa böyük islahatlar əhatəsindədir və Rusiyanın 25 milyonluq müsəlman əhalisinin bu islahatçılıq fəaliyyəti dairəsinə daxil edilməsi həyati məsələdir.

Aşkardır ki, əgər müsəlmanlara münasibət onların şüurlu və ya şüursuz qatillər, araqızısdıranlar, talançılar, kor fanatiklər anlayışlarından ibarət olsa, onların nəzərdə tutulan və can atılan is-

lahatlar sahəsinə yaxın buraxılması imkanı istisna olacaqdır. Buna görə də hər bir ziyalı müsəlmanın müqəddəs borcu onlara nahaqdan və vicdansızcasına şəhər atılan yerdə, məlum hisslər və aprior anlayışlarla oynayaraq onların Rusiya cəmiyyəti qarşısında uydurma şəkildə təsvir edilməsi hallarına qarşı dərhal cavab verməkdir.

Bu baxımdan cənab Doluxanovun yuxarıda adını çəkdiyim məqaləsinə nəzər salaq. Həmin məqalədə iki sənəd gətirilir.

Birinci sənəd cənab Bunyatovun məktubudur. Budur həmin məktub:

“Əziz qardaşım Mkrtyç.

Şənbədən bazara keçən gecə saat 12-dən başlayaraq bizdə Sodom və Qomorra bir-birini qırır – tatarlar erməniləri, ermənilər tatarları.

Şəhər qan içindədir. Yaxın kəndlərdən buraya çoxlu tatar gəlmişdir – hamısı da berdanka və revolyerlərlə silahlanmışdır. Onlar qarşılıqları çıxan hər bir erməniyi öldürür, dükanları qarət edirlər. Ermənilərə heç kəs kömək etmir. Polis və qoşunlar bu hallara əhəmiyyət vermir, tatarları qovub dağıtmır. Bu işin axırı çox pis olacaq. Ermənilər bunu gözləmədilər – mollalar onları qətlə yetirməyə çağırırdı. İndi bizim vəziyyətimizi özün təsəvvür et. Tatarların evlərində çox erməni yaşayır – heç cür bir yerə toplaşmaq mümkün deyil, küçəyə çıxanların hamısını öldürürlər. Əgər bizim köməyimizə gəlməsələr, sabah bizi çox böyük təhlükə gözləyir. Sabah bizi ölüm gözləyir – ola bilsin ki, mədənlərdəki ermənilər köməyə gəlsinlər. İndi biz hamımız ölü kimi: qapıları bağlayıb otaqda oturmuşuq. Fevralın 8-də çox böyük qırğın oldu. Tatarlar erməniləri qılıncdan keçirirlər. Ermənilər bir neçə evdə birləşməyə cəhd göstərdilər – onları qırdılar, evləri yandırdılar, elə bil bu məlunlar

əvvəlcədən hazırlıq görüblərmiş. Erməninin yaşadığı evin üstünə kerosin töküüb yandırırırlar. Bu gün ayın 9-da 20 nəfər silahsız erməni 4 kazakın konvoyu altında vağzala yola düşmüşdü, deyilənə görə, onları yolda öldürüblər. Hazırda mən və qardaşım eyni nömrədəyik. Biz ruslardan çox xahiş etdik ki, bizi öz evlərində gizlətsinlər - amma onlar bunu istəmirlər, çünki xəbər tutublar ki, hələ erməni tapılsa, oradakı adamların hamısını qılıncdan keçirəcəklər. İndi saat 6-dır. Biz qaçmaq istəyirdik, lakin burada artıq atışma gedir, artıq bizim evin qapılarını sındırırlar. Zavallı ermənilər! Vay sizin halınıza! Mənim əzizim, əgər sən bu məktubu alsan və mənə öldürsələr, mənim iki yetimimi tərk qoyma. Onlara ata ol. Rusiya Xarici Ticarət Bankında mənim cari hesabımda pulum var (qəbzın nömrəsi), onu götürüb xərcləyəsən...

Üç gündür ki, acıq, acından gözlərimiz tor görür, başımız gicəllənir. İlahi! Keç mənim günahlarımdan. Mən xilas olacağımıza ümidimi itirmişəm. Qoşunlar bizə heç kömək etmir. Tatarların hamısında zabıt revolyerləri, berdankalar var. Baş molla bütün erməniləri qətlə yetirməyi əmr etmişdir. Bu məktubun sənə çatıb-çatmayacağını bilmirəm. Poçta getməyə imkan yoxdur, çalışacam bir yolla onu poçt qutusuna atım. Qardaşım və bacım, mənim nəyim varsa, öz aranızda bərabər bölün. Əgər mən buradan azad olsam, sizə teleqram vuracam, yoxsa əlvida, qardaşım və bacım. Q. Bunyatov".

Bu da ikinci sənəd.

Bakıdan katolikosa ünvanlanmış və onun tərəfindən baş rəisə göndərilmiş teleqramın mətnini yazıram:

"Üçüncü gündür ki, şəhərdə ermənilərlə tatarlar arasında mütləq qırğın gedir, artıq bir neçə yüz nəfər öldürülmüş, çox adam yaralanmışdır. Qubernator elə ilk gündən bu hadisələrin

qarşısını almaqda aciz olduğunu etiraf etmişdir. Tatarlar əllərinə keçən erməniləri qırırdılar. Ətraf kəndlərdən olan tatarlar gecə şəhərə gəlmişlər. Şəhər hava işıqlaşandan mağazaların talan edilməsi və qətlər başladı. İndi küçələrin yolayrıclarında bir əsgərdən ibarət patrul qoyublar..."

Beləliklə, birinci sənəddən bəlli olur ki, a) mollalar müsəlmanları çoxdan erməniləri qırmağa çağırırmış, b) bu məqsədlə ətraf kəndlərin sakinləri şəhərə gəlmişlər və c) baş molla (??) bu şeytan əməlinə sanksiya verərək bütün erməniləri qətlə yetirməyi əmr etmişdir.

Bu, müsəlman ruhaniləri başda olmaqla, müsəlman cəmiyyətini qabaqcadan düşünülmüş və mütləq şəkildə formada erməniləri qırmağa ittihamdan başqa bir şey deyil. Bu cür ittiham irəli sürmək üçün adam gərək ya ruhi xəstə olsun, ya da çox həyasız. Mənim fikrimcə, bu sözlərin birincisi cənab Bunyatova, ikincisi isə cənab Doluxanova aiddir. Deyim nəyə görə belə hesab edirəm.

Cənab Bunyatov özü etiraf edir ki, öz yeremiadasını çox təhlükəli bir vəziyyətdə yazmışdır: üç gündür ki, o, heç nə yeməmişdir, ətrafda güllələr vuyıldayır. O, hər dəqiqə ölümünü gözləyirdi və hətta ölümü qabaqlayaraq, o öz son vəsiyyətini də etmişdir. Belə bir vəziyyətdə ölümün özü qorxunc görkəmi ilə qarşısında olduğu halda bu insanın, üstəlik həyat tərzinə görə güllə səslərinə o qədər də vərdis etməmiş bir adamın aqlını itirməsini və ağzına gələni kağıza köçürməsinə başa düşürəm. Bunlar onun qıcıqlanmış, vahiməyə düşmüş təxəyyülünün söylədiyi sözlərdir. Belə anlarda insanın fantaziyasının kabusları canlı varlıqlara çevrilir və gerçək hadisələr kimi onun təsəvvüründə canlanır. Axı mollalar, baş molla, necə deyirlər, müsəlman fanatizmi bu cür anlarda hazır təbii kabuslardır. Onların gerçəklik kimi qəbul edilməsi, hətta "erməniləri qır-

mağa çağırmağa" məcbur edilməsi cənab Bunyatovun düşdüyü psixi şəraitdə tamamilə təbii və adi haldır. Buna görə də cənab Bunyatovun bağışlanması da eyni dərəcədə təbii və məntiqlidir: o, necə deyərlər, öz xəstə təxəyyülünün günahsız qurbanı olmuşdur...

Amma cənab Bunyatovun fantasmaqoriyasını bütün dünyaya yaymış cənab Doluxanovu bağışlamaq çətin və qeyri-mümkündür. Cənab Doluxanov öz məqaləsini Tiflisdən, özü də həmin qanlı hadisələrin baş verdiyi gündən bir neçə həftə sonra hadisə yerindən bir neçə yüz verst məsafədə yazmışdır. Çox güman ki, o öz məqaləsini götür-qoy edilmiş şəkildə, soyuqqanlı tərzdə yazmışdır. Onun təxəyyülünə nə alıcı, nə ölüm qorxusu, nə də güllələrin vıyılması heç bir təsir göstərməmişdir. O, həmin biabırçı və dəhşətli günlərdə baş vermiş hadisələrin bütün təfərrüatı artıq məlum olarkən yazmışdır. Bütün bunlar cənab Doluxanova məlumdur. Şübhə yoxdur ki, o, həmin qırğınlarda müsəlman ruhanilərinin şanlı insanpərvərlik rolu oynamasını da bilirdi. Müsəlman ruhaniləri özlərinin bu hərəkəti ilə bu diyarın həqiqi mənafeələrini necə yüksək qiymətləndirdiklərini, iki xalq arasında sülhə, sevgiyə, birliyə necə hədsiz qiymət vermələrini nümayiş etdirdi. Ölümdən, güllələrdən qorxmayaaraq birinci olaraq küçəyə çıxan, öz nüfuzlu ağsaqqal sözləri ilə xalqı təmkinli olmağa çağıran kim idi? Məhz Bakının baş mollası Qazi Seyid Mirməmmədkərim Hacı Mircəfərzadə: çərşənbə axşamı, fevralın 8-də, yəni qırğının ən dəhşətli vaxtında, güllələrin yağış kimi səpələndiyi bir məqamda o, təkbəşinə küçəyə çıxaraq bütün xalqı təmkinli olmağa, sülhə çağırırdı. Və o qədər mərd adam idi ki, erməni kilsəsinə təkbəşinə getmişdi!

Ertəsi gün, yəni çərşənbə günü cənab qubernatorun konvoyu altında toplaşmış möhtərəm şəhərlilər və ruhanilər tərəddüd edən-

də, bir-birinə qətiyyətsiz halda baxanda bu klassik güclü sözləri kim söyləmişdi: "Cənablar, hər dəqiqə tərəddüd etməyimiz, bircə dəqiqə gecikməyimiz bəlkə də bir neçə insanın həyatı bahasına başa gələ bilər! Gəlin gedək: mən əlimə "Quran" götürüb qabaqda gedirəm, qoy birinci güllə mənə dəysin!" Bunu deyən elə həmin qazi idi. Və onun bu hərəkəti bütün o biri insanlara da ürək-dirək verdi, bu, hər iki qardaş xalqın onları bürümüş qəflət yuxusundan ayılmaq, xilas olmaq anı idi. Elə həmin gün, bəlkə də elə həmin dəqiqələrdə başqa bir molla qubernator məclisindən qayıdırdı - molla Ağaxundzadə eyni fədakarlıq və eyni cəsarətlə sənaye rayonundakı xalqa müraciət etdi, onları sülhə və dostluğa çağırırdı. Bəs Zaqafqaziyanın şeyxülislamı və müftisi – Məhəmmədin dininin bu diyardakı bu iki ali nümayəndəsi nə etdi? Məgər onlar erməni yepiskopu ilə birlikdə başını itirmiş, ağılı başından çıxmış və bədbəxt Bakıya sülh, məhəbbət və qardaşlıq çağırışları ilə müraciət etmədimi?

Küçələrdə, bazarlarda, məscidlərdə və kilsələrdə moizə oxuyaraq aqlını itirmiş bu kütləyə onlar başa salmadımı ki, müsəlmanların və ermənilərin dinlərinin mahiyyəti birdir, onların vətənləri, tarixləri ümumi, taleləri müştərkidir. Mən çox istərdim ki, cənab Doluxanov, bu günlərdə siz burada olaydınız, ümumi nadanlılığın, ümumi ağılsızlığın qurbanı olmuş bu erməni və müsəlman kütlələrinin öz ruhani ağsaqqallarının moizələrini necə dinlədiklərini, öz əməllərindən peşman olaraq xəcalət içində necə acı göz yaşları axıtdıqlarını, onları qəflət yuxusundan oyatmış sözlərin təsiri altında çöhrələrinin necə nurlandığını öz gözünüzlə görəydiniz.

Bəs mollalara, baş mollaya böhtan atmaq cənab Doluxanovun nəyinə lazım idi? Doğrudanmı bunu etmək bu dərəcədə vacib idi? Doğrudanmı, heç olmasa, burada bütün Qafqazın müsibət içində olduğu bir vaxtda müvəqqəti də olsa qərəzli ideyalardan əl çəkmək,

bu qanlı müsibətin əsl kökünün harada gizləndiyini axtarmaq olmazdı?

Xeyr! Görünür, İlovayski bizim başımızın üstünü fatal şəkildə kəsdirib, bizim intelligentlərə xas olan səfehliklərimizə fatal şəkildə rəhbərlik edir. Biz – gələcək “intelligentlər” və “publisistlər” hələ yeniyetmə yaşlarında məktəb skamyasında onun “Tarix” kitabını öyrənməkdən aldığımız təəssüratlar, bizim hələ yetkinləşməmiş şüurumuza və qəlbimizə “Məhəmmədə”, “səlib yürüşləri”nə, xristianların yaşadığı və sarasin-basurmanlardan əziyyət çəkdiqləri “Fələstinə” həsr edilmiş kitabların səhifələrinə və sərlövələrinə yayılmış zəhəri acgözlüklə dadanda baxışlarımız hələ uzun müddət kütləşəcək, hisslərimiz təhrif olunacaqdır. Bu “ən xalis xristian” yazılarının “zəhəri” hələ neçə-neçə nəsilləri zəhərləyəcək və nəinki indiki, həmçinin gələcək Doluxanov cənabları da, mediumlar hipnozçuların onlara aşıladiqları fraza və fikirləri təkrarladığı kimi, Doluxanovların aşıladiğı fraza və fikirləri təkrarlamaqda davam edəcəklər. Cənab Doluxanov cənab Bunyatovun mollalar barəsində qorxu hissindən aşılannmış fantasmaqoriyanı, necə deyərlər, elə-belə, adamlar çoxdan məlum olan aksiomları, labüd və hamı tərəfindən qəbul edilmiş həqiqətləri necə qəbul edirlərsə eləcə, yoxlamadan qəbul etmişdir. Əcəba, bu o qədər həqiqətə oxşayır, o qədər təbii görünür ki, mollalar kafirlərin döyülməsini təbliğ etsinlər. Cənab Doluxanovun fikrində və qəlbində İlovayskilər, Çrevanskilər, Krımskilər dilə gəlmiş və onun “intelligent” qəlbində onların müsəlmanlar və müsəlmanlıq haqqında yazdıqlarını oxuyarkən yaranmış şüarlar əks etmişdir.

Beləcə nəsilbənəsil, cərgəbəcərgə insanlara təlim və tərbiyə verirlər. Xristian müsəlmanı tanımır, müsəlman xristianı tanımır. Yanıldım: onlar bir-birini tanıyırlar, lakin əslində olduqları kimi deyil, cənab İlovayskinin onları bir-birinə təqdim etmək istədiyi kimi bilirlər. Bu cür tanışlıq nəticəsində aradan qaldırılması

mümkün olmayan ümumi bəlalər baş verir. Əlbəttə, bunların cənab İlovayskilərə heç bir zərəri yoxdur, bəlkə də daha çox cənab İlovayskilərin davrandığı, onların məxsusi nəzərdə tutduğu nəhəng kütlə bütüün bunlara münasibətdə tamamilə indifferəntdir.

Onlar özlərinə əsla ziyan vurmada bizim barəmizdə istədikləri fikri və ya təsəvvürü yarada bilərlər. Onlar elə fikirləşə bilərlər ki, biz nə isə xüsusi növlü adamlarıq, antropofaqlarıq, sikloplarıq və bəlkə də anlaşılmazlıq nəticəsində insanlara çevrilmiş itlərik, buna görə də hətta bəşər ailəsinə yaxın buraxılmağa da layiq deyilik.

Bir yerdə yaşayan, eyni bir hava ilə nəfəs almağa, eyni bir torpağa ana vətən deyər müraciət etməyə, anadan olduğu gündən öləninə qədər eyni təəssüratlar almağa, taleyin bəxş etdiyi bütüün sevinci və kədərini bir-biri ilə bölüşməyə, eyni bir bəla üzündən sarsılmağa məcbur olan Əhməd və Karapet kimi adamlar üçün bu tale qismətini onlara təbiətin, həyatın, yoxsa tarixin bəxş etməsindən asılı olmayaraq, bir-biri barəsində hər hansı təsəvvür yaratmaq o qədər də fərqsiz deyil. Burada hər hansı anlaşılmazlıq, hər hansı saxta anlayış, hər hansı yalan fikir yaranması labüddür və insanlara çox baha başa gəlir.

Onda ümumi həyat başdan-başa anlaşılmazlığa, münaqişələrə, bitib-tükənməyə münasibə və savaqlara çevrilir. Halbuki onların bir-birindən ayrı salınması və bir-birini başa düşməməsi sanki “crescendo” tərzdə baş verir.

Düzdür, biz bir yerdə yaşamışıq və yenə bir yerdə yaşayırıq, dumalarda, klublarda, meydanlarda, bazarlarda üz-üzə gəlirik, bizim taleyimiz müştərəkdir, eyni hadisələrin şahidi oluruq, lakin bizim ürəklərimiz bir-birindən uzaq olmuşdur və zaman keçdikcə aramızdakı uçurum genişlənmiş, dərinləşmişdir. Hələ aşağılarda ciddi və əməksevər insanlar, özləri və ailələri üçün bir tikə çörək qazanmaqla məşğul olan adamlar bir-birini başa düşə bilərlər,

çünkü əməyin birləşdirdiyi bu adamların bütün fikirləri və hissləri bu ümumi əməyin dövrəsində fırlanırdı. Lakin biz - İlovayskilərin rəhbərlik etdiyi üzdanıraq intellıgentlər bir-birimizdən get-geda uzaqlaşırıdı. Daha mədəni, daha mütərəqqi olanlar çox irəlidi gedir, nisbətən az mədəni olan digərləri isə birincilərlə ayaqlaşa bilməyib geri qalırdılar.

Birincilər ikincilər tərəfindən dəstək görməyəndə əsəbiləşir, ikincilər isə birincilərin onlara kömək etmək, onların qayğılarını və ehtiyaclarını anlamaq istəmədiklərini görəndə onlar da əsəbiləşirdilər. Bəziləri özlərindən razı halda o birilərinə heç nəyə qabil olmayan adamlar kimi nifrətlə baxır, digərləri isə birincilərə şübhə ilə yanaşır, onlara etibar etmirdilər.

Dostcasına söhbətlər, salamlaşmaq, hal-əhval, çıxışlar, debatlar – bütün bunlar bizdə inkivizitor baxışları ilə düşmənin qəlbina nüfuz etmək, onun gizli hisslərini araşdırmaq istəyi ilə müşayiət olunurdu, lakin bunu etmək mümkün olmadığına görə hər kəs digərində gizli fikirlər, bədxah niyyətlər olduğunu güman edirdi. Bu hələ harasıdır: indi insanların qəlbini dərinliklərində cənab İlovayskinin qayğıkeş əli ilə yaranmış zəhərli toxumlar baş qaldırmışdır. İndi insanların təxəyyülündə antipod anlayışlar, xristian və müsəlman kimi düşmən rəmzlər yaranmışdır! Bunun nəticəsində biz bir-birimizə qarşı münasibətdə öz çıxışlarımızda və debatlarımızda heç istəsək də, ədalətli ola bilməzdik. Buna görə də həmin çıxışlar və debatlar bu qədər kəskin, düşmən xarakteri daşıyırdı və buna görə də cənab Doluxanov mollalara böhtan atmağı özünə rəva görmüşdür.

Biz cənab İlovayskilərdən aldığımız zəhərlə öz xalqlarımızı və xalq kütlələrini zəhərləməyə başlamışıq. Biz maarifçilər rolunu öz üzərimizə götürənə qədər həmin kütlələr öz hisslərinin və fikirlərinin sadəliyi və səmimiyyəti, instinktlərinin saflığı ilə yaxşıca dil tapır və bir-birini başa düşürdü, lakin biz onlara rəhbərlik etməyə,

onları maarifləndirməyə başlayan vaxtdan elə özümüzün İlovayskilərdən aldığımız zəhərlə onları da zəhərləmişik; hisslər, fikirlər, anlayışlar tədricən təhrif olunmuş, bir-birindən uzaqlaşmışdır və yaranmış uçurum xalqları bir-birindən ayırmağa başlamışdır. Amma biz nəinki bu iki xalqın bir-birinə yaxınlaşmasını, onların birləşməsi və bir-birini başa düşməsi üçün heç nə etməmişik, hətta onları bir-birindən ayırmaq və bir-birinə düşmən etmək üçün əlimizdən gələni etmişik. Qırğın dövründə yaralananlar və zərərçəkənlər arasında paylanmaq üçün ianələr toplayan komitənin bir üzvü kimi mən zərərçəkənlərin yanında olarkən istər-istəməz onların üzlaşdığı müsibətlərin, çəkdikləri əzabların və arasıkəsilməz göz yaşlarının şahidi oluram və hər dəfə də həm özümü, həm də üzdanıraq intellıgent adamların hamısını lənətləyərək öz-özümə deyirəm: axı heç bir günahı olmayan bu bədbəxt insanlar nəyə görə əziyyət çəkirlər?

Xeyr, cənab Doluxanov, günahkar nə mollalardır, nə də baş molla, günahkar siz özünüzsünüz. Qafqazın əsl bəlası sizin axtardığınız yerdə deyil, bizim özümüzdədir. Nə qədər ki qəzet səhifələrini sizin fikirləriniz və hissləriniz "bəzəyəcək", nə qədər ki siz cənab İlovayskilərdən oxuduğunuz zəhərləri bizim orqanizmə yeritməkdə davam edəcəksiniz, bizə nicat yolu olmayacaq. Bizim nicatımız özümüzün ayılmağıımızdadır, qərzli ideyalar və hisslərdən əl çəkməyimizdədir – vəssalam! Doğrudan da ayılmağın vaxtıdır.

Ə.(Əhməd bəy) AĞAYEV

"Kaspi" qəzeti, 18, 23 mart 1905-ci il, № 48, 52

"Günay" № 3-4? 23? 29 yanvar 2005-ci il

2. ÜZEYİR İRSİNİN ƏSRARƏNGİZ SƏHİFƏLƏRİ

1905-ci ilin qızmar yay günü – 100 il bundan əvvəl. 20 yaşı hələ tamam olmamış Üzeyir bəy Bakıya gəlir. Arxada gözəl Qarabağ, doğmalar, bir il əvvəl başa vurduğu təhsil illəri – Qori Seminariyası, ibtidai məktəbdə – Hadrutda dərs dediyi şagirdləri. 1905-ci il yanvarın 9-da Peterburqda qanlı Yanvar qırğını ilə başlayan inqilab bütün ölkəni, o cümlədən Qafqazı və xüsusilə neft Bakısını çulğalamaqda idi. Mərkəzi hökumətin çəşqınlığını görən şovnist erməni daşnak partiyası “Böyük Ermənistan” planını həyata keçirmək məqsədilə hərəkətə keçmişdi. 1905-ci ilin fevralında Bakıda, Qarabağ və Naxçıvanda, Qafqazın türklər yaşayan digər məntəqələrinə daşnak quldur silahlı dəstələri azğınlıq etməyə başlamışdılar. Millətin ölüm-dirim məsələsi gündəliyə gəlirdi. Ermənilər təkə odlu silahla deyil, çox güclü təbliğat vasitələri ilə də hücumə keçmişdilər. Bakıda, Tiflisdə, hətta Peterburqda ermənipərəst qəzetlər, jurnalist və publisistlər müsəlman-türklərə qarşı olmanın hədyan və iftiralar yazmaqda, yaymaqda idilər. Azəri türklərinin əlində vur-tut iki mətbuat orqanı vardı-rusca nəşr olunan “Kaspi” və iyulun 7-dən nəşrə başlayan “Həyat” qəzeti. Daşnak partiyası qarşısına çıxma biləcək milli siyasi təşkilat və partiya isə yaradılmamışdı. “Kaspi” və “Həyat” qəzetləri redaksiyaları bir binada yerləşmişdi. Mətbəələri də eyni idi. Hazırlıqlı, yetkin, qüdrətli qələm əhlini də barmaqda saymaq olardı. Jurnalistikamızın yaradıcısı və ağsaqqalı Həsən bəy Zərdabi, Ə.M.Topçubaşov, Əhməd bəy Ağayev, Əli bəy Hüseynzadə, N.Nərimanov,

N.Vəzirov, M.Hadi, Ə.Haqverdiyev, M.Ə.Rəsulzadə və b.

Üzeyir bəy Bakıya gəldikdən sonra demokratik milli ruhlu ziyalıların qərgahına çevrilməkdə olan “Həyat” qəzeti redaksiyasına gəlir. Qəzetin redaktorları Əli bəy Hüseynzadə və Əhməd bəy Ağayevlə görüşür. Gənc Üzeyir bəyi redaksiyada mütərcim vəzifəsinə işə götürürlər. 1905-ci il sentyabrın 7-də qəzetin 59-cu sayında “Mütərcim Üzeyir” imzası ilə verilən yazıya rast gəlirik. Rus dilindən azəri türk-cəsinə çevrilmiş reportaj səciyyəli – “Avqustun 20, 21 və 23-də küçə müqatiləsi” sərlövhəli bu yazı, əvvəlcə Peterburqda nəşr olunan “Novoye vremya” qəzetində, sonra isə Bakıda rus dilində çıxan ermənipərəst “Baku” qəzetində dərc olunmuşdu. Söhbət “Novoye vremya”nın Bakıda məzuniyyətdə olan müxbirinin erməni-müsəlman davası barədəki müləhizələrindən gedir.

“Həyat” qəzeti redaksiyası belə bir mürəkkəb, çətin, təhlükəli vəziyyətdə paytaxtda, yəni Peterburqda, Tiflisdə, əlbəttə Bakıda nəşr olunan qəzetləri diqqətlə izləyir, dərc olunan yazılara operativ reaksiya verirdi. Üzeyir bəy bu prosesdə çox fəal iştirak edirdi.

Maraqlıdır ki, göstərdiyimiz tərcümə yazısından sonra “Həyat” qəzetinin sentyabrın 10-da çıxan 62-ci nömrəsində Üzeyir bəyin ilk müstəqil, çox ciddi, elmi-nəzəri və tarixilik baxımından tutarlı tənqidi bir yazısı – “Bir xanım əfəndinin bizlərə hüsn-i təvəccöhi” sərlövhəli məqaləsi dərc olunur. Üzeyirşünaslar haqlı olaraq yazırdılar ki, Üzeyir Hacıbəyovun jurnalistik fəaliyyəti, demək olar ki, bu məqalə ilə başlayır”.

Heyranedici cəhət budur ki, hələ 20 yaşı tamam olma-

mış bir gəncin qələmindən ilk olaraq bu cür yetkin, kəskin və tutarlı əsər çıxmışdır. Bu, yalnız çox böyük fitri istedad, milli ruh və qeyrətə malik çox nadir şəxsiyyətlərə aid keyfiyyətdir. 100 il keçməsinə baxmayaraq, bu gün də aktual olan həmin məqaləni oxuculara təqdim edirəm. Axı, Maqda Neymanların sayı azalmayıb, çoxalıb!

P.S. Müasir oxucuları nəzərə alaraq, məqalədə fars və ərəb mənşəli ayrı-ayrı sözlərin izahını mötərizədə verməyi lazım bildik.

BİR XANIM ƏFƏNDİNİN BİZLƏRƏ HÜSNÜ-TƏVƏCCÖHİ

"*Пемербырцкue ведомостu*" qəzetinin 210-cu nömrəsində rusca bilən qarelərimizə (oxucularımıza) ismi məlum Maqda Neyman xanım Qafqaz müsəlmanları barəsində öz rəyini yalandan adlanmış bir "qoca administrator"un dili ilə rus camaatına izhar edir.

Maqda Neyman xanım deyir ki:

"- Mənim rəyimə gəlincə, əsrlərcə şəqavət (qəddarlıq) və sui-rəftar (pis rəftar) üzrə güzəran edən və bundan naşi (bu səbəbdən) zətan şəqi (quldur) və şərir (soyğunçu) olan Teymurləng ordusu nəslini (yəni biz türkləri – Ü.H.), Şimali Amerikanın "qırmızı dəri" vəhşilərini – mədəniləşdirmək namümkündür...

Bizim mühərrirlərin bəzisi iqnaıyyət izhar edə ki, (inandırmaq istəyəndə ki) guya mərifət, elm və ədəb ilə Zaqafqaziya türklərinin xülq (təbiət) və xasiyyətlərini təbliğ edərək (dəyişdirərək) onları rus mədəniyyətinə tərfi etmək (yiyləndirmək) olar, onda mənim gülməyim tutur. Əcəba bu yırtıcıların təbiəti-cinsiyyəsinə mada-

niyyətin bir təsiri olarmı?"...

Görürsünüz, Maqda Neyman xanım nə dərin mənalı sözlər deyir?! Xanım çox fikir və zikirdən (xatırlamadan) sonra yəqin etmiş ki, biz türk tayfasına mədəniyyət və mərifət bilmərrə (qətiyyəni) əsər etməz. Əcəba bu bir təzə kəşfiyyət deyilmi?! Xeyr!... Cəsarət edib deyə bilərəm ki, xanım səhv edir. Necə ola bilər ki, ədalətli olan haqq sübhənəhu və təala (haqq olan böyük yaradan) tək bir türk tayfasını yaradanda onun xəmirəsində istedad qoymayıb, binəva (yazıq) türklərin xislət (xasiyyət) və təbiətlərini qabili-mədəniyyət və mərifət yaratmaya? Bu ola bilməz, Xanım, haşa! (heç bir vaxt!) Olsa da, sizin heç bir haqq və səlahiyyətiniz olmaz ki, bu surətdə bədbəxt türkləri müqəssir tutasınız. Çünki Allahın işinə bəndə nə qayırsın?! Yox! Yenə təkrar edirəm ki, Allah təala adildir. Elə iş ondan baş verməz. Və belə olan surətdə sizin bu "dərin mənalı" sözlərinizin inciməyiniz heç bir mənası gərək olmasın.

Ola bilər ki, Maqda Neyman xanım biz türklərin mədəniyyət sarıdan həqiqətdə də pəsməndəliyimizi nişan vermək istəyirmiş. Ancaq qərəzkarana yazmağına görə haqdan kənar düşmüşdür. O halda dəxi biz deyək ki, doğrudur, cümlə Qafqaz əhalisi bilümm (ümumiyyətlə) və biz türk tayfası da bu xüsus (xüsusilə) Avropa miləli-mütəməddinəsində (milli-mədəni səviyyələrində) nisbətən ümumiyyət etibarı ilə yarım-vəhşiyik. Ancaq burası nəzərdə tutulmalıdır ki, avropalılar bu darı-dünyaya (dünya evinə) ana bətnindən mədəniyyətli halda düşməmişlər. Bəlkə əsrlərcə ömür edərək, mədəniyyət təriqini (yolunu) tapıb, ondan bəhrəyəb olmuşlar (faydalanmışlar).

Biz türk tayfası dəxi əsrlərcə ömür etmişiksə də məəttəəssüf, kənatdan birüz edən (müdaxilə edən) səbəblərə binaən (gərə) rahi-

mədəniyyəti (mədəniyyət yolunu) tapa bilməyib, sərgərdan (avara) qalmışdıq. Əlhal (indi) lilləhülhəmd vəlminnə (Allaha şükür, onun köməyi ilə) işıq qapısı üzərimizə açılmaqdadır. Və biz türk tayfası əl-ələ verib, cümləmiz mədəniyyət və mərifət sarayına daxil olmağa amadəyik (hazır). Çifayda (nə edəsən ki,) bəzi fasid (pozğun) və məfsud (fitnəkar) şəxslər belə bir fürsəti həngəmdə (vaxtda) bizlərə xələl yetirir, öz məsiyyətli (günah) və qəbahətli qəsd və niyyətlərinə nail olmaq üçün biz atşan (susamış) tayfanın mədəniyyət bulağından su içməyimizə mane olurlar.

Qərər, gələk mətləb üstünə. Türklərin elm və ədəb (gözəl əxlaq) əxz etməyə naqabil (qabiliyyətsiz) olduqlarını sübut etmək üçün Maqda Neyman qareləri (oxucuları) inandırır ki, (bilmirəm kim ona inanar – Ü.H) türk tayfası 500 il (!) öz həmdin iranlıların təhdi-hökumətində güzəran keçirdilərsə də, onlardan heç bir şey əxz edə (öyrənə) bilmədilər (!)

Nə deyim! Həqq-təala (Allah) mənə bir şairlik əta buyurmuş olsaydı, xanımın kəşfiyyatında belə bir məharətinə gözəl nəzmlər (şeyrlər) ilə bir mədhnamə yazardım. Hörmətli xanım, kitab oxumaqla Qafqaz türklərinin hal və özəindən (vəziyyətlərindən) vüqufiyyəti-küllü (bütövlükdə fikir) hasil etmək olmaz. Və oxuduğunuz cəfəngiyyəti dəstəviz (bəhanə) edərək belə əhəmm (çox əhəmiyyətli) məsələlərdən mübahisə etməklə özünü heç, dəriüssəltənədə (paytaxtda) intişarolan (çıxan) "Пемербьрзекве бедөмөсму" kimi bir böyük cəridəni (qəzeti) bədnam edirsiniz. Nə qayır-dığınızdır?

Məgər İranın bir şeyi qalmışdı ki, Qafqaz türkləri onu əxz etməmiş olalar? Türkmi Firdovsiyə, Hafizə nəzər etmiyor? Türkmi fars dilini öz məxsusi dili təklə istemal etmiyor (işlətmir)? Türkmi tərz-i məişətində, güzəranında, adət və ərkanında (qaydalarında),

xülq təbiət və xasiyyətində iranlıdan seçilir? Hərgah siz 30 il bundan əqdəm, qəflətən Zaqafqaziya şəhərinin birinə düşsəydiniz, inandırırım sizi, bilməzdiniz ki, rus torpağındasınız, yəni Qəzvin şəhərində? Əcəba siz güman edirsiniz ki, belə kizb (uydurma) və yalan sözlər ilə rus camaatını aldada bilərsiniz? Lövəşəllah (Allah uzaq eləsin!) "O fikirdən daşın, yaxşı olmaz bu hədyan". Qəribə budur ki, Maqda Neyman xanım öz yazdığı yalanı özündə aşikar edir. Bir tərəfdən camaatı inandırır ki, "Qafqaz türklərinin elm, ədəb əxz etməyə qabiliyyətləri yoxdur. Onlar hər bir tərəqqi və mədəniyyətin düşmənidirlər." Bir tərəfdən də deyir ki, "axır zamanda türklər dövlətdən tələb edirlər ki, hüquq və imtiyazatda (ixtiyara) nəsrənilərlə (xristianlarla) müsəvi olub, məktəblər güşad etməyə (açmağa) haqları olsun". Hərgah türklər elm və mərifətə zidd olsaydılar, məktəb açmaq istərdilərmidi? Türklər "qırmızı dəri" vəhşilər təklə olsaydılar "haqq" ləfzini (ifadəsini) anlayardılarmı? Hüquqda müsəvi olmağı tələb edərdilərmidi? Heç nə... Görünür ki, xanımın qələm, mürəkkəb və kağızı müftə imiş!

Görək sonra nə deyir:

"Yaxşı olardı ki, biləydik, görək onlar (türklər) o məktəblərdə nə dilində dərs verəcəklər. Axı, onlar əsrlərcə özlərinə ədəbiyyat və ədəbi dil icad edə bilmədilər? Siz deyirsiniz ki, onlar qəzetə nəşr və kitab təlif (tərtib) etmək üçün fars və Osmanlı dilləri ilə mənfəət-bərdar olarlar? Onda nə olsun. Bəs biz onların Osmanlı və fars ilə ruhani müttəfiq olmalarına kömək edəcəyik? Nə mənzur (məqsəd) ilə? İttəhadi-islam (islam birliyi) əhəmiyyəti üçün mü?"

Qarelərimizdən (oxucularımızdan) təvəqqə edirik ki, xanımın bu sözlərinə artıq diqqət yetirib düşünsün: əcəba, xanım bilir ki türk kimdir və nə dildə danışır? Məlum ki, bilmir və illa (digər tərəfdən) belə cəfəngiyyəti bilən adam yazarmı? Xanımız qulluğuna

arz olsun ki, türk dili əmələ gəlir ərəb, fars və məhz türk dilindən. Yəni türk dili ibarətdir üç dilin bir-birinə qatışmasından. Ancaq xanım elə güman etməsin ki, guya biz türklər fars və ərəb dilini dünən öz məhz türk dilimizə qatışdırmışıq. Xeyir! (biz vəhşi tayfa-yıq, bizdə o fərasət hanı – Ü.H.) Ərəb və fars dili min ildən bəri türklər arasında işləndiyinə görə, əlhal (indi), türklərin öz ana dili olubdur. Və bunu da xanım bilsin ki, türklər mədəniyyətin ən baş dərəcəsinə də olsaydılar, yenə də öz türk dilindən, ərəb və fars əlfazını (sözlərini) xaric edib, məhz türk dilini vəsiləndirmək (vüsətləndirmək) üçün saxta sözlər icad etməzdilər. Necə ola bilərdi ki, bir türk alimi durub “ağıl” ləfzini (sözünü) tullayıb, əvəzində məsələn “baş dolu eləyən” – deyərdi. Görək “ağıl” ləfzinin nəyi pisdir? Niyə rus “qaloş” ləfzinə “mokrostop” demir? Niyə erməni “fə-dai” əvəzinə bir erməni sözü demir?... Bizim dilimiz sarıdan xanım arxayın olsun. Və dilimiz ilə tanış olmaq istəyirsə, qəzetimizi mütaliə etsin (oxusun).

Yox, iş bizim dilimizin qeydində olmaq deyil. Maqda Neyman xanım bizim dinimizdən qorxur. Çünki ittihadı-islam (islam birliyi) vüquə (zühura) gəlir. Mərhəbə bu dəqiqliyə, kəramətli (hörmətli) xanım! İnandırırım sizi, əbəz yerə təşvişə düşürsünüz! Siz kimi şəxslər min-min yerdən baş qovzuyub (qaldırıb) “ittihadı-islam” deyib qışqıra, yenə dövləti qorxuda bilməzsınız. Çünki dövlət bizi də yaxşı tanıyır, sizi də. Rusiyanın durbin (uzaqgörən) şəxsləri çoxdur, siyasi işlərdə mahir zavati (adamları) çoxdur, dəqiq kəsləri çoxdur, mütəllə (məlumatlı) adamları çoxdur. Bunlar hamısı yaqın bilirlər ki, türk tayfasının ən ümdə mətlubi (arzusu) ruslarla müttəhid və müttəfiq olmaqdır. “İttihadı-islam” ləfzi (sözləri) dəxi gözəbağlılıq hiyləsi ilə ortaya atılmış biməna (mənasız) sözdür və bunu da xanım özü yaxşı bilir. Amma, əksinə yazmaqda məqsəd

var. Bəs, Maqda Neyman xanım dedi ki, Qafqazın türkləri vəhşi və yırtıcı heyvan surətindədirlər, onları elm və mərifət sahibi etmək namümkündür. Çünki onların zatında (mayasında) elm ilə müinəvvər olunmaq qabiliyyəti yoxdur. Və əlavə türkləri qoymamaq ki, fars və ərəb dilləri ilə nəfərdar (mənfəət götürən) olsunlar və illa (yoxsa) “ittihadı-islam” vüqu olar... Bəs nə etməli? Xanım cavab verir: Qafqaz türklərinin cəmi bəyzadələri və xanları quldur və soyğunçudurlar, zəhmətkeşliklə işləri yoxdur. Onların yerlərini əllərindən alıb rus mühacirlərinə və yainki Osmanlıdan qaçıb gələn ermənilərə verməliyik. Özlərini dəxi buraxmalı, o yol, o da onlar, qoy hara istəyirlər getsinlər. Və qalanlarının da əsləhəsini (silahlarını) alıb, hüququnu təhdid edib (hədələyib) özlərini də hər halda “zinhar” və sıxıb incitmək... Düşündünüzmü qarelər (oxucular), ürəyi nazik xanımın qəsdı nədir?... Biz türkləri vəhşi heyvan mənziləsində (cildində) tutaraq rəftar etmək.

Əcəba, hansı əhli-insaf (insaf sahibi) belə dəhşətli sözlərdən nifrət etməz? O sözləri yazandan ictinab etməz (kənar durmaz!)

Bədbəxt türklər! Böhtan, kizb (yalan) və iftira altında qol çalan türklər! Biinsaf (insafsız), bimürvət (namərd) və bivicdan (vicdansız) mühərrirlər qələminin oynadı olmuşsunuz. Hər əli qələm tutan sizin barənizdə bir iftira yazmasa olmaz! Əcəba buna səbəb nədir? Qafqaz ixtişaşatıdır mı? Elə isə genə bədbəxt türklər...

ÜZEYİR.

“Həyat” qəz. №62, 10 sentyabr 1905-ci il

“Günay”, №39, 1 oktyabr 2005-ci il

3. TÜRK DÜŞMƏNÇİLİYİ NƏ VAXTA QƏDƏR

DAVAM EDƏCƏK?

(Biz fərasətsizik, yoxsa düşmən güclüdür?)

1905-ci il avqustun sonunda Rusiya imperiyasının paytaxtı Petrburqda nəşr olunan rəsmi hökumət "Санкт Петербургские ведомости" (1728-1917) qəzetində qatı şovnist, türk düşməni, ermənipərəst Maqda Neymanın iftira və böhtanla dolu, Qafqaz türklərinə qarşı genosidə səsləyən bir yazısı dərc olunmuşdu. Azərbaycanda və Qafqazda bu azğın və dəhşətli çağırışa qarşı ilk etiraz səsini ucaldan 20 yaşlı Üzeyir Hacıbəyov oldu. "Günay"ın keçən nömrəsində bu yazını oxuculara təqdim etmişdik. Maqda Neyman rəsmi qəzetdə yazırdı: "Qafqaz türklərinin cəmi bəyzadələri və xanları quldur və soyğunçudurlar, zəhmətkeşliklə işləri yoxdur. Onların yerlərini (torpaqlarını) əllərindən alıb rus mühacirlərinə və yainki Osmanlıdan qaçıb gələn ermənilərə verməliyik. Özlərini dəxi buraxmalı, o yol, o da onlar, qoy hara istəyirlər getsinlər. Və qalanlarının da əsləhəsini (silahlarını) alıb, hüququnu təhdid edib (hədələyib) özlərini də hər halda "zinhar" və sıxıb incitmək..."

XX əsrin ilk onilliklərində Maqda Neymanın arxasında duran erməni daşnak-rus qatı şovnist dairələri öz planlarını tam həyata keçirə bilmədilər. Qafqaz türkləri öz torpaqlarını, milli varlıqlarını qanları, canları bahasına qoruya bildilər. İqtisadi, siyasi, mədəni geriliyi aradan qaldırmaq üçün çox böyük qüvvə və səy göstərdilər. Bu səylər hədəf getmədi. 1918-ci ilin Qafqaz türklərinin istinadgahı müstəqil Azərbaycanda

can Xalq Cümhuriyyəti dövləti yaradıldı, böyük dövlətlər tərəfindən tanındı. Azərbaycan tarixi torpaqlarının əksəriyyəti bu dövlətin sərhədləri daxilində toplandı.

Türk düşmənləri 1920-ci il sovet işğalından sonra taktikanı dəyişdilər. Rusiyada bu dəfə Leninin başçılıq etdiyi yeni rus bolşeviklərinin əlilə iş görməyə, birinci növbədə milləti daxildən sinfi mübarizə şüarı ilə parçalamağa girişdilər. Maqda Neymanın bəy və xanların torpaqlarını əllərindən alıb, özlərini dərbədər salmaq planı, onların bir sinif kimi fiziki cəhətdən məhv edilməsi siyasətilə əvəz edildi. Milli satqınların və leninçilərin yağlı vədləri toruna düşənlər dəstəsi yetişdi. Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətini rus-erməni silahı gücünə devirdilər. Bir neçə il ərzində 1920-1923-cü illərdə Azərbaycanda ən qeyrətli, savadlı, milli ruhlu təbəqəsinə divan tutuldu., ölüm düşərgələri yaradıldı. Əhalinin sayı xeyli azaldıldı, neçə yüz min azəri və Qafqaz terke vətəni tərk etmək məcburiyyətində qaldı. Qısa bir zaman kəsiyində Azərbaycan 28 min kvadrat kilometrə endi. Qərbi Azərbaycan, Borçalı, Zəngəzur, Dərbənd, Göyçə bu qəbildəndir.

Azərbaycan türklərini Maqda Neyman yazan kimi incitməyə, zinhara gətirməyə, fiziki cəhətdən məhv etməyə yönəldilmiş əməliyyatlara da ara verilmədi. 20-30-cu illərdə qolçomaq, xalq düşməni, pantürkist, millətçi və s. ittihamları ilə yüzminlərcə soydaşımız məhv edildi, sürgünə, ölüm düşərgəsinə sürüldü. Nəhayət, İkinci Dünya müharibəsi cəbhələrində 350 mindən artıq azəri türkü məhv oldu.

Müharibədən sonrakı illərdə də Qafqaz türkləri yeni təqiblərə məruz qaldılar. Ermənistan və Gürcüstan Moskvanın təhriki ilə Türkiyə Cümhuriyyətinə və hətta Azərbaycana

qarşı ərazi iddiaları irəli sürməyə başladılar. Antitürk kampaniyası yenidən qızışmağa başladı. Bədnam cəllad Beriyanın oğlu Sergey Beriya atası barəsində "Mənim atam Beriya-dır: Stalin hakimiyyətinin dəhlizlərində" adlı kitabında (Мой отец Берия: В коридорах Сталинской власти» М., 2002) yazır: "Stalin Türkiyənin qəti əleyhdarı idi. Lakin bu daha çox Rusiyanın imperiya siyasətinin varislik ənənəsindən irəli gəlirdi. Stalin bizim Türkiyəyə qarşı ərazi tələblərimizlə bağlı mətbuatda təşkil olunan kampaniyaya başçılıq edirdi. Bunun üçün tarixçilər fəaliyyətə keçdilər ki, bu tələbləri əsaslandırırınsınlar".

Professor Eldar İsmayılov 2003-cü ildə işıq üzü görmüş "Hakimiyyət və xalq (1945-1953)" adlı əsərində belə bir əhvalatı nəzərə çatdırır: "1945-ci ilin payız günlərinin birində M.C.Bağırov Stalinin qəbul otağında ÜİK(b)P Siyasi Bürosunun iki üzvü – erməni Anastas Mikoyan və gürcü Lavrenti Beriya ilə qarşılaşdı. Onlar hər ikisi bildirdilər ki, Cənubi Azərbaycan məsələsi artıq həll edilmişdir və Azərbaycan SSR-in ərazisi yaxın vaxtlarda xeyli genişlənəcəkdir. Onlar guya zərəfatyana, bəlkə də ciddi mənada ümidvar olduğunu bildirdilər ki, indi M.C.Bağırov səxavətli olacaq və Dağlıq Qarabağın Ermənistanı, respublikanın şimalındakı bəzi rayonların isə (Balakən, Zaqatala və b.) Gürcüstanı verilməsinə razılaşacaqdır. M.C.Bağırov cavab verdi ki, hələ bu barədə fikirləşmək vaxtı deyil" (səh.293).

Sover rəhbərliyinin Türkiyə və İrana qarşı ərazi iddiaları boş çıxandan sonra erməniləri Ermənistanda yaşayan azərbaycanlılar hesabına torpaqla təmin etmək planını həyata keçirməyə girişdilər. 1947-ci ildə azərbaycanlıların öz tarixi Qərbi Azərbaycan torpaqlarından kütləvi surətdə köçürülməsinə başlandı. Moskva bu siya-

sətini Azərbaycan rəhbərlərinin əlilə həyata keçirmək və beləliklə, bu mənfur plana haqq qazandırmaq istəyirdi.

1947-ci il dekabrın 23-də SSRİ Nazirlər Sovetinin Stalinin imzası ilə "Azərbaycanlı kolxozçuların və digər azərbaycanlı əhəlinin Ermənistan SSR-dən Azərbaycan SSR-in Kür-Araz ovalığına köçürülməsi haqqında" qərarı qəbul edilmişdir. Bu qərara əsasən on minlərcə azərbaycanlı öz ata-baba torpaqlarından köçürüldü. Bu torpaqlar və evlər vaxtilə Maqda Neymanın təklif etdiyi kimi, xaricdən gətirilən ermənilərə verildi.

Türkiyə Cümhuriyyəti Qərbin köməyi, öz başçılarının və xalqının qətiyyətlə ərazi bütövlüyünü sovet təhdidlərindən qoruya bildi. Lakin bu dəfə də Qafqaz türkləri əsas hədəf oldular. Sovet rəhbərliyində hakim mövqe tutan gürcülər və ermənilər rus şovnist qüvvələri ilə əlbir olub, türklərin Qara dəniz sahilləri və Zaqafqaziyadan sürgün edilməsi haqqında Siyasi Büronun qərar verməsinə nail oldular.

1949-cu il aprelın 4-də çıxarılmış bu qərarın tam mətni belədir:

"Qara dəniz sahillərində və Zaqafqaziyada yaşayan Türkiyə vətəndaşlarının, vətəndaşlığı olmayan türklərin və sovet vətəndaşlığına qəbul edilmiş keçmiş Türkiyə vətəndaşlarının sürgün edilməsi haqqında" ÜİK(b)P MK Qara dəniz sahillərini və Zaqafqaziyayı siyasi cəhətdən səbatsız ünsürlərdən təmizləmək məqsədilə qərara alır:

1. SSRİ Dövlət Təhlükəsizliyi Nazirliyinə (Abakumov) tapşırılsın – Qara dəniz sahillərində və Zaqafqaziyada yaşayan bütün Türkiyə vətəndaşları, vətəndaşlığı olmayan türklər və sovet vətəndaşlığını qəbul etmiş keçmiş Türkiyə vətəndaşları Daxili İşlər Nazirliyi orqanlarının nəzarəti altında həmişəlik Tomsk vilayətinə sürgün edilsin.

2. Sürgün edilənlərin özləri ilə şəxsən onlara məzsus olan sər-vətləri, ev əşyalarını (paltar, qab-qacaq, xırda kənd təsərrüfatı, sənət-karlıq və ev müxəlləvəti) və hər ailə üçün ümumi çəkisi 1.000 kiloqrama qədər ərzaq ehtiyatı götürmələrinə icazə verilsin.

3. SSRİ Daxili İşlər Nazirliyinə (yol. Kruqlov) tapşırılsın-sürgün olunanlara, konvoy nəzarəti, onların dəmir yol ilə daşın-ması və Tomsq vilayətində yeni məskunlaşma yerlərində onlara nəzarət təmin edilsin, qaçma imkanı istisna edilsin, onların yaşa-maq üçün məskunlaşması və işə düzəlməsi təmin edilsin.

MK katibi İ.Stalin

Azərbaycan torpaqlarına göz dikənlərin sayı azalmır ki, azalmır. Son illərdə onun 20 faizi də işğal olunub. Amma dözüürük! İndi türk düşmənciliyi az qala qlobal səciyyə alsın. Bu neçə əsrlik təhlükəni görməməyin, laqeydliyin, tarixi unutqanlıqın acı nəticələri göz qarşısındadır. Əlbəttə, az da olsa tarixçi alimlərimiz içərisində bu tarixi həqiqətləri ortaya çıxarıb ictimaiyyətin diqqətinə çatdıranlar vardır. Bunların içərisində çox böyük fədakarlıq, milli qeyrət və namusla qə-ləm çalan tarix elmləri doktorları, professorlar Cəmil Həsən-linin və Eldar İsmayılovun adlarını çəkmək istəyirəm. Bu ya-xınlarda C.Həsənlinin "SSRİ-Türkiyə: soyuq müharibənin sınaq meydanı" adlı irihəcmli fundamental tədqiqat əsəri işıq üzü görmüşdür. İbrətamiz əsərdir.

Üzeyir Hacıbəyovun 100 il bundan əvvəl yazdıqları bu gün də türklər haqqında deyilə bilər. Görünür, türk dünyası hələ də öz tarixi yerini tuta bilməmişdir. Təəssüf! Çox tə-əssüf! Amma hadisələrin bu tövr cərəyanı daha uzun sürə bilərmə, əsas məsələ budur!

"Günay", № 40, 8 oktyabr 2005-ci il

Göründüyü kimi, Ş.Hüseynovun "Mətbu irsimizdən sə-hifələr" (B., 2007) kitabından götürülmüş bu publisistik yazı-larında gəldiyi başlıca qənaət belədir ki, torpaq xalqın na-musu, qeyrətidir. Gərək hər bir kəs öz namusuna və qeyrəti-nə yiyə dursun. Tarixi təcrübə də göstərir ki, kim başqasının torpağına göz dikirsə, müxtəlif hiylə və bəhanələrlə ona yiyə-lənmək sevdasına düşürsə çox böyük cinayət və xəyata yol verir. Tarix özü onu cəzalandırır. Ancaq əsrlərdir ki, erməni-daşnaklar əvvəl "Ermənistan", sonra "dənizdən-dənizə bö-yük Ermənistan" yaratmaq xülyələrindən əl çəkmirlər. Bu istəkləri bir məraz olub onların milli xəstəliyinə çevrilib. Bu xəstəliyin beşiyi başında da erməni kilsəsi dayanır, bu məra-zı "sağaltmaq" üçün maddi və mənəvi hazırlıq işlərinə rəvac verir. Yüz illərdə ki, 25 yaşına çatmış hər bir erməni (yaşayış yerindən-yaşadığı ölkədən asılı olmayaraq) hər il "millət vergisi" deyilən bir vergini verməyə məcbur edilir. Tam bir əsrdən çoxdur ki, erməni millətçilərinin ən şovonist təbəqəsi olan daşnaksütyun partiyası dünyanın hər bucağında yaşa-yan ermənilərini "böyük Ermənistan" uğrunda səlib yürü-şünə səsləyir. Özü də dünyanın gözü qarşısında. Ötən əsrdə tarixə az-çox bələd olanlar bilirdilər: keçən müddət ərzində ermənilər Qafqazda, Türkiyədə və İran torpaqlarında nə oyunlardan çıxdılar. Ancaq lal və kor dünya erməni həyasız-lığına qırmızı ("stop!") işıq yandırmaq əvəzinə, dığalara-haylara havadar da çıxdılar. Erməni yalanı, erməni həyasızlığı və ziyankarlığı, hətta vəhşi qəddarlığı ayaq tutub yeriyyir də.

Bəli, erməni tarixçiləri son əsr boyunca ermənilərin ol-mayan tarixlərini quraşdırıb saxta tarix yazıb ortaya qoydu-

lar. Dırnaq içində onlara "əhsən!" Daşnaksütyunçular isə olmayan erməni dövlətini yaratdılar və onu qədim dövlətçilik ənənələri olan dövlət, xalqını isə oborgen xalq, dünya svilizasiyasının "təməldaşları" kimi dünyaya sırımaqdadırlar. Olmuşlara ötəri, gözucu nəzər saldıqda havadarlarının və onlara "əmzik" uzadanların döşlərini də erməni xəyanətinin ağzında görürsən. İstər daşnaksütyunçulara, istərsə də "əmzik döş" verənlərə təəccüb qarışıq dırnaq içərisində "sədd əhsən!" deməkdən özünü saxlaya bilmirsən. Buna ağlın da gücü çatmır, bu məqamda zorun gücü gərəkdir.

Ş.Hüseynov "Dərd həmin dərddir..." (həyasız böhtanlar və tarixi həqiqət) adlı məqaləsində erməni həyasızlığını, 1890-cı ildə yaradılmış "Daşnaksütyun" ("İttifaq") partiyasının həyasızlığının və qəddarlığının gürcü mənbələrində də əks olunduğunu göstərərək yazır: "Gürcü sosialistlərindən Qaribi bu barədə "Qızıl kitab" əsərində belə yazıb: "Erməni istilaçılarının, bilaxassə "Daşnaksütyun" firqəsinin doğuşuna qədər Qafqaz adlı ölkədə sülh və dostluq hökm sürürdü. Bu ölkədə, sonradan türklərlə ermənilər arasında baş verən qanlı qırğınların kölgəsini belə xatırlayan yoxdu. Ermənilər, türklər və gürcülər yüz illərcə bir arada yaşadılar və bu müddət içərisində qanlı bir olay şəklində milliyət ədavəti görünməmişdir... Daşnaklar gəldilər və müstəqil Ermənistan üçün sırf ermənilərlə məskun bir ərazi yaratmaq istədilər Pə-dərşahi Qafqaz kəndlərinə milli ədavət və nifrət hissləri doldu. Ermənilərin silah oynatmalarına türklər də eyni surətlə qarşılıq verdilər" (Qaribi, Krasnaya kniqə, s.49, Tiflis, 1921).

Yenə də 1918-ci ildə erməni kilsəsinin və "Daşnaksütyun" partiyasının fitvası və xeyir-duası ilə erməni cəlladları

amansız qırğınlar törətdilər. Yenə orada oxuyuruq: "1918-ci il martın 30-31-i və aprelin 1-də gecəli-gündüzlü qırğında 10.000-dən artıq azərbaycanlı öldürüldü. Azərbaycanlılara məxsus olan dükanlar, mağazalar qarət edildi, evlərə atəş açıldı. Türk qadınları saç-saça bağlanaraq, çıpaq gəzdirdikdən sonra caniyana şəkildə təcavüzlər, öldürülmələr və daha başqa cinayətlərə... məruz qaldılar.

Təcavüzlər bununla da bitmədi. Erməni və ağqvardiyaçı birlikləri və könüllülər birləşərək Şamaxı, Salyan, Kürdəmir, Quba və Lənkərana eyni şəkildə hücum etdilər".

Bəli, erməni təcavüzü bununla da bitmədi. 1918-ci ildən 1947-1948-ci illərə yol gəldi, azərbaycanlıların İrəvan torpaqlarından deportasiyasına köhnə ittifaq səviyyəsində nail oldular.

Belə ki 1947-ci il dekabrın 23-də SSRİ Nazirlər Sovetinin imzası ilə "Azərbaycanlı kolxozçuların və digər azərbaycanlı əhəlinin Ermənistan SSR-dən Azərbaycan SSR-in Kür-Araz ovalığına köçürülməsi haqqında" qərar qəbul olunmuş və amansızlıqla icra olunmuşdur.

Yenə təcavüz sonuculanmadı, həyasız niyyətlər Qazax rayonunun torpaqlarına uzandı, yeni ərazi iddiaları Qarabağda günahsız insanların qanını axıtdı və 30 ildir ki, Qarabağ düyünü çözülmür ki, çözülmür.

Əvvəldə də dediyimiz kimi, Ş.Hüseynov publisistikasının ən ağırlı yeri Qarabağ dəridir, "erməni məsələsi"dir. Tarixin isə "erməni məsələsi" ilə bağlı açıqlanmayan diaqnozu "erməni xəstəliyi-erməni azarı"dır.

"Dərd həmin dərddir...", "Tarixin ibrət səhifələri", "Niyyə mübarizəsiz və düşmənsiz keçinmək olmur", "Ayılmaq,

iş görmək vaxtı deyilmi?", "Tora salırlar, ya düşürük", "Millet sizə minnətdardır", "Hədə-qorxu, yoxsa real təhlükə?", "Vertalyot qəzaya uğrayıb, yoxsa vurulub?", "Hökmü zaman verir, Moskva və Tehran yox!", "Ümidimiz, şərəfimiz, namusumuz-ordumuz!", "İlan vuran ala çatıdan qorxar", "Şeytan karxanası işləyir", "Əməkdaşlıq, soymaq və soyulmaq", "Zaman keçsə də, bəla elə həmin bələdir", "Yelena qan-qan deyir", "Ermənilər indi də Türkiyəni çalxalamaq istəyirlər", "1992: Bəli yenə də müsibət!", "Milli qətlə", "100 il bundan əvvəl olmuşlar və bəzi düşüncələr", "85 il bundan əvvəl Qarabağda erməni qiyamı və onun ləğvi", "İngilis hərbi jurnalisti məkrli erməni təbliğatı haqqında", "Üzeyir irsinin əsrarəngiz səhifələri", "Mirzə Cəlilin "Usta Zeynal"ı, Moskvada politbürodə", "Mücahid və fədailəri terrorçularla qarışdırmaq olmaz", "Qəddar təcavüzkar, iftira və böhtan qurmaq ustaları", "Qarabağ faciəsi, Mirzəəğa Əliyevin səfər təəssüratı", "Bəylər burda vurnuxur, Balayanlar Xankəndində iş görür", "1918-ci ilin mart-aprel faciələri", "İnam azalır, narazılıq artır. Niyə?", "Şahnazaryan riyakarlıq pərdəsini açır", "A.Borovik erməni təcavüzünü niyə görməzliyə vurur?", "Vətənin matəm günü niyə yaddan çıxıb?", "Niyə biz əzab çəkirik, düşmən sevinir?" və s. Adını qeyd etmədiyim onlarca məqalələri, şərhləri, mətbu irsimizdən toplayıb yəndən çap etdirdiyi saysız-hesabsız müəllifli məqalələri, müsahibələri, "erməni məsələsini" – "erməni xəstəliyini" tarixin yaddaşında olduğu kimi, bütün parametrləri və gerçəkliyin aqibəti kimi görmək üçün Ş.Hüseynovun publisistikasının güzgüsünə baxmaq, onun publisistikasının yaddaşını kodlaşdırıb öyrənmək lazımdır. Mənə elə gəlir ki, bu da xüsusi

bir institutun görə biləcəyi işdir. Sadəcə, məqalələrin adları çox mübhəmlərdən xəbər verir, onlara işıq tutur. Bir də fikrimcə, Ş.Hüseynovun publisistikasında "erməni məsələsi" və ya "erməni xəstəliyi" ayrıca bir tədqiqatın mövzudur. Bizi qane edən bir də odur ki, Ş.Hüseynovun publisistikasında fakt axını, onların nizamlı düzümü və ardıcılığı məntiqin işığında güclü ümumiləşdirmələrlə sonuclandırılır və bu ümumiləşdirmələr qələmə alınmış mövzunun tam mahiyyətini açmağa yönəldiyi üçün oxucunu da doğru, düzgün nəticə çıxarmağa yönləndirir. "Mirzə Cəlilin Usta Zeynalı Moskvada Politbürodə" məqaləsində (18 fevral, 2006-cı il, "Günay", № 7) erməni xislətinin-xəmirinin və mayasının yalançılıq, hiyləgərlik, məkr və böhtandan qaynaqlandığını faktların diliylə söyləyir və zərgər dəqiqliyi ilə də fikirlərini ümumiləşdirir: "Görünür, at öluncə otlayır".

Zoruna dönüm, zor ümumiləşdirmədir, deyilmi?!

Şirməmməd Hüseynovun publisistik əsərlərinin əksəriyyəti ideya etibarlı ilə maarifləndirici səciyyədədir. O, qəzet və jurnallarda çap elətdirdiyi saysız-hesabsız publisistik yazılarında Azərbaycan xalqının həyatının, mübarizəsinin, təfəkkürünün ən müxtəlif sahələrini və problemlərini işıqlandırır, zamanənin, xüsusən də Azərbaycanın uzaq və yaxın ictimai-siyasi, iqtisadi, eyni zamanda mədəni həyatının irəli sürdüyü müxtəlif canlı məsələlərə öz münasibətini bildirir.

SSRİ dağıldıqdan sonra Rusiya mətbuatı ittifaqa daxil olan respublikaların "onları hərtərəfli soyurlar" ideyasını gündəmə gətirirlər. Ş.Hüseynov "Kim kimi soyur?" məqaləsində yazır: "Mərkəz tərəfdarları gileylənirlər ki, suverenlik xəstəliyi baş alıb gedir, mərkəzi sayan yoxdur, guya mərkəz-

siz ölkə uçuruma yuvarlana bilər. Respublikalardakı demokratların fikri isə başqadır. Onlara görə ölkəni indiki çıxılmaz böhran vəziyyətinə salan, xalqın əl-qolunu bağlayan əl mərkəzdir ki, var". Publisist-alim sovetlərin dağılması mərhələsində yeni iqtisadi-birlik konsepsiyasının müəllifi G.Yavlinskiyin mövqeyini dəstəkləyir: "Respublikalar bir-birlərini saymırlar. Onların hamısını 70 ildir ki, mövcud siyasi sistem soymuş və dilənçi vəziyyətinə salmışdır. "O, Sovetlər birliyinin iç üzünü, iqtisadi həyasızlığını açıb göstərməkdən çəkinmir. İttifaq büdcənin ən ədalətsiz şəkildə bölündüyünü, pay-pürüş edildiyini də ibrətamiz faktlarla açıb söyləyir.

"Sovetlər birliyi, sosialist ölkəsi adlanan məmləkətdə xalq gecə-gündüz işləyir, qan-tər tökür, varidat yaradır, lakin yuxarılarda bunu sözün əsl mənasında, hərraca qoyurdular. Bu vəziyyət müəyyən mənada indi də davam edir. Mərkəzdə çömçə tutanların ilk sırasında erməni mafiyası durur. Konkret bir misal. 1990-cı ildə Ermənistanda adambaşına düşən istehlak orta ittifaq səviyyəsinin 93 faizi miqdarında olmuşdur. Azərbaycanda bu rəqəm 57, Özbəkistanda 59, Tacikistanda 48 faizdir. Nəyə görə hamıdan çox məhsul istehsal edən müsəlman respublikalarında istehlak bu qədər azdır?" Bu, mərkəzin apardığı iqtisadi və milli siyasətin çox sadə bir nümunəsidir. Ona görə də "xalqlar həbsxanası" adlandırılan SSRİ-nin çöküşünü şərtləndirən səbəblərdən biri kimi xalqların tapdalanmış hüquqlarını nəhayət ki anlaması milli asılılığın şüardan başqa bir şey olmaması, xalqların öz milli müqəddəratlarını dərk etməsi, onu özlərinin təyin etmək istəyi və xalqların azadlıq hayqırtısı ol-

du.

Ş.Hüseynov öz düşüncəsi, idealları, arzu və istəkləri, zövqü etibarlı ilə də xalqına bağlı, xalqına vurğun və munis adamdır. O, xalqının həyatı, ruhu aləmi, mənəviyyəti, tarixi və mədəniyyəti ilə çox dərinədən tanışdır, onun dərdlərini və ehtiyaclarını da bütün qəlbi ilə duyur. Söz yox ki, övladlıq, vətəndaşlıq borcunu da dərinədən dərk etdiyindəndir ki, hər zaman azad sözün beşiyi başındadır: haqqı söyləyir, haqqa tapınır və haqqın-ədalətin elçisinə çevrilir.

"Tarix də göstərir ki, hansı xalq, hansı ölkə, imperiya ambisiyası ilə, şovinizm ideologiyası ilə yaşayırsa, düşmən-siz keçinə bilmir. Ona xalqı sakitləşdirmək, zorla işlətmək, qazandığını əlindən almaq üçün düşmən obrazı lazımdır. Çünki düşməni olan xalq hər cür əzab və əziyyətə dözür, təki düşməne qalib gəlsin".

Nə qədər gözəl, nə qədər dəqiq və mənalı deyilmişdir. Bürokratik istismarçı dövlət aparatının xalqa qarşı durduğu, xalqının qəddar düşməni olduğunu bu qədər atəşli ürəklə, odlü sözlərlə və güclü məntiqlə ifadə etmək üçün xalqa, xalq işinə, azadlığa, müstəqilliyə təşnə olmalısan ki, öz işinə məhəbbət və inamın da o qədər sarsılmaz olsun.

Şirməmməd Hüseynovun ictimai-siyasi publisistik yazıları ən azından üç böyük həqiqəti təsdiq etmiş və ya gündəmə gətirmiş olur. Birinci böyük həqiqət ondan ibarət olsun ki, Şirməmməd Hüseynov bütün varlığı, ürəyi və düşüncəsi ilə öz xalqına, xalqın həyatına bağlı adamdır və xalqın mənafeyini hər şeydən ucada, həm də üstün tutur. Bu, onun tapındığı bir həqiqətdir ki, öz xalqını sevməyən kəs heç vaxt beynəlmiləlçi ola bilməz. Alim-publisistin yaradıcılığındakı

xəlqiliyin kökləri ictimai həyatın dərinliklərinə işləmiş, həmişə xalqdan, xalq məənəviyyatından qidalanmış və bu gün də xalqdan, xalq məənəviyyatından qidalanmaqdadır. İkinci böyük həqiqət budur ki, XX əsrin əvvəllərində ana Azərbaycanı canlarından da çox sevmiş cümhuriyyətçilərin – M.Ə.Rəsulzadə, Ü.Hacıbəyli, Ə.Ağaoğlu, Ə.Hüseynzadənin başqa vətən fədailərinin və mütərəqqi ziyalıların həyatı idrakında, dünyagörüşündə və publisist fəaliyyətində güclü təsiri var. Üçüncü ən böyük həqiqət budur ki, Ş.Hüseynov pe-daqoji fəaliyyətində, ictimai həyatda və məişətdə olduğu kimi, publisist yaradıcılığında da ardıcıldır, sələflərinin ən layiqli xələflərindən biridir.

Ş.Hüseynovun “Müstəqilliyin çətin yolu... Biz hara gedirik?” (B., 1996), “Mənəvi irsimiz və gerçəklik” (B., 2004), “Milli haqq və ədalət axtarışında” (B., 2004), “Müstəqilliyin çətin yolu... Reallıqlar, düşüncələr” (B., 2009) və s. kitablarına daxil edilmiş yazıları bunu aydın sübut edir. O, publisistik yazılarında mütərəqqi ictimai fikirləri müdafiə etməklə bərabər, öz siyasi düşüncələrini, cəmiyyətlərin inkişafı ilə bağlı analitik təhlil süzgəcindən keçmiş baxışlarını da ortaya qoyur. Ş.Hüseynov yazır: “Bir şey də var ki, müasirləşmək üçün ilk əvvəl gərək özünə qayıdasan. Öz milli varlığını isbat edəsən ki, o kökdə müasirləşəsən. Yoxsa, Avropanı, Amerikanı təqlid etmək müasirləşmək deyil.”

Dövlət aparatından xalq kütlələrini əzmək və tabe etmək vasitəsi kimi istifadə edən bürokratiyadan, onun sinfi mahiyyətindən danışarkən dünya təcrübəsini yada salır, xalqı soğan kimi soyan mülkədarları heç də unutmur, onların da xalqa ağalığ etmək, zəhmət adamlarını soymaq mənasında

özündən əvvəlkilərdən heç nə ilə fərqlənmədiyini, onların soyğunçu sinfi mahiyyətini əxlaq və anlayışlarının çürüklüyünü açıb göstərir. Onun gəldiyi qənaət isə belədir: böyük siyasi ictimai problem olan torpaq məsələsi, yəni zəhmətkeş kəndlilərin torpaqdan məhrum olması səfalət və yoxsulluq törədən səbəblərdəndir. Ş.Hüseynov hələ o zaman bunları qeyd edib, “Torpaq kəndlinin, bəs məhsulu?” adlı məqaləsində yazırdı: “Azərbaycanı Rusiya istila etməmişdən əvvəl, yəni xanlıqlar dövründə burada (yəni Azərbaycanda – R.O.) torpaq rejimini Quranla və onun hökmlərinə uyğun olan şəriətlə müəyyən edirdilər. Bu rejim Məhəmməd peyğəmbərin məşhur “Torpaq ancaq onu dirildəcək kimsələrə məxsusdur” hədisinə əsaslanırdı. Başqa sözlə, “torpaq onu əkənin-dir”, – deyilirdi.

Azərbaycan kəndlisi Rusiyada olduğu kimi, kölə deyildi və alınıb-satılmazdı. İstədiyi vaxt işlədiyi torpağı buraxıb gedə bilərdi. Lakin Rusiya işğalından sonra bu qayda müəyyən müddət qaldısa da, keçən əsrin qırxıncı illərində Azərbaycan kəndlisi də təhkimçilik boyunduruğuna salındı”.

Köhnə ittifaqa daxil olan, zorla bu ittifaqa qoşulan respublikalarda yaranan kolxoz-sovxoz quruluşu da bu təhkimçiliyin yeni forması idi. Əslində, yenə də kəndli torpağın sahibi deyildi, sadəcə pul ilə işlədilən muzzdlu fəhlə idi ki, dünyanın inkişaf etmiş ölkələrinin heç birində belə bir ədalətsizlik, irticaçı və istismarçı axmaq sistem yox idi.

Ş.Hüseynov fərdi, xüsusi, fermer təsərrüfatlarının yara-dılması ideyasını önə çəkməklə, həm də ucadan xəbərdarlıq edərək yazırdı: “ Bir şeyi də yadda saxlamaq lazımdır ki, özünü kənd təsərrüfatı məhsulları ilə, ərzaqla təmin etməyi

bacarmayan ölkədə demokratiya quruluşunun qələbəsi mümkün olan şey deyil. Aclıqla demokratiya tutmur. Həqiqi demokratiya xalqın ehtiyaclarının, sosial qayğılarının ödənilməsi məmləkətdə mümkündür.

Kəndli həm torpağın, həm də onun məhsulunun sahibi olmalıdır!"

Milli-ictimai şüurun inkişafına təkan verməkdə və onun mədəni-əxlaqi saflığının qorunması üçün Şirməmməd Hüseynovun təmənnəsiz və fasiləsiz axtarışları, sovet dövrü nəşrlərdə imperiyanın "qayçılama siyasətinə" yönəlik məqsədli şəkildə aparılan ixtisarlara "yararsız" və ya çıxdaş edilərək atılmış yazıları bərpa edib müşayiətçi yazılarla yenidən təqdim etməsi ilə də geniş oxucu auditoriyasının rəğbətini qazanmışdır. Filologiya elmləri doktoru, professor Alxan Bayramoğlu "Klassik publisist irsin toplanması və yenidən nəşri məsələlərinə dair" məqaləsində yazır: "Klassik publisist irsimizin toplanması, yenidən nəşri, tədqiqi və təbliği sahəsində professor Şirməmməd Hüseynovun 1980-ci illərin sonlarından başlanan fəaliyyəti öz məzmunu, xarakteri və miqyasına görə başqalarından xeyli dərəcədə seçilir. Belə ki, Ş.Hüseynov klassik publisistik irsimizə sadəcə olaraq onları nəşr etmək və ya haqlarında elmi tədqiqat işi yazmaq xatirinə müraciət etmir. O, keçmişlə bu gün arasındakı irsi və milli əxlaqi sələf-xələflik əlaqələrinin kodlarını və bağlarını görərək bu əlaqələri yenidən canlandırmaq məqsədi güdür. Eyni zamanda milli-tarixi yaddaşımızın köklərini bərpa edən alim yüz minlərlə məqalə, felyeton, xəbər və sairənin içərisindən seçib işarələdiyi nümunələrlə günümüzün bir sıra aktual və tələpəli problemləri barədə özünün və

təndəş, ziyalı səsinə ucaldır. Bu səse dərc etdirdiyi əsərlər vəsaitilə klassiklərimizin, ümumən keçmiş tariximizin də səsinə qataraq, onun daha qüvvətli və təsirli çıxmasına nail olur". Bu yol Ş.Hüseynovun milli publisistikamızda açdığı yoldur. Bu yol yeni yoldur, oxucunu milli tarixi keçmişlə ilə bu gününü vəhdətdə üz-üzə qoyan, milli düşüncə ilə tanış və səfərbər edən yoldur. Bu, Ş.Hüseynovun "şinel"idir.

"Zənnimcə, Şirməmməd müəllimin "şinel"i bütün yadelli nümunələrlə müqayisədə mənə daha möhkəm, yaraşıqlı və geniş görünür. Çünki bu "şinel" demokratiya havalıdır. Şirməmməd müəllim mühazirələrində də, beynəlxalq şərhçi kimi çıxışlarında da, publisist yazılarında da, adi həyatda da haqqı nahaqqa vermədiyi, boğazdan yuxarı fikirlər söyləmədiyi, həqiqəti həmişə, hər yerdə gözün içində dik dediyi, bəzilərinin sərtlik kimi qiymətləndirdiyi xasiyyətində daxilən humanizmə, xeyirxahlığa, səxavətə yer ayırdığı üçün belə qənaətdəyəm. Gəlin görək bu "şinel"dən kimlər çıxmayıb?! Adları sadalamağa kifayət qədər vaxt və hövsələ gərəkdir. Bir də qorxuram inciyənlərin sayı çox ola." (Əflatun Amaxov. Azərbaycan Mətbuat Şurasının sədri. "525-ci qəzet", 17 dek. 2004).

Ş.Hüseynovun publisistikası da, üslubu da, yazı manerəsi də bir nümunədir, bir məktəbdir.

Ş.Hüseynovun publisistikası sadəcə informasiya daşıyıcısı və yayıcısı olmayıb, maarifləndirmək, nümunə göstərmək, öyrətmək, öyrətmək, hər an öyrətmək missiyasını da yerinə yetirir. Əslində Ş.Hüseynov publisistikası həqiqət, ədalət, cəsarət, azadlıq, millilik, təmizlik, vətənsəvrlik missioneridir. Onun publisistikası təpədən-dırnağa kimi milli

olduğu qədər də ümumbəşəridir.

Ş.Hüseynov bir çox publisist yazılarında oxucuları yüksək amallarla silahlandırmağa, yaşamağa və bu amallar uğrunda mübarizə etməyə, ona qovuşmağa bütün varlığıyla səy etməyə çağırır. Bu yolda insanın idealları ilə əxlaqını üzvi vəhdətdə götürür. O göstərir ki, yalnız özünü düşünənə, hər işdə, hər başlanğıcda öz mənfəətini güdən adam yüksək ideallardan uzaq olub həmişə xalqa zərər verəcək. Belələri unudurlar ki, başqalarının bədbəxtliyi üzərində qurduqları "xoşbəxtlik" onları heç vaxt xoşbəxt etməyəcək. Belələrinin aqibəti totalitar rejimlərin aqibəti ilə həmrəng və həmahəng olduqları kimi, onların süqutları da eyni olacaqdır.

Ş.Hüseynov publisistik yazılarında humanizmin, azadlığın, düzlüyün və doğruluğun böyük müdafiəçisi kimi çıxış edir. O, ayrı-ayrı yazılarında, şərh, müsahibə və çıxışlarında göstərir ki, insan şəxsiyyəti yalnız azad və sərbəst olduqda təbiətdəki istedadı, qabiliyyəti və keyfiyyəti meydana çıxara bilər.

Totalitar və avtoritar rejimlər, onlarda tüğyan edən təzyiq və sıxıntılar kütlə, maymaq, qorxaq, aciz və namərd adamlar – daha dəqiqi isə adamcılar yetişir. Azadlıq isə vətəndaşı ucaldır, gözünə, cəsur və nəcib edir.

Xalq azadlığı, şəxsiyyət azadlığı, fikir azadlığı kimi böyük məsələlərə publisistikasında geniş yer verən Ş.Hüseynov hər dəfə göstərir ki, köhnə cəmiyyət – çürüyüb yırtılan dağılan sovetlər birliyi – "xalqlar həbsxanası" (V.İ.Lenin) bir məhəbəs, bir zindan kimi insanları sıxmış, adi hüquqlardan məhrum etmişdir.

Ş.Hüseynov bir çox publisist yazılarında "Molla Nəsrəddin" çilər yolunu tutaraq cəmiyyətin əl-ayağna dolaşan çox dərdlərdən yazmış, cəmiyyət həyatının bir sıra çürük cəhətlərini, mənəvi-əxlaqi səfalətlərini tənqid və ifşa etmişdir. Onun tənqidi sərrastdır, işıqlı tənqiddir. Onun tənqidi heç vaxt şəxsi-qərəz silahına və ya "çörək ağacı"na çevrilmədi, həmişə işıqlı, mütərəqqi qayələri müdafiə edib, bu gün də bu mübarək missiyanı davam etdirir.

Ş.Hüseynov cəhalətə, nadanlığa, paxıllığa şəxsi qərəz, yerlibazlıq, qohumbazlıq, tayfabazlıq kimi xırda duyğulara qarşı çıxır, bir sıra qısa, lakin çox mənalı yazılarında müxtəlif üsul və priyomlardan istifadə edərək şirin, duzlu və canlı şəkili ifadələri ilə canlı həyat lövhələri şəklinə zamanın qaranlıqlarını, zülmünü, məşəqqət və iztirablarını açıb göstərir. Publisistik yazılarında köhnəliyə, cəhalətə və zülmə qarşı nifrət, bu yazıların ifşa qüvvəsi, onlarda zülmə, zülmkara qarşı soyumaz qəzəb, insanlığa, xeyirxahlığa, azadlığa sonsuz və tükənməz məhəbbət və bu barədə hərarətlə, yorulmadan yazması ondan xəbər verir ki, o insanlığın gələcəyinə, haqq-ədalətin bərqərar olacağına və zəfər çalacağına inanır.

Elə bu inamla da ömrünün onuncu on illiyində də yazır, yaradır axtarıqlarını, araşdırmalarını, tədqiqlərini davam etdirir. Bu gün onun qələmindən çıxan hər bir yazı gündəm yaradır. Səbəb odur ki, bu yazılarda gizlədilmiş həqiqətlər var. Ş.Hüseynov isə bütün yaradıcılığı boyu məhz həqiqətə sığınmış, həqiqətə tapınmış və həqiqət axtarışında olmuşdur.

Ş.Hüseynovun publisistikasında XX əsr Azərbaycan tarixinin nəbzi vurur, ürəyi döyünür. Bu tarixi dövrdə baş ve-

rən tarixi ictimai-siyasi proseslər, gündəmi zəbt edən hadisələr, onların mahiyyəti Şirməmməd müəllimin publisistikasında ürək dolusu nəfəs alır. Milli tariximizin dünəni, bu günü, sabahı bir müstəvidə təzahür edir, onun bütün qatları eyni yanğı, eyni məhəbbətlə gündəmə gətirilir və tədqiqata cəlb olunur. Demokratik Cümhuriyyət dövrü də onun qurucuları da, "olum-ölüm" arasındakı çarpışmaları, gecəli-gündüzlü mübarizələri, arzu və istəkləri ilə Ş.Hüseynovun ürəktonqalının başında-publisist məqalə və tədqiqatlarında təmənnəsiz xidmətləri, bitib-tükənməyən vətən, millət sevgiləri ilə görünürlər.

Ş.Hüseynov Azərbaycanda sovet rejimi qurulana qədərki dövrü mətbuatı və ondan sonrakı dövrü də böyük sevgi, təmənnəsiz istək, titanik səbr, həssaslıq və duyğusalılıqla izləmiş vətəndaş-alim borcunu şərəf və ləyaqətlə yerinə yetirərək, "iynə ilə gor qaza-qaza" (B.Vahabzadə) böyük tarixi həqiqətləri üzə çıxarmış, milli mətbuat tariximizi – onu yarananların – böyük fikir adamlarının – H.Zərdəbinin, Ə.Hüseynzadənin, Ə.Ağaoğlunun, Ö.Nəmanzadənin, M.Ə.Rəsulzadənin, Ü.Hacıbəylinin və digər millət fədailərinin, böyük qələm sahiblərinin bu gün bizə, sabah isə övladlarımıza lazım olan fikir və mülahizələrini üzə çıxararaq, ilk əvvəl mətbuat səhifələrində, daha sonra isə kitablarında oxucularına təqdim etmişdir.

Ölkəmizdə mədəni, əxlaqi və intellektual inqilabın gəlib çatdığı indiki mərhələdə Şirməmməd Hüseynov artıq mücərrəd "durğunluq" sözünü konkret ünvanlar şəklində əyaniləşdirir və müasir qələmdaşlarına da bu yolu təlqin edir. Neqativdən anonim şəkildə danışmağın nəticəyönümlü

olmadığını bəyan edərək, günahın məğzini, günahkarın kimliyinin də bildirmədən, ondan tam təmizlənməyin mümkünsüzlüyünü söyləyir, onlara qarşı kəskin etirazını bildirir: "Həyat davam edir... Yaxud iki sifət" məqaləsində oxuyuruq: "Son vaxtlar "Həyat davam edir" – kəlamı müxtəlif səviyyələrdə tez-tez təkrar olunur. Bu deyimə mənasını dərk edənlər də onu deyir, fərqi nə varmayanlar da. Sonuncu qəbildən olanlara həttə elə gəlir ki, guya bununla onlar faciə və zillətə düçar olanların dərdsini azaldır, gələcəyə inam hissi yaradırlar. Əslinə baxsan, bu, növbəti xəyalpərəstlik və illüziyadan başqa bir şey deyil. Amma bu təfəkkür tərzindən faydalananlar da vardır. Fəlakət və zillətdən xeyir görənlərə "Həyat davam edir" fəlsəfəsini "şər olmasa, xeyir gəlməz" kimi manqurt düşüncəsinə haqq qazandırmaqda kara gəlir. Belələri üçün həyatın davamı çapıb-talamaq, eys-ışrətlə ömür sürmək, bu cür həyat tərzinə ictimai məna vermək və ona haqq qazandırmaq üçün lazımdır".

Sovetizmə məxsus sosial neqativin-mənəviyyatda və məişətdə durğunluğun bütün mexanizmi, mənə, bürokratin "mənafeyinə xidmət sahəsindən" başqa bir şey deyildi. Özündən yuxarının göstərişlərinə sözsüz qulaq asan və heç bir qeyd-şərtsiz əməl edən passiv icraçı stereotipi-onun ən səciyyəvi emblemi və obrazı belə idi. Bunlar da Şirməmməd müəllimin publisistikasında özlərini olduqları kimi görürdülərsə də, iç üzlərini maskalarının altında gizlədir, ya da özlərini elə aparırdılar ki, guya bu deyilənlərin onlara dəxli yoxdur.

Bizə yaxın iki on ildə də manqurtun zahiri dəyişib. Təfəkkürü və göstərişə münasibəti, iştəhası və varlanmaq ehti-

rası olduğu kimi zühur etməkdədir. Mahiyyətdə "keçəl Həsən, dönüb olub Həsən keçəl".

Ş.Hüseynov "Dərd həmin dərddir" məqaləsində yazır: "Deyirlər, tarix təkrar olunmur. Doğrudur. Lakin hadisələr eynən təkrar olunmur. Amma düşüncə tərz, əxlaq, insani dəyərlər, ləyaqət kimi keyfiyyətlər bütün ziddiyyətləri ilə uzun müddət ya dəyişməz qalır, yaxud da çox yavaş və tədricən dəyişir. Zamanın və xalqın kollektiv yaddaşı olan mətbuatın əsrin əvvəllərindəki səhifələri ilə bu gün bəzi qəzetlərin nömrələrini müqayisə edəndə həmin anlayışı daha aydın hiss edirsən. Cahillik, nadanlıq, söyüş, təfəkkür yoxsulluğu, yalançılıq, böhtan əsrin əvvəllərində necə idisə, yenə bəzi qəzetlərdə formasını dəyişsə də, eyni ilə qalib meydan oxumaqdadır.

Şirməmməd Hüseynovun sələflərindən təqdim etdiyi, ümumiləşdirici məqalələri və şərhləri ilə müşayiət olunan yazıları oxuduqca, toxunulan məsələlərə müəllif münasibəti ilə tanış olduqca Ş.Hüseynovun vətəndaş obrazı tamamlanır, onun vahid prinsipi, fikri və əqidəsi oxucuya bəlli olur.

Hər bir millət üçün siyasi mədəniyyətin vacibliyini sübut etməyə çalışan müəllif oxucunu inandırmaqdan ötrü dəridən-qabıqdan çıxmır, fikrini həyatı misallarla əsaslandırır və inandırır. Əyanilik onun publisistikasının əsas atributlarından biri kimi çıxış edir. Şirməmməd müəllimin ayrı-ayrı, həm də çoxsaylı qəzet müxbirlərinə verdiyi müsahibələr, doğru və düzgün təhlilləri onun publisist, eyni zamanda günümüzün mühüm hadisələrinin əsl siyasi icmalçısı olduğunu təsdiqləyir. Onun yazılarını oxuduqca başımıza gətirilən müsibətlərin eyni mənbədən qaynaqlandığının və

üstümüzə tuşlandığının şahidi oluruq. Onun publisistikasının gücü də elə həqiqətə köklənməsidir.

Ş.Hüseynovun publisist əsərlərinin dili ana südü qədər təmiz və şəffafdır. Eyni zamanda yüksək intellekti, zənginliyi və axar-baxarlığı ilə seçilir. Onun dilinin təmizliyi və saflığı mənə "Molla Nəsrəddin"çiləri, yüksək intellekti və zənginliyi "Füyuzat"çıları xatırlatdı. Ancaq elə buradaca "Təzadlar"ın kollektivi adından 2000-ci ildə çap edilmiş "Hamının müəllimi – Şirməmməd Hüseynov!" adlı məqaləsindən aşağıdakı sətirlər yaddaşımdan boylandı: "...Həyatda zahiri görkəminə və əməlinə görə hərəni kiməsə oxşadırlar. Kimini dayısına, kimini atasına, kimini əmisinə, yaxud müəlliminə. Şirməmməd Hüseynov bəlkə də yeganə şəxsiyyətdir ki, məhz özünə oxşayır. Yəni elə özüdür ki, var. Nə qədər çalışırıq Şirməmməd müəllimin kiməsə oxşarlığını tapaq, mümkünəş olar".

Doğru sözə nə deyəsən! Bax, onun publisist yazılarının dili, ahəngi, ədəbi dil normalarına sadiqliyi də elədir – bənzərsizdir, təkrarsızdır, özünəməxsusdur.

Ş.Hüseynovun publisistikasının dili kimi, sənətkarlıq xüsusiyyətləri də ayrıca bir tədqiqatın mövzusunur. Burda təkcə bir şeyi vurğulamaq istəyirəm. Məqalələrin sərlövhələri elə bir aləmdir. Bu adlar oxucuya diktə edir ki, onların müəllifi təkcə tarixçi-publisist deyil, həm maarifçi-publisistdir, həm də müdrik filosof-publisistdir. Fikrimizin əyani təzahürü və təsdiqi üçün bəzi başlıqlara diqqət yetirək: "Tərəqqi üçün azadlıq və istiqlal gərəkdir", "Ağacı qurd, milləti manqurt içindən məhv edir", "Müəllim məsələsi hər millətin ölüm-dirim məsələsidir", "Böhtan xorunu ziyalılar oxu-

mur", "Məddahlıq köhnə sənətdir, davamçıları hər zaman var", "Kitablardan ad silmək olar, tarixdən yox", "Məzlum millətin mətbuatı da məzlum olur", "Düşməni tanı, milli intibahını yüksəlt", "Qələm dəllalları, qəzet həşəratları", "Siyasət oyun deyil, sənətdir", "Əyri otur, amma düz danış", "Müstəqil dövlətə azad jurnalistika gərəkdir", "Diktatordan demokratiya yarana bilməz", "Çürük zəmində birlik olmaz", "Sağlam birlikdən qüvvət doğar" və s. və i.

Ş.Hüseynov sözün həqiqi mənasında böyük ictimai xadimdir. O, bütün fəaliyyətini xalqın taleyi ilə bağlayıb. Hər işdə ancaq ümumin mənafeyini üstün tutub. Nə edirsə etsin, nədən yazırsa-yazsın, bir vətənpərvər kimi o, xalqı, onun həyatını, milli azadlığını, gələcək taleyini düşünüb, bunun üçün səylərini əsirgəməyib. Onun milli mətbuat tariximizlə bağlı elmi araşdırmaları da, tarixi, ictimai-siyasi, publisist yazıları da zəngin fəaliyyətin ayrılmaz tərkib hissəsidir. O, müsahibə və çıxışlarında əxlaq, müstəqillik, vətən, yurdsevərlik, azadlıq, demokratik dövlət quruluşu, əənə və varislik, milli özünüdərk və təsdiq mövzularına da geniş yer verib.

Şirməmməd Hüseynovun xalq qarşısında ən böyük xidmətlərindən biri də yorulmadan tədqiq və təlqin etdiyi işıqlı simaların, böyük şəxsiyyətlərin, millət mücahidlərinin həyat və yaradıcılığının tədqiq olunmasında əənəvi yollardan yan keçərək, onların fəaliyyətinin indiyədək işıqlandırılmayan tərəfinin aşkar edilərək olduğu kimi xalqa çatdırılmasıdır.

Ş.Hüseynov "Milli haqq və ədalət axtarışında" kitabının "Ön söz"ündə yazır: "Əlimə qələm alıb müstəqil yaradıcılı-

ğa başladığım andan ən böyük arzum gördüklərimi, düşündüklərimi, həqiqəti yazmaq olub. Mətbuat tariximizi tədqiq edib qüdrətli qələm sahiblərinin XX əsrin ilk onilliklərində dövrü mətbuatda dərc olunmuş müxtəlif janrlı yazılarını heyranlıqla oxuduqca, bu istək yaşama qayəmə çevrildi. Bir şey aydın idi: nə qədər ki, sovet totalitar rejimi, partiya və təhlükəsizlik orqanlarının nəzarəti üstümüzdədir, həqiqəti yazmaq, demək mümkün olmayacaq. Qələmə ala bilmədiklərimi müxtəlif yollarla auditoriyalarda demək yolunu seçmişdim. Bu da asan iş deyildi. Nəhayət, vaxtilə bizi müstəqil dövlətçiliyə qovuşduran, 1918-ci ilin 28 may futuhatını və Xalq Cümhuriyyətini yaradanların milli müstəqilliyimizi əlimizdən alan bolşevik sovet rejimi ömrünün uzun sürməyəcəyi barədə peyğəmbərcəsinə dedikləri sözlər çin olmağa başladı. Ömrümün ahıl çağında bu tarixi hadisələrin şahidi oldum. Qol çırmayıb, gənclik həvəsi və eşqi ilə bütün varlığım ilə milli haqq və ədalət uğrunda gedən vuruşa qoşuldum. Heç bir təmənnə, mənfəət, şəxsi ambisiya gözləmədən tale və tarix tərəfindən millətimizə verilən yeni bir müstəqillik şansının qələbəsi üçün genişlənən xalq hərəkətinə əlimdən gələn köməyi əsirgəmədim. Həftədə bir neçə dəfə Azərbaycan televiziyası ilə günün ən mühüm hadisələrinə dair çıxışlar edir, senzuradan nisbətən azad olmuş qəzetlərə şərhlər, aktual və tarixi mövzularda məqalələr yazır, mitinqlərdə, yığıncaqlarda iştirak və çıxışlar edir, televiziya xüsusi ciddi mövzularda verilişlər aparırdım".

Görünən dağa nə bələdçi?!

Ancaq yox! Tarixin yaddaşını, mətbuatın yaddaşını və kitabların yaddaşını çözmək üçün bütün zamanlarda yaxşı

bələdçiyə-tədqiqatçıya həmişə ehtiyac olmuş və olacaq. Şirməmməd Hüseynov kimi böyük tədqiqatçı-alim belə qənaətə gəlir ki, Demokratik Cümhuriyyət dövrünü hərtərəfli, olduğu kimi öyrənmək üçün cümhuriyyətşünaslığın yaradılması zəruridir və buna çox böyük ehtiyac var.

Bunlar isə mənim düşüncələrim və qənaətimdir. "Milli mətbuatımızın və jurnalistikamızın Şirməmməd Hüseynov məktəbi"nin müdavimləri olduğu kimi, bu məktəbin məzunları sırasından Şirməmmədşünaslar da yetişəcək; "Şirməmməd Hüseynovun həyatı və ümumi pedaqoji fəaliyyəti", "Şirməmməd Hüseynovun publisistikasının sənətkarlıq xüsusiyyətləri", "Şirməmməd Hüseynovun ictimai-siyasi və tənqidi publisist görüşləri", "Ş.Hüseynovun yaradıcılıq yolu", "Demokratik Cümhuriyyət və onun qurucularının ictimai-siyasi fəaliyyəti Şirməmməd Hüseynovun tədqiqatlarında", "Şirməmməd Hüseynov ictimai-siyasi xadim kimi" və s. istiqamətlərdə araşdırmalara cəlb ediləcək, bir örnək olan həyat və fəaliyyəti həm gənc, həm də gələcək nəsillərə "cəmiyyət və həyat sularında" mayak olacaqdır.

Təkrar edirəm, bunlar mənim qənaətimdir. Yaşayaq, görək tarix nə göstərir.

May, 2019-cu il.

BİR ŞEİRİN TARİXÇƏSİ

Ölməz söz ustası Bəxtiyar Vahabzadə özü "İstiqlal" əsərində (Bakı, 1999, səh.69) yazırdı: "Mənim rejimə qarşı yazdığım bir sıra əsərlərin, o cümlədən "Bağışlayın, səhv olub", "Mərziyə", "Ləyaqət" və "Dan yeri"nin səbəbkarı Şirməmməd müəllim olmuşdur. Daha doğrusu, mövzunu o seçmişdir". Təkcə adı çəkilən əsərlərimi? Əlbəttə, yox!

"Tanrının bizə bəxş etdiyi insan" yazımda iki böyük şəxsiyyətin – Xalq şairi Bəxtiyar Vahabzadənin və millət, xalq aşiqi, professor Şirməmməd Hüseynovun əqidə və məslək dostluğundan söhbət açmış, unudulmaz şairin yaradıcılığında cəfəkeş müəllim, publisist, tədqiqatçı alimin yeri, rolu və təsirindən bəhs etmişdim. Dübarə xatırlatmaq istəyirəm ki, məşhur "Gülüstan" poemasının da ideya və mövzusunu ömür yollarının 50 ildən çoxunu bir yerdə addımladıqları məslək dostu Şirməmməd Hüseynov vermişdi. "Gülüstan"la bağlı güclü təzyiqlərə məruz qalmış Bəxtiyar Vahabzadəyə yuxarıların təqibindən yaxa qurtarmaq üçün "Leninlə söhbət" poemasını yazmağı da Şirməmməd Hüseynov məsləhət görmüşdü. Hətta fəsillərin başlığında Lenindən gətirilmiş sitatları və onların şərhini şairə dostu Şirməmməd müəllim vermişdi.

Professor Ş.Hüseynovun həmin poema ilə bağlı xatırlamalarından:

"Bu poemaya münasibət birmənalı olmadı. Əsər hissə-hissə çap olundu. Sonradan gördülər ki, Bəxtiyar dolayısı ilə

rejimin özünü ifşa edib. Necə deyərlər, onları aldadıb”.

Bəxtiyar Vahabzadə əqidə və məslək dostu Şirməmməd müəllimin insani keyfiyyətlərindən məqalə və məktublarında da dönə-dönə bəhs etmişdir. Böyük şair bir ömür boyu dostluq etdiyi, məsləhət və tövsiyələrindən bəhrələndiyi Şirməmməd Hüseynovu təkcə fikir, düşüncə və əqidə yoldaşı kimi yox, həm də təmizlik və paklıq nümunəsi olan ziyalı kimi qiymətləndirmişdir. O, bir sıra məqalə və məktublarında Şirməmməd müəllimin bütöv nəsilər üçün örnək olacaq fəaliyyətini və şəxsiyyətini dönə-dönə dəyərləndirmişdir.

Ümumiyyətlə, Şirməmməd müəllim bir vətəndaş ziyalı, tədqiqatçı alim kimi çox ayıq-sayıq adamdır. Mütaliəsi geniş, erudisiyası güclü, fikir və düşüncələrində azad və səmi olmaqla, onları dilə gətirməkdə, dinləyicisinə və ya oxucusuna çatdırmaqda da mahirdir.

“Əkinçi” qəzetinin 29 fevral 1876-cı il tarixli dördüncü sayında Gəncəli Hacı Məhəmməd Sadiqin “Körpü sudan uzaq qalıb” adlı yazısı dərc olunub.

Məqaləni oxuyan Şirməmməd müəllimi mövzu tutur, dərhal qələmə sarılaraq 1992-ci ildə – “Əkinçi”də dərc olunmuş yazıdan 116 il sonra “Körpü sudan yenə də uzaqdır” adlı çox sanballı bir məqalə yazır.

Millət qayğılarını və onun bugünkü vəziyyətini müqayisə edərək vaxtilə intibahın və inkişafın Şərqdən başladığını, İslam və böyük Türk dünyasının bəşər tərəqqisinin önündə getdiyini, onun yol göstərənini və ilhamvericisi olduğunu, lakin sonradan vəziyyətin dəyişdiyini, intibahın və yüksəlişin Şərqdən Qərbə keçdiyini dilə gətirir. Həm də bu keçidin ciddi səbəblərini göstərir.

Hər iki yazının aktuallığını, bu günümüz üçün də böyük əhəmiyyət kəsb etdiyini nəzərə alaraq nöqtə və vergülünə belə toxunmadan onları diqqətinizə təqdim edirəm.

Gəncəli Hacı Məhəmməd Sadiq

1876 – KÖRPÜ SUDAN UZAQ QALIB

Neçə qisim qardaşlıq var. Onun iki qismindən danışaq. Əvvəl bəni-adəm və növü bəşərlik qardaşlıqdır ki, hamı kəs bir-birilə qardaşdırlar. Amma ixtilafi-əqaidə (əqidələrə) binaən firqə-firqə olub hər biri bir millət adlanıb, onların böyük icmasına dövlət deyilir və kiçik icmalar bir dövlətə tabe olmaq səbəbilə asudə olublar. Məgər Dəşti-Qıpçaq əhalisi və əgər onlar həm öz məsləhətlərinə binaən təfəkkür, təəggül (düşüncə) etsələr, onlara məlum olur ki, bir dövlətə tabe olalar, həm özləri asudə olurlar, həm başqa xalq onların azarından xilas olurdu və özləri özgəyə baxıb elmi-ədəb öyrənib tərəqqi tapardılar. Amma dövlətlər üçün iki məqam var: biri – məqami-cəng ki, onun təklifi (vəzifəsi) özgədir və biri məqami-sülh ki, ol vaxtda gərək hamı bir-birilə məhəbbət və doğruluq ilə rəftar etsinlər, ona binaən ki, insan məişət üçün bir-birinə möhtacdır, adamın işi adam ilə keçər və əgər doğruluq olmasa, bir-birindən nəfərdar ola bilməz. İkinci, millətin qardaşlığıdır. Bunlar gərək ziyadə qardaşlıq mərasimin müraat edib (gözləyib) məhəbbət, insaf və doğruluq ilə bir-birilə rəftar etsinlər. Hansı ki, aciz və miskinlər, gərək əl-ələ vermək ilə dolandırmaq. Amma bizim camaatda pul qazanmaq elmləri az olduğuna, varlığımız az və bibəzaəti-

miz (kasıblarımız) çoxdur və hamısının varlıdan bir növ çəşmədi (ümid bəsləməyi) var. Zihaza (buna görə) az qardaşlar çox qardaşları dolandıra bilməz, ona binaən gərək varlılar insafı və varsızlar doğruluğu və insafı ortalığa qoyub, bir-birilə əl-ələ verib köməkləşib, dövlət qazanmaq təriqəsini (yolunu) tanımağa səy etsinlər, ta millət dövlətləri tərəqqi tapsın. Amma çifayda, bizim varlı, varsız, hər kəs öz haqqına razı olmamağına binaən bir-birinə inanmır. Belə də işlər yerdə qalır...

Amma milləti qardaşlar, bilin ki, **körpü sudan uzaq qalıb**, necə ki, sabiq ərz oldu, əql itib hər kəs bir təriq ilə özünə çıxıb: həmçinin kəmal da itib hər kəs özünə çıxır...

Əhsənül-Qəvaid,
("Əkinçi", №4, 24 fevral 1876).

1992 – KÖRPÜ SUDAN YENƏ DƏ UZAQDIR

Məktub müəllifinin "Körpü sudan uzaq qalıb" kəlamında çox böyük tarixi həqiqət, xəbərdarlıq və həyəcan ehtiva olunmaqdadır. Vaxtilə tarixin inkişaf və təkamül yolu, bəşəri tərəqqinin məcrası Yaxın və Orta Şərqdən, bütövlükdə Məşriqdən keçirdi. Min illər ərzində müstəqil yaşamaq iqtidarında olan hər bir xalq öz zaman körpüsünü məhz bu məcraya uyğun qurmağa, dövrə, tarixlə bir səmtdə addım-lamağa, irəliləməyə səy və qeyrət göstərirdi.

Lakin fələyin çərxi istiqamətinin, bəşəri tərəqqinin, zaman və məkanın dəyişdiyi qlobal qütbləşmə dövründə yeni körpülər salmaq hər xalqa müyəssər olmamışdır. Mühafizə-

karlıq, keçmişlə öyünmək, elm və ictimai tərəqqiyə laqeydlik çox-çox ölkə və xalqları yeni məcradan kənarda saxlamış, cəhəlat və zülmətə qər q etmişdir. Hacı Məhəmmədsadiq bundan qabaqkı məktublarının birində ürək ağrısı ilə haray çəkərək yazırdı: "Ey yapan! (ey dostlar!) Nə yatıbsız, oyanın, karvan getdi, biz qaldıq, əcəb bixəbərlik!", yaxud "dövləti eşşəklərə vermişik, neməti itlərə. Bəs biz dünyaya tamaşa etməyə gəlmişik?".

Müəllifin milləti vahid bir qardaşlıq toplumu kimi görməsi barədəki mülahizələri də diqqət veriləsi cəhətdir. Dövlətliləri "az qardaşlar", kasıbları "çox qardaşlar" kimi səciyyələndirən gəncəli soydaşımız hamını birliyə, "insaf və doğruluq ilə əl-ələ verib" "pul qazanmaq elmlərini öyrənməyə", "dövlət qazanmaq yolunu tapmağa" çağırırdı. —

"Əkinçi"nin nəşrindən, bu məktubların işıq üzü görməsindən 116 illik bir dövr keçir. Dünya əsaslı surətdə dəyişməkdədir. Biz də dəyişirik. Amma etiraf edək ki, körpü sudan yenə də uzaqdadır. Tarixi bir həqiqət var ki, köhnə körpüləri yıxıb dağıtmaq çox-çox asandır. Əgər bu dəfə də "karvan getsə, biz qalsaq", aqibətimizin necə olacağını təsəvvür etmək çətindir. Bu gün isə üzümüzü gəncəli Hacı Məhəmmədsadiq kimi qeyrətli uzaqgörənlərə tutaraq deyirik ki, Allah sizə min rəhmət etsin, kişilər!"

Şirməmməd müəllimin məqaləsi Araz nisgilli, "Gülüstan" şairini bərk tutur, ilham pərisi o taylı, bu taylı vətən və millət bülbülünü dilə gətirir.

Beləliklə də idrak və qəlb şairi dostunun məqaləsindən təsirlənərək eyni adla "Körpü sudan uzaq düşüb" şeirini yazır. Ömrünü harayda əritdiyini, səsinin eşidilmədiyini, biri

ikiyə parçalayan çayda üzə bilmədiyini və körpünün çaydan uzaq düşdüyünü dilə gətirən "Gülüstan" ağırlı şair yenə köhnə dostuna üz tutub xitab edir.

KÖRPÜ ÇAYDAN UZAQ DÜŞÜB

Köhnə dostum H.Şirməmməd müəllimə

Hələ toxum cücərməmiş,
Tarlamıza alaq düşüb.
Başımız da daz olalı,
Əlimizə daraq düşüb.

Xəyallarım – qanad-qanad,
Ətəyimdən dardı həyat.
Dünənimə Dürat, Qırat,
Bu günümə ulaq düşüb.

Əlim üzüldü diləkdən,
Dilim yandı "gəl" deməkdən.
Öz haqqını gözləməkdən
Haqqın gözünə ağ düşüb.

Bu tayda sən, o tayda mən,
Üzəmmədim bu çayda mən.
Ömr əritdim harayda mən,
Körpü çaydan uzaq düşüb.

Dekabr 1992

Şirməmməd Hüseynovun "Günay" qəzetinin 15 dekabr 2001-ci il tarixli sayında dərc olunmuş "1986-cı il, 17 dekabr. Alma-Ata hadisələri. Bakıda əks-səda" adlı məqaləsində oxuyuruq: "Əvvəlcə 18 il dəbdəbəli həyat sürən, sinəsini qəhrəmanlıq nişanları, orden və medalları ilə bəzəyən, dünyada mövcud minik maşınlarını toplamaq azarkeşi kimi tanınan Brejnev, ardınca onun kürsüsünə yiyələnmiş, 1956-cı il macar hadisələrinin "qəhrəmanı", tanınmış çekist Andropov, qısa bir müddətdən sonra isə uzun illərin xəstəsi, yeni Baş katib Çernenko dünyalarını dəyişdilər".

Bu təqdimatdakı istehzal kınayəni duymamaq mümkünsüzdür. Və onun özünün də bu sistemdən az çəkmədiyini asanlıqla sezmək və anlamaq olar.

"... Belə bir mürəkkəb şəraitdə Mixail Qorbaçov hakimiyyətə gəldi. Yenidənqurma, aşkarlıq, iqtisadi islahatlar, antialkoqol kampaniyası, sosializmə insançılıq və demokratik səciyyə vermək və s. günün şüarlarına çevrildi. Qorbaçov da özündən əvvəlkilərin təcrübəsinə sadıq qalaraq dost və əşnalarını ətrafına yığmağa başladı.

1986-cı ilin dekabrında növbə Qazaxıstana, respublikaya uzun müddət başçılıq etmiş və qazaxların az-çox rəğbətini qazanmış D.Kunayevə çatdı. Qorbaçov qazax Kunayevin yerinə rus Kolbini gətirdi. Bu, vətənpərvər qazax gəncləri və ziyalılarının ciddi narazılıq və etirazına səbəb oldu. 1986-cı il dekabrın 17-də Alma-Atada – şəhərin baş meydanında böyük bir etiraz mitinqi toplandı. Mitinq vəhşicəsinə dağıldı. Yüzlərcə gənc həlak oldu, yaralandı, kütləvi həbslər, qarayaxmalar, böhtanlar və iftiralar başladı".

Şirməmməd Hüseynov dostlarına sovet imperiyasının

sarsılmasının 1986-cı il dekabr ayının 17-də Alma-Ata etirazından başladığını bildirirdi. Qazaxıstanda Kunayevin yerinə rus çinovniki Kolbinin təyin olunmasına qazax millətinin etirazlarının imperiyanın sarsılmasının ilk xəbərçisi olduğunu söyləyirdi. Əqidə və məslək dostu Bəxtiyar Vahabzadə ilə görüşləri zamanı da dönə-dönə bu hadisələrin üzərinə qayıdıb, "İndi mən bu hadisələri qələmə ala bilən oğul istəyirəm", – deyə dostunu bu məsul və şərəfli missiyanı üzərinə götürməyə səsləyirdi.

Bəxtiyar Vahabzadə ona: "Sən mənim bir neçə əsərimin yaranması üçün əlimə tutalqa vermişən, indi bu hadisənin də qələmə alınması üçün əlimə bir dəstəvuz ver. Gör necə yazıram", – deyəndə Şirməmməd müəllim əlini cibinə salıb pasportunu çıxarır, dostuna verir və deyir:

- Alma-Ata hadisələri 1986-cı il dekabrın 17-də baş verib. Bax bu da mənim doğum günüm – dekabrın 17-si. Guya sən bu şeiri mənim doğum günüm münasibətilə yazırsan. Ancaq içində nə yazacaqsan, daha o sən öz işindir!

Böyük şair də bu şeirin yaranma tarixçəsini çözərək yazır:

- Bununla 17 dekabrda baş vermiş Alma-Ata hadisələrini qələmə almaq üçün ayağım altına qoyacağım dayağı tapdım. Həmin axşam "17 dekabr" adlı şeir yarandı.

ON YEDDİ DEKABR

Dostum Ş.Hüseynova

On yeddi dekabr... Sənin ad günün,
Hərənin bəxtinə bir ulduz düşür.
Həm də tapmacadır yolu hər ömrün,
Sönmüş bir ocağa birdən köz düşür.

Sabahı bu gündən görmək çox çətin,
Yatır kül altında bir od külçəsi.
Birinci pilləni atan nə bilsin
İkinci pillənin nədir müjdəsi.

Birinci bəndin birinci beyti əziz bir insanın doğum-gününə (ad gününə) dost sözü kimi başlasa da, müəllif elə oxucusunun, birinci misradaca düşünməyə səfərbər olmasını istəyir. Yəni on yeddi dekabrdan sonra qoyulmuş üç nöqtə işıqfordakı qırmızı işığın funksiyasını öz üzərinə götürür və nöqtələrin yerinə yazılası olan və yazılmayan tarixi və ya sözü düşünməyə səsləyir. İkinci misrada isə nostalji hisslər aşılayır, bütün ömürlərin tapmaca olduğunu (ağacın, yarpağın, insanın ömrü olduğu kimi, bir iqtisadi formasıyanın, cəmiyyətin və ya imperiyaların da ömrü var və sona yetir) söyləyir, sönmüş ocaqların da birdən közerməsini dilə gətirərək, oxucunu xəbərdar edir, kül altındakı od külçəsi birdən alova da çevrilə bilər.

Böyük sənətkar üçüncü bənddə Şirməmməd müəllimə "qardaş" deyib xitab edərək "yatmış beyinlərə laylay çala-

raq", – onlara əlavə qıcıq vermədən addım-addım (şeirində misra-misra) mətləbə yaxınlaşır.

Birinci pillədə görmüşdünmü sən
Bu gün yetişdiyin mənzili, qardaş?
Gəl, gəl, alqışlayaq biz əvvəlcədən
Üzümüzə gələn hər ili, qardaş.
İllər yaxşı gəlir biri-birindən
Küllər çözlənir od hənirindən.

İllərin bir-birindən yaxşı gəldiyini, onun hənirindən küllərin çözləndiyini, (Alma-Atadakı baş meydana qazax gənclərinin toplaşaraq imisti qanlarının axıdılmasında) milli dərkini oyanışını görən şair, yetişdikləri mənzil başında üzlərinə gələcək hər ili əvvəlcədən alqışlamağa çağırır. Eyni zamanda həm özlərinin, həm də dərdədaşlarının bir çox mətləblərdən həli olmadıqlarını deyir.

Biz hardan biləydik iyirmi yaşında
Ömrün hələ altmış düşərgəsi var.
İndi də nə bilək elçi daşında
Oturan elçinin nə müjdəsi var.

Gah olur, həsrətlə umduğumuzun
Görürük həyatda tərsini, qardaş,
Gah da gözümüzə ələnən tozun
Zaman özü verir dərslərini, qardaş.

Bəzən yolda qalır gözlədiyimiz,
Gözlənməyən yerdən bəzən köz çıxır.
Bəzən qazananda uduzuruq biz,
Bəzən şərimizdən xeyrimiz çıxır.

Azadlığı kim istəmir ki!? Ancaq xalqlar həbsxanasına çevrilən sovet imperiyası öz tərkibinə qatdığı xalqları nəinki kölə vəziyyətinə saldı, hətta onları cismani məhv etməkdən də çəkinmədi. 1990-cı ilin 20 Yanvar Bakı qırğını bu imperiyanın canavar xislətinə faciəli, ürəkləri dağlayan bir nümunə ola bilər.

Qazaxların üzüyola, dönməz bir xalq olduğunu zənn edən imperiya tərkibinə qatdığı xalqlarla necə istəsə rəftar edə bilər düşüncəsinə meydanlara çıxan həmin gənclərin azadlıq hayqırıqları ilə nöqtə qoydu. Ulu şair də azadlıq və məslək etiqadına sığınaraq yazır ki, bəzən gözləntilərimiz yolda qalsa da, gözlənməyən yerdən köz çıxır. Şərin ağırlığı da heç kəsdə sübhə yaratmır. Ancaq bəzən şərdən də xeyir çıxır.

Şəkiddə belə bir deyim var, şəhər iş düşəndə deyərlər: "Səyəsini düşsün!"

Lal axan çayların altında yerdən
Qaynayan suları görmürük, fəqət.
Qırır qolundakı zənciri birdən
Yatmış bildiyimiz bir kölə millət.

Vaxtın axarında sular durulur,
Gerçək gül açanda solur rüyalar.

Bir anın içində uçub məhv olur,
Yüzillik, minillik imperiyalar.

Azadlıq pərvanəsi Bəxtiyar Vahabzadənin qanını və canını risqə ataraq böyük uzaqgörənliklə söylədikləri çox keçmədi ki, öz təsdiqini tapdı. Yəni vaxtın axarında sular durulmağa başlayanda gerçəklər də gül açdı, riyalar saralıb-soldu – nəhayətdə 70 illik bir imperiya “yüz illik, min illik imperiyalar” kimi uçub dağılmaqla, məhvə məhkum oldu. “Yatmış bildiyimiz bir kölə millət”in oyanışı ilə qollardakı zəncirlər qırıldı və bununla da sovet imperiyasının çöküşü başladı.

Bu gün dağlardakı dumanın, çənin,
Sabah gül açması bir himə bənddir.
Bu gün təşəxxüslə “mən”, “mən” deyənin
Sabahkı taleyi kimə bəllidir?

Birinci pillədə görmüşdünmü sən
Bu gün yetişdiyin pilləni, qardaş?

Təbrik eyləyirəm elə indidən
Sabahkı gün ilə mən səni, qardaş!

Bəxtiyar Vahabzadə azadlığın, istiqlalın gələcəyi anon-sunu verməklə, Şirməmməd müəllimə “qardaş, qardaş” deyə xitab etməklə, “sənin ad günün” söyləməklə qazdan ayıq olan imperiya nöqərlərini aldadaaraq “sabahkı gün ilə” – yəni azad günlərin, azadlıq və müstəqilliyin gələcəyi gün münasibətilə həm dostunu, həm də xalqları (azadlıq uğrunda canlarını belə əsirgəməyənləri) təbrik edirdi.

Budur bu şeiri dəridən-qabıqdan çıxaraq ciddi-cəhdlə

əqidə və məslək qardaşına yazdıran Şirməmməd Hüseynovun uzaqgörənliyi, Bəxtiyar Vahabzadənin böyüklüyü, yenilməzliyi və bənzərsizliyi!

1986-cı ildə hələ SSRİ-nin bütün gücü ilə çalib-çapdığı, sorğusuz-sualsız işgəncə və yerindəcə məhv etmə maşınının tam gücü ilə işlədiyi bir dövəmdə onun dağılacağını düşünmək, xəyaldan keçirmək mümkünsüz olduğu qədər də xülya idi.

Bəxtiyar müəllim isə buna özü inanmaqla, özgələri də inandırır, “bir gün dağlardakı dumanın, çənin, sabah gül açması bir himə bənddir” söyləyir, bu təbiət hadisəsini cəmiyyətə yətlərin üzərinə köçürür.

Üç gün sonra “Kommunist” qəzetində çap olunan bu şeiri oxuyan bir neçə həmfikri, o cümlədən yaxın dostları Nurəddin Rzayev və Xudu Məmmədov gülə-gülə böyük şairdən soruşmuşlar:

“Şirməmməd müəllim, doğrudan da, 17 dekabrda ~~ana~~dan olub, yoxsa bu da sənin növbəti qaixanıdır?” (B.Vahabzadə. “İstiqlal”, 1999, səh. 68-70)

Doğrudan da, 17 dekabr Şirməmməd Hüseynovun doğum günüdür. Bu da 1986-cı ilin 17 dekabrında baş vermiş Alma-Ata hadisələrini qələmə almaq üçün böyük şairin kürək verdiyi dağ olmuşdur.

Böyük qazax şairi Oljas Süleymenov B.Vahabzadənin “17 dekabr” şeiri və Azərbaycan ziyalılarının qardaş qazax xalqı ilə həmrəyliyi alqışlayan xüsusi təşəkkür məktubu göndərmişdi. Məktubda deyilir: “Əziz müəllim! Qəzet vasitəsilə sizin məktubunuzu, uzaqgörən şeirinizi və Şirməmməd müəllimin ürəkdən gələn şərhini alıb oxuyanda çox sevindim. Bütün bunlar mənə 87-ci ilin noyabrındakı görüşümüzü xatırlatdı:

"Bir anın içində uçub məhv olur
Yüzillik, minillik imperiyalar".

Bu misralarınızı dəfələrlə təkrar oxudum. Qazax gənclərinin 1986-cı ildə mahiyyət etibarilə SSRİ-də ilk demokratik aksiya olan dekabr etirazlarının əhəmiyyətini Sovet İttifaqında heç bir şair belə ucadan və aydınlıqla deməmişdi.

O vaxtdan çox sular axıb. Amma tarixi hadisələrin coşğun axarında belə alnında "birincilik" nişanəsi olanlar itibətmir. Belə hadisələrə 86-cı ilin dekabr Alma-Atası kimi, 90-cı il Bakısının yanvarı da aiddir.

Ümid edirəm ki, zamanın bu axarında sevincli, zəfərli günlər də qabarıq görünəcək.

Bir daha sizi, yaxınlarınızı, Şirməmməd müəllimi bərk-bərk bağrıma basıram.

*Oljas Süleymenov,
İtaliya, Roma, may 1999-cu il".*

İndi dekabr hadisələrindən 33 il keçir. Qazax xalqı kimi Azərbaycan xalqı da istiqlalına qovuşmuş, müstəqillik həyatını yaşatmaqda, tarixi inkişafdadır.

Bir şeirin tarixçəsi haqqında söhbətimizə buradaca nöqtə qoymaq olardı. Ancaq söz-sənət adamlarının, şairlərimizin Şirməmməd Hüseynov şəxsiyyətinə olan sevgi, diqqət və marağını nəzərə alaraq, bir-iki məsələni də diqqətçil oxucuların nəzərinə çatdırmağı lazım bildim.

Əslən Ağdamın Sarıhacılı kəndindən olan, görkəmli şair və publisist kimi tanınan Famil Mehdi professor Şirməmməd Hüseynovun yüksək dəyər verdiyi tələbələrindən olub,

onun təklifi ilə universitetdə saxlanılıb. Şirməmməd müəllimin diqqət və qayğısı nəticəsində filologiya elmləri doktoru alimlik dərəcəsinə, professor elmi adına yiyələnib. Sonralar isə bu müəllim-tələbə münasibətləri əqidə və məslək dostluğuna çevrilib.

Şirməmməd Hüseynov "Sıralarımızdan bir alim, bir sənət fədaisi də getdi" başlıqlı məqaləsində ("Günay" qəzeti, № 40, 4 oktyabr 2003) Famil Mehdi xatırlayaraq yazırdı: "Mən isə ən istəkli, ən istedadlı əqidə və məslək dostumu itirdim. F.Mehdi mən keçən əsrin 50-ci illərində tələbə ikən tanıdım. Həm də təkcə auditoriyada deyil, məcburi göndərdiyimiz pambıq yığımı zamanı tanıdım. Sadə, əməksevər, elmə, biliyə, öyrənməyə can atan, ləyaqət və mənliliyini saxlamağı bacaran, sözündə və əməlində bütöv, ən əsası isə vətəninə, millətini sonsuz məhəbbətlə sevən, onun yolunda hər cür fədakarlığa hazır olan bir gənc fədai kimi tanıdım, sevdim. Həm də 50 illik bir müddət ərzində onu bu müqəddəs yoldan, amaldan bir an belə sapınan görmədim".

Mənim tanıdığım və bildiyim Şirməmməd müəllim heç vaxt kiməsə xoş gəlmək üçün havayı söz deməyib. O cümlədən Famil Mehdi haqqında da. Bunu tək bircə fakt da təsdiq edir. Famil Mehdi "Qurtar" adlı şeirində Tanrı dərğahına üz tutaraq dilədiklərini əqidə və məsləkdaşı, sevimli müəllimi, "polad kimi sınımayan" Şirməmməd Hüseynovdan istəyir. Bu şeiri oxuyanda Şirməmməd müəllimin Famil Mehdiyə, onun bədii yaradıcılığına və əzmkar fəaliyyətinə təsir etdiyini sezməmək, duymamaq və görməmək ən azından mənəvi korluğun təsdiqləyici nümunəsi olardı. Bütün bunları da nəzərə alaraq "Yeni Müsavat" qəzetinin 17 fevral 2002-ci il ta-

rixli 95 saylı nömrəsində dərc olunmuş həmin şeiri də oxucuların diqqətinə çatdırıram.

Şirməmməd müəllim demiş: "Maraqlananlar üçün faydasız olmaz".

QURTAR

*Müəllimim, məslək və əqidə dostum
professor Şirməmməd Hüseynova*

Tanrım, qurtar bizi, bu dərddən qurtar,
Dərdə dərd calayan namərddən qurtar.
Qurtar quzuları qurdun əlindən,
Qurtar doğmaları yadın əlindən,
Qoyma şahmar ilan çala ceyranı,
Namərd körpüsündən keçəni qurtar.
Aslan pəncəsindən bala ceyranı,
Quzğun caynağından cücəni qurtar.
Qurtar ki, qəssablar cərrahlaşmasın,
Cərrahlar çaşmasın cəlladlaşmasın.
Bu dünya şahiddir əzəldən bəri,
Dəryalar söndürmür ürək bişəndə.
Başlayır zamanın qara günləri,
Adilər seçilib dahiləşəndə,
Dahilər kiçilib adiləşəndə.
İblis meydan açır mələk donunda
Qış yazı bəyənmir, yer göyü saymır.
Dil ağızda yatmır, qılinc qınında,
Dar gözün, kor gözün gözləri doymur.

Nə sirr yox bir ömrün macərəsində.
Hara ayaq bassa, orda dərd bitir,
Zalımçün cinayət məcəlləsində
Yalnız bir maddə var – əlli yeddidir.
Qurtar insanları belələrindən,
Qurtar öz nəfsinin kölələrindən.
Daş yağdır göylərdən qafatasına,
Əlilə açdığı bazar dağılmır.
Oğul gələ bilmir ata yasına,
Qızın göz yaşları məzara yağmır.
Pələng də əriyər dar bir qəfəsdə,
Yarsan ürəyində qoşa dağ olar.
Qılınclar altında, mərmilər üstə,
Nə qədər, nə qədər yaşamaq olar?!
Yox özgə güvəncim, arxam, dayağım,
Şəhər – dilim-dilim, kənd – bölük-bölük.
Yüz yerə, min yerə bölünən xalqın,
Qorxusu içində özündən böyük.
Tanrım, qurtar bizi, bu dərddən qurtar,
Dərdə dərd calayan namərddən qurtar.
Sənsən, yeri-göyü sənsən yaradan,
Qoru bəxtimizi, taleyimizi.
Bizi qurtarmasan sən bu bələdan,
Yeyib qurtararıq bir-birimizi.

2000-2001

Famil Mehdi,

"Yeni Müsavat" qəzeti, 17 fevral 2002

Məncə, Şirməmməd müəllimdən dərs alan tələbəyə cəsarət də, ləyaqət də, sevgi də yaraşır, sevilmək də, unudulmamaq da... Bir də ona görə ki, onlar Şirməmməd Hüseynovun "şinəl"indən çıxıblar.

Şirməmməd müəllim yuxarıda adını çəkdiyim məqaləsini belə tamamlayır:

"Famillə Qarabağ həsrətilə dünyadan köçdü. Qarabağ harayı onun varlığına hakim kəsilmişdi. Famili düşünərkən vaxtilə Əhməd bəy Ağayevin milli müqəddəslərimizdən olan Həsən bəy Zərdəbinin dəfn mərasimində dediyi sözlər yadıma düşür: "Dünyadan cümləmiz böyləcə gedəcəyiz! Heç bir şeyi aparmayacağıız! Bizdən qalan fəqət o insanlıq, o öz millətimizə, öz təifəmizə və ümuminsaniyyət qulluq və xidmət qalacaq ki, əlan Həsən bəyin ruhunu bu qədər əziz və möhtərəm ediyor".

Millət fədaisi Fəmil Mehdi! Sənin ruhun bizim üçün həmişə əziz və möhtərəm olacaq".

"Günay" qəzeti, № 40, 4 oktyabr 2003

Şirməmməd müəllim haqqında yazan hər bir qələm sahibi saysız-hesabsız bədii təsvir və ifadə vasitələri işlətsə də, yenə də nə isə yaddan çıxan olur. Onun müəllimliyi də, publisistikası da, mətnşünaslığı da, tədqiqatçı alim axtarışları da, əvəzsiz sələflərə xələfliyi də, vətən, millət, xalq sevgisi də,... bir böyük VƏTƏNDAŞ sözünə sığsa da, onun ömrü, fasiləsiz və çox səmərəli 75 illik fəaliyyəti məqalələr toplusuna, cild-cild kitablara sığan deyil. Bu söz adamı özü sözə sığır, ancaq söz onu özündə olduğu və göründüyü kimi açar.

bilmir və s.

Fikrimi həssas duyğular şairi Dəmir Gədəbəylinin bir şeiri ilə bitirirəm.

ALİMLƏR USTADI

(85 yaşlı ustad Şirməmməd müəllimə)

Halaldan halalsan, təmizdən təmiz,
Bəllidir milyonlar, yüzələr içində.
Vətənə, millətə eşqin bir dəniz,
Sözün də ucadır sözlər içində.

Mənim alim dostum, ustad qardaşım,
Mənalı, şərəfli bir yol keçmişən.
Yenilməz məsləkli könül sirdaşım,
Dəhşət dövrənlərdə düzlük seçmişən.

Xoşbəxt bağbanısan söz aləminin,
Kim deyir gülündən dərən olmayıb.
Düzlük ahəngindən öz aləminin,
Bir yol döndüyünü görən olmayıb.

Müdrək babaların yadigarısan,
Sənət çırağını gur yandırmısan.
Tarixi düz yazmaq deyildir asan,
Yazıb çoxlarını utandırmısan.

Qadir qələmində möcüzələr var,
Xalqına bağlısan cavanlığından.

Sənin zəhmətinlə neçə sənətkar,
Çıxıb arxivlərin qaranlığından.

Bu gün ad günündür, sevinir dostlar,
Alim ustadısan, el ağsaqqalı.
Vallah gözəl deyib şair Bəxtiyar,
Hədər ağartmadın, dostum, saqqalı!.

Büllur məsləkinə heyran olduğum,
Vurğunam səndəki əzmə, cürətə.
Şərəfli ömründən ibrət aldığım,
Çoxdan qovuşmusan əbədiyyətə!

16.12.2009, Bakı

Səmimi şeirdir, on il bundan əvvəl yazılıb, Şirməmməd müəllimin xarakterini, onun portretini tamamlayır. Söz-təfəkkür işığında Şirməmməd Hüseynov ucalığını sərgiləməyə ciddi-cəhdlə səy edib. Amma və s...

TALE FİLMİ: "MİLLƏT YADDAŞININ KEŞİKÇİSİ"

Senari müəllifi: - Rafael Hüseynov
Quruluşçu rejissor: - Rafael Hüseynov
Tərtibat və dizayn: - Rafael Hüseynov
Mətni səsləndirir: - Rafael Hüseynov
Bakı, "Elm və təhsil" nəşriyyatı, 2018

"Məhəbbət və minnətdarlıqla

Azərbaycan Parlamentinin 100 yaşına və Məclisi-Məbusanı şərəf tariximizin parlaq səhifəsinə çevirmiş qurucu bəbaların işıqlı xatirəsinə ithaf edilir".

Tanıtım:

"Görkəmli pedaqoq, publisist, mətnşünas alim, milli mətbuat tarixinin misilsiz araşdırıcısı Şirməmməd Hüseynovun uzun ömrü boyu layiq görüldüyü çoxlu təltif və mükafatların sırasında "Qızıl qələm" də var. Əslində qızıl qələm ifadəsi və anlayışı bu mükafatsız da Şirməmməd müəllimin bütün yaradıcılığına aid edilə bilər. O, Azərbaycan istiqlal tarixinin qızıl səhifələrini və parlaq şəxsiyyətlərini dərinləndirərək bütövlüyü ilə xalqa təqdim etmək yolunda genişmiqyaslı fəaliyyət göstərir. Araşdırmaları və nəşrləri ilə o, Həsən bəy Zərdabi, Məhəmməd Əmin Rəsulzadə, Üzeyir Hacıbəyli, Əlimərdan bəy Topçubaşov, Əhməd bəy Ağayev və digər millət fədailərinin şəxsiyyəti və irsinin daha yaxşı tanınması və bilinməsi üçün mötəbər təməllər yaratmış,

cümhuriyyət dövrü milli parlamentimizin şanlı səhifələrini müasir və gələcək nəsillərə çatdıran qiymətli kitablar silsiləsi doğurmuşdur.

Azərbaycanın elmi və ədəbi mühiti, eləcə də geniş oxucu kütləsi üçün nəzərdə tutulmuş bu kitab tanınmış alim və pedaqoq, Əməkdar jurnalist, professor Şirməmməd Hüseynovun ömür və yaradıcılıq yoluna həsr edilir”.

Yəqin mütaliəsi yerində olan oxucu söhbətin kimdən və nədən getdiyini yuxarıda səsləndirdiyim qeydlərdən başa düşdü və sonrakı qeydlərimi oxumağa davam edəcək. Söhbətin kimdən və nədən getdiyini ilk sətirəldən çözü bilməyib fikrə gedənlər üçün isə deyirəm. Müraciət obyektim əsərlərini böyük şövq və ilhamla yazan və mənim də onları sevə-sevə, həm də qayıdaraq təkrar-təkrar oxuduğum akademik Rafael Hüseynovun “Millət yaddaşının keşikçisi” kitabıdır. Bu kitabı tarixi sənədli film adlandırmağım da təsadüfi deyil. Mən qənaətlərimi sizinlə bölüşəcəyəm. Sizinsə qiymətləndirmə və dəyərləndirmə hüququnuz özünüzdə qalır.

Fitri istedadın, bulaq kimi çağlayan təbii ilhamın işığında, ana südü qədər saf, doyumlu və duyumlu dillə yazılmış bir əsər oxucusunun fikrini yeni-yeni çalarlara yönəldə, onun düşüncələrində yeni qatlar açsın, fərqli mətləblərə toxunsun, azından onun dərkini və rəyini göz kimi “qamaşıra” bilsin.

Parlaq bir təfəkkürün məhsulu olan “Millət yaddaşının keşikçisi”ni oxuyub sona çatdıqdan sonra uzun müddət tarixin yaddaşına rişələnmiş fikir və xəyallarımı ələ ala bilmədim və mənə elə gəldi ki, mən kitab oxumamışam, stolumun

üstündəki də çox qiymətli məxəz – kitab deyil.

Mən əvəzsiz pedaqoq, publisist və tədqiqatçı alim, işıqlı zəka sahibi, böyük hərflərlə yazılan qeyrətli VƏTƏNDAŞ Şirməmməd Hüseynov haqqında ekranlaşdırılmış tarixi sənədli xronikaya-filmə baxmışam.

Ona görə də məni məzur görün, filmə baxmışam deyəndə yaddaşımızda Rafael Hüseynovun “Millət yaddaşının keşikçisi” kitabı mütaliənin işığında səhifələnsin.

Rafael Hüseynovun ustad Şirməmməd Hüseynov haqqında “tarixi sənədli film” əmələ-ərsəyə gətirməsi vətəndaşlıq, şərəf, vicdan, milli dəyərlərə sahiblik, varislik və ənənə məsələsidir. Əsərin məni sehləməsinin bir səbəbi də Rafael Hüseynovun millət və tarix qarşısında gördüyü bu işin – bu kitabı yazmasının bir səbəbi də onu birnəfəsə, böyük sevgi və məhəbbətlə yazması da – Şirməmməd müəllimə – böyük ustada olan xələflik borcunun məsuliyyətindən qaynaqlanır.

Kitabın özəllikləri çoxdur. Ən ümdəsi də fikir və qənaətlərin bədii publisistika ilə ictimai siyasi publisistikanın sintezində təzahür etməsidir. Bədii təsvir və ifadə vasitələrindən yetərincə, həm də düşünülmüş və məqsədyönlü şəkildə istifadə olunması müəllifin yüksək peşəkarlığından və onun böyük söz sahibi olmasından xəbər verir. “Millət yaddaşının keşikçisi” adının özü obrazlı deyilmi? Məncə, əsərə verilən bu ad Şirməmməd müəllimin fəaliyyətini dəyərləndirən meyarların sözün yaddaşındakı əksidir.

Kitabın dili – müəllifin təhkiyəsi o qədər şirin və məlhəmanədir ki, çox asanlıqla oxucunun qolundan tutub onu tarixi keçmişimizə aparır, anlatmaq və aşılamaq istədiklərini sərgilədikdən sonra bu günümüzdə qaytarır, əsas mətləbləri

ni pıçıldayır və bənzərsiz ustalıqla onu gələcəyə hazırlayır, yoluna işıq tutur. Bu, həm də əsərin kompozisiyasını şərtləndirir.

Bizdə bir deyim var. Dili şirin, düşüncəsi sağlam, sözü-söhbəti canlara yağ kimi yayılan birisi haqqında danışanda, rəy bildirəndə deyirlər ki, ondakı o dil var ha, ilan yuvasından çıxardar. Rafael Hüseynovun da dili barmaqla sayılacaq qədər yüksək səviyyəli natiq dilidir. Yəni şəkiliblərin təbirincə desək, “ilan yuvasından çıxardan” dildir.

Tarixi faktlar – gerçəklik, həyat hadisələri və surətlər yüksək mizan-tərəzidə verildiyindən, əsərin mövzu və ideyası oxucunu razı salır, həm də düşünüb-daşınmaq, özünü yaxşılıqlara: doğruculuğa, düzlüyə, mərdlik və mübarizliyə, millət və xalq sevgisinə səfərbər olunmaq üçün fakt və zaman ayırır. Elə buradaca qeyd edim ki, kitaba daxil edilmiş fotoşəkillər (üz qabığının 1-4-cü səhifəsində 59, iç səhifələrdə isə 78 fotoşəkildən istifadə edilmişdir.) təsadüfi xarakter daşmır. Onlar Şirməmməd Hüseynov obrazını tamamlayan, onun kimliyini, hardan gəlib hara getdiyini bələdləyən nümunələrdir. “Millət yaddaşının keşikçisi”nin portretini Rafael Hüseynovun dili ilə xatirə boxçalarının düyününü açır və oxucularını da xatirələr gülşəninə qanadlandırır.

Kimsə özlüyündə düşünə bilər ki, Rafael Hüseynov qarşısına qoyduğu məqsədə nail ola bilmişdirmi? Cavabım bir-mənəlidir, bəli!

Mövzunun dərinliyi və genişliyi başqa bir söhbətin əsası ola bilər. Axı eyni mövzuya müxtəlif baxış bucaqlarından, müxtəlif prizmalardan, müxtəlif meyar və dəyərlərlə yanaşma nümunələri mövcuddur. Onun sələfləri on illərdir ki,

öyrənilir, ancaq yenə də onlar öyrədir və missiyalarını bu gün də davam etdirirlər.

Rafael Hüseynov kiçik qardaşın böyük qardaşa “Həsən bəy Zərdabinin Mirzə Fətəli Axundzadəyə ünvanladığı ərqli məktubunu xatırladaraq yazır: “Möhtərəm Mirzə Fətəli! Yazırsınız ki, yaşınız yeni əsər yazmağa imkan vermir. Çox heyf!

... Dincəlmək istəyirsinizsə, Allah sizə rahatlıq versin! Amma düşünməyin ki, xalqın maariflənməsi bir məqalə, ya pyeslə alına bilər. Xeyir, burada qat-qat artıq əzab-əziyyət var ki, bir, ya hətta on rəhbərin də ömrü və zəhməti buna azdır. Bəlkə sizi dayandıran odur ki, axı niyə başqası deyil, siz çalışmalısınız, özü də havayı və bir “sağ ol” eşitməyə ümid olmadan. Belə halda izah etməyi vacib bilirəm ki, söhbət xalqa məhəbbətdən, bəndəyə məhəbbətdən, nadanları maarifləndirməkdən gedirsə, bu suala yer yoxdur. Kim bizlər kimi xalqın, həm də bu avam xalqın maariflənməsinə ömrünü həsr edirsə, onu belə düşüncə dayandırmamalıdır. O özü mükafatını tapır, vicdanını paklaşdırır”.

Rafael Hüseynovun gəldiyi doğru qənaət isə belədir: “Professor Şirməmməd Hüseynov bir ömürdür ki, beləcə, babasının tapşırığı kimi vicdanını paklaşdırmaqla məşğuldur!..” Vicdanının paklaşması isə “İşıqlanmaq ehtiyacı” və “Bir qutu xatirə”nin işığında fokuslanır.

Rafael Hüseynov polad yaddaşını xalq, Vətən yolunda şam kimi əridənləri və böyük mənəvi miras qoyub gedənləri məhəbbətlə xatırlayır, onların gəldikləri qənaətlərə sığınaraq, çağdaş ziyalılığa da öz münasibətini bildirir: “Çalxantılı zamanədə millətin ayaqlarının torpaq üzərində, yeniləşən

dünya içərisində möhkəm yer tuta bilməsindən ötrü, keçmişləri yerli-yataqlı, olduğu kimi bilməsinin vacibliyini hiss edən uzaqgörən Məhəmməd Əmin Rəsulzadə etibarlı övlad canıyananlıqla ilə yurdunun aydınlıklarına səslənirdi".

"Türk tarixi tarixlərin ən az tədqiq olunmuşu, ən az öyrənilib yazılmışıdır.

Bu xüsusda biz azərbaycanlılar hamıdan çox işıqlanmaq ehtiyacındayıq"

Müəllifin qənaətinə, bu vəsiyyətləri Şirməmməd müəllim bütün fəaliyyəti ilə, həm də, yüksək səviyyədə, kimsənin yerinə yetirə bilməyəcəyi dəqiqlik və sevgiylə həyata keçirir.

"... hər kəs yaxşı-yaman daş daşımaq imkanındadır.

Vətən daşını daşıya bilmək isə ağırlardan ağır əməkdir və burada ortabab, alababət söhbətinə yer yoxdur.

Millət naminə nə edirsənsə, ali səviyyəli olmalıdır.

Vətənin daşını çiyində yox, ürəkdə daşıyırlar!

Vətənin daşını çəkə bilməkçün ilk növbədə böyük hərflərlə VƏTƏNDAŞ olmağın vacibdir.

Üstəlik, ürəyində gərək xalqına sonsuz sevgi daim nəbz kimi vura, qan kimi damarlarından axa.

Millətə və torpağa sədaqət, fədakarlıq, dözümlü, ardıcılıq, təcür, görəcəyin işlərin böyüklüyü və kiçikliyindən asılı olmayaraq, bir saniyə belə səngiməyən məsuliyyət, cavabdehlik hissi, üstəlik də əməlinin bəhrələrinin hər kəsin qəlbinə yata bilməsindən ötrü bilik, zövq, şövq, qaynar həvəs, yorulmazlıq və yüksəkdən-yüksək peşəkarlıq".

Rafael Hüseynov daş daşımağın "zəhmətlərin ən ağır, fəhlə işlərinin ən çox güc istəyənlərindən" olduğunu təsdiqləməklə, Şirməmməd müəllimin fəaliyyətinin daha ağır, da-

ha çətin, daha şərəfli işlə məşğul olduğunu, xalqın ehtiyaclarını ödəmək istiqamətində yazıb-yaratdıqlarını dəyərləndirir və göstərir ki, Şirməmməd Hüseynov "yazılmalı olanları yazıb və yazır".

"Milli haqq və ədalət axtarışında" (Bakı, "Adiloğlu", 2004), "Mətbu irsimizdən səhifələr" (Bakı, "Çənlibel", 2007), "Publisistik miras və müasirlik" (Bakı, "Elm", 2007), "Müstəqilliyin çətin yolu... Reallıqlar, düşüncələr" (Bakı, "Elm", 2009), "Üzeyir Hacıbəyli Nəşrlərdə kənarda qoyulmuş mətbu əsərləri" (İki cildə, Bakı, "Elm", 2009, 2010), "Məhəmməd Əmin Rəsulzadə. Əsərləri" (Beş cildə, Bakı, "Təhsil", 2014), "Azərbaycan" qəzetində parlament hesabatları və şərhlər" (3 cildə, Bakı, "Qanun", 2015, 2016, 2017).

Müəllif göstərir ki, xalqların və millətlərin onları yaxşı xalq, kamil millət edəcək kitablara da həmişə ehtiyacı olub, bu ehtiyac heç vaxt da tükənməyəcək.

"Şirməmməd Hüseynov bu qəbil kitabları xalqın, millətininki etməklə məşğuldur".

Rafael Hüseynov böyük ustadın əvəzsiz və bənzərsiz xidmətlərini sıraladıqca qulaqlarımızda böyük inqilabçı şairimiz M.Ə.Sabirin "Səttarxana" şeirinin misraları səslənir:

Hali-məczubim görüb, qare, demə divanədir,
Nəreyi-şuridəmi zənn etmə bir əfsanədir,
Şairəm, təbim dəniz, şeri-tərim dürdanədir,
Bəhcətim, eyşim, sürurim, vəcdim, əhraranədir,
İncizabım cürəti-mərdaneyi-mərdanədir,
Afərimim himməti-valayi-Səttarxanədir.

Rafael Hüseynov yazır: "Şirməmməd müəllimin hər çıxışı, hər yazısı, hər kitabı və o sıradan bu cildlər ("Azərbaycan" qəzetində "parlament hesabatları və şərhlər" üçcildliyi nəzərdə tutulur – R.O.) heykəllərdir."

Rafael Hüseynov bir qədər də irəli gedərək, inama sığınaraq ürəyinin başında düynələnən və közərən istəyini dilə gətirir və sanki böyük ustada təsəlli və təskinlik verərək deyir: "Gördüyünüz çoxlu və çox faydalı işlərlə siz çağdaş gəncliyin milli şüurunun oyanmasına güclü təsirlər göstəribsiniz. Tarix və qananlar bunun qiymətini əlbəttə ki, verəcəklər!"

Yenə qulaqlarımda uzaqdan gələn və böyük məhəbbətlə böyük işlər görmüş Səttarxana ünvanlanan misralar səslənir:

Həq mədədkar oldu Azərbaycan ətrakına,
Ali-Qacarın protest etdilər Zöhhakına,
Ol şəhidanın səlam olsun rəvani-pakına
Kim, tökülmüş qanları Təbrizü Tehran xakına
Onların cənnət deyildir mənzili, aya, nədir?
Afərinim himməti-valayi-Səttarxanədir.
İştə Səttarxan, baxız, bir növ iqdimat edib,
Bir vəzirü şahı yox, dünyanı yeksər mat edib,
İrzi-islamı, vətən namusunu yüz qat edib,
Hörməti-heysiyyəti-milliyətin isbat edib,

İndi dünyanın təvəccöh nöqtəsi İranədir,
Afərinim himməti-valayi-Səttarxanədir.

Rafael Hüseynov isə çoxsaylı pərəstişkarları ilə üz-üzə, göz-gözə akademik natiqliyini davam və inkişaf etdirərək gur səsi ilə səslənir: "Tanrı, tale, tarix Şirməmməd Hüseynov kimi fəvqəladə insanları millətə göndərir ki, cərəyan ötürən naqilə çevrilsinlər, qoymasınlar yaddaş qırılsın, imkan verməsinlər keçmişlə rabitələr kəsilsin.

Şirməmməd Hüseynov milli yaddaş daşıyıcısı, bir mənəviyyat körpüsüdür. Azərbaycanın dünəniylə indisi, istiqlalımızın qaynaqları ilə istiqbalımız arasındakı körpü."

Rafael Hüseynov bir tarixi gerçəkliyi də gündəmə daşıyaraq göstərir ki, milləti tarix sınaqlarından zədəsiz çıxaran, həmişə ayaq üstə saxlayan, güclü edənsə məhz tarixi yaddaş, belə sarsılmaz (Şirməmməd Hüseynov kimi – R.O.) körpülər olub.

Çox geniş mütaliəsi, iti fəhminə əsaslanan Rafael Hüseynov bir qənaətini də sidq-ürəkdən oxucuları ilə bölüşür ki, xalqını xoşbəxt edə bilmək üçün hər məhrumiyyətə qatlaşmağa hazır olmuş və bunu möhtəşəm yolu və gələcəkdəkilərə ərməğan etdiyi istiqlal irsi ilə sübut etmiş Məhəmməd Əmin Rəsulzadəni ömrüm boyunca heç kəslə müqayisə edilə bilməyəcək qədər atəşin məhəbbətlə sevən iki nəfəri görüb:

"Biri mərhum doktor Cavad Heyət, biri də fəvqəladə müasirimiz Şirməmməd Hüseynov".

Siyasi müstəvidə gündəmdə olan hər kəs üçün gün kimi aydındır ki, Şirməmməd Hüseynov millətin mühümdən-mühüm işıqlanmaq ehtiyacını qarşılamaqdan ötrü ürəyini şam kimi yandırır, ömrünü bu yolda əridib.

Xatirə qutusuunu açıb şəkilləri bir-bir sərgiləyərək Rafael

Hüseynov Şirməmməd müəllimin həyat yolunun fotolarını, yaddaşında qalan anlarını heyranlıqla təqdim edir. Hər epizodu hər adama görünməyən bu tale filmində – “Millət yaddaşının keşikçisi”ndə müəllifin gəldiyi əsas nəticə isə belədir: “Şirməmməd Hüseynovun kimliyini ən dəqiq ifadə edən tək söz elə MÜƏLLİM kəlməsidir”.

Əmək fəaliyyətinə müəllim kimi başlayıb. Məqalə və çıxışlarında, araşdırmalarında və kitablarında da milli mətbuatımıza, onu yaradanlara, Demokratik Cümhuriyyətə və onun qurucularına, millətə, xalqa və Vətənə olan sevgisində də özünü böyük həflə yazılan MÜƏLLİM kimi təsdiqləyib.

Rafael Hüseynov da bunlardan oxucularına fərhlə söhbət açır, tale filminin kadrları dəyişdikcə bələdçilik əzmini bir az da dərinləşdirir.

Böyük Azərbaycan ziyalı Şirməmməd Hüseynovun ömür salnaməsi olan bu filmin görünməyən kadrlarını, eşidilməyən səslərini isə tükənməyən enerjisi və məhəbbətlə əmələ-ərsəyə gətirdiyi əsərləri söyləyir.

Elə burada ömür yolunun 50 ildən çoxunu bir yerdə çiyin-çiyinə keçirdiyi, əqidə və məslək yoldaşı, unudulmaz Bəxtiyar Vahabzadənin məşhur “Muğam” poemasından o yanıqlı, hayqıran misraları xatırlayıram:

Daş ürəklərdə yanıb daşları sındırdı muğam.
Haqqa düşməni olanı haqqa tapındırdı muğam.

Nə güman eyləmişən ondakı tilsimləri sən,
“Kürü ahıyla qurutdu”, “Salı yandırdı” muğam.

Onun hər guşəsi bir xatirə, bir canlı kitab,
Keçilən yolları hərdən bizə andırdı muğam.

Su çilər kinli ürəklərdə qəzəb tonqalına,
Neçə qəsdin önünü kəsdi, dayandırdı muğam.

O, ürək yanğısı, göz yaşları, bir çəngə bulud,
Oyadıb yaddaşı, vicdanı utandırdı muğam.

Dəfn edin siz məni Zabul segahın mayəsinə,
Deyirəm, bəlkə, məni bir gün oyandırdı muğam.

Çox kitablar oxudum, zənn elədim bəxtiyaram,
Mənə çox mətləbi ahəstəcə qandırdı muğam.

Və birdən mənə elə gəldi ki, böyük şair bir sıra əsərlərinin mövzusunu vermiş Şirməmməd müəllimə “Muğam” deyərək səslənir. Xeyallardan özümə qayıdan kimi deyirəm ki, yox, Rafael Hüseynov tale filmi ilə oxucularına çox mətləbləri – Şirməmməd Hüseynovun kimliyini ahəstəcə anladı.

Müəllifin Şirməmməd Hüseynovdan iqtibas etdiyi dördcə kəlmə sözü də dilə gətirirəm: “Maraqlananlar üçün faydasız olmaz”.

Hələlik burada çox hörmətli Rafael Hüseynovun “Millət yaddaşının keşikçisi” kitabının üz qabığının son səhifəsində oxucularına ünvanladığı akademik sualına oxucu cavabımla nöqtə qoymaq istəyirəm:

- Şirməmməd ustadın yaşı bir əsri haqlayır və bu uzunluqda ömür boyunca daim millət eşqi ilə, yurda fayda ver-

məklə yaşamış, həmişə göründüyü kimi olub, olduğu kimi də görünmüş daha neçə həmvətənimiz var?

- Hər kəsin bir əlinin barmaqları ucunda sayə biləcəyi qə-dər?!

İTHAF VƏ NƏZİRƏ

İstər pədaqoji, istər tədqiqatçı alim, istərsə də jurnalist-publisist fəaliyyətində öz sözünü demiş, sələflərinin layiqli xələfi kimi özünü təsdiqləmiş, klassik və milli keyfiyyətlərə yiyələnmiş söz adamı, qələm sahibi, böyük sənətkar və böyük şəxsiyyət Şirməmməd Hüseynov ömrünün 10-cu onilliyində də yorulmadan çoxşaxəli fəaliyyətini davam etdirməkdədir. Zəhmətkeş, ayıq və sayıq ziyalının sözü və əməli əkiz qardaş kimi bir-birinə bənzəyir və onun sənəti ilə şəxsiyyəti bir bulağın gözündən su içib. Onun publisistikasını çağdaş müstəqillik dövrümüzün canlı salnaməsi, canlı ensiklopediyası da adlandırmaq olar. Axtarışlarından, tədqiqatlarından yorulmadığı kimi, mütaliədən də bircə gün olsun özünü kənarda tutmur. Sanki bu adam oxumaq, öyrənmək, yazmaq və öyrətmək üçün yaranmışdır. Onun masası üstə təkə milli mətbuatımızın, milli söz, sənət adamlarının deyil, türkdilli və dünya xalqlarının mətbu vasitələrini, eləcə də məşhur türk və dünya yazıçılarının əsərlərini görmək olar.

Şirməmməd müəllimin qənaətinə: "Hər bir insan və xalq üçün özünü tanımamaqdan böyük təhlükə yoxdur. Özünü tanımayan millət tarixi inkişaf yolunu və səmtini düzgün müəyyənləşdirə bilməz".

Milli yaddaş daşıyıcısı, bir mənəviyyət körpüsü olaraq Şirməmməd Hüseynov Azərbaycanın dünəniylə bu günü arasında qırılmaz bağların tarixi şəxsiyyətlər olduğunu isbatlayır və onlardan sevə-sevə danışa-danışa ümumiləşdir-mələr aparır, qənaətlərini də səxavətlə öz oxucularıyla bölüşür.

"Tarixi şəxsiyyətləri öyrənməklə hər bir xalqa xas olan ümdə keyfiyyətləri ortaya çıxarmaq olar. Məsələn, ədəbiyyat-larda türklərin tarixi şəxsiyyətinə xas olan üç mühüm cəhət aydın göstərilir: Dövlət quruculuğu istedadı və qabiliyyəti, qəhrəmanlıq və fədakarlıq, insaf və mərhəmətlilik. Təsədüfi deyil ki, məhz bu keyfiyyətlərinə görə türklər heç vaxt müstəqil dövlətsiz və tarixi şəxsiyyətsiz olmamışlar. İnsanlıq tarixinə 128 müstəqil türk dövlətinin adı yazılmışdır. Bu dövlətlərdən səkkizini azəri türkləri yaratmışlar. Bizim axı-rıncı dövlətimiz 1918- 1920-ci illərdəki Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətidir. O, 114-cü türk dövləti idi.

Şirməmməd müəllimin qənaətinə, "istiqlal, müstəqillik, xalqın və millətin elə müqəddəs sərvətləridir, onun yolunda zəhməti olmuş hər bir insanı – tarixi şəxsiyyəti həmişə qədir-bilənlik və dualarımızla, rəhmətlərimizlə anmalıyıq.

Məşhur türk yazarı və alimi Mustafa Yazıcının "Tarixdə 128 türk dövləti ilə 318 dövlət – 356 hökumət başqanlarının özəllikləri" əsəri (Ankara, 1990) ömür boyunca daim millət, xalq, vətən eşqi ilə yaşayan böyük azərbaycanlı – Şirməmməd müəllimi həyəcənlandırıb və onun böyük marağına səbəb olur. Qələmə sarıldığı gündən mövzu qıtlığı çəkməyən Şirməmməd ustadın diqqətini hər şeydən öncə müəllifin 9 bəndlik "İthaf"ı ("həsər etmə") cəlb edir. O, "Şəxsiyyət və

milli dəyərlər: tarix nə deyir?" məqaləsini yazmaqla "İthaf" a rəğmən yazdığı "Nəzirə"ni oxucularına təqdim edir. Əvvəlcə M.Yazıcının "İthaf"ına diqqət yetirək.

İthaf

Əcdadını, tarixini və türk böyükklərini sevənlər üçün hazırladığım bu əsərimi:

1. Bir gün belə bayraqsız və dövlətsiz qalmamış və iftixar etdiyiniz Atalarımızı yetişdirmiş olan türk millətinə;
2. Gəlmiş-keçmiş türk dövlət və hökumət başqanları ilə böyük komandanlarımıza;
3. Dövlət işlərinə yararlı adam seçməyi bilənlərə;
4. Dövlət mexanizmini adil bir şəkildə işlədənlərə;
5. Quruluşu dünya tarixinin başlanğıc günlərinə qədər gerilərdə qalan, böyük millətimizin zəfərləri və əvəzsiz sevinc dolu tarixinə layiq, qürur və öyünmə qaynağımız, milli hakimiyyətimizin təminatı, vətən və millət şərəfinin qoruyucusu Şanlı Ordumuza;
6. Ordumuzun bugünkü duruma yetişməsində payları çox böyük olan, varlıqları ilə iftixar etdiyimiz qulluqda və istifadə olan zabitlərimizə;
7. Ədalətin bütün yurdda hakim olmasını saxlayanlara;
8. Böyük türk millətinin birlik və bərabərliyini qoruyanlara;
9. Məşrui-nizamın və dövləti-əbədi müddətin daim yanında olanlara, ərnağan edirəm".

Doqquz bənddən ibarət bu "İthaf" türk xalqlarının dövlət idarəçiliyini, tarixə baxışını və milli dəyərlərini sərgiləyir.

Bu dəyərlərin bir millət üçün nə qədər önəmli olduğunu

dərk edən Şirməmməd müəllim müddəalardan riqqətə gəlir və özünün çox orijinal "Nəzirə" sini qələmə alır.

Yazacağım kitaba ithaf əvəzinə nəzirə

1. Əcdadını, tarixini, öz türk böyükklərini tanımayanlara;
2. Bir gün belə bayraqsız və dövlətsiz qalmamış və iftixar etdiyimiz atalarımızı yetişdirmiş olan türk millətinə yad olan manqurtlara;
3. Dövlət və hökumət başına satqınları və nadanları gətirənlərə;
4. Dövlət işlərinə yararlı adamları deyil, öz əfəl qohum-əqraba, dost və yerlilərini qoyanlara;
5. Millətin şərəf, namus və varlığını qoruyacaq inzibati orqanları rüşvətxorlar, namussuz və vicdansızlar hesabına dolduranlara;
6. Milli ordumuzu korlayıb xalqı silahsız və mühafizəsiz qoyanlara;
7. Bütün yurdda ədalətsizliyin hökmfərma olmasına rəvac verənlərə;
8. Böyük türk millətinin, onun ayrılmaz tərkib hissəsi olan Azərbaycan xalqının milli birliyini pozanlara;
9. Azərbaycanın təbii və mənəvi sərvətlərini hərraca qoyanlara;
10. Yalançı millət pəhləvanlarına, xalqın milli hissi ilə oynayanlara;
11. Azərbaycanı əbədi əsarət və müstəmləkəçilik zülmündə saxlamaq istəyən inzibati-amirlik sisteminə – "Lənət və min lənət!"

"Bərəkət" qəz., 4 sentyabr 1991

Ürəyində Vətən, xalq, millət sevgisi və yanğısı olanlar bilir ki, Şirməmməd Hüseynov – “Millət yaddaşının keşikçisi” (akademik Rafael Hüseynov) bu 11 bəndlik nəzirəni Vətənə və Dövlətə necə böyük məhəbbət hissi ilə yazıb!

**“AZƏRBAYCAN” QƏZETİNDƏ PARLAMENT
HESABATLARI VƏ ŞƏRHLƏR
(noyabr 1918–aprel 1920)”
kitabı haqqında qeydlər və düşüncələr**

Yetmiş illik yasaqdan və tarixi-siyasi təhriflərdən sonra yaxın milli tariximizin böyük həqiqəti – 1918-1920-ci illərdə mövcud olmuş Azərbaycan Cümhuriyyətinin həyata keçirdiyi, gördüyü möhtəşəm işlərin aşkar təhlilini, bu tarixdə Cümhuriyyətin ibrət dərsləri öz həqiqi ifadəsini tapmadı. Ötən yetmiş ildə tarix də, publisistika da, ədəbiyyat da xalqa öz gerçək tarixi barədə həqiqəti söyləyə bilməyib. Əksinə, bizə yanlış milli tarix təlqin olunub, hansısa uydurma millətlərlərarası tarixdən bəhs edilib. Bədnam “Bakı kommunası” və Demokratik Respublika dövrünün tarixi baş-ayaq təqdim olunub. Bütövlükdə bizlərə təhrif edilmiş burjua mədəniyyəti dövrümüzün şikəst və naqis tarixi sırnıb.

Yetmiş ildən sonra süqut edən SSRİ tarixin zibilliyinə atılıb. Fəqət SSRİ-də yaşayan xalqların üzünə açılan azadlıq qapıları əmin-amanlıq vəd etməyib. Xalqımızın üzünə qanla açılan bu “yenidənqurma” qapıları erməni separatizminə “yaşıl işıq” yandıraraq mərkəzin əli ilə Qarabağı hərraca çıxarıb: “Kim daha çox sədaqətlidir”, “kim daha çox “çırmama” bilər” sualları gündəmə gəlib. Və bütün bunlar xalqın qanı və canı bahasına, itirilən torpaqların və tarmar edilərək yandırılan evlərin “ışığında”, həm də bütün dünyanın gözü qarşısında baş verir.

Bəli, SSRİ-də başlayan aşkarlıq da bizim üçün siyasi bəlaya çevrildi. Tarixi taleyimiz barədə həqiqətləri gündəmə daşımaq, "nəzəri", "elmi yalanların", "neqativ yaddaş"ın bütün miqyası və ölçülərinin aşkarlanması üçün tariximiz, publisistikamız aşkarlıq işığına çıxmaq üçün yenə də səbr və təmkin göstərmək zorunda qaldı və bir qərinəlik yol qət etməli oldu.

Yetmiş ildə ədəbiyyatımızda və publisistikamızda "qılınca oynadan" sosialist realizmi metodunun oynadığı rolu, daşdığı sosial-tarixi funksiyanı və sifariş tariximizdə "sosialist yalanı metodu" böyük canfəşanlıqla yerinə yetirdi.

XX əsrin sonlarında Azərbaycan ikinci dəfə öz müstəqilliyinə qovuşandan sonra bizdə də rəsmi elm qəddini düzəltdi, ittifaqın "dirijor çubuğu"ndan yaxasını qurtarır və təlimat yavaş-yavaş bir az o yana boylanmağa başlayır. Xalqın ağrı və acısına, sevinc və kədərinə yox, bürokratiya və bürokratizm ambisiyasına xidmət edən düşüncə dövrü geridə qalır.

Müstəqillik illərində Azərbaycan Cümhuriyyəti milli dirçəliş faktı kimi etiraf olundu, Demokratik Respublikanın rəsmi rəmzləri – gerbi, bayrağı tarixi sənədlə milli sərvət elan edildi. Həmçinin Cümhuriyyətin milli-mənəvi intibah və dövlət quruculuğu təcrübəsini real sərvətə çevirmək bir vəzifə olaraq humanitar nəzəri fikrin qarşısında qoyuldu. Bununla da Azərbaycan Cümhuriyyətinin təşəkkül və süqutunu şərtləndirən gerçəklər silsiləsini doğru-düzgün şərh etmək imkanı yarandı. Biz bu imkanlardan necə istifadə etdik, həmin tarixi fürsətdən tam dolğun şəkildə yararlandığımızı? Cümhuriyyət barədə həqiqətləri axıra qədər – yalanlı və təh-

rifli şəkildə söylənilənləri, yaxın milli tariximizin tədqiqində subyektiv, konyuktur, əyintili mərhələləri bu günümüzün "stolunun üstünə" gətirə bildikmi? Bunlar haqqında bir qədər sonra.

Aparılan tədqiqatlarda vicdani, mənəvi müasirlikdən danışmasaq da, ideya müasirliyindən danışırıq, ancaq bu da tam, şəffaf deyil. Beynimizə və qollarımıza vurulan buxov və "qandallar" açıldıqdan sonra da Cümhuriyyətə münasibətdə bir sıra yazılar elmi əxlaq və mənəvi vicdan kriterilərini özündə ehtiva edər və müasir görünə bilmir.

Burada C.Məmmədquluzadənin "Ölülər" komediyasında Şeyx Nəsrullahın qəbristanlıqda ölüləri diriltmə səhnəsi gözlərim önündə canlanır. Bu səhnədə dramatik situasiya var: heç kim ölünün dirilməyini istəmir, günahlarını etiraf etmək əvəzinə, rüsxət alıb düşünməyə gedir. Bir sıra qələm sahibləri də gözləmə mövqeyində dayanıb "bəlkə də qaytarıldı" ümidi ilə pas atmış qələmlərinə xırda-xırda "qulluq" buyururdular.

Böyük ədəbiyyatşünas alim, AMEA-nın müxbir üzvü Yaşar Qarayev yazırdı: "Elə günahlar var ki, onlara bəlkə də 1937-də bəraət vermək olardı, amma 1980-də, 90-da bu mümkün deyil. Müqəddəs yaddaşa, dogma anaya, ana Azərbaycana silah və əl qaldırmaq günah sayılır, mən yaddaşa "qələm qaldırmağı" da anaya silah və əl qaldırmaq kimi xətalərin sırasına daxil edirəm".

Milli tarix faktı olan Cümhuriyyətə münasibətdə total inkar mövqeyi əvvəllər də kifayət qədər olmuşdur. Demokratik Respublikanın tədqiqində bu vaxta qədərki əyintilərə cavab kimi hamılıqla və kütləvi eyforiyaya yol versək, bu da

yənə birtərəfliliyə söykənmək olardı. Söhbət birtərəfliliyə yol verməyin qeyri-elmiliyindən gedir. Bunun üçün də Cümhuriyyətin 23 ayda keçdiyi tarixi, ictimai-siyasi yolu, onun süqutunu şərtləndirən daxili-subyektiv məqamlarla yanaşı, xarici obyektiv səbəbləri də açıq təhlilə cəlb etmək lazımdır. Məncə, bu yol özünü doğruldan dəqiq elmi yanaşmadır.

Millət vəkili Bəxtiyar Sadıqov "Azərbaycan" qəzetinin 15 yanvar 2017-ci il tarixli sayında belə yazırdı: "Təəssüf ki, "Azərbaycan"ın ("Azərbaycan" qəzetinin – R.O.) Cümhuriyyət dövründə nəşr edilmiş 443 nömrəsi bu gün də hamı üçün əlçatan deyildir. Hətta redaksiyamızın bütün cəhdlərində Azərbaycandakı bütün arxivlərə, respublika Mədəniyyət Nazirliyinə, M.F.Axundov adına Milli Kitabxanaya, Rusiyadakı Azərbaycan Diasporunun bəzi tanınmış üzvlərinə (əşitdiyimizə görə Moskva və Sankt-Peterburq şəhərlərindəki mərkəzi kitabxanalarda "Azərbaycan" qəzetinin bütün nüsxələri tam halda saxlanılır) dönə-dönə müraciətlərimizə baxmayaraq, indiyədək həmin 443 nömrənin kserosurətini əldə edə bilməmişik...! (Bəxtiyar Sadıqov, "Azərbaycan" qəzeti, 15 yanvar 2017).

SSRİ-nin mövcudluğu, "vahid dövlət" və "vahid xalq" ideologiyasının hegemonluğu və bu ideologiyanın tüğyan etdiyi bir şəraitdə Azərbaycanın müstəqil dövlət kimi varlığı, eləcə də Azərbaycan Parlamentinin, 17 aylıq fəaliyyəti dövrü barədə danışmaq və yazmaq qırmızı imperiyanın tələb və təkidi ilə qadağan edilir. Digər mətbu vasitələri kimi, Azərbaycanın Demokratik Cümhuriyyət dövrü haqqında dolğun informasiya mənbəyi sayılan "Azərbaycan" qəzeti də "qadağa" qri fi ilə arxivlərin gizlinlərinə atılaraq qaranlıq-

lara məhkum edilmişdi.

Etiraf etməyə məcburuq ki, qədim hun və uzaq Manna haqqında bildiklərimiz daha çox olduğu halda, ən yaxın tariximiz olan Azərbaycan Cümhuriyyəti barədə bilgilərimiz labirintə söykənir. Başqa bir rakusdan məsələyə yön alsaq görərik ki, biz Cümhuriyyətin süqutundan sonra, əslində Demokratik Cümhuriyyət haqqında heç fərdi baxış, orijinal milli təlim də yaratmamışıq. Əgər sovetlər dönəmində də Azərbaycanın milli dövlət quruculuğu barədə formalaşan elmi fikir vulqar erməni millətçiliyinin tarixdə bəlli "konsepsiyasından" zərrəcə fərqlənmirdisə, onu necə "milli dövlətə dair milli təlim" saymaq olardı, bu mümkün mü? Əsla yox! Əvəzində isə M.Ə.Rəsulzadəni milli tarixdən və yaddaşdan silməklə, yeni azərbaycançılıq təliminin və Azərbaycan dövlət qurumunun təməldəşi rolunu Stalin irticasının adına yazmaqla məşğul olmuş, bununla da cümhuriyyəti qurama, saxta elan etmək üçün ən müasir erməni millətçiliyinə əla şans, əlavə fürsətlər verməklə öz milli dövlətçilik tariximizin üzərinə öz əllərimizlə qara bir pərdə çəkmişik.

Yuxarıda da qeyd etdiyimiz kimi, ikinci dəfə müstəqillik qazandıqdan sonra da getdiyimiz yolun qarşısında "qramofonların" qurduqları "səngər" və "barrikadalar"dan azad sözü və səsi öz içində boğan və batıran qramofon zəngülələri eşidilməkdə idi. Ancaq müstəqilliyimizin bizə bəxş etdiyi azadlıq qatarı və bu qatardan yüksələn yeni həyat sevgisinin sədaları qramafon "səngər" və "barrikadaları" aşıb keçməkdədir.

Milli müstəqilliyin bərpasından ötən dövr ərzində bir sıra işlər görüldü, bu sahədə ən fundamental addım isə Azər-

baycan Cümhuriyyətinin mənbəşünaslığının yaradılması sahəsində görülən işlər oldu: Azərbaycan Respublikasının Prezidenti Heydər Əliyev "Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin 80 illiyinin keçirilməsi haqqında" 1998-ci il 30 yanvar tarixli çox əhəmiyyətli sərəncam imzaladı. Bu sərəncama uyğun olaraq Dövlət Komissiyası yaradıldı.

Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin 80 illiyinin keçirilməsi üzrə Dövlət Komissiyası və Baş Arxiv İdarəsi tərəfindən "Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti (1918-1998)" adlı 7 kitabdan ibarət sənədlər topluları (Bakı Dövlət Universitetinin müəllimi Səfər İbrahimovun rəhbərliyi və professor Seyidağa Onullahinin redaktorluğu ilə) nəşr edildi. Bu yeddi kitabdan iki cildi parlament hesabatları idi ki, Azərbaycan dilində buraxılan yeganə nəşr olmaqla, əsasən respublikanın arxiv fondlarında saxlanılan və qismən də "Azərbaycan" qəzetində dərc olunmuş parlament iclaslarının protokolları və stenografik hesabatları əsasında hazırlanmış, kiril əlifbasında çap olunmuş və müstəqilliyimizin bərpasından sonra keçən bütün dövr ərzində həmin mövzuya həsr olunmuş yeganə tarixi mənbə olaraq qalırdı.

"Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti (1918-1920)" adlı 7 kitabdan ibarət sənədlər topluları AXC Parlamenti və Hökumətinin qəbul etdiyi qanunlar və qərarlarını əks etdirən – "Qanunverici aktlar" (rus dilində), həmçinin "Xarici siyasət"ə (rus dilində), "Azərbaycan ordusu"na (rus dilində), Azərbaycan Parlamentinə (2 cild Azərbaycan dilində, 1 cild rus dilində) və AXC xadimi Fətəli xan Xoyskinin fəaliyyətinə (rus dilində) dair sənədlərdən ibarətdir ki, onların da 5-i rus dilində, 2-si isə Azərbaycan dilində nəşr olunmuşdur.

Demokratik Cümhuriyyət dövrünün daha mükəmməl, realist, analitik təhlili olan kitab şübhəsiz "Azərbaycan" qəzetində "Parlament hesabatları və şərhlər (noyabr 1918–aprel 1920)" (üç cildə) kitabıdır.

Mənə elə gəlir ki, cəmiyyətdə, ictimai və mədəni həyatda professor Şirməmməd Hüseynovun toxunmadığı mətləb qalmayıb. Hamısına da eyni peşəkar qələmi ilə məslək və əqidəsinin işığında güzgü tutub, öz daxilində xalqa, millətə məhəbbətini, çox iti, ayıq və oyaq bir tənqidi münasibətini də cəm edib.

Üzərini duman almış sosial-mədəni ekologiyanın insanları çaş-baş saldığı bir vaxtda əyri və ifratçılıqdan azad, "korlanmamış", ekoloji cəhətdən təmiz nəzəri fikrin klassiklərin yaradıcılığında qorunub saxlanıldığını da Şirməmməd müəllim gördü və onları nəşr etdirməklə xalqın istifadəsinə – dövrüyyəyə qaytardı.

Böyük demokrat Cəlil Məmmədquluzadə vaxtilə Cümhuriyyət quruluşu, onun mahiyyəti, bu quruluşda hökumət idarəçiliyi haqqında düşüncələrini belə açıqlayırdı:

- Cümhuriyyət elə bir hökumətə deyilir ki, orada məmləkətin idarəsi camaatın, xalqın öz öhdəsində və ixtiyarındadır və vicdan azadlığı, yığıncaq azadlığı, birləşmək azadlığı, söz azadlığı, mətbuat azadlığı, siyasi firqələr düzəltmək azadlığı, şəxsiyyət azadlığı, qanun qarşısında bərabərlik, seçki üsulunda həmrəylik və bərabərlik və müstəqillik, gizli səsvermə prinsipləri cümhuriyyət quruluşunda əsas olmalıdır.

Böyük demokrat ədibin göstərdiyi həmin məsələlər bu gün Şirməmməd Hüseynovun gündəmə daşdığı problemlər

sırasındadır ki, onlar da adıçəkilən üçcildlikdə mükəmməl açıqlanır.

Xalqın tarixi və taleyi probleminə Mirzə Fətəlinin sosial-fəlsəfi baxımdan, vüsətli, qlobal miqyasda nəzər saldığını, onu düşünülmüş, hərtərəfli, konseptual bir fikir və fəaliyyət proqramı şəklində, özü də cəmiyyət, ölkə çərçivəsində irəli sürdüyünü Şirməmməd Hüseynov isbatlayır.

Bu gün milli vicdanımız qarşısında tam səmimiyyətlə etiraf etməli və deməliyik ki, Şirməmməd Hüseynov "Azərbaycan" qəzetində parlament hesabatları və şərhlər (noyabr 1918–aprel 1920)" kitabını (3 cildə) çap etdirməklə, milli dövlətçilik tariximizin üzərinə çəkilmiş qara pərdəni çıxarıb tarixin zibilliyinə atdı. Həm də Şirməmməd müəllim tarixi "Azərbaycan" qəzetinin Cümhuriyyət dövründəki bənzərsiz və təkrarsız xidmətlərini sərgiləyərək Demokratik Cümhuriyyətin milli dövlət quruculuğundakı taleyüklü fəaliyyətini, onun misilsiz xidmətlərini, bu Birinci Respublikanın süqutunun daxili və xarici, obyektiv və subyektiv səbəblərini bütün azərbaycansevərlərə, Azərbaycan ziyalisinə və bütün "Azərbaycan" oxucusuna mübaliğə olaraq çatdırdı.

Əlbəttə, biz bu kitab haqqında, onun məqsəd və vəzifələri, tarixi dəyəri, əhəmiyyəti, siqləti və məziyyətləri haqqında danışacağıq. Ancaq elə buradaca ürəyimi deşən bir fikri səsləndirmək istəyirəm. Heç şübhəsizdir ki, Şirməmməd Hüseynovun bir pedaqoq kimi, bir tədqiqatçı-alim kimi, bir cəfəkeş, tərəfsiz jurnalist kimi, bir ziyalı vətəndaş kimi, məsləkində və əqidəsində dönməz, sınaqlardan çıxmış dost, mehriban rəfiq, böyük bir tarixi dövrü və gerçəkliyi bir cümləsində çözləyib dəyər verən nətiq kimi, nəinki doğma

Azərbaycanda, bütöv türk dünyasında bir nümunə olduğunu söyləsəm, səhv etməyəm, onu tanıyan hər kəs mənim fikirlərimi dəstəkləyər. Onun nəinki elmi-pedaqoji və ictimai fəaliyyəti, özünün şəxsiyyəti bir nümunədir, vətənsəvərliyin etalonudur. Ancaq demək istədiyim odur ki, Şirməmməd Hüseynovun çap etdirdiyi "Azərbaycan" qəzetində parlament hesabatları və şərhlər (noyabr 1918–aprel 1920)" sənədli trilogiyası onun şah əsəridir, yaradıcılığının zirvəsidir. Tarixi gerçəklikləri, faktları və hadisələri arxivlərin "kodlaşdırılmış" gizlinlərindən tapıb üzə çıxarmaq, onların üzərindəki "yasaq tozu"nu silib qarşılıqlı əlaqə və bağlılıq, tarixilik və müasirlik kontekstində öyrənmək, tarixi gerçəkliyi zərurətdən doğan həqiqəti olduğu kimi yazmaq və onu çap etdirmək sizə o qədər də asan gəlməsin. Bu, dövlət qayğısı və dəstəyinə söykənməklə, Akademianın bir institutunun uzun illərlə gerçəkləşdirə, görə biləcəyi bir iş olduğunu da söyləsəm, məni qınamazlar. Ancaq Şirməmməd müəllim bütün bu işi təkbəşinə vətəndaş yanğısının və sevgisinin işığında, həm də öz maddi vəsaiti hesabına görüb. "Çox insanlar tanıyıram ki, hətta imkanları, övladlarının vəzifə gəlirləri ən yüksək formada olsa da, bu təqaüdü (Prezident təqaüdü – R.O.) alırlar. Cəmiyyətə, millətə isə heç nə vermirlər. Şirməmməd müəllim kimi bir kişiye həmin təqaüdün beş qatını, on qatını da versən halaldır, bu cür fədakarlıq nümunəsinin adını hansı bənzətmə ilə təqdim etməyə düzü, çətinlik çəkirəm.

Danışdıqca aydın, diri, müasir düşüncəsinə heyran qalırsan. Qeyd edim ki, tarixə, dəyərlərə münasibətdə Şirməmməd müəllimlə baxışlarımız əsasən üst-üstə düşür və bu ye-

ni düşüncəni arıq vücudunda daşıyan dəyərli bir azərbaycanlıni görəndə bizi nadanlıqları ilə işimizdən ayıran bir çox əzbərçi və vətənpəvənçi məxluqlara ürəyim acır. Bu kişi əsl cümhuriyyət tarixini ortaya qoyur, gedib külli miqdarda dövlət vəsaiti hesabına təhrif olunmuş ikicildlik Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti Ensiklopediyası nəşr etdirmir. Bu kişi böyük Məhəmməd Əmin bəyi şüar olaraq təqdim etmir, əməl olaraq, əsər olaraq təqdim edir. Üzeyir bəyi də, Zərdabini də, başqa millət fədailərini də eləcə..." (Fəzil Mustafə millət vəkili, fəlsəfə doktoru, "Şərq" qəzeti, 15 noyabr 2016).

Akademik, millət vəkili Nizami Cəfərov "525-ci qəzet" in 29 noyabr 2016-cı il tarixli nömrəsində professor Şirməmməd Hüseynova ünvanladığı açıq məktubunda belə yazır:

"Hörmətli Şirməmməd müəllim!

Sizin "Azərbaycan" qəzetində parlament hesabatları və şərhlər (noyabr 1918–aprel 1920)" kitabınızın nəşr olunmuş hər iki cildini (Bakı, 2015-2016) (o vaxt hələ üçüncü cild nəşr olunmamışdı – R.Orsər) əvvəldən sonacan cümləbəcümlə oxudum. Və əminliklə deyə bilərəm ki, bu, hər şeydən əvvəl, kifayət qədər mükəmməl bir mətnşünaslıq işidir; ikincisi, eyni dərəcədə mükəmməl bir yazıçı-jurnalist işidir; üçüncüsü (və ən başlıcası) isə böyük bir vətəndaşlıq işidir ki, hər cür təqdirə layiqdir."

Burda bir haşiyə çıxmaq istəyirəm.

Böyük ədəbiyyatşünas Yaşar Qarayev "Tarix yaxından və uzaqdan" əsərində yazırdı: "Bizim ədəbiyyatda ağıln dastanına zirvə – Nizamidir; eşqin və qəmin faciəsinə meyar – Füzulidir; qeyrətin ağrısına, namus yandırmasına timsal – Səbirdir; həm eşq, həm ağıl, həm də qeyrət üçün borcun, ca-

vabdehliyin ölçüsünə əmsal – Cəlil Məmmədquluzadədir!..."

Bu əvəzsiz dəyərləndirməni öpüb gözlərim üstə qoyaraq bu möhtəşəm meyarların davamı kimi bir qənaətimi bu məqamda səsləndirmək istəyirəm: Demokratik Cümhuriyyətə, onun qurucularına, Milli Mətbuata xalqın inkişafı və onun işıqlı gələcəyi üçün ömürlərini şam kimi əridənlərə diqqət və sevginin, varislik və qədrşünaslığın məhək daşı və simvolu Şirməmməd Hüseynovdur!

Milli-mənəvi və əlaqi tərəqqimizdə müstəsna xidmətləri olan, indiki suveren Azərbaycanımızın da mənəvi memarları Axundovlara və Zərdabilərə, Əlibəylər və Ağaoğlulara, Sabirlər və Cavidlərə, Nərimanovlar və Üzeyir bəylərə, Vurğunlar və Vahabzadələrə Şirməmməd Hüseynov sevgisindən böyük, ardıcıl və təmənnəsiz sevgi də tanıyıram və onu tapmaq da çox çətindir.

O, bir jurnalist, publisist, tədqiqatçı alim kimi də əsl söz adamı – sözün öz adamı kimi düz sözə tapınıb, düz sözə sıgınıb və həmişə də düz söz danışır.

Böyük ədəbiyyatşünas-alim Yaşar Qarayev yazırdı ki, mənəvi mehvərdə, əlaqla ovqatda "yer tərpənməsi" (zəlzələ) baş verəndə meyar və dəyərlərin sahmanı və nizamı da dağılır. Başla ayağın (papaqla çarığın) yeri dəyişəndə də loğmanla nadanın, bəylə gədanın bir-biri ilə yeri səhv düşür: çörəyi dizi üstə, namusu isə vəzifə kreslosunun üstündə olanlar "söz sahibi olurlar".

Adamlar və kreslolar bir tərəfdə qalsın, bir yandan da sözlərin yaddaşı itir, sözlərin mənası, sırası, yeri (işlənmə dairəsi və məqamı da bir yandan) səhv düşür. Üç sözü

gündəmə gətirək, onların gözlərinin içinə baxıb da əsl həqiqəti söyləyək: "demokratiya", "azadlıq", "müstəqillik". Ar-tıq həmin sözlərin təkcə şərti məcazi mənası qalıb. Konfutsi yazırdı ki, "Sözlər öz mənasını itirəndə isə xalq azadlığını itirir". Bu bir su saflığı qədər hər kəsə aydındır ki, sözün azadlığı – onun öz dəqiq mənasını ilahi qüdrətindən aldığı çaları tam və sərbəst daşıya bilməsindədir. Hər söz gərək öz mənasında öz kökü üstündə zühur edə, işləmə bilsin. Bəli, "azadlıq" sözü də məhz bu mənada öz azadlığını itirmiş sözlər sırasında özünə yer almışdır. Ancaq müxtəlif qüvvələr öz azadlıqlarının məstliyində və xumarında onu istədiyi şəkildə, istədiyi məqamda istifadə edə bilir. Hər söz kimi hər kəs də gərək hərəsi öz sahəsində, hərə öz işi ilə məşğul olsun.

Həyatda olduğu kimi, mətbuatda, efirdə də bəzən imzaların yeri səhv düşür, təsvirçilik tədiqatı, statistika və yalançı tərif təhlili üstələyir. Dolanışq və güzəran "ovuna" çıxmış, "bir parça çörək" pusqusuna yatmış saytlarda sözü oyuna salıb urvatdan salanların, əlinə mikrofon və diktofon götürüb dövrün nəbzini, zamanın proqnozunu "hər yol ötəndən" xəbər alanların sıraları genişlənməkdə və "mətin addımlarla" irəliləməkdədirlər.

Bəzən adama elə gəlir ki, sanki millətin başqa dərdi yoxdur, başqa peşəyə, məşğuliyyətə həvəsi, hövsələsi və vaxtı da qalmayıb: hamılıqla günün bütün saatlarında hakimiyət, rəyasət, vəzifə-problemlərinin həlli və həlmləməsi ilə məşğul olur.

Yenə Şirməmməd Hüseynov sinəsini qabağa verir. Ömrünün onuncu onilliyində yenə də əbədi dəyərlərə – Mə-

həmməd Əminə, Üzeyir bəyə, Həsən bəy Zərdəbiyə, Cəlil Məmmədquluzadəyə, Ömər Faiqə, Əli bəy Hüseynzadəyə, Əhməd Ağaoğluna üz tutur. Yaşadığımız bu çətin dövrdə onların özünə və sözünə nə qədər ehtiyacımızın olduğu qənaətinə gəlir, üçcildliyi oxucuların ixtiyarına verir. Bu ölməzlərin fikir və düşüncələrini bugünkü və gələcək nəsillərə çatdırır.

Yenə Şirməmməd Hüseynov irəli çıxır, haqq sözə yiyə durur.

Sözün öz adamı kimi onun harayına çatır, sözü öz amp-luasında – öz dəqiq mənasında, ilahidən, qüdrətdən aldığı çalarda canı, qanı və qələmi ilə xalqının yaddaşına yönəldir, düz sözü meydana çəkir və düz sözə qulluq göstərir. Çünki Şirməmməd müəllim sözün öz adamıdır.

Milli Məclisin Mədəniyyət Komitəsinin sədri, akademik Rafael Hüseynov yazır: "Hər bir istedadlı insan, hər bir güclü yaradıcı ömür möhləti boyu hansısa şah əsərini yaradır. Bu onun gənclik illərində də baş verə bilər, ahıllığında da, ixtiyar sinnində də.

Zəka, ilham sahibinin yaradıcılıq yolu uzun da çəkə, onun şah əsərinin ortaya çıxması həyatının erkən çağına da, yolun ortasına da təsadüf edə bilər, yaxud arzulanan şah əsərin ömrün sonlarına doğru təcrübələrin yekunu kimi meydana gəlməsi mümkündür.

Şirməmməd müəllim şərəfli ömür yaşayıb, çox layiqli bir alim, xoşbəxt bir müəllim həyatı sürüb və onun yetirmələri, tələbələri Azərbaycan boyuncadır.

Şirməmməd müəllim örnək sayılacaq ailə başçısı ömrü yaşayıb, Azərbaycana çox dəyərli övladlar bağışlayıb.

Və ilk gəncliyindən əli qələmləli olub, usanmadan işləyib, bolluca məqalələr, dissertasiyalar, kitablar yazıb. Amma düşünürəm ki, Şirməmməd müəllimin ömrünün şah əsəri bu üç kitabdır. Hərçənd, Şirməmməd müəllimin doğruluğu və sanbalına, çəkisinə, dəyərinə görə elə bu üçcildliyə bərabər tutulası Məhəmməd Əmin Rəsulzadənin əsərlərindən ibarət cildlər də var. Amma bu üçcildliyin sanbalı, məna yükü, mahiyyəti tamam başqadır" ("525-ci qəzet", 4 noyabr 2017-ci il)

İndi gələk əsl mətləb üstünə. Əvvəldə də qeyd etmişdik ki, bütün keçən tarixi dövr ərzində Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin mənbəşünaslığı sahəsində yeganə tarixi mənbə 2 cildlik "AXC Parlamenti" kitabıdır. Bu tarixi hadisədən iki on illiyə yaxın vaxt axarında yorulmaz tədqiqatçı alim prof. Şirməmməd Hüseynovun Azərbaycan Cümhuriyyəti Parlamentinin tarixinə dair son dərəcə qiymətli mənbə sayılan üçcildliyi işıq üzünə çıxdı.

İnsan psixologiyasına dayanıq ilk sual dilə gəlir. Eyni məqsədə yönəlik, eyni mənbədən qaynaqlanan bu iki nəşr bir-birini təkarlamır ki?

Birbaşa və var səsəmlə deyirəm: Əsla yox!

Tarix elmləri doktoru, professor Solmaz Rüstəmovə-Tohidi yazır: "... yeni kitab (Şirməmməd Hüseynovun üçcildliyi – R.O.) bir sıra cəhətlərinə görə 1998-ci ildə buraxılmış 2 cildlik AXC Parlament hesabatları nəşrlərindən fərqlənir. İlk növbədə, latın qrafikasında dərc olunmaqla həmin sənədlərin ən geniş miqyasda müasir və gələcək azərbaycanlı oxucular tərəfindən asan oxunmasını və anlaşılmasını mümkün edir.

Daha sonra, Azərbaycan parlamentinin çoxşaxəli, canlı

və eyni zamanda gərgin fəaliyyəti müxtəlif siyasi qüvvələri və maraqları təmsil edən Parlament fraksiyalarının, parlament komissiyalarının və ayrı-ayrı millət vəkiliyyətinin işi, hökumət başçıları və nazirlərlə Parlament arasında münasibətlər və s. məsələlərə dair tarixi bir mənbə olmaqla yanaşı, bu kitab digər bir funksiya da daşıyır. Belə ki, qanunverici orqan kimi Parlamentin mahiyyəti və əhəmiyyəti, Azərbaycanda parlamentarizm ənənələrinin tarixi artıq öz işinə başlamış Məclisi-Məbusanın fəaliyyətinin mütəmadi olaraq Azərbaycan cəmiyyətinə çatdırılması, bu fəaliyyətin geniş ictimaiyyətdə oyatdığı təəssürat və b. bu kimi məsələlərin öyrənilməsi baxımından "Azərbaycan" qəzetində dərc edilmiş yazılar, rəsmi sənədlər, elanlar və nəhayət, müəllif məqalələri heç də Parlament iclaslarının stenogramlarından az əhəmiyyət kəsb etmir" ("Azərbaycan" qəzeti, 4 mart 2016-cı il)

Bu yerdə bir sıra məqamlara (özü də kəskin fərqli məqamlara) diqqət çəkməyi münasib bildim.

1998-ci ildə Məclisi-Məbusanın stenogramları çap olunub. Böyük zəhmət və dövlət vəsaiti sərf olunub. Biz bunu alqışlayırıq.

"Görülən işdən gül iyi gələr" – deyiblər. İrəliyə doğru atılan hər bir addım yeni müjdələrin xəbərçisi olduğu fikrini də qəbul edirik.

1998-ci ildə Məclisi-Məbusanın stenogramları həm Azərbaycan, həm də rus dilində çap olunub. Hər iki kitab yarımçıq səciyyə daşıyır. Eyni zamanda cildlərin hazırlanmasında tərtib xətalara yol verilmişdir ki, həmin nəşrdə azərbaycanca cildə yalnız Azərbaycan dilində olan çıxışlar verilib,

rusca nəşrdə isə rus dilində edilən çıxışlar yer alıb. Deməli, hər iki kitab – azərbaycanca cildi də, rusca cildi də nata-mamdır, yarımçıqdır.

2 cildlik stenoqramlardakı kobud qüsurları oxuyanda belə təsəvvür yaranır ki, həmin materialların çoxunu heç redaktor kimi Seyidağa Onullahi də oxumayıb. Nəşrdə elə səhvlərə təsadüf edilir ki, o səhvlərin orta əsrlər tarixi üzrə sayılıb-seçilən mütəxəssis olan professor Seyidağa müəllimin nəzər-diqqətindən qaçmağına adamın inanmağı gəlmir.

1998-ci ildə işıq üzü görmüş 2 cildlik parlament hesabatları kiril əlifbasında çap edilmişdir. Materialları nəşrə Bakı Dövlət Universitetinin müəllimi Səfər İbrahimov hazırlamış, yeni mətnləri ərəb əlifbasından kirilə köçürməklə işini sonla-mışdır.

Protokollarla tanışlıq da göstərir ki, Məclisi-Məbusanda danışanların buraxdığı müəyyən üslubi səhvləri əlüstü islah edən stenoqrafistin yazılarında da yanlışlıqlar az deyil. Həm də nəzərə alsaq ki, parlamentdə 10 nəfər stenoqrafçı – 6-sı Azərbaycan, 4-ü isə rus dilində – işləmiş (heç şübhəsiz ki, bu 10 nəfər stenoqrafistin ustalığı, peşəkarlığı və ümumi hazırlığı eyni olmamışdır), daha sonra parlament katibləri stenoqrafik yazılar üzərində düzəlişlər aparmış (müəyyən təhriflərə yol vermiş) və nəhayət, hesabatların üzü köçürülmüş, variantları hazırlanmışdır.

1998-ci il nəşrində bəzən mətnlərdəki uyğunsuzluqlar – ayrı-ayrı sözlərin səhv oxunuşu da yer almışdır. “Parlament” kitabının mətnlərində saysız qüsurlar: butov cümlələrin, yaxud sətirlərin nəzərdən qaçırılması, ayrı-ayrı söz və ifadələrin düzgün oxunmaması səbəbindən tamamilə əks

mənalar alınması, leksik, fonetik qüsurlar, fars, ərəb mənşəli sözlərin müasir sözlərlə əvəz olunması, eyni zamanda mən-bəşünaslıq baxımından yolverilməz olan bir sıra redaktələr və s. kitabın sanbalına xələl gətirməklə onların üzərinə kölgə salırdı.

Tarix elmləri doktoru, professor Solmaz Rüstəmovə-Tohidi “Azərbaycan” qəzetinin 4 mart 2016-cı il tarixli sayında dərc edilmiş “Millətimiz özünü göstərəcəkdir! Azərbaycan parlamentinin tarixinə dair qiymətli kitab” adlı dəyərli məqaləsində yazır: “... bir peşəkar arxivist-tarixçi kimi Şirməmməd Hüseynovun eyni zamanda iki iş gördüyünü üzə çıxarı-r. Belə ki, öz kitabı üzərində işləyərkən Şirməmməd müəllim “Parlament” kitabında rastlaşdığı qüsurların üstündən keçməyərək, həmin mətnlərin üzərində köhnə əlifbanı və o dövrün dil-üslub xüsusiyyətlərini dərinlən bilən təcrübəli bir redaktor işi görüb.

Şirməmməd Hüseynovun kitabında – üçcildliyində istər “Azərbaycan” qəzetinin müəllif yazılarının, istərsə də Parla-ment iclaslarında çıxış etmiş millət vəkillərinin nitqlərinin dil-üslub xüsusiyyətləri olduğu kimi qorunub saxlanılmış-dır. Hər yazının sonunda müəlliflərin mətnə işlətdikləri və çətin anlaşılan ərəb-fars mənşəli sözlərin lüğəti verilmişdir.

1998-ci ildə buraxılmış 2 cildlik AXC Parlament hesabatları nəşrlərindən fərqli olaraq, Azərbaycan tarixinin əvəzsiz bilicisi, neçə-neçə jurnalist və alimlər nəslinin güvən yeri, mətnşünas Şirməmməd Hüseynovun üçcildliyi latın qrafika-sında dərc olunmuş, həmin sənədlərin asan oxunması və başa düşülməsi – anlaşılməsi təmin olunmuşdur.

Üçcildlik Azərbaycan parlamentinin çoxşaxəli və çoxsa-

həli, canlı, həm də gərgin fəaliyyəti haqqında ən doğru-dürüst məlumatların ötürücüsünə çevrilir.

Parlamentdə təmsil olunan müxtəlif siyasi qüvvələri və maraqları təmsil edən parlament fraksiyalarının, parlament komissiyalarının, eyni zamanda ayrı-ayrı millət vəkillərinin fəaliyyəti, onların parlament iclaslarındakı çıxışları və mövqelərini öyrənmək baxımından əvəzsiz mənbə olduğunu isbatlayır.

Üçcildlik eyni zamanda hökumət başçıları və nazirlərlə Parlament arasındakı münasibətləri öyrənmək baxımından da qiymətli mənbə rolunu oynayır.

Akademik Nizami Cəfərov adıçəkilən açıq məktubunda yazır: Sizin kitabınızda hesabatlar və şərhlər elə məharətlə düzülmüşdür ki, sanki milli istiqlal mövzusunda sənədli roman-epopeya oxuyursan... Hadisələr, mübahisələr, münaqişələr bir süjet ətrafında cərəyan edərək dövrün canlı mənzərəsini yaradır. Müxtəlif fırqələr, millət vəkilləri, hökumət üzvləri barədə yaranan təsəvvürlər yalnız tarixi yox, həm də bədiidir. Və ona görə də bu əsər "Stenoqrafik hesabat", yaxud tərtib janrının hüdudlarına qətiyyənlə sığmır desəm, görünür elə də ciddi səhv etməyəm".

Qanunvericilik orqanı kimi Parlamentin mahiyyəti və əhəmiyyəti, Azərbaycanda parlamentarizm ənənələrinin tarixi, Məclisi-Məbusanın fəaliyyətinin ardıcıl və sistemli şəkildə çatdırılması baxımından "Azərbaycan" qəzetində dərc olunmuş yazılar, rəsmi sənədlər, elanlar və nəhayət, müəllif məqalələri də Parlament iclaslarının stenoqramları ilə üzvi vəhdətdə üçcildliyə daxil edilməsi bu sənədli triadanın əhəmiyyət və dəyərlərini, onun tarixi və mənəvi sanbalını iqlat

artırır.

Professor Ş.Hüseynovun ərsəyə gətirdiyi üçcildlik Azərbaycan Parlamentinin açılması hadisəsinin ümumxalq bayramı səviyyəsində qəbul edildiyini, "Azərbaycan" qəzetinin istər xalqın bu hadisəyə münasibətini, istərsə də parlamentin açılışının təntənəsini öz səhifələrində geniş şəkildə əks etdirir ki, bunlar 1998-ci ildə buraxılmış 2 cildlik AXC Parlament hesabatları nəşrlərində yoxdur. "Şərhlər" ifadəsi altında nəzərdə tutulan müxtəlif məzmunlu və ünvanlı müəllif yazıları, xülasələr, hətta felyetonlar üçcildlikdə ilk dəfə olaraq Azərbaycan oxucularına çatdırılır.

Hər kəsə bəllidir ki, mətnşünaslar da stenoqraflar kimi mətnə soyuqqanlı və ehtirassız yanaşırlar. Ancaq Şirməmməd müəllimin triadasını – "Azərbaycan" qəzetində parlament hesabatları və şərhlər"i oxuyanda heyretə gəlirsən. Ona görə ki, bu kitablarda tədqiq olunmuş mövzuya dərinlən və miqyaslı bələdləklə yanaşı, qədirşünaslıqla yüksək ümumiləşdirməyə gətirib çıxaran vətəndaş sevgisi, milli bir ehtiras və milli kökə bağlılıq vardır ki, dərhal oxucunu düşünməyə, düzgün nəticə çıxarmağa, haqqa tapınmağa səfərbər edir. Oxucunun qavrayışına müsbət impulslar ötürür.

Kitablarda verilmiş Azərbaycan Məclisi-Məbusanının təntənəli açılışı, təmiz olduğu qədər də böyük arzu və istəklərdən, ümidlərdən yaranan ilk çıxışları Cümhuriyyətin bütün regionlarından gələn, sevinc və sevgi dolu təbrik məktublarını bu gün də yüksək həssaslıq və həyəcanla oxuyursan. Hər bir çıxış, söylənen nitq oxucunu xəyalən Parlamenta keçən qaynar və qızğın müzakirələrə aparır, bir növ ona bələdçilik edir.

Yeni hökumətin təşkil edildiyi iclasda baş nazir Fətəli xan Xoyski gurultulu və sürəkli alqışlarla qarşılanan həyəcanlı çıxışı, tarixi xəbərdarlığı ilə yaddaşlara hakim kəsilir: "... hökumət qarşısında duran məsələlərin ən mühümünü istiqlalımızı müdafiə məsələsidir. Məmləkətin hər guşəsindən, millət içindən gəlmiş siz məbuslar da bu fikirdəsiniz, bütün millətin zəhnini hamıdan artıq işğal edən bu məsələdir. Hökumət isə bu məsələyi gözlərinin bəbəyi kimi qoruyacaqdır..."

Həmin iclasda söz alan M.Ə.Rəsulzadə ölkədə həm daxili, həm də xarici vəziyyətin ağır olduğunu məbusların diqqətinə çatdırdıqdan sonra qan və can yangısıyla deyir: "Fəqət bir göz bəbəyi kibi müdafiə olunacaq istiqlalıyyətimizin hər fitnəyə qarşı müdafiə olunacağına ümid edirəm. Bu əzmdə yalnız bir hökumət degildir. Bütün millət bu əzmdədir. Bu gün bizim istiqlalımızı tanımaq istəməyənlər həqiqi demokrat degildirlər..."

Siyasi-ideoloji mübarizənin yenilməz cəngavəri Əhməd bəy Ağaoğlunun döyüşkən səsi gəlir: "Möhtərəm əfəndilər! Bəndən əvvəlki natiq, möhtərəm rəfiqim hökumət haqqında pək həssas, pək sıcaq bir nitq irad etdi ki, möhtəviyyətinə şərik oluyoram. Fəqət onunla bənim aramızda bir fərq var ki, onun atəşi çox, bənim atəşim sönmüş, o gənkdir, mən ixtiyar. Onun bir az göylərdə gəzməyə həqqi var. Bən isə yeri görməyə məcburam".

Əhməd bəy Ağaoğlu sözünə davam edərək deyir: "Hökumətin bəyannaməsində söylədiyi Azərbaycan istiqlalı bizim həpimizin əfzəli- amalıdır. Hər bir kəndi şərəfini, kəndi amalını bilən azərbaycanlı bunu duymalı və bu yolda

olmalıdır (*Alqışlar*). Lakin bu amalın ölməməsi və onun qövldən-felə gəlməsi üçün birinci amil belə hökumət kəndisidir... Gecə qaranlıq, fırtınalar oluyor, biz də bir taxta para kibi fırtına içində yuvarlanıyuruq... Bu taxt paranın üzərində iki milyonluq Azərbaycan, onun şərəfli qadınları və cocuqları bulunuyor. Bunları xilas etməklə, böyük bir vəzifə ifa etmiş oluyuruq..."

Natiqlər və çıxışlar bir-birini əvəz edir, səslər və simalar dəyişir. Dəyişməyən Azərbaycanın istiqlalı məsələsidir. Məbusanların, iclasa dəvətilərin, iştirakçı qonaqların çıxış və simaları gözlərin önündə canlanır. Kimin kim olduğunu, hansı mənəbə, nəyə qulluq və xidmət göstərdiyini özün görür, duyur və tanıyır. 70 illik sovet yalanının bizi hansı oyunlara saldığını, hansı "havalara" oynatdığını görürsən və hey-rət içində təəccüblənirsən.

Üzeyir Hacıbəylinin "Azərbaycan" qəzetinin 7 dekabr 1918-ci il tarixli 58-ci sayında dərc olunmuş "Tarixi günümüz" adlı məqaləsində oxuyuruq: "İstiqlalımızın felən yürüdülməsinə qarşı bugünkü cahan zorluları tərəfindən məmniətlər göstərilmiyorsa da, qəbuluna da hələ qol qoyanlar yoxdur. Məsələnin həlli, istiqlalımızın rədd və ya qəbulu gələcək sülh konfransının baxacaq işlərindəndir..."

Müəllif fikrini davam və inkişaf etdirərək yazır: "Bir tərəfdən dəxi Türk-Azərbaycan Cümhuriyyətində vətəndaşcasına yaşamaq, asayış və istirahətimizin təmini yolunda əl-ələ verib çalışmağa dəvət etdiyimiz qeyri-müsəlmanlar arasında öylələri tapıldı ki, uzatdığımız ələ arxalarını çevirib parlamentimizi və hətta Cümhuriyyətimizi belə "namüssəm" ədd edərək istiqlalımıza qarşı bədxah olduqlarını indidən bildir-

dilər. Bunların içində hətta "baykot" sözünün istemalı kimi qabalıq və nəzakətsizlik göstərənələr də olmadı deyil..."

Məclisi-Məbusanın birinci iclasında hökumətin bəyanaməsinə "İttihad" partiyasının nümayəndəsi doktor Qara bəy Qarabəylinin münasibəti və çıxışı milli istiqlalımızı həzm və qəbul edə bilməyənlərlə heç nəyi ilə fərqlənmir. O, "İttihad"-ın mövqeyini belə ərz etmişdi: "Şimdi biz etimadnaməmizi cibimizə qoyub saxlıyoruz. Nə vəqt hökumət layiqli olduğunu göstərərsə, biz də o vəqt etimadımızı bəyan edəriz."

Ümumilikdə isə Cümhuriyyət parlamentinin iclaslarında gedən mükəllimləri oxuduqca doğma xalqının böyük şəxsiyyətlərinin xarakter, milli mübarizə əzmi, mürəkkəb beynəlxalq hadisələrdən baş çıxarmaq, düzgün, həm də ən bəşəri seçim etmək, onları ardıcıl, ümumbəşəri dəyərlərlə həyata keçirmək istedadı ilə təkrar-təkrar qürrələnirsən.

Üçcildlikdə toplanmış materialları oxuduqca insanın ruhu, hissi, düşüncələri, sanki tarixin çaldığı "laylaldan" diksinir, oyanır, 180 dərəcə yerində fırlanır və təzələnir. Sözsüz ki, Şirməmməd müəllimin fədakarlığının və yuxusuz gecələrinin işığında.

Triadaya üç və ya bir neçə iclasdan sonra dahi Üzeyir Hacıbəylinin şərh-təəssüratları daxil edilmişdir ki, bunlar da bir-birini tamamlamaqla, doğru-düzgün nəticələrə yön verir. Üzeyir Hacıbəylinin həmin şərh və təəssüratları bir xalq müdrikinin hadisələrə reaksiyası olmaqla, həm də düzgün istiqamət göstərmək istəyindən irəli gəlir ki, bunun eyni zamanda "Azərbaycan" qəzetinin məramı da olduğunu təsdiqləyir.

Akademik Nizami Cəfərov "Professor Şirməmməd Hüseynova açıq məktub"unda yazır: "Mən heç şübhə etmirəm ki, sizin kitabınızın bir qəhrəmanı Cümhuriyyət Parlamentidirsə, digər qəhrəmanı onun qeyri-rəsmi orqanı "Azərbaycan" qəzetidir və bunu kitabınızın ikinci cildinin "Ön söz"ündə özünüz də aydın bir şəkildə göstərmiş, M.Ə.Rəsulzadənin aşağıdakı fikrini xatırlatmışınız:

"Azərbaycan" mühərrirləri böyük bir xüsus və safiyyətlə əllərində tutduqları qələm ilə ancaq bir hədəf və bir qayəyi gözlərinin önündə bulundurmuşlardır ki, o da məmləkətin səlaməti, millətin hürriyyəti-siyasiyyəsi, fikri-istiqlaliyyətin qüvvətlənməsidir. Bu üç şüar bittəb bu gün əfradi-millət arasında söylənib təkrar edilməkdə və mətbuat isə bunu tərbiyə eləməkdədir".

Milli Məclisin Mədəniyyət Komitəsinin sədri, akademik Rafael Hüseynov "Azərbaycan" qəzetində parlament hesabatları və şərhlər (noyabr 1918–aprel 1920)" kitabının III cildinin təqdimat mərasimindəki çıxışında çox haqlı və yerində olan aktual bir məsələni səsləndirərək deyir:

"O stenoqramlarla (2 cildlikdəki – R.O.) "Azərbaycan" qəzetində dərc edilən hesabatların mənası və dəyəri bütöün başqadır. Bunlar hamısı Məhəmməd Əmin və Üzeyir bəylərin redaktə süzgəcindən keçərək dərc olunub.

Natiq sözünə davam edərək əsl mətləbin üzərinə gəlir: "... Qəfildən qarşımıza bu məsələlər və mətləblərlə həmahəng gələn, heç parlamentdə olmayan Fərhad Ağazadənin məqaləsi çıxır və sanki həqiqətlərə əlavə kimi bir pəncərə taybatay açılır. Ya Məhəmməd Əmin Rəsulzadənin özünün, yaxud Üzeyir bəy Hacıbəylinin parlament divarları arasında

səslənmiş, müstəqil məqalə kimi işıq üzü görmüş yazıları parlament hesabatları konteksinə qovuşur, həmin andaca mətnin ahəngi, ritmi dəyişir, yeni məna qatları ortaya çıxır, xeyli qaranlıq suallara aydınlıq gəlir ("525-ci qəzet", 4 noyabr 2017-ci il).

Fikrimcə, Şirməmməd Hüseynov "Parlament hesabatları" triadasını geniş oxucu auditoriyasına təqdim etməklə bir böyük institutun, elmi mərkəzin görə biləcəyi işi o dövrün hadisələrinə, həmin dövrün ayrı-ayrı şəxsiyyətlərinin əqidəsinə, qələminə, düşüncə tərzinə dərinlən bələdlərlə müqayisəsiz səriştə və vurğunluqla yerinə yetirmişdir. Düşünürəm ki, şərəfli istiqlal tariximizə adının fəxri siyahıya daxil edilməsi üçün Şirməmməd müəllimin bu triadaya çox səxavətlə qatdığı gözlərinin nuru və sərf etdiyi "ürək yağı" yetərlidir.

Şirməmməd müəllimin "Parlament hesabatları"nda tarixi gerçəklər əyaniliyin güzgüsündə tam çıpaqlığı ilə üzə çıxır.

"Milli yaddaş daşıyıcısı, bir mənəviyyat körpüsü, Azərbaycanın dünəniylə indisi, istiqlalımızın qaynaqları ilə bu gün arasındakı körpü" (akademik Rafael Hüseynov) – Şirməmməd müəllim "Parlament hesabatları"nı nəşr etdirməklə, bir sıra tarixi gerçəklikləri şölələndirməklə həqiqətin zühurunu da təmin elədi.

Şirməmməd müəllimin təqdimatında bu yazıları oxuduqca qeyri-ixtiyari, olaraq tarixə ekskurs edir, o məşəqqətli illərdə qurucu babalarımızın hansı mürəkkəb tarixi şəraitdə necə mübarizə apardıqlarını, hansı keçilməzlərdən keçdiklərini görürsən. Parlament iclaslarının səlnaməsindən hər kəsin milli istiqlalımızın və müstəqilliyimizin mücahidlərinin

də, onların əleyhdarlarının da səsini eşidir, hətta üz ifadələrini də görürsən və özün üçcildliyin bələdçiliyi ilə bu günümüzdə eşidir, duyur və anlayırsan ki, millət olaraq, hansı "dağlardan" aşmışıq, hansı "yarğanlardan", hansı "dərələrdən", hansı "körpülərdən" keçmişik. Vətən tarixində millətin, yurdun, el-obanın tarixi taleyinə münasibətdə bir-birinə əks qütblərdə kimlər qərar tutub, istiqlal yolumuzda hansı mübarizələrdən keçib gəlmişik, hansı toqquşmalar, çarpışmalar və hansı təzadlı baxışlar olub.

Bu kitabları oxuduqca bugünkü istiqlalımızın, yenidən qazandığımız bu müstəqilliyimizin təməlində hansı barışmaz mübarizələrin dayandığını, hansı dramatik ayların, günlərin, saatların, dəqiqələrin bir-birini əvəzlədiyini də görürsən və yaqin edirsən ki, onlar olmasaydı, bu dövlət də olmazdı. Heç şübhə yoxdur ki, o müqəddəslərimiz Azərbaycan istiqlalını elan etməsəydilər, 23 ay yaşayacaq müstəqil dövlətimizi qurmasaydılar, keçmiş SSRİ-nin tərkibində nə Azərbaycan Sovet Respublikası olmayacaqdı, nə də biz 1998-ci ilin 18 oktyabrında dövlət müstəqilliyimizi yenidən elan edə bilməyəcəkdik.

Xalqlar həbsxanası – SSRİ dağılanda onun tərkibindən müstəqil dövlət kimi çıxmağımızın təməldəşləri də onlar və onların ideyaları olmuşdur. Şirməmməd Hüseynovun üçcildliyindən aldığımız ilk və ən böyük dərs budur. Məncə, Şirməmməd müəllimin də ilk öncə gəldiyi qənaət, oxucularına təlqin etmək istədiyi budur ki, bizim bu gün müstəqil dövlətimiz varsa, buna görə, o qurucu insanlara, müstəqilliyimizə və onun daha da möhkəmlənməsinə sinələrini sipər edərək gözbəbəyi kimi qoruyanlara, onu təmənnasız məhəb-

bət və sevgilə sabahlara daşıyanlara borcluyuq. Hər an buna səfərbər olmalıyıq.

Şirməmməd müəllimin "Parlament hesabatları"nın cildlərindən əldə etdiyimiz ikinci ən böyük dərs xalq üçün, tarix üçün gərəkli, xalqa, millətə xidmət edəcək yaxşı qəzeti – mətbuat orqanını necə buraxmaq olar sualına "Azərbaycan" adlı qəzetin nümunəsində gəldiyi qənaətlər və onun səhifələrində dərc olunan materialların bu günümüz üçün də aktuallığını qoruyub saxladığını, bu yöndə də "Azərbaycan" qəzetinin bir parlaq nümunə olduğunu təlqin etməsidir.

Böyük müəllim, fədakar, yorulmaz tədqiqatçı alim Şirməmməd Hüseynov üçcildlikdə "Azərbaycan" qəzetinin XX əsrin əvvəllərindəki (noyabr 1918–aprel 1920) fəaliyyətinə işıq tutaraq, üstündən zamanlar keçəndən sonra da salnamə sayılacaq, tarixin bərpa olunması üçün mötəbər mənbəyə çevriləcək, saralıb-solsa da, mahiyyətə köhnəlməyəcək, yeni çağdaş zamanla da ünsiyyətə girə biləcək qəzet və jurnalın necə olmağını göstərir və sanki tribunadan, özünəməxsus alicənablıq, bir qədər də kədər və qınaq qarışıq səslənir: "Maraqlananlar üçün faydasız olmaz".

Bu dördcə kəlmə söz əsl oxucuda soyuq düş effekti yaradır və Şirməmməd müəllim tələbələrinə, həm də oxucularına səslənir ki, qələm götürüb qəzet, jurnal buraxanda bir an da olsun zamanı gələndə qədər, hər suala cavab tələb edən tarix qarşısında məsuliyyətinizi unutmayasınız. Necə ki, bunu Məhəmməd Əmin Rəsulzadə, Üzeyir bəy Hacıbəyli, Şəfi bəy Rüstəmbəyli, Ceyhun bəy Hacıbəyli "Azərbaycan" qəzetinin səhifələrində vətən, millət sevgisinin işığında ürəklərinin atəşi ilə etmişlər.

Bütün varlığı ilə Vətən işığına çevrilən Şirməmməd Hüseynov Azərbaycanda Əbdülkərim Əlizadənin, Tahir Məhərrəmovun, Məmmədəğa Sultanovun, Nəsrəddin Qarayevin, Əbülfəz Rəhimovun, Qulam Məmmədlinin, Əziz Mirəhmədovun və bir sıra başqalarının yaratdıqları mətnşünaslıq məktəbinin səngiməkdə olan ocağını gurlandırdı, bu ocağa yeni atəş, yeni işıq mənbəyi verməklə tarixi nəşr olan üçcildlik nadir mətnşünaslıq abidəsini yaratdı və çox vaxtında Vətən, xalq, millət, azadlıq və istiqlal aşığına ərməğan etdi.

Bu üçcildliyin ən ümdə təlqinlərindən biri Şirməmməd Hüseynovun Azərbaycan tarixinə, Azərbaycan millətinə, istiqlalımıza, müstəqillik yolunda canlarını belə əsirgəməyən qurucu babalarımıza, onların əqidəsinə, mübarizə yoluna, inam və imanlarına, böyük kişilərin ruhuna olan sədaqətin, ehtiram və etibarın təcəssümü, bir də onun təntənəsidir.

Şübhə etmirəm ki, bu üçcildliyin təməlində və onun nüvəsində bütün yaşlarında Şirməmməd müəllimin sinəsini körükləyən, azadlığa təşnə ürəyini döyündürən böyük EŞQ dayanır. Bu gün də onu yaşadan, gənclik ehtirası ilə çalışdıran elə o böyük EŞQ-dir. Mənim tanıdığım Şirməmməd müəllim eşqsiz əlinə qələm alıb nə bir söz yazıb, nə də bir söz deyib.

Və hərdən mənə elə gəlir ki, millətimin Şirməmməd müəllimi – istiqlal aşığı Vətən, xalq sevgisinin, böyük EŞQ-in yeriyan canlı abidəsidir.

Böyük yaradan Şirməmməd müəllimi xalqımıza bəxş edib ki, yurddaşları, vətənsəvərlər, istiqlalpərvərlər onun bu nümunəsindən də yararlansınlar və bu Vətən övladının yaratdığı məktəbin işığını daha da gurlandırsınlar.

ÜZEYİR HACIBƏYLİ PUBLİSİSTİKASININ CAZİBƏSİ VƏ ŞİRMƏMMƏD HÜSEYNOV FƏDAKARLIĞI

"Üzeyir bəy sənəti ilahi sənətdir, Allah vergisidir, tarixin və taleyin bizə böyük töhfəsidir. Müqəddəslik onun həm sənətində, həm də heç vaxt unudulmayan çöhrəsündədir"- Bu sözlər professor Şirməmməd Hüseynova məxsusdur.

"Üzeyir bəy öz kökü, idealları, ruhu, mənəviyyəti, fədakarlığı və bənzərsiz istedadı ilə xalqına, təmənnasız xidmət göstərən, Azərbaycanı yer üzünə tanıdan, ilahi sənəti ilə ölməzlik qazanan tarixi şəxsiyyətdir."

Bu sözlər də Şirməmməd müəllimindir.

"Ürəyimdən keçir ki, nə ola XX əsr Azərbaycan müqəddəsləri siyahısına birinci növbədə Həsən bəy Zərdəbinin, Üzeyir bəy Hacıbəyovun və Məhəmməd Əmin Rəsulzadənin adları yazılsın. Nə üçün? Nə əsasla? Əlbəttə, bunu geniş şərh etməyə kiçik yazıda imkan yoxdur". ("Milli müqəddəslərimiz" yazısından "Müstəqilliyin çətin yolu... Biz hara gedirik?" Azər nəşr, B-1996, s., 108-109.)

Bu sözlər də Şirməmməd müəllimindir.

"Ü.Hacıbəylinin komediyalarındakı mütərəqqi, demokratik fikirlər, köhnə həyatın və geriliyin tənqidi, zülmkar təbəqələrin nümayəndələrinə qarşı satirik gülüş öz başlanğıcını publisistikadan almışdır. O, publisistik yazılarında mütərəqqi ictimai-siyasi fikirləri müdafiə etmişdir. Yazıcının publisistik yazıları öz tematik genişliyi, ədəbi mənbələrdən, xü-

susilə Şərq ədəbiyyatından gətirdiyi misallarla hər kəsi heyran qoymuşdur. Ü.Hacıbəyli "Molla Nəsrəddin"-in yolunu davam etdirərək hər şeydən yazmış və cəmiyyətdəki eybəcərlikləri qamçılamaqla yanaşı, onlardan qurtuluş yollarını da göstərmişdir".

Bu sözlər də ustad Şirməmməd müəllimə məxsusdur.

Şirməmməd Hüseynov Ü.Hacıbəylinin həm həyat-fəaliyyətinə, həm bədii, həm də publisistik yaradıcılığına yaxından və dərinlən bələd idi. O bilirdi ki, Ü. Hacıbəylinin yaradıcılığı başdan-ayağa çağdaşlarının yaradıcılığından bir qədər başqa publisistik ədə və ovqatla fərqlənir: kinayəli üslub, komizm və sarkazmla aşılana təhkiyə tərzü bu publisistik nümunələrə əlavə estetik boyaya artırsa da, onları publisistikada "mənavi kamillik və əxlaqi axtarışlar"ın vahid realisti və radikal-tənqidi kontekstlərdən kənara çıxarmır, belə də bütöv və tamdır.

Ş.Hüseynov onu da yaxşı bilirdi ki, estetik əlvanlıq üslub müxtəlifliyi, süni konstruksiyadan, stereotip ideyadan uzaqlıq isə onun məqalələrinin və felyetonlarının hamısı üçün müştərək vəziyyət olaraq qalır. Bu yazılardakı "axtarış effekti" müəllifə yaxın və doğma olan mövzuların materiallarında özünü daha qabarıq şəkildə göstərir.

Üzeyir bəy publisistikasından süzülüb gələn xof nadanları yazıldığı dövrdən sonra da qorxu içinə soxurdu.

Xofdan yaranan qorxu, qorxudan doğan və qaynaqlanan nadanlıq və yarımçıqlıq isə yenə də "meydan sulamaqda" davam edirdi.

Əlbəttə, Ü.Hacıbəylinin publisistikasında (komediyalarında olduğu kimi) dövrün bütünlükdə publisist-tarixi mən-

zərəsini, onun nəzəri-ideoloji, təşkilatı iş və fəaliyyət baxımından mündəricəsini yalnız neqativ əyinti və sapıntılarla bərabərləşdirmək və eyni metodoloji səhvə mürəkkəb ideoloji məsələyə, o illərə xas mexaniki münasibətlə yanaşmağa gətirib çıxarırdı. Publisistik prosesin obyektiv-elmi dərk, qiymətləndirilməsi, bədii forma, janr, üslub təsnifi və tipologiyası, perspektivli axtarış və meyillərin müəyyənləşdirilməsi və fərqləndirilməsi istiqamətində aparılan işlər də sensor "qayçısına" tuş gəlməsinin bariz nümunəsidir ki, Üzeyir Hacıbəylinin nəşrlərdə kənara qoyulmuş, ixtisar və "redaktə" edilmiş əsərləri yenilməz tədqiqatçı Şirməmməd Hüseynovun nəzər-diqqətindən yayına bilməzdi. Budur, yuxusuz gecələrini bəhrəsi və işığı masadadır. İki hissəli kitab.

Qeyd etmək yerinə düşər ki, bu yazıların bir qismi heç onun əsərlərinin bioqrafiyasında, "Həyat və yaradıcılıq salnaməsi"ndə və ensklopediyasında, belə göstərilməmişdir. Eyni zamanda kitabda ayrıca bölmə kimi Üzeyir bəyin əvvəlki nəşrlərdəki əsərlərində aparılmış ixtisar və hətta "redaktə" edilmiş hissələrinin orijinallarla yoxlanmış tam mətni də verilir.

Bu da bir təkzibedilməz həqiqətdir ki, Üzeyir Hacıbəyli tarixə iki böyük dövrün – inqilabdan əvvəlki dövrün və sosializm dövrünün klassiki kimi daxil olub. İstər onun musiqi dühasında, istərsə də publisistikasında bədii-mədəni keçmişimizin bütün dövrləri əksini tapıb. İndi nəinki keçmişimizi, musiqimizin və milli publisistikamızın gələcəyini Üzeyir Hacıbəyovsuz təsəvvür etmək mümkün deyildir. O, artıq xalqın milli dühasının bir parçasına, tariximizin özünün müasirinə-əbədi yolyoldaşına çevrilib, onunla birgə addım-

layır.

Bu gün var səsimizlə həm zildə, həm də bəmdə deyirik ki, poeziyada "Xəmsə"nin, dramaturgiyada "Təmsilat"ın rolunu musiqidə Üzeyir Hacıbəylinin operaları oynayır. Onun publisistikası da M.Ə.Rəsulzadənin, C.Məmmədquluzadənin, Əli bəy Hüseynzadənin publisistik zirvələri sırasında öz möhtəşəmliyi və axar-baxarlığı ilə lap uzaqdan da aydın və nəhəng görünür.

Bu gün sözün həqiqi mənasında xəlp, milli, bədii və publisistik şüur, intibah enerjisinin Üzeyir bəy Hacıbəyli miqyaslı nadir və universal simasına əvəz və tay göstərmək mümkünsüzdür. Öz fəaliyyət ehtiraslarının çeşidlik, zənginlik və əlvanlığına görə XX əsrdə heç kəsi Üzeyir bəy Hacıbəyli ilə yanaşı qoymaq, müqayisələr aparmaq, paralellər axtarmaq mümkün olmadığı kimi: "O olmasın, bu olsun!" – söyləmək də gerçəklik xaricindədir. Fəxr və qürurla səsləndiririk ki, çoxəsrlə bədii irsimizin inkişafında Ü.Hacıbəylinin milli bədii istedadının, sənətkarın və ictimai xadimin tamamilə yeni tipini ifadə etməklə, bütöv yaradıcılığı və fəaliyyətilə gələcək nəsillərə örnək idi.

Üzeyir Hacıbəylinin sovet dövrü nəşrlərində, senzura "qayçısı"ndan və təhriflərindən həmişə yana-yana danışan Ş.Hüseynov ədibin əsərlərinin yeni nəşrində də bu naqisliklərin qaldığından təəssüflənir və onları aradan qaldırmaq, Üzeyir bəy irsini, onun qələmindən çıxanları olduğu kimi oxucularına çatdırmaq üçün şərəfli bir işin zəhmətini bir vətəndaş qeyrəti ilə öz üzərinə götürür və bu məsul işi iki hissəli kitabın nəşri ilə tamamlayır.

Heç şübhəsiz ki, Şirməmməd müəllim məqsəd və məra-

mına qovuşmaq üçün yaşının ahıl çağında bir çox çətinliklərə və məhrumiyyətlərə sinə gərməli, onları dəf etməli olmuşdur. Təsadüfi deyil ki, bir çox qələm dostları, Azərbaycan aydınları onun bu işini də dönə-dönə təqdir etmişlər ki, biz də dəyərli ziyalılarımızın fikir və mülahizələrinə yeri və zamanı gəldikcə müraciət edəcəyik.

İndi isə aqillərdən birinin dediyi bir söz yadıma düşür: "Cəsarət sərvətdir!"

Mənim fikrimcə, cəsarət həm də şəxsiyyəti formalaşdırən meyarlardan biri, bəlkə də birincisidir.

Üzeyir Hacıbəyli fenomenini açmaq, onu olduğu kimi görmək və təqdim etmək bu gün kiməsə çox da asan gəlməsin. Bunun üçün bir sıra qaranlıqları işıqlandırmaq lazım idi. Fəhmin itiliyi, yaddaşın möhkəmliyi və davamlılığı lazım idi...

Mətbuatda, xüsusən də satirik mətbuatda zamanın ictimai dərdlərini, eybəcərliklərini ürək yangısı və ağrısı ilə kəskin tənqid atəşinə tutan qələm sahiblərinin keçmişdə mürtəce qüvvələr tərəfindən şiddətə məruz qaldıqlarına, necə təqib olunmalarına dair yüzlərlə, bəlkə də daha çox nümunələr gətirmək olar. Buna görə də mətbu orqanlarında gizli imza ilə iştirak edən müəlliflər tez-tez imzalarını dəyişdirməli olurdular. Bəzən gizli imzalar da "faş" olunur, nəticədə müəlliflər gizli imzalarını da "gizlətmək" məcburiyyətində qalmışdır.

O, müxtəlif zamanlarda ayrı-ayrı qəzet və jurnallarda "Kəs", "Filankəs", "Behmankəs", "Mizrab", "Musiqiçi", "Hamamçı", "Çı" və digər imzaları işlətməmişdir. Ü.Hacıbəyli "Həyat", "İrşad", "Tərəqqi", "Həqiqət", "İqbal", "Sovqat",

"Yeni iqbal", "Azərbaycan", "Məktəb", "Kommunist" kimi qəzet və jurnallarda çalışdığı zaman bu imzalardan istifadə etmişdir.

Eyni imzadan bir yox, bəzən bir neçə müəllifin istifadə etməsi də bizə məlumdur. Hər şeydən əvvəl bu və ya digər imzanı bir şəxsin adına bağlamaq üçün müəllifin nə vaxt, haradan, nədən, hansı janrda yazdığını, üslub, dil, ustalıq və peşəkarlıq səviyyəsini də nəzərə almaq lazım gəlir. Ş.Hüseynov Üzeyir Hacıbəyliyə təpədən dırnağa dərk etdiyi üçün, həm də onun yaradıcılığına bələd olduğu üçün nəinki hər hansı bir yazısının nəşrlərdən kənarda qoyulduğunu, hətta bir sözünün ixtisar edildiyini və ya dəyişdirildiyini də duymuş və iki cildlikdə bunları sevgi və dəqiqliklə əradan qaldırmışdır.

Ümumiyyətlə, Ü.Hacıbəylinin gizli imza seçməkdə də özünəməxsus üsulu, necə deyirlər öz dəsti-xətti olmuşdur. O, gizli imzaları üçün eyni mənə verən müxtəlif sözlərdən, eləcə də sinonimlərdən istifadə edərdi. Məsələn: "Filankəs", "Kəs", "Behmankəs", "Bikəs", "Bir nəfər", "Bir şəxs", "Bir müəllim", "Bir adam", "Bir", "İki", "Üç", "Dörd", "Beş" və s. imzalar. O, məqalə və felyetonlarına başlıq seçməkdə də eyni üsuldən istifadə etmişdir. Məsələn: "Ordan-burdan", "Oyan-buyan", "Oyandan-buyandan", "Dərədən-təpədən" və s.

Aydındır ki, göstərilən başlıqlar və imzalar, xüsusən yazıların dil, dil üslub xüsusiyyətləri və Üzeyir Hacıbəylinin yaradıcılığına dərin bələdlilik Ş.Hüseynova bu çətin və şəərəfli işi böyük məhəbbət və əvəzsiz tədqiqatçı məharəti ilə həyata keçirməkdə yardımçı olmuşdur.

Professor Ş.Hüseynovun barlı-bəhərli axtarışları klassik publisistikamızın nadir incilərini gündəmə gətirməklə çağ-daş publisistikamızın örnəklərinin yaranmasına ilham və istiqamət vermiş olur. Qədirbilənlər isə yorulmaz tədqiqatçının əməyini təqdir etməklə Şirməmməd Hüseynovun titanik fəaliyyəti qarşısında öz heyranlıqlarını gizlədə bilmirlər.

Doğrudan da Şirməmməd Hüseynovun ömrünün 9-cu və 10-cu onilliklərindəki fəaliyyəti, axtarışları və gündəmə gətirdikləri fədakarlıq deyil, bəs nədir?!

Millət vəkili, fəlsəfə doktoru Fazil Mustafa Şirməmməd Hüseynovun "Azərbaycan" qəzetində parlament hesabatları və şərhlər (noyabr 1918–aprel 1920)" kitabları ilə bağlı "Şərq" qəzetinin 2016-cı il 15 noyabr tarixli sayında dərc etdirdiyi "Təqaüdünü millətə xərcləyən kişi..." adlı məqaləsində yazır: "... yeni düşüncəni arıq vücudunda daşıyan dəyərli bir azərbaycanlıyı görəndə bizi nadanlıqları ilə işimizdən ayıran bir çox əzbərçi və vətənpəşənci məxluqlara ürəyim acıyır. Bu kişi əsl cümhuriyyət tarixini ortaya qoyur, gedib külli miqdarda dövlət vəsaiti hesabına təhrif olunmuş ikicildlik Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti Ensiklopediyası nəşr etdirmir. Bu kişi böyük Məhəmməd Əmin bəyi şüar olaraq təqdim etmir, əməl olaraq, əsər olaraq təqdim edir. Üzeyir bəyi də, Zərdabini də başqa millət fədailərini də eləcə..."

Arxivlərdən qəzet və jurnalları axtarıb tapıb faktları konstataasiya üsulu ilə də tədqiqatçı olmaq, nəyisə əmələ-ərsəyə gətirmək, ad, nüfuz "qazanmaq" olar. Ancaq Şirməmməd Hüseynov kimi mətbuat tədqiqatçısı zirvəsinə qalxmaq hər adama müyəssər olmur. Ona bənzəmək üçün gərək əv-

vəla, tarixdən yaxşı baş çıxarasan, həm mətnşünas olasan, həm əski əlifbanı biləsən, həm də qəzet və jurnalların nəşr olunduğu dövrün ən xırda detallarına, mikroskop altında görünən həqiqətlərinə də bələd olasan. Onun oxucularına təqdim etdiyi tarixi jurnalistika mətnlərinin hamısında mətnə, dilə, dövrün üslubuna, klassik jurnalistlərə dərin məhəbbəti və bitib-tükənməyən sevgisi dayanır. Elə bu məhəbbət, bu sevgi ilə də Şirməmməd Hüseynov ölməz Üzeyir Hacıbəylinin vaxtı ilə nəşrlərdən kənara qoyulmuş, ixtisar və "redaktə" edilmiş əsərlərinə yeni həyat vermişdir.

Professor Yalçın Əlizadə çox haqlı olaraq Şirməmməd Hüseynovu "Jurnalistikamızın vicdan səsi" adlandırır, onun bənzərsiz fəaliyyətini, yorulmaq, usanmaq bilməyən axtarışlarını və çap etdirdiyi (istər dövrü mətbuatda, istərsə də kitablar şəklində) yazılarını təqdir edir və yüksək dəyər verir. Üzeyir Hacıbəylinin nəşrlərdə kənara qoyulmuş, ixtisar və "redaktə" edilmiş əsərlərinin kitab şəklində çap olunmasını alqışlayan Y.Əlizadə yazır: "Üzeyir bəy irsinin pərəstişkarı kimi Şirməmməd Hüseynov bu dəfə də alim-vətəndaş mövqeyini ortaya qoyaraq heç kəsdən sifariş, göstəriş və əməli kömək gözləmədən bu gərəkli işi yerinə yetirmişdir.

1904-1912-ci illəri əhatə edən cildə Ü.Hacıbəylinin bu vaxtadək heç bir nəşrə daxil edilməmiş 116 əsəri yenidən işıq üzə görmüşdür. "Kaspi", "İrşad", "Tərəqqi", "Həqiqət" və "İqbal" qəzetlərində dərc olunmuş bu yazıların əvvəlki nəşrlərə daxil edilməməsinin səbəbi həmin əsərlərdə qoyulan, dövr üçün "bir növ sərfəli olmayan" və "artıq görünən" mövzu, məsələ və problemlərdir".

Şirməmməd Hüseynovun klassik publisistik irsimizi ye-

nidən təbliğ və nəşr edib onlara “yeni həyat vermək borcu” istiqamətindəki ardıcıl və məqsədyönlü fəaliyyətini təqdir edən professor Alxan Bayramoğlu “Klassik publisistik irsin toplanması və yenidən nəşri məsələlərinə dair” məqaləsində yazır: “Alimin ciddi mətnşünaslıq səriştəsi, vətəndaşlıq təəssübkeşliyi və sosial-siyasi ayıqlığı ilə işıq üzü görən “Üzeyir Hacıbəyli. Nəşrlərdə kənara qoyulmuş əsərləri” (Bakı, 2009) və “Üzeyir Hacıbəyli. Nəşrlərdə kənara qoyulmuş, ixtisar və “redaktə” edilmiş əsərləri” (Bakı, 2010) kitablarında vaxtı ilə həm ideoloji təzyiqdən, həm də təcrübəsizlik və nəşr ucbatından meydana çıxan təhrif və ixtisarlara bərpə edilmişdir”.

Professor Alxan Bayramoğlu alim həssaslığı ilə bir qədər də irəli gedərək tam aydınlığı və açıqlığı ilə göstərir ki, Şirməmməd Hüseynov klassik publisistik irsimizə bir neçə yöndən yanaşır. Yəni onun dərc etdirdiyi yazıları çeşidləməsinin və həmin materiallarla bağlı izah və şərhlərinin məzmunu, məqsədi çoxşaxəli və zəngindir. Alim bu sırada Ü.Hacıbəyli irsinin tədqiqinə də diqqət yetirərək göstərir ki, Ş.Hüseynov klassik publisistik nəşrin bütövlüyünü, tamlığını bərpa etməklə milli elmi və əqli düşüncənin mükəmməlliyinə xidmət göstərir.

Hörmətli alimin də qeyd etdiyi kimi “humanitar elmi təfəkkür və elmi düşüncə mətnə əsaslanır”. Hər kəsə də gün kimi aydındır ki, müraciət olunan mətn mükəmməl olduqda ona istinadən söylənilən fikir, əldə edilən nəticə və qənaət təhrifsiz, şəffaf və aydın üzə çıxdığı kimi, onlardan gözlənilən və gözləntilərdən doğan tələpəli nəticələr də səmərəli olur.

Şirməmməd Hüseynovun Üzeyir bəy Hacıbəylinin nəşrlərdə kənara qoyulmuş, ixtisar və “redaktə” edilmiş publisistik yazılarının əvvəlcə “525-ci qəzet”in səhifələrində, daha sonra isə ayrıca iki kitab şəklində çap etdirib oxuculara çatdırması da məhz onun Azərbaycan sevgisindən irəli gəlir. Sözü həqiqi mənasında Şirməmməd müəllimin Üzeyir bəyin publisistik irsi üzərində apardığı mətnşünaslıq və bərpa işi elmi, həm də tarixi baxımdan çox əhəmiyyətlidir.

Şirməmməd Hüseynovun klassik publisistik işinə çox böyük dəyər verən şair-publisist Rəşad Məcid (o həm də böyük ustadın tələbəsi olmuşdur) yazır:

- Şirməmməd müəllim Məhəmməd Əmin Rəsulzadəni, Üzeyir Hacıbəyovu “525”in müəlliflərinə çevirdi, “Həyat”ın, “İrşad”ın ilk sayları, “Azərbaycan” qəzetinin Cümhuriyyətin 1 yaşına aid sayı latın qrafikasıyla, “525”ə əlavə kimi çap olundu. Cümhuriyyət tariximizlə, mətbuat tariximizlə bağlı ən ciddi məsələlərə Şirməmməd müəllimin münasibətini, tapdığı yeni faktları, üzə çıxardığı yazıları məmnuniyyətlə çap etdik”.

“Prinsipiallıq, işgüzarlıq, obyektivlik nümunəsi” (Əflatun Almasov) olan Şirməmməd müəllim qəzetlərdə çap etdirdiklərini ayrıca kitab halında ərsəyə gətirmək ehtirasından da qalmır, aldığı təqaüdü də bu işə sərf etməkdən böyük məmnunluq duyur, çapa hazırladığı kitabları işıq üzü gördükcə rahatlanır və növbəti dəfə dərinə nəfəs alırdı.

Filologiya üzrə fəlsəfə doktoru Mahmud Mahmudov “Azərbaycan jurnalistikasının canlı korifeyi” adlı yazısında Ş. Hüseynov yaradıcılığına olan heyrat və rəğbətini gizlətməyərək yazırdı: “Uzun müddət bizə elə gəlirdi ki, dahi Üze-

yir Hacıbəyovun yazıb-yaratdıqları bütünlüklə ortaya çıxarılıb, oxucuların, tamaşaçıların mühakiməsinə verilib. Lakin bu günlərdə Şirməmməd müəllim onun diqqətdən yayındırılmış, kənara qoyulmuş qələm məhsullarından ibarət yeni bir kitabı nəşr etdirib. Nəticədə böyük mütəfəkkirin Azərbaycan xalqı qarşısında xidməti, dövrünün təzadlı, antihumanist meyil və maraqları ilə barışmazlığı daha aydın görünüb. Odur ki, bu istiqamətdə çox maraqlı, həddindən ziyadə tədqiqatların aparılması və tapıntıların kitab şəklində nəşri az qala Üzeyir Hacıbəyovun yenidən heykəlinin qoyulmasına bərabərdir”.

Şirməmməd Hüseynovun böyüklüyü, onun gördüyü bu işin əhəmiyyəti bir də ondadır ki, Üzeyir bəyin nəşrlərdən kənara qoyulmuş əsərləri tarixi gerçəkliyi bir daha ortaya qoymaqla, bu günə də həmahəng olduğunu büruzə verir. Onları nəşrlərdən kənarda saxlayanların qorxaqlığını, yaltaqlığını və ikiüzlülüynü xalqın “gözünə kül üfürüb, tor tutduqlarını” isə Şirməmməd Hüseynov millətə təmənnasız xidmətləri ilə bir daha isbatlayır.

Burda yadıma qədim yunan filosofu Sokratın bir sözü düşdü. O yazırdı ki, “dünyada hər şeyə qiymət qoymaq olar, lakin müəllimin əsinə qiymət qoymaq olmaz. Bu deyimim doğruluğunu Ş. Hüseynov M.Ə.Rəsulzadə irsinin “Azərbaycan” qəzetində parlament hesabatları və sərhələr” (3 cildə) kitablarının nəşri sözün həqiqi mənasında heç bir qiymətlə ölçülə bilməz. Böyük tədqiqatçı alimin gərgin əməyinin və yuxusuz gecələrinin bəhrəsi olan “Üzeyir Hacıbəyli. Nəşrlərdə kənara qoyulmuş mətbu əsərləri” (I hissə) və Üzeyir Hacıbəyli – “Nəşrlərdə kənara qoyulmuş, ixtisar və “redak-

tə” edilmiş əsərləri” (II hissə) kitablarının nəşri ilə bir daha yunan filosofunun kəlamının həyatiliyini, doğruluğunu və həmişəyaşarlığını təsdiqlədi. Bu iki kitabın nəşri Şirməmməd Hüseynovun dahi Üzeyir bəy irsinə sevgisi hətta bütün maddi çətinlikləri belə üstələdiyini, onların nəşrinə “yoxdan var olmanın” yaşıl işığını yandırmaqla, bütün müşkülləri asan elədi və onları yenidən xalqın istifadəsinə verdi.

Tarixi gerçəkliklər çox vaxt elə tarixin özünün sərt həqiqətləri ilə zühur edir, təsdiqlənir və üzə çıxır. Tarixi şəxsiyyətləri, onların yaradıcılıq nümunələrini tədqiq edib üzə çıxarmaq, layiq olduğu dəyəri vermək, qiymətləndirmək, çağdaş oxuculara, xiridarlara və gələcək nəsillərə çatdırmaq missiyasını da tale elə o tarixi şəxsiyyətlərin səviyyəsində yetişən və formalaşan şəxsiyyətlərə-tədqiqatçı alimlərə qismət edir. Böyüklüyü və müqəddəsliyi yalnız böyük adam görə və haqqında söhbət açə bilər. Əlbəttə, H.Zərdabi, M.Ə.Rəsulzadə, Ü.Hacıbəyli, Ə.Hüseynzadə, Ə.Ağaoğlu və b. haqqında söz deməyə, onların yaradıcılıqlarını tədqiq etməyə səy göstərən adamın gərək buna mənəvi haqqı olsun. Şirməmməd Hüseynov tədqiq etdiyi, haqqında söz dediyi şəxsiyyətlərin mənəvi dünyalarına, vətən və xalq sevgilərinə, milli və millət təəssübkeşliklərinə dərinədən bələd olmaqla, elmi cəsarəti, fəhmi, publisist ustalığı, tədqiqatçı alim prinsipiallığı, niyyət və əməl saflığı, əyilməzliyi və qətiyyəti ilə bu haqqa, bu səlahiyyətə sahib çıxmışdır. Üstəlik onun təmənnasız sevgisi də bu işdə – Üzeyir bəyin nəşrlərdən kənara qoyulmuş, ixtisar və “redaktə” olunmuş əsərlərini toplaaraq iki kitabda çap etdirmək səlahiyyətini təsdiqləmişdir. Bütün bunların təməlinə yaratmaq eşqi, sənət yangısı və

həqiqət sevgisi dayanır.

Şirməmməd Hüseynov titanik fəaliyyətinin işığında Üzeyir Hacıbəylinin publisistikasının bundan əvvəlki nəşrlərində “yol verilmiş xətalari” aradan qaldırdı:

- Tədqiqatçı Ü.Hacıbəylinin nəşrlərdən kənara qoyulmuş məqalələrini-19 çap vərəqi həcmində (300 səhifə) əsərlərini I hissə kimi çap etdirdi (Bakı, “Elm”, 2009).

- “Nəşrlərdə kənara qoyulmuş, ixtisar və “redaktə” edilmiş əsərləri” 15 çap vərəqi həcmində (236 səhifə) əsərlərini II hissə kimi çap etdirməklə (Bakı, “Elm”, 2010) çox böyük bir işi elmi mərkəzin görə biləcəyi işi təkbəşinə həyata keçirdi.

- 2 hissəliyə daxil etdiyi əsərləri tədqiqatçı zəhmətilə toplamış;

- Onları ərəb əlifbasından latın qrafikalı Azərbaycan əlifbasına çevirmiş;

- İxtisar və “redaktə” edilmiş mətnləri orijinalı ilə tutuşduraraq olduğu kimi-Üzeyir bəyin qələmindən çıxdığı kimi düzəltmiş;

- Mətnlərdə getmiş və bu gün oxucu üçün semantikasi çətin anlaşılan sözlərin lüğətini tərtib etmiş;

- Məqalələri Üzeyir bəyin vaxtilə iki dildə – Azərbaycan və rus dillərində yazdığı kimi təqdim etmiş, bir sıra əsərlərinin qəsdən ixtisar edilməsi şərhərdə yer almış əsassız ittihamların yer almasını, tarixi faktların saxtalaşdırılması hallarının aradan qaldırılmasını təmin etmiş;

- Məqalələrin hamısının mənbəyi – harada, hansı mətbu orqanında, hansı imza ilə, nə zaman dərc olunduğunu göstərmiş;

- Bir sözlə, tədqiqatçı alim kiçik şərhləri və hər iki hissə-

yə yazdığı “Ön söz”lərlə də məqalələrin hamısında ürəyi millətin ürəyilə bir döyünən, xalqın azad, demokratik bir dövlətin vətəndaşı kimi görmək, bizə dostumuzu və düşmənimizi tanıتماق işini həyata keçirən bir insanın, publisistin, vətəndaşın qəlbinin genişliyini, onun hərarətini, bu hərarətin möhtəşəmliyini və tükənməzliyini elə Üzeyir bəy sevgisi boyda sevgilə də yenidən oxuculara çatdırmışdır.

İki hissədən – birlikdə 34 çap vərəqi – üst-üstə 536 səhifədən ibarət kitablarda Üzeyir bəyin 150-dən çox nəşrlərdən kənara qoyulmuş məqaləsi, nəşrlərdə ixtisar və “redaktə” edilmiş 35-ə yaxın əsərlərinin tam mətni (1906-1915) yenidən oxucuların ixtiyarına verilmişdir. “Abad olasan abadanlıq”, “Teatr və musiqi”, “Gizli müşahidələr və ələmi-islam”, “Dil davası”, “Balaca felyeton. Qənd-çörək və ətin bəhsləri”, “Ordan-burdan” və s. onlarla yazı ilk dəfə qəzetlərin mətnindən kitablara daxil edilmişdir.

“5 May, Bakı. Qafqaz müsəlman mütəəlliminin qurultayı” adlı bu hesabat səciyyəli, geniş yazı haqqında heç bir nəşrdə, salnamədə, bibliografiyada məlumat verilməmişdir. İlk dəfə Şirməmməd Hüseynov onu 2010-cu il nəşrinə daxil etmişdir. Üzeyir bəyin rus dilində yazdığı və “Azerbaydjan” qəzetinin 1,4,6 noyabr 1918-ci il tarixli (№ 24,26,28) dərc etdirdiyi “Pismo o Persii” məqaləsi də ilk dəfə Şirməmməd müəllimin nəşr etdirdiyi II hissədə yenidən işıq üzü görür.

Bir sıra məqalə və felyetonlarda yol verilən ixtisar və “xətalər” aradan qaldırılmaqla orijinalarla eyniləşdirilmişdir.

Ş.Hüseynovun yuxusuz gecələri, gərgin axtarışları Üzeyir bəyin qələm incilərinə bitkinlik gətirməklə yanaşı, yeni (həm də olduğu kimi) yaşamaq haqqı da verir.

Üzeyir bəy irsinin pərəstişkarı olan Ş.Hüseynov "Ü.Hacıbəyli. Nəşrlərdə kənara qoyulmuş mətbu əsərləri (1904-1912)" (I hissə, Bakı, "Elm", 2009) kitabının ön sözündə belə yazırdı:

- Milli iftixarımız Üzeyir Hacıbəyli xalqımıza çoxşaxəli, əbədiyaşar zəngin bir irs qoyub getmişdir. Bu irsə, bu əvəzsiz xəzinəyə sahib çıxmaq, onu dərinədən, hərtərəfli araşdırmaq, nəşr və təbliğ etmək müqəddəs borcdur, vacib vəzifələrdəndir. Bu sahədə son 60 ildə xeyli iş görülmüşdür, üzeyirşünaslıq tədqiqat məktəbi yaranmışdır. Görülmüş işləri, nəşr olunmuş qiymətli tədqiqat əsərlərini sadalamağa ehtiyac yoxdur. İndi vacib görüləsi işlərdir. Bu birinci növbədə Üzeyir bəyin əsərlərinin tam külliyyatının akademik nəşrinin hazırlanıb oxuculara çatdırılmasıdır.

Ş.Hüseynov görülmüş işləri təqdir etməklə kifayətlənmir, eyni zamanda görülməsi vacib olan işləri də xatırladır, yada salır: "Məlumdur ki, keçən yüzilliyin 60-cı illərində Üzeyir bəyin əsərlərinin 10 cildinin nəşri barədə hökumət qərarı vardı. Bu cildlərdən yalnız 4-ü işıq üzü görmüşdü. Üzeyir bəyin 1905-1915-ci illərdə mətbuat orqanlarında dərc edilmiş əsərlərinin bir qismi 3 və 4-cü cildlərə daxil edildi. Amma necə? Məsələn, 3-cü cildə verilmiş 161 yazıdan 22-si ixtisar və bəzən də redaktə edilməklə. Eyni ilə 4-cü cildə də belə ixtisar və əlgəzdirmələr aparıldı".

Ş.Hüseynov böyük təəssüf hissilə qeyd edirdi ki, bu cildlərə Üzeyir bəyin 100-dən artıq çox dəyərli yazısı daxil edilməmişdir. Hər iki cildə verilən "kommentariyalar" da nə qədər təhrif, əsassız ittihamlar və hətta tarixi həqiqətləri saxtalaşdırmaq halları var. Artıq bunlar keçmişdir. Təəssüf və

təəccüb doğuran budur ki, 2005-ci ildə həmin nəşrlər eynilə olduğu kimi yenidən latın qrafikası ilə nəşr edilmişdir. Həmin nəşrdə də 31 yazı ixtisar və redaktə ilə verilmişdir. "Kommentariyalar" da olduğu kimi qalmışdır.

Hər şeydən öncə qeyd etməliyəm ki, Şirməmməd müəllimin çap etdirdiyi "Ü.Hacıbəyli. Nəşrlərdə kənara qoyulmuş mətbu əsərləri" (I hissə, B., 2009) və "Ü.Hacıbəyli. Nəşrlərdə kənara qoyulmuş, ixtisar və "redaktə" edilmiş əsərləri" (II hissə, B., 2010) mükəmməl bir mətnşünaslıq işi olmaqla, böyük hərfilərlə yazılan VƏTƏNDAŞ qayəsinin məhsuludur. Həmçinin çox mükəmməl bir tədqiqatçı-alim-jurnalist işi olmaqla Üzeyir bəy irsinə milli sevginin və milli dəyərin gerçək təzahürüdür.

Ş.Hüseynovun özünün I hissəyə yazdığı "Ön söz"də ürəyinin odunda gördüyü işi belə açıqlayır: "Üzeyir bəy irsinin pərəstişkarı kimi mən də heç kəsdən sifariş, göstəriş və əməli kömək gözləmədən Üzeyir bəyin bu vaxta qədərki nəşrlərdə kənara qoyulmuş mətbu əsərləri toplayıb oxuculara çatdırmağı qarşıma məqsəd qoymuşam. Artıq onun "Kaspi", "Həyat", "İrşad", "Tərəqqi", "Həqiqət", "İqbal" qəzetlərində və "Molla Nəsrəddin" jurnalında dərc edilmiş bu qəbildən olan əsərlərinin 1904-1912-ci illəri əhatə edən I cildi hazırdır. Onu oxuculara təqdim edirəm. Oxucular özləri görsünlər ki, bu əsərləri vaxtilə nə üçün nəşrlərdə kənara qoymuşlar".

Yeri gəlmişkən, Şirməmməd müəllimdən gətirdiyim sitatın sonuncu cümləsinə hər bir oxucunun, hər bir Azərbaycan vətəndaşının özünün cavab tapması və cavab verməsi üçün I hissəyə daxil edilmiş elə birinci yazını oxucuların diqqətinə təqdim edirəm.

AVQUSTUN 20, 21 VƏ 23-ündə BAKI MÜQATİLƏSİ

Bu ünvan ilə Bakı hadisati-mövsufələrinə dair "Novoye vremya" qəzetəsində öz müxbiri tərəfindən bir bənd dərc olunmuş, tərcüməsi budur:

"Avqustun igirmisində axşam vüqu bulan hadisəyə gündüz heç bir şey şahadət vermiyordu. Filvaqe konka iki gün idi ki, işləmiyordu. Bakı müvəqqəti general qubernatoru general-leytenant Fadeyev konka idarələrinin öz dediklərində müqim olmaqlarını və qulluqçuların dəxi işə şüru etməməklərini görüb, sürənlər və müfəttişlər əvəzinə soldat təyin edilməsinə əmr etdi. Va habeylə konka dörd saat işliyordu. Axşam saat beşdə bir erməni dəstəsi konkada oturan cəmaətilə mürafiqət edən soldatları gülləyə basdı. Saat beşdə dəxi erməni kilsəsində zənglər çalındı və haman dəm şəhərin bilcümle ermənilər sakın olan hissələrində ermənilər pəncərələrdən, qapılardan, təxtəpuşlardan və darvazalardan müsəlmanlara və ruslara güllə yağdırıb, qırmağa başladılar.

Şəkk və şübhə yoxdur ki, konka tətili şuriş qaldırmaqdan ötrü bir bəhanə imiş. Şənbə günü bu şurişdən ötrü ən müvafiq gün idi: mədənlərin və ticarət idarələrinin ətraf əhalisindən ibarət olan fəhlələri şəhərdən evə gedib, bazar gününü orada keçirirlər. Və əlavə qitələ bir gün qalmış Bakıdan təxrib olmuş Şuşaya iki (dəstə) kazak göndərilmişdi.

Mən ayın igirmisində saat yeddidə gələn poyezd ilə Bakıya varid oldum. Vağzal (mövqifi) soldatlar əhatə etmişdilər. Şəhər ilə əlaqə kəsilmişdi. O gecə özümü şəhərə salmaq mənə məqdur olmadısa da vağzalda bir neçə şayani –diqqət şəkillərin şahidi olmağa məcbur oldum. Mənim yanımda Spaski küçəsinin küncündə üç

mərtəbəli evin balkonundan bir neçə ünəs tayfası insan seyd etməyə məşğul idilər. Səkidə duranlara bu balkondan on səkkiz güllə atdılar və yaxlaşan soldatları görüb gizləndilər.

Mən Kerçinski polkunun əfsəri ilə səfər edicilər zalısına qayıtdım ki, çay içim. Biz səki üzərində bir neçə qədəm atmışdız ki, eşidiz, qabaqda bir səda gəldi. Burada bir qara surət bizim gözüümüzn qabağında behbudi ilə bir qoca müsəlmanı yırtıb və barıdan tullayıb qaçdı gizləndi.

Şəhər saat 7-yə yavuuq kim idisə "hücum!" deyib çığırdı. Vağzalda olan dəstənin hamısı səndəliyələrdən sıçrayıb arvad və uşağı basa-basa bəzək otaqlarına (ubornaya) və xəlvətxanalərə soxulub, stolların altında gizləndilər. Bir məmur (çinovnik) iki pəncərə arasında bir stolun altına girib, oradan "qaraul!" deyib bar-bar bağırırdı. Bu – bəhədir ara sakit olub, arvadlar ünəs-bəzək otağında olduğunu onun yadına salanda məlcəindən dışarı çıxdı.

Saat 8-də mən jandarmilər köməyi ilə fayton tapıb şəhərə getdim. Bu nə günə yol idi!

Hər qədəmdə meyidlər sərilmişdi. Budur telefonni küçəsində bir araba durub yanında öküzlər uzanmışlar. Görünür ki, öküzləri öldürmüşlər. Öküzlərdən 20 qədəm o yana onların sahibi məqtul halda qolların uzadıb, sərilmişdi. Onun qırılmış təpəsində günün şəfaqi işıldıyor. Uzun birçəkləri qana bulanmışdır. Budur torqovi küçəsinin küncündən ikisi uzanmışdır. Onlardan biri sarı rusaqdır. O hələ nəfəs alır, amma heç bir kəs ona mədəd verməyə cürət etmiyir. Mən faytonu saxlatdımsa da, faytonçu yaralını faytona qoymaq üçün adam gözləməkdən qəti surətdə baş çəkdi.

Böylə ağır və dəhşətəngiz yol ilə mən mehmanxanaya yetişdim. Hər tərəfdən atışma səsi sakit olmuyordu. Özümə bələd və mühafiz tapıb, gedirəm general qubernatorun evinə. Orada İran ge-

neral konsulu ilə katibəni görürəm. General qubernator konsula ermənilər ilə sülh etməsini təklif etdikdə, konsul izhar etdi ki, öylə işə ixtiyarı yoxdur. Çünki ermənilər ilə heç bir əlaqələri olmayan iranilərdən iki yüz nəfərini ermənilər xainlik və bivəfalıq ilə şəhid etmişlər. O səbəbə konsul bu mətləbi qəbul edən halda öz canı sağlığından əmin olmuyur.

Burada dəxi mənə məlum oldu ki, Labinski polkun bir dəstəsi-ni və Dağıstanski polku ixtişaşçılar hər tərəfdən gülləyə basmışlar və haman gecə kazaklar ilə bahəm gedən qalabəyiyyə tərəf dörd dəfə yaylım atəşi açıb, güllə qalabəyinin yer yadığını deşmişdir. Üçüncü uçaştokun pristavı knyaz Nijeradze çiyindən zəxmlənmişdir.

İyunun 21-də Balaxanı alovlandı, ondan Sabunçı, Ramana və Bibiheybət yandı. Gecə hər tərəfdən qanlı qızartı görünür. Qara tüstü uzaqdan dağlara bənzər.

Hər dəqiqə biri-birindən dəhşətli xəbərlər gəlməkdədir. Şəhərə girib, öz həmdinlərinin intiqamını almaq istəyən üç min nəfərdən ibarət kəsləri şöhrətli cənab Tağıyev nüfuzi qüvvəsilə saxlayıb, bu işdən mən etmişdir.

Bütün şəhəri gəzib və kağızları göndərüb mehmanxanaya qayıtdım. Çərkəzi paltarımı soyunmuşdum ki, xidmətçi daxil olub diyor ki, mənə bir rus görmək istiyor, təvəqqe etdim içəri gəlsin.

- Siz rus qəzetəsinin müxbirisinizmi? –deyib soruşdu.

- Bəli, dedim, nə qulluğunuz var?

Dedi ki:

- Mən ticarət birja şirkətinin qulluqçusu Mixail Nikolayeviç Nikolskiyəm. Mənim sizə təvəqqem var. Qəzetənizə teleqraf ediniz ki, bizi burada doğruyorlar, gülləliyorlar. Biza elan etmişlər ki, hamımızı tələf edəcəklər. Bizim dəxi əsləhamiz yox, özümüz də şəhərin

müxtəlif yerlərində dağılmışız". Mən General qubernatora rücu etməyi ona məsləhət gördüm...

Tumanski namində bir digəri gəlir.

Diyor:

- Mən də sizin yanınıza gəlmişəm gözlərimin qabağında Çernoqorodski şosədə bir müsəlman qətl olmuş. Onun meyдини xəncərlər ilə doğradılar və başını daş ilə əzdilər.

Və habeylə – bir-birinin dalınca budur bir erməni yüngürüb gəlir və diyor ki, bu saat bir qoca erməni öldürmüşlər. Balaca oğul-çıgazını yaralayıb, 12 yaşında qızını aparmışlar.

Dünən gecə şəhərdə yanğın başlandı. Yerli qarunların (dövlət-lilərin) evləri yanmaqdadır.

Yanmış vışkaların ədədini mən teleqrafla xəbər vermişəm. Dünən sifəti-rəsmiyyəsi olan bir şəxsdən bildim ki, mədəndən şəhərə qayıdan erməni fəhlələrinə kazaklardan mühafizlər verilmişdi, mühafizlər onlar ilə bir qaranlıq küçəyə yetişəndə məzkur fəhlələr kazakları revolvər və mauzer tapançasından gülləyə basmışlar, kazaklar dəxi onlara cavab verməyə məcbur olmuşlar.

Doktor Larionovun mərəxxanəsinə daxil olduqda orada onun övrətini və sabiq şəhər idarəsi rəisi İreskinin qızını məcruhlardan yaralarını bağlayan görürəm. Bu qorxulu zamanda mərəxxanənin qapıları hamıdan ötrü açıq idi. Bir otaqda üç müsəlman və o biri otaqda bir erməni yatmışdır.

Bu saat gedirəm müsəlmana təəllüq olan odun ambarının heybətli surətdə yanmasına baxım.

Böyük külək var. Bir yandan yanğının şaqqıltısı, bir yandan güllələrin şaqqıltısı. İndi xəbər verdilər ki, Parapetdə bazara gedən bir arvad aşpazına güllə dəydi. Bir kəs mədəd verməyə cürət etmiyər.

Şəhər idarəsi rəisi Səfəraliyevin üstünə general-qubernatorun evindən çıxanda güllə yağdırmışlar. General-qubernator istəmiş ki, pəncərələrdən güllə yağan Aramyansın evini topa basdırıb, təxrib etməyə əmr etsin, amma məlum olmuş ki, orada ingilis konsulu sakindir.

Saat 12-yə yavuş general-qubernatorun nəzdinə rus fəhlələrinin deputasiyası gəlib, özlərini mühafizət etmək üçün əsləhə istəmişlər. General-qubernator dəxi onlara arsenaldan əsləhə verməyi vəd etdi.

Haman gün genə general-qubernatorun yanına sülh və islah verən cəmiyyəti yığıldı. Müsəlmanlar ermənilərdən hər bir məqtul müsəlman əvəzində, məsuliyyəti-şəxsiyyət tələb ediyordular. Amma ermənilər buna razı olmuyub, pul mükafatı almağı təklif etdilər. Müsəlmanlar dəxi buna razı olmuyub dedilər ki:

- "Biz biliriz ki, siz məxsusi məbləğ cəm etmişsiniz ki, qatillərinizə verib adam öldürəsiniz. Sizdən ötrü ya qatilə və ya məqtulun ailəsinə iki-üç min manat verməyin heç bir təfəvütü yoxdur. Biz buna razı ola bilməriz". Bu sözlərin hamısı general-qubernatorun evində danışılıyordu.

Sabahadək sülhə bənzər bir şey əqd olundu. Demək lazımdır ki, ermənilər bu söhbətdə lap ağlıydular. Doğrudur məqtulların əksəriyyəti rus və müsəlmanlardırlar. Amma ermənilər mal və mülk sarıdan bilmərrə məhv və pərişan olmuşlar. Xəsarət və zərərləri əqəllən 50 milyonadəkdir. Balaxanıda, Sabunçuda, Bibiheybətdə, Ramanada, Qara şəhərdə, Biratixdə olan mədənlərin cümləsi yanımışdır. Rotşild firması 5 milyon, Kaspiyski Tovarişstvo 14 milyon və Xordalizi 2-3 milyon ziyan çəkmişlər. İndi görünür ki, ara sakitləşir. Amma Bakıdan ötrü təzə bu məsələ zühur ediyor ki, şəhərin rahatlığı onun həll və qəət olunmasına bağlıdır. Bu məsələ – fəh-

lə məsələsidir.

Mədənlər təxrib olandan sonra on minlərcə fəhlə nəfəratı çörəksiz və evsiz qalmışlar.

Mütərcimi Üzeyir

"Həyat" qəzeti, 7 sentyabr 1905, №59

Elə bilirəm, bu və ya bu qəbildən olan yazıların nəşrlərdən kənarda qoyulmasının səbəbləri nəhayət ki oxuculara da ağah oldu.

Ş.Hüseynovun bu möhtəşəm işi – çap etdirdiyi iki çildlik təmənnəsizliğin bariz nümunəsi olmaqla, Üzeyir bəy irsinin akademik nəşrinə yeni çağırış, dəstək və əməli köməyin bariz nümunəsi də sayıla bilər. Tədqiqatçı-alim Üzeyir bəyin nəşrlərdə kənara qoyulmuş ixtisar və "redaktə" edilmiş əsərlərini bir yerə toplayıb çap etdirməklə həm Üzeyir bəyin milli məfkurəsini, həm də publisistik fəaliyyətini, onun mürəkkəb tarixi prosesdə Azərbaycanın istiqlaliyyət uğrunda mübarizəsinin dinamikasını bütün təfəsilatı ilə təqdim etməkdir ki, bunu da yalnız millətsevər, azadlıqsevər birisi edərdi ki, onu da Şirməmməd müəllim etdi. Şirməmməd müəllim çox yaxşı bilirdi və başa düşürdü ki, hər zaman olduğu kimi, müasir Azərbaycanımızın indiki mərhələsində də (sonralar da!) Üzeyir bəy irsinin öyrənilməsinə və təbliğinə təkcə mütəxəssislərin deyil, eyni zamanda geniş oxucu kütləsinin, bütövlükdə ictimai şüurun və Azərbaycançılığın çox böyük ehtiyacı var.

Məlum həqiqətdir ki, adətən stenoqraflar mətnə soyuq-qanlı və etinasız yanaşırlar. Bəzən mətnşünaslar da eyni cür

davranır. Ancaq Ş.Hüseynovun çap etdirdiyi iki hissəli kitab onun Üzeyir bəy irsinə dərin, miqyaslı bələdlıkdən qaynaqlanan böyük bir sevgi, milli bir ehtiras vardır ki, bu da o kitabları əlinə götürüb onu oxumağa başlayan hər bir oxucuya dərhal sirayət edir, Üzeyir bəy publisistikasının cazibəsinə düşür. Bu cazibə dairəsində oxucuya bələdçilik edən isə Şirməmməd Hüseynovun fədakarlığıdır.

Bird aha əmin olursan ki, professor Şirməmməd Hüseynov peşəkar tədqiqatçı, əsl alim, elm fədaisi olmaqla yanaşı, Demokratik Cümhuriyyətin Məcnunu, azad sözün aşığıdır. O, əsən küləklərin istiqamətindən asılı olmayaraq həmişə öz yolu ilə gedib, haqqın səsinə tapınıb, əqidəsindən misqal da enməyib, həmişə əyriyə əyri, düzə düz deyib.

Filologiya elmləri doktoru, professor Qulu Məhərrəmli müəllimi və ustadı Şirməmməd müəllimin bütöv şəxsiyyətini göz önündə sərgiləyərək yazır: "Mən əminəm ki, Şirməmməd müəllimin bu xasiyyəti (Həmişə düzə düz, əyriyə əyri deyə bilməsi – Ramiz Orsər) tək cə nəsıl şəcərəsindən, genindən gəlmir, həm də mənəvi irsini araşdırıb öyrəndiyi Azərbaycan maarifçilərindən, bu xalqı azad və xoşbəxt görmək istəyən millət fədailərindən gəlir. Yəni onun düşüncə və davranışları "Əkinçi" qəzeti ilə xalqımıza ictimai göz vermiş Həsən bəy Zərdabidən, millətin tərəqqisi yolunda ömürlərini xərcləmiş Üzeyir bəydən, M.Ə.Rəsulzadədən, digər mütəfəkkirlərdən gəlir. Məhz bu incə nüans təsdiq edir ki, zaman məsafəsinə baxmayaraq, insanlar yalnız o vaxt həmfikir olurlar ki, onların mənəvi ölçüləri üst-üstə düşsün və ruhi bağlılıq yaransın. Bu mənada Şirməmməd müəllim əsrin əvvəllərində Azərbaycan intibahını yaratmış böyük

şəxsiyyətlərlə lap çoxdan ruhən bağlanıb".

Şirməmməd müəllimin tarixin yaddaşında sələfləri ilə yanaşı yaşayacağına gedən yolu məhz onun öz fədakarlığı işıqlandırır.

Unudulmamaq, ürəklərdə və yaddaşlarda yaşamaq onun haqqı, həm də haqqın səsidir.

DANIŞIR ŞİRMƏMMƏD HÜSEYNOV...

Açıq dərslər, nümunə dərsləri, master-klas, ustad dərsləri... kimin könlünə hansı ad yatarsa, onu da qəbul etsin. Başlıcası odur ki, danışır Şirməmməd müəllim – böyük söz adamı – hər işin öz adamı.

Həyat epizodlarından

1948-ci ildə tələbəyəm, həm də universitet qəzetində redaktor müaviniyəm. Dövlət imtahan prosesi gedir. Feyzullah Qasımzadə də sədrdir. Baxdım ki, uşaqlara “şparqalka” daşıyırlar. İmtahan axşam olduğundan “şparqalka”ları keçirmək üçün işıqları söndürürlər, “şparqalka”ları yerləşdirəndən sonra yenidən yandırırırlar. Pənah Xəlilovgilin, Qasım Qasımzadəgilin qrupu idi. Raifə Həsənova da o vaxt həmin kursda oxuyurdu, həm də universitetin komsomol komitəsinin katibi idi. Mən bunu Feyzullah Qasımzadəyə dedim, durdu uşaqların hamısını auditoriyadan çıxardı, “şparqalka”ları da yığdı. R.Həsənova məni çölə çağırırdı. Dedi ki, uşaqları satma. Mən də bu barədə məqalə yazdım. “Molod-yoj Azerbaydjana” qəzetində mənim bu yazım çıxdı: “Vred-naya pomoş”. Karikatura ilə vermişdilər. At şəklində “şparqalka”dır, tələbələr bu atı miniblər, Raifə Həsənova da onu dartır.

Universitetdə bir top atıldı ki, komsomolu biabır ediblər, məsələ MK-ya gedib çatdı. Məsələni partiya iclasına çıxardılar. O zaman da “soyuq müharibə” vaxtı idi. Hər yerdə “şpi-on” axtarırdılar. Bizim bir partiya tarixi kafedrasının müdiri var idi, Məmməd Səlimov. Bizim də müəllimimiz idi. Dedi ki, bəlkə onu öyrədən var. Dedim bəli, mənə öyrədən var. Dərhal ortada bir sakitlik yarandı. Dedim, mənə bax bu Məmməd müəllim öyrədib. Dedilər necə yəni? Dedim, o mənə partiya tarixindən dərslər deyəndə öyrədib ki, düz danışın, oğurluğa qarşı mübarizə aparın. Mən də aparıram. Sınıfdə ayrı şeylər öyrədir, indi isə tamam başqa şeylər danışır. Beləliklə də, vəziyyətdən çıxdım. Rektor da məni müdafiə elədi, kafedra da...

Ailədə, orta məktəbdə, ali məktəbdə adamın tərbiyəçisinin şəxsiyyəti əsasdır, bundan çox şey asılıdır. Məsələn, mən nəfsimə hakim olmağı anamdan öyrənmişəm, düzlüyü, həqiqəti, sevməyi, yalan danışmamağı, vətənə və elə məhəbbəti inqilabdan əvvəl təhsil almış müəllim-ziyalılarımızdan əxz eləmişəm. Ali məktəbdə də bu sahədə bəxtim gətirib. Məmməd Arif, Abdulla Qarayev, Məmmədhüseyn Təhmasib, Məmməd Cəfər, Zümrüd Axundova müəllimlərim olub. Bütövlükdə mən bu fikirdəyəm ki, böyük vətənpərvər, alim və müəllim Firudin bəy Köçərli vaxtilə yaxşı demişdir ki, bir milləti məhv etmək üçün ikicə şərt kifayətdir: belə ki, əgər müəllimi savadsız olsa, onu ruhən məhv edər, həkimini kəmsavad olsa cismən.

Bu qədər hakimiyyətin ünvanına tənqidi şeylər yazmısam. Elə şeylər yazmışam ki,.. Heydər Əliyev oxuyurdu. Mənə Prezident təqaüdü verildə Əflatun (Əflatun Amaxov-red), Cahangir (Cahangir Məmmədli-red), Qulu (Qulu Məhərrəmli-red) prezidentə yaxınlaşıblar. Təşəkkər ediblər ki, sağ olun bizim müəllimimizə belə təqaüd vermisiniz. Deyib ki, mən onu sizdən qabaq tanıyıram, verilişlərinə də qulaq asmışam, yazdıqlarını da oxuyuram. Gərək ləyaqətini və təmsil etdiyin qəzetin ləyaqətini saxlayasan. Heç kəsin ləyaqətinə toxunmaq olmaz. İkincisi də, gərək bildiyin işə girişəsən də."

"Adamın təbiətində gərək xeyirxahlıq ola. Jurnalistin ki, təbiətində sancmaq oldu, o redaksiya batdı. Hər getdi dava çıxardıb gələcək. Nə yazsa, altından su çıxacaq. Çünki təbiətində sancmaq var. Jurnalist gərək xeyirxah ola yaxşını görməyi bacara. Yeniliyi görməyi bacara. Bu dünyada yeniliyi görməkdən çətin şey yoxdur.

Jurnalistin siyasi mədəniyyəti hər deyən yazıda ola bilməz. Jurnalistlər günün tarixini yaradanlardır, tarixçilər ilin. Uşaq yatanda böyüyür, jurnalist ayıq olanda.

Düşünən və düşündürən istedadlı şairimiz Ramiz bəy! "Sizin "525-ci qəzet" in 2008-ci il martın 15-i tarixli nömrəsində dərc olunmuş və xalq yazıçısı Anara ünvanlanmış təbrik məktubunuzu diqqətlə oxudum. Yubilyara dair fikir və arzularınıza mən də qoşuluram. Mənim sizə açıq məktubla müraciət etməyimə səbəb bu çox dəyərli məktubdakı məni xüsusilə həyəcanlandıran aşağıdakı sözləriniz, fikriniz oldu. Siz ürək ağrısı ilə yaşadığınız dövrə aid çox ciddi bir həyəcan təbili çalaraq yazırsınız: "Mənə elə gəlir ki, bu gün təkə Bakı yox, bütün Azərbaycan qərribə bir mənəvi-əxlaqi duman içindədi. Bu millətin ruhunda, şüurunda, hissiyatındakı bütün işıqlı nöqtələr yavaş-yavaş bu dumanda əriyib-əriyib yox olmaqdadı.

"Ramiz Rövşənə açıq məktub" dan

Mən həmişə bizim jurnalistika tariximizi araşdırmışam. Kişilər var ki, bunun əsasını qoyublar. Bunları dəqiq bilməyəndə, ənənə qana daxil olmayanda vəziyyət çətin olur. Millət tarixini bilməsə, millət kimi formalaşa bilməz. Kim desə ki, çətin oldu, mən millətə qulluq edə bilmədim, səhv eləyir. Gərək hər dövrdə onun yolunu tapasan. Mənim son dövr jurnalistika tariximizlə bağlı iki kitabım çıxıb, indi isə bir yeni kitabım çıxır. Mənim əlimdən bu gəlir. Mən bu kitabları əsasən satmıram, kitab qədri bilənlərə müftə verirəm. Bir var nərd oynayasan, təsbeh çevirəsən, bir də var işləyəsən. Rəhmətlik Qulam Məmmədli mənimlə dost idi. 94 yaşında mənə

müsahibə verdi. "Molla Nəsrəddin" haqqında elə şeylər danışdı ki.

Baxın nələr yazıblar bu böyük kişilər. Əhməd bəy Ağayev: "Qafqazı beləyə salanlar kimlərdir?" "Kaspi" qəzeti, 1905. Bu böyük kişinin öz vətəninə bir kitabı belə dərc olunmayıb. Türkiyədə 17 kitabı çıxıb. A kişi, bunu niyə çap eləmirsiniz? Hər polis rəisi bir kitab buraxır. Dediym odur ki, gərək tarixi mənalandıрмаğı bacarasan. Milli mənafe baxımından məsələnin qoyuluşunu biləsən.

İndi çoxlu qəzetlər çıxır. Amma bu qəzetlərin əksəriyyəti ölkə qəzetləri deyil, ancaq Bakı qəzetləridir. Ölkənin həyatı o qəzetlərdə yoxdur. Elə şeylər yazmaq lazımdır ki, onlar sadə camaatı maraqlandırsın, onların dərdlərini desin. Mən Şəkidə olanda bizdə bir Vay-Vay kəndi var. Axşam maşına minib getdim bu kəndə. Bilirəm ki, kənd yerlərində axşam saat 7-dən sonra xörək yeyirlər. Öyrəndim ki, bu 27 evdən yalnız 4-də ət xörəyi var, amma hər evdə 3-4 uşaq var. Bir var deyəsən ümumi vəziyyət belədir, elədir, amma bir də var deyəsən ki, 27 qapı döydüm, cəmi dörd evdə ət xörəyi var idi. İndi Şəki kimi bir rayonda cəmi bir hamam var. Sən get məktəbdə uşaqların başını həkim müayinəsindən keçir, gör nə qədər bit tapılır. Aylarla yox ey, ildə bir dəfə-iki dəfə yay olur, çimirlər, ya çimmirlər. Niyə bu problemi qoymurlar, problemidir ey, millətin təmizliyi problemi. Hər uşaq qoltuğunda bir odun parçası aparır məktəbə çünki istilik sistemi yoxdur. Mövzu budur ey. Biz hər şeydən danışırıq.

Amma millətin əsl problemini yazmaq lazımdır. Bunları yazmağa vətəndaş qeyrəti lazımdır.

Bizi irəli getməyə qoymayan düşmənçilik hissidir. Kim kimin əleyhinə tənqid deyirsə, onu qan düşməni hesab edirlər. Biz tənqiddə öyrəşməmişik. Lakin tərifi sevirik. Kim yaşadığı cəmiyyəti yaxşı tanımırsa, ondan yaxşı jurnalist olmaz. Gərək yaşadığın cəmiyyəti yaxşı tanıyasan, hansı qruplar var, hansı meyllər var, bizdə hələ bizi birləşdirən milli ideologiya yoxdur. Sement olmasa, binalar necə tikilə bilər, daş daşın üstündə necə dayana bilər? Sement milli ideologiyadır. Bu ideologiyayı yaratmaq üçün gərək jurnalistlərimiz də çalışsınlar.

Mən qəzet redaktoru deyəndə xatırlayıram Həsən bəy Zərdabini, Şahtaxtinskini; 8 dil bilirdi. Baxıram Əhməd bəy Ağayevə, "İrşad" qəzetini buraxırdı, "Sarbanno" universitetini bitirmişdi. Yeddi dil bilirdi, əjdaha idi. Baxıram Əli bəy Hüseynzadəyə, 15 yaşlı Məhəmməd Əmin Rəsulzadəyə, 20 yaşlı Üzeyir Hacıbəyova. "Bir xanım əfəndinin bizlərə hüsnü təvəccöhü" yazısını oxuyanda adam öz-özünə xəcalət çəkir ki, məndə niyə belə bir qələm yoxdur. Bu gün bizdə belə polemika istedadı, qabiliyyəti olan azdır. Cümhuriyyət dövründə Azərbaycanda 1 milyon 800 min adam yaşayırdı. Cəmi 100 adamın ali təhsili var idi, onlardan yalnız 62-si

Müsavəti dəstəkləyirdi. Lakin bu 62 ziyalı dövlət yaratdı. Hər bir ziyalının xalq içində böyük hörməti var idi. İndi Azərbaycanda 350 min nəfər ali təhsili olan adam var. 1500-ü elmlər doktoru, 8 mini elmlər namizədidir. Qarabağı qoruya bilmədik. Amma o 62 nəfər erməninin atasını yandırdılar, Qarabağı aldılar.

Məni hələ ömrümdə heç kəs məhkəməyə verməyib. Çünki mən heç kəsi təhqir eləməmişəm. 1954-cü ildə Moskvada aspiranturanı qurtarıb gəlmişəm, indi mənə mənzil lazım idi, oturub işləyim. Az qala 10 dəfə o vaxt Mərkəzi Komitənin birinci katibi olan İmam Mustafayevə teleqram vurdum, cavab gəlmədi. Sonuncu teleqramda yazdım ki, "MK-nin katibi cənab İmam Mustafayevə. Mən sizə cənab deyə müraciət edirəm. Çünki belə kommunist yoldaşlığı olmaz. Siz yoldaş deyilsiz, cənabsız, ağasız". Məni çağırıdılar büroya ki, bəs sən təhqirə yol vermişən. Dedim ki, bilirsiniz nə var, mən sizə 10 teleqram vurmuşam, onlarca məktub yazmışam, bir dənə cavab verməmişsiniz. Amma görürsünüz bir dənə "cənab" yazmışam, məni bura çağırıbmısınız. Elə mən də bunu istəyirəm ey. Yolunu tapmışam buraya necə gəlmək lazımdır. İndi "cənab" sözünü deyirsiniz, ona görə üzr istəyirəm, amma mənim ev məsələmi həll eləyin. İmam Mustafayev götürdü "Baksovet"-in sədrinə zəng vurdu ki, bu cavanlar gediblər, Moskvada oxuyub gəliblər, müdafiə eləyiblər, bunlara bir otaq vermirsən, bunlar da bizi təhqir edirlər. Biri mənim yanımdadır, göndərirəm, onun məsələsini qısa

bir müddətdə həll elə. Bir həftə keçməmiş bax mənə bu evi verdilər. Necə deyərlər, bu evi "cənab" deyib almışam.

Bilirsiniz, gərək adamın müdafiəçiləri ola. Mən o "cənab" sözünü yazanda universitetin rektoru Məmmədəliyev idi, o məni müdafiə etdi. Demişdilər onun partiya məsələsini müzakirə eləyin. Gətirdilər fakültədə mənim partiya məsələmi qoydular. Bir adam mənim əleyhimə çıxmadı. Gərək nüfuzun ola. Müdafiəçisi olmayan adam meydana girməz, onu bil. Kim cəsarətli yazmaq istəyirsə, o gərək nəyəsə arxayın ola. Özünü müdafiə etməyi bacara. Digər tərəfdən də təhqirə keçmək olmaz. Bu qədər tənqidlər yazmışam, məni bir dəfə də olsun məhkəməyə verməyiblər. Gərək məsələnin kökünü biləsən. Problemi əxlaqi, mənəvi, hüquqi cəhətdən elə işləyəsən ki, tutmağa yer qoymayasan.

Məni ilk dəfə məqalə üstündə Şəkidə rayon rəhbərliyinə çağırıblar. O zaman "Şəki fəhləsi"ndə ədəbi işçi işləyirdim. 45-ci ildə (1945-ci ildə. R.O.) cəbhəçi ailələrinə talonla un verirdilər. Hər uşağa 4 kq. Mən də getdim növbəyə dayandım. Gördüm ki, çoxuşaqlı analardan birinin əlində talon, soruşdum neçə uşağınız var, dedi 7, sonra məlum oldu ki, ona 6 uşağın payını veriblər. Hər adamdan birinin talonunu saxlayırdılar. Zəng elədim "pomprokuror"a. Pomprokuror da İlhamə Quliyevanın atası Məzahir Quliyev idi. Gəldilər, yoxladılar, 126 dənə əlavə talon çıxdı. Səhəri gün "Şəki fəhləsi"ndə belə başlıqlı bir məqalə verdim: "Alçaqlar cəzalandırılmalıdır". Təsəvvür edin ki, nə bomba düşdü. Məni çağır-

dılar büroya. Üçüncü katib dedi ki, Şirməmməd, Şirməmməd deyirlər, nə düşmüşən ortaya, belə tənqidi yazılar yazırsan. Get redaktora de, səni işdən azad eləsin, müəllimliyi ni elə. Redaktorum da cəbhəçi idi, döşü orden-medalla dolu. Götürdü zəng elədi Mərkəzi Komitənin mətbuatla bağlı şöbəsinə, rayona bir haray düşdü ki, gəl görəsən. Amma mən məqsədimə nail oldum.

Qonşumuzun bir ağacı var idi, gavalı ağacı. Bir budağı bizim həyatə düşürdü. Mənim anam, böyükər onu dərməyə, hətta yerə düşən meyvəsini belə yeməyə icazə vermirdi, haramdır, deyirdilər. Biz bu cür tərbiyə almışıq. Ruslar Qafqaza gələndə azərbaycanlılar haqqında yazırdılar ki, çox maraqlıdır ki, bu millətdə qıfıl yoxdur. Qapı, pəncərə bağlamaq bu millətə yaddır. Şəkidə məscidə gedəndə yadımdadır ki, dükançılar dükanlarının qapısına qıfıl vurmazdılar, elə pərdəni çəkib gedərdilər, bir adam da ordan bir şey götürməzdi. Çünki biz oğru millət olmamışıq.

Bu qədər yaşamışam, dərs demişəm, işləmişəm, hələ bir adam deyə bilməz ki, Şirməmməd müəllim rüşvət alıb. Əgər müəllim rüşvət alırsa, xahişə baxırsa, onun sözünə kim inanar? Bu gün jurnalistikanı öyrədən müəllim azdır. Bir də ki, nümunə olmalıdır. Ərəb ölkələrindən cavan oğlanlar təyyarəyə minib özlərini amerikalıların binasına vurur, özlərini də məhv edir, onları da. Yəni Amerika, mən də səni cəzalandıra bilərəm. Onları ora nə aparır? Məslək. Düzdür, bu da fanatizmdir. Amma bu da lazımdır. İnsanın əqidəsi, məsləki ailə-

dən və müəllimlərindən gəlir. Çingiz Aytmatovun bir sözü var. Keçmiş sovet ölkələrində təfəkkürün dəyişməsi üçün gərək ən azı 6-7 nəsillə dəyişsə. Biz müstəqilliyi elan eləmişik, amma müstəqil təfəkkür tərzini formalaşdırmaq, bu çox çətin dir.

Bir əsrə yaxındır ki, Rusiya xalqlarının leksikonuna radikal inqilabçılar tərəfindən "mübarizə" sözü daxil edilmişdir. Partiya yaratmaq, mütləqiyyəti devirmək, varlıları məhv etmək, dünyanı azadlığa çıxarmaq, yer üzərində "cənnət" qurmaq və s. nələr, nələr uğrunda mübarizə. Görəsən nə qədər mübarizə olar? Bu mübarizələr bizi hara gətirib çıxarır?

Mübarizə düşmən tələb edir, rəqib tələb edir. Mənə elə gəlirdi ki, son illərin hadisələri bizi bu xəstəlikdən qurtara biləcək. Lakin, görünür, nə qədər ki, mübarizə aparmaq stereotipi, ideologiyası canımıza, qanımıza hopmuşdur, mübarizə hələ davam edəcək.

Həyatın hər üzünü görmüşəm. Dağdan odun da gətirib satmışam, 10 kilometrə məsafə də qət edib taxıl zəmilərindən sünbül də yığmışam. İlk dəfə təzə ayaqqabını isə 25 yaşında geymişəm. 30-cu il (1930-cu il – R.O.) Şəki üsyanının şahidiyəm. Onda uşaq idim. Lakin evimizin qabağındakı dağda adamların necə güllələnməsini gözlərimlə görmüşəm.

Miting mədəniyyəti ilə siyasi mədəniyyəti qarışdırmaq

olmaz. Mitinqlər siyasi mədəniyyətin formalaşması üçün şərtlərdən yalnız biridir. Mitinqlərdə diskusiyalar olmur. Mitinqlər, adətən, ən çox avtoritarizmi sevir. Əsl siyasi mədəniyyət bəşəriyyətin ən böyük başlarının işləyib hazırladığı demokratiya yolu, gizli müstəqim seçki yoludur. Buna əsl xalq demokratiyası yolu deyirlər.

Deyirlər ki, tarix bəzən xalqın üzünə çevrilib dik baxır, onun qarşısına taleyi ilə əlaqədar problemlər qoyur, imtahana çəkir, sonra müstəqil bir xalq kimi yaşayıb-yaşamaması barədə hökm çıxarır. İmtahandan çıxmayan xalqlıq keyfiyyətini itirib əhaliyə çevrilir, yəni başqaları üçün işçi qüvvəsi olur.

Həsən bəy Zərdabi Azərbaycan xalqının başına gələn bir çox bəlalарın səbəblərini maarifin, elmin yoxluğunda, təhsilin məhdudluğunda görürdü. O, "Əkinçi"də dərc olunmuş məqalələrinin birində yazırdı ki, bəlalarımızdan və çətinliklərimizdən danışarkən ümumi savadsızlığın heç adını çəkmirik, halbuki bu başlıca səbəbdır.

Təcrübə göstərir: o xalq, o millət tam istiqlaliyyət və müstəqilliyə nail ola bilər ki, bu tarixi imtahana əvvəlcədən

və ciddi hazırlaşasan, milli şüuru, bütün varlığı, maddi və mənəvi qüvvələri bu istiqamətə yönəldilsin, milli birlik və milli qeyrət hər şeydən üstün tutulsun, xalqı daxildən parçalayan, qüvvələrini zəiflədən, diqqətini başqa səmtə yönəldən əngəlləri aradan qaldıra ilsin, istiqlaliyyət üçün lazım olan obyektiv və subyektiv amilləri birləşdirməyə qadir olsun.

Ağıl, elm və real gərəklilik zəminində istiqlala, demokratik cümhuriyyətə və sosial ədalətə çatmağın mümkünlüyünü nəzərdə tutan bu təlim "Müsavət"ın fəaliyyətinin canlı, bizə qoyub getdiyi ən dəyərli irsdir.

Azərbaycan müstəqil dövlət həyatını yaşasa da, MDB, xüsusilə Rusiyanın mübtəla olduğu bəlalardan da xali deyil. Odur ki, elmi idarələr və ali məktəblərdə elm adına mədaxilik, yaltaqlıq və yeni saxtakarlıqlarla məşğul olan, özlərini dünyanın tanınmış alimlər ordusu sıralarına zorla sıırmaq istəyənlərin həddini də tanımaq vacibdir. Digər tərəfdən elm fəalçıları, hər cür möcüzə icad edən müasir Dərviş Məstəli şahları, Molla İbrahimxəlil kimyagərləri, Şeyx Nəsrullahları da ifşa etməyi yaddan çıxarmaq olmaz. Yaddan çıxarmaq olmaz ki, əsl elm və təhsilə laqeydlilik-tənəzzülə aparır.

... mən vəzifəlilərin və onların uşaqlarının firavan həyatını da uzun illər müşahidə etmişəm. Ədalət hissi, həqiqət hissi insanın qanına ictimai ədalətsizliklərlə daxil olur. Kim ictimai ədalətsizlik uğrunda mübarizə aparmasa, deməli, yel dəyirmanları ilə mübarizə aparır.

Tarixin və taleyin əsrarəngiz qanunları, təzadları var. Hər nəsil bu intəhasız, əvvəl-axırı bilinməyən, əbədi və müvəqqəti həyat adlanan məkanda öz rolunu oynayır, köçüb gedir. Lakin hələlik daimi görünən vətən torpağıdır, xalqdır, maddi və mənəvi mirasdır. Hər kəsdən qalan işə mənəcə inam və inandən doğan vətəndaş ad-sanı, doğruluq və dürüstlük-həqiqi milli qeyrət və namusdur.

Şəxsiyyətləri olmayan tarix tarix deyil. Siyasət də siyasət. Pyotrsuz rus tarixi, Yuli Sezarsız İtalya, Napaleonsuz Fransa, Makedoniyalı İsgəndərsiz yunan, Atatürksüz türk tarixi yoxdur. Şəxsiyyətləri olmayan xalq ümumdünya siyasətinə qovuşa bilməz.

Tarix bəzən xalqın üzünə dik baxır. Onun qarşısına çox böyük problemlər qoyur. Xalqı imtahana çəkir və yoxlayır

ki, bir xalq kimi gələcəkdə qalmağa, yaşamağa qadirdir, ya yox?

Mən bir vaxt DİN-nin rəhbər işçiləri ilə görüşəndə zara-fatla təklif irəli sürmüşdüm ki, cinayət axtarışı şöbəsilə yanaşsı düzlük axtaran şöbə də yaradılsın. Amma aqlım kəsmir ki, onlar bu işlə məşğul olsunlar. Çünki belə müəssisədən "qazanmaq" olar?

Himnin sözlərini tarixə düşmək istəyənlər dəyişdirməyə çalışırlar."Bunu bir para adamlar, yəni adının tarixə düşmə-sini istəyən şairlər deyir. Bu adamların son on ildə tarixə düşmək üçün çox şansları olsa da, həmin fürsəti dəyərləndirə bilmədilər. Başları qarışdı orden-medal almağa. Ona görə də əllərinə düşmüş bu imkandan istifadə etməyə can atırlar". "Orijinal olduğu kimi qalmalıdır. Mətnə anlaşılmazlıq, zəiflik, qüsurlu olduğunu deyənlər nadanlardı. Şeir o vaxtın ədəbi dilində, türkcəsində yazılıb. Soruşan gərək anlaşılmaz olan nədi." Hüququndan keçən əsgər, yəni canından keçən əsgər anlamını verir. Amerika Ana Yasasında yaşamaq hüququ adlı maddə var. Yəni kimsə Azərbaycan üçün canından, yəni yaşamaq hüququndan keçirsə vətən yolunda qəhrəman olur. Burada anlaşılmayan nə var ki? Bunu anlaşılmazlıq adlandıranlar özləri köhnədən xəbərsizlərdi".

İsmayıl xan Ziyadxanov birinci Dövlət dumasının tribunasından Zaqafqaziya torpaqlarını, o cümlədən Azərbaycanı işğal edib, "milli varlığımıza təcavüzə qalxışan, müqəddəslərimizə müdaxilə edənləri" ifşa edərək deyirdi: "Bizdəki idarə sistemi tənqid xaricindədir. O qədər ki, əgər bütün Rusiya bir dəniz, Qafqaz da onun sahilləri olaraq düşünülərsə, bu dənizlə sizə gərəkli olmayan nə qədər boş və səfil varsa hamısını bizim Qafqaz sahillərinə fırladıb atırınsınız. Və bunlar da əslən əxlaqsız olan bir idarənin məmur kadrlarını tamamlamağa yaramış olurlar. Bizim ölkəmizdə dövlət idarəsinin ideali: rüşvət almaq və xalqa əziyyət verməkdir. Kim 90 yaşlı bir qocanın əlindən loxmasını qoparıb alırsa, o, bizdə ən yaxşı məmur sayılır. "Gözü kor olası insanlar üçün bundan dəhşətli nə ola bilər?"

Bunları oxuyarkən adamın varlığı sarsılır. Bu cür tarixi ittihamı təcavüzkar və işğalçının, "əslən əxlaqsız olan" bir idarənin, bir quruluşun, bir ölkənin hakimlərinin üzünə, qəşqasına deyən kişilərin mərdlik və cəsarətinə heyran olmaq, əhsən deməmək olmur. Digər tərəfdən bizi məhv etməyə, diz çökdürməyə çalışan indiki ölkə rəhbərliyinin ünvanına cüzi tənqidi qeydləri qorxa-qorxa deməyi qəhrəmanlıq sayanların nə qədər cılız və itaətkar təbiətli olduqlarına heyfslənməyə bilmirsən. Doğrudan da tarix kimin kim olduğunu müqayisədə müəyyənləşdirib aşkara çıxarır.

Rəhmət sizə mərd kişilər, yaxşı ki, siz olmuşsunuz. Yaşıqlar olsun bizə ki, sizin zəngin, mənəvi irsinizi, namus və

kişilik dərşinizi öyrənib cavanlara lazımınca tələqin edə bilməmişik".

Bu yerdə Şirməmməd müəllimin sözlərini öpüb gözlərim üstünə qoymaqdan başqa bir çarəm qalmadı.

Görünən dağa nə bələdçi? – belədə deyirlər də!

SSRİ Elmlər Akademiyasının ABŞ və Kanada İnstitutunun direktoru akademik Arbatov Yapon biznesmenindən öyrənmək istəyib ki, kadrları hansı keyfiyyətlərinə görə seçirlər? Cavab əvəzinə bizim bu barədəki təcrübəmizi soruşublar. Arbatov cavab verib ki, kadr seçərkən birinci növbədə peşə ixtisasını, hazırlıq səviyyəsini nəzərə alırlar. Yapon biznesmeni isə bunun cavabında bildirdi ki, onlarda əsas meyar işə qəbul ediləcək adamın yalan danışmaması və mülayim rəftarıdır. Çünki əgər adam yalan danışmırsa, öz ləyaqətini saxlayırsa, deməli, layiq olmadığı işə, vəzifəyə can atmağa səy göstərməz.

Ş.Hüseynov yazırdı: "...Azərbaycan Rusiya tərəfindən işğal olunduqdan az müddət sonra 27 yaşlı məşhur rus yazıçısı Qoqol "Müfəttiş" əsərində qanunsuzluğun, ədalətsizliyin, bürokratizmin, birinci növbədə rüşvətxorluğun Rusiyada dərin kök saldığını açıb göstərir, ifşa edirdi. Həmin illərdə "Kafkazski kalendar" Azərbaycandan yazırdı: "Yerli sakinlərdən heç kəs, hətta gecələr belə evlərinin qapılarını bağ-

lamır, bu barədə heç düşünmürlər də, qarovul söhbəti, alıb-vermək söhbəti buralarda yoxdur...”

...Vaxtilə məşhur tənqid ustası Arkadi Raykin çox böyük uzaqgörənliklə demişdi ki, elə bir vaxt gələcək ki, Rusiyada rüşvətxorluğun müalicəsi tapılacaq, hamı alacaq, hamı da verəcək. Nə haqq qalacaq, nə ədalət, nə də sivilizasiyalı millət. Görək kim kimi məhv edəcək. Rüşvətxorluq ölkəni, yoxsa ölkə rüşvətxorluğu?”

1917-ci ilin oktyabr silahlı çevrilişindən sonra Şaumya-nın və onun dəstəsinin başçılığı ilə bolşevik-daşnak güruhu Bakını və Abşeronu Azərbaycandan ayıraraq Rusiyaya birləşdirmək üçün çox böyük ciddi-cəhd göstərirdilər. 1918-ci ilin martında azərbaycanlılara vəhşicəsinə divan tutmaq da bu məqsədə xidmət edirdi. Bakının isə Azərbaycandan ayrılması bütövlükdə Azərbaycanın özünün itirilməsi idi. M.Ə.Rəsulzadə bununla əlaqədar yazırdı: “Bakı Azərbaycanın, Azərbaycan da Bakınıdır. Bakını Azərbaycandan ayırmaq istəyən kim olursa Azərbaycanın həyatına qəsd etmişdir. Bakısız Azərbaycan təsəvvür olunmaz. Bakı tarixən də hələn bir türk şəhəri və müsəlman bölgəsidir... Bakı Azərbaycanın qapısıdır... Xülasə, Türkiyə üçün İstanbul, Almaniya üçün Berlin, Rusiya üçün Moskva nə isə, Azərbaycan üçün də Bakı ondan artıq olmasa da odur.”

Əlbəttə, bir qayda olaraq əməkdaşlıq və ünsiyyət tərəfdarları olanlar, sağlam düşüncəyə və əqlə əsaslanmışlar. Soyanlar isə adətən fəndgir və çevik olublar. İstənilən şəkllə düşə bilib, öz yırtıcı simalarını gizlətməyi bacarıblar. Soyaynın böyüyü də olur, kiçiyi də. Soyayn sinif, qrup və dəstə də olur. Bəzən hətta bütöv bir xalqı da bu yola sövq edirlər. Məni bu düşüncələrə salan yarırməni, yarırus Y.Losotonun “Komsomolskaya pravda” (17-18 dekabr) qəzetində dərc edilmiş “Rusiyasız Ermənistan” sərlövləli məqaləsi oldu.

Xalqı hər şeydən əvvəl tarixi şəxsiyyətləri ilə tanıyırlar. Əlbətdə, dövlət və hökumət kürsülərində oturmaq hələ şəxsiyyət olmaq deyil. Millət və xalqın taleyini həll etmək, onun varlığını və torpağını qorumaq yükünü çiyinə götürənlər hamısı bu rütbəyə xalqın öz içindən, həqiqətən fitri istedad və bacarıqla, əməli təcrübə və vərdişlə yüksəlib seçilənlər olurlar. Dövlət və milləti idarə işinə bürokratik pilləklərlə dırmaşanlar da çox olur, ara qarışıb məzhəb itəndə dal qapıdan girənlər də. Maraqlıdır ki, xalqın bağrından qopan, onunla birgə nəfəs alan, özünü vətənin azadlığı, rifahı və tam müstəqilliyi yolunda şama çevirənlər nə qədər sadə, təvazökar, peyğəmbərin özü qədər inamlı və insafli olurlarsa, şeytan karxanasından çıxıb hiyleyi-şərlə millət kürsüsünü tutanlar özlərindən razı, xudbin, fəndgir, yezid qədər inamsız və insafsız olurlar.

XX əsrdə Azərbaycanın fəxr edəcəyi ən böyük tarixi şəxsiyyət M.Ə.Rəsulzadədir. Mən bunu bəziləri kimi elə-belə dəbə uyub demirəm. Onun ədəbi, publisist irsini təhlil edib bu nəticəyə gəlirəm. Şımalı-Cənublu Azərbaycanı, İranı və Türkiyəni yaxşı tanıyan, "Türkəm bu cəhətdən özümü xoşbəxir hesab edirəm", – deyən gənc Məhəmməd Əmini torpağa, onun sakinlərinə olan məhəbbətini "İran məktubları" silsiləsindən olan təəssüratlarında daha aydın görmək olur. Onun xalqın adət və ənənəsinə bağlı olduğu, ictimai-siyasi təfəkkürünü, düşüncə tərzini, görmək istedadını sadə, təbii, həm də mahir publisist qələmi ilə yazılmış bu təəssüratlar əyani şəkildə nümayiş etdirir.

Hər bir xalqın həyatında istər-istəməz xoşbəxt və müsibətli günlər olur. Lakin bir medalın iki üzünü olan səadət və faciə göydən düşür. Əgər təbiətin nadir hökmləri nəzərə alınmasa, ictimai iqlimi insanlar özləri müəyyən mənada tənzim etmək iqtidarındadırlar. Əlbəttə, cəmiyyətin də qanunauyğunluqları var. O yerdə, o məmləkətdə ki, aşağıdan-yuxarı hər fəaliyyətin mərkəzində insan, insanpərvərlik, mərhəmət və insaf durur, orada xoş günlərin sayı da çox olur.

Rəhmədillik, mərhəmət hissi və insaf həyatda aşağıdan nüfuz etməlidir, beşikdən tərbiyə olunmalıdır. İnsafı olmayanın Allahı da olmur. Müqəddəs Quranda "insaf" sözünə

960 dəfə rast gəlinir. Məhz buna görə deyiblər ki, "insaf dinin yarısıdır".

Elm və təcrübə ilə isbat olunub ki, təbiətdə fırtına və tufanların əsas səbəbi günəş enerjisinin atmosferdə qeyri-bərabər bölünməsidir. Cəmiyyətdə isə inqilab və çaxnaşmaların, böyük sarsıntı və qırğınların əsas törədiciyi sosial ədalətin pozulmasıdır.

Məşhur hüquqşünas və tarixçi, vətənpərvər mücahid Hüseyn Baykara İstanbulda nəşr olunmuş "Azərbaycan istiqlal mücadiləsi tarixi" kitabının fəsilələrindən birini "Azərbaycan istiqlalı dramı" adlandırmışdı. İllər keçir, mərhum eloglumuzun vaxtilə söz açdığı "Azərbaycan istiqlalı üçün oynanan dramlar" kəlamı yenə öz yerini tutmaqdadır. Özü də məkrli, daha faciəli bir şəkildə.

İstiqlal "dramı"nın ikinci pərdəsi 1918-ci ilin martında oynanıldı. "Rusiyanın türklərə qarşı ənənəvi bir müttəfiqi olan ermənilər" Bakı Sovetinin rus qoşunları ilə birlikdə "müsəlman məhəllələrinin başına od yağdırmağa, cəhənnəm püskürməyə başladılar". Bəhanə "Müsavat" firqəsi və "Müsəlman milli komitəsi"-nin fəaliyyəti idi. Bakını Azərbaycandan ayıraraq milli istiqlal yolunu kəsmək-əsas qayə bu idi. Əslində ermənilərin əli ilə müsəlmanları Qafqazdan sıxışdırıb çıxarmaq və məhv etmək siyasəti həyata keçirildi. Həmin günlərdə Zaqafqaziya seymiyə tərəfindən Yerevan ha-

disələrini təhqiqlənən komissiyayın raportunda göstərilirdi ki, "Yerevan vilayətində 211 müsəlman kəndi yerlə-yeksan edilib qaçqınların ədədi yüz minə varıyor."

Bir məqamda milləti xilas edən mühafizəkarlıq digər bir məqamda onun inkişafına mane olur. Atatürkçülük Türkiyənin hakim ideologiyasıdır. Bu məsələnin müsbət və mənfi tərəfləri var. Atatürk keçən əsrin 20-30-cu illərində yaşayıb və Türkiyə üçün böyük xidmətlər göstərib. O, Türkiyəni xilas etdi. Birpartiyalı, bir məfkurəli dövlət yaratdı. Digər bir partiya, əks düşüncəyə imkan vermədi. Bəlkə də o dövr üçün bunu tarixi şərait tələb edirdi. Lakin bunu fanatizmə çevirmək qarşıdurma yarada bilən faktordur. Türkiyədə problem bunun üzərindədir. Bir tərəfdə atatürkçülər, digər tərəfdə isə islamçılardır. Belə bir məqamda Məhəmməd Əmin Rəsulzadənin fikrini xatırlatmaq istərdim. O deyirdi ki, bizə Avropanın elmi, məktəbi, texnikası, Şərqi əxlaqı lazımdır. Qərbi əxlaqının hara getdiyini biz görürük... Buna əxlaq demək mümkün deyil. Ona görə də həddindən artıq qərbpərəstlik müsbət nəticə verə bilməz. Hər şeydə Qərbi təqlid etmək, minillik mənəvi-əxlaqi dünyamızı yıxmağa çalışmaq, onu inkar etmək olmaz.

Bizi əhalidən millətə çevirənlər olub. Bir var ümmət-əhali, bir də var millət. H.Zərdabi və onun mənsub olduğu nə-

sil, eləcə də ondan sonrakı nəsil bizi əhalidən, bilirsiniz də, millətlər var ki, bəzən onu başsızlar millətliyindən çıxarıb, yəni hüquqlarını əlindən alıb-azad danışmağa, azad fikirləşməyə, azad düşüncə tərzinə, rüşvətxorluğa, yalanla, riyakarlıqla milləti millətçiliyindən çıxarıb sürüyə-əhaliyə çeviriblər. Amma kişilər olub ki, milləti o vəziyyətdən çıxarıb onu millətə, vətəndaşa çeviriblər. Bu böyük məsələdir, bu bir əsrin məsələsi deyil, bu tarix məsələsidir.

Ac adamın gözü yeməkdən başqa heç nəyi görmür axı. Ona görə də ziyalılardan şikayət eyləyənlər gərək bilsinlər ki, ictimai iqtisadi şərait, dövlət quruluşu, hakimiyyətdə olanlar ziyalıları bu günə qoydular. Özünü fəda etməyə hazır olan, namusu, qeyrəti olan ziyalılar yenə qalır, amma onlar azlıqdadır. Özü də onları elə günə salıblar ki, hər tərəfdən elə sıxışdırıblar ki, deyir, gərək namusundan, qeyrətindən keçəsən, bir loxma çörəkdən ötrü əyləsən, sınısan... Qardaş, belə dövlətmə olar? Ziyalı ziyalı funksiyasını yerinə yetirə bilmirsə, deməli o ziyalı deyil. Baxırsan diplomu var, elmi dərəcəsi var, şəkil kimi oğlandı, amma ziyalılığı yoxdu. Çünki onu ziyalı kimi yetişməyə qoymadılar. İkiüzlü, yalançı, riyakar məddahçı, rüşvətxor elədilər. Ziyalı o vaxt yetişəcək ki, iqtisadi cəhətdən dövlətdən, iqtidarda olanlardan, rüşvətxorlardan asılı olmasın.

İndi təsəvvür eləyin. İslam dinindəki Allaha itaəti bunlar elədilər padşaha itaət, vara-dövlətə, sərvətə itaət. Yəni göyə-Allaha, əlçatmazlığa, ucalığa, ülviliyə, paklığa itaəti göylərdən yerə endirdilər. Qondarma itaət fəlsəfəsi yaratdılar. Bax, o itaət mərtəbəsi bu milləti baş qaldırmağa qoymadı. İndi oğrular başda olanda oğru dəstəsi düzəldir, yalançı yalançı dəstəsi düzəldir. İntəhası bunu seçki yoluynan edir. Gərək cəmiyyət özü sağlam ola ki, sağlam adamları da parlamentə seçələr. Reallıq budur.

ŞİRMƏMMƏD HÜSEYNOVUN DEYİMLƏRİNDƏN

Uşaq yatanda böyüyür, jurnalist ayıq olanda.

Millət tarixini bilməsə, millət kimi formalaşa bilməz.

Siyasi mədəniyyət XX əsrin ən böyük nailiyyətidir.

Rüşvətxorun canında milli ruh olmaz.

Tükənməyən bir şey varsa, o da insan beynidir.

Günəş enerjisi və insan beyni bəşəriyyətin taleyini həll edəcək.

İstiqlal bütün xalqın əsəridir.

Xalq hələlik siyasətçilərlə siyasətbazları yaxşı seçə bilmir. Odur ki, kim siyasətbazlıqla məşğul olub xalqı toplamaq istəyirsə, xalqa xəyanət edir. Gəlin, bunu unutmayaq.

Tarix də göstərir ki, hansı xalq, hansı ölkə imperiya ambisiyası ilə, şovinizm ideologiyası ilə yaşayırsa, düşmənsiz keçinə bilmir. Ona xalqı sakitləşdirmək, zorla işlətmək, qazandığını əlindən almaq üçün düşmən obrazı lazımdır. Çünki düşməni olan xalq hər cür əzab və əziyyətə dözür, təki düşməne qalib gəlsin.

Kim yaşadığı cəmiyyəti yaxşı tanımırsa, ondan jurnalist olmaz. Gərək yaşadığın cəmiyyəti yaxşı tanıyan, hansı qruplar var, hansı meyllər var.

Sement olmasa binalar necə tikilə bilər, daş daşın üstündə necə dayanır? Sement milli ideologiyadır. Bu ideologiyayı yaratmaq üçün gərək jurnalistlərimiz də çalışsınlar.

Jurnalist gərək xeyirxah ola, yaxşını görməyi bacarsın. Yeniliyi görməyi bacarsın. Bu dünyada yeniliyi görməkdən çətin şey yoxdur.

Jurnalistin siyasi mədəniyyəti hər deyən yazıda ola bilməz. Jurnalistlər günün tarixini yaradanlardır, tarixçilər ilin.

Üzeyir bəy sənəti ilahi sənətdir, Allah vergisidir, tarixin və taleyin bizə böyük töhfəsidir. Müqəddəslik onun həm sənətində, həm də heç vaxt unudulmayan çöhrəsindədir.

Bəşəriyyətin öz obyektiv inkişaf qanunları var. Tarix bu qanunlarla yaranır. Zor gücünə ölkəni təbii inkişaf məcrasından çıxarmaq asandır. Lakin onu bu məcraya qaytarmaq dünya sivilizasiya ölkələri sırasına daxil etmək nə qədər çətin imiş.

Hər şeydən əvvəl, biz məhz müqəddəslərin və onlarla həmfikir olanların əzm, qətiyyət, rəşadət və imana sədaqət-

ləri sayəsində mövcudluq. Məhz vətəni ilahicəsinə sevmək böyük ağıl və istedad sahibləri müqəddəs elan oluna bilər.

Yer üzündəki bütün təbii fəlakətlər Günəş enerjisinin qeyri-bərabər, insafsızcasına bölünməsi, inqilablar isə ictimai-siyasi, milli ədalətsizlik zəminində meydana gəlir və buradan da ictimai inqilablar, sarsıntılar, böhranlar yaranır. Bu həqiqəti dərk etmək lazımdır.

Siyasi mədəniyyət olan ölkələrdə şəxsiyyət ön planda, avtoritar rejim olan ölkədə isə dövlət və partiya ön plana keçir.

Farmasiyaları atlanmaq siyasi avantüradır. Təbii və normal inkişafı heç bir şey əvəz edə bilməz. Ümumiyyətlə, zorakılıq insanın görmədiyi, nəzərə almadığı fəlakətlərə səbəb olur. Təbiət və cəmiyyət zorakılığı heç kəsə bağışlamır.

Milli təkəbbür, milli lovğalıq kimi millətə ziyan vuran ikinci bir amil yoxdur. Təvazökarlıq, sadəlik, təmkinlilik hər bir şəxs kimi millətə də xas olmalıdır.

Təbiətdə sel yuxarıdan aşağıya axırsa, cəmiyyətdə əksinədir. Aşağıdan el gücü, sel gücü olur; inkişafın qabağını kəsmiş yuxarıların üfunətini silib-süpürüb aparır. Yuxarıdan inqilab heç vaxt tərəqqi və inkişafın yolunu geniş açmağı qaşısına məqsəd qoymamış və qoya bilməz. O, özünün yaratdığı ictimai xəstəlikləri özü sağalda bilməz. Burada xalq təbabəti, xalqın kəsərli müalicə üsulu lazımdır.

Xalqın mənəvi sağlamlığı, maddi rifahı, hər şeydən əvvəl ziyalılardan asılıdır. Mənəvi sağlamlığın dərmanı və təminatçısı isə həqiqətdir, sosial ədalətdir, daimi tərəqqiyə, ümumbəşəri qayəyə əsaslanan məqsəddir və idealdır.

Ziyalılığın əsas meyarı savad və diplomdan artıq vicdandır, ictimai vicdan, milli vicdandır. Ağa qara, qaraya ağ demək və ziyalılıq bir yerə sığışan deyil.

Dünyadan köçənlərdən haqq tələb etmək dirilərin əfəlli-yindən xəbər verir.

Dirilər: bugünkü nəsil bütün əcdadların ruhu qarşısında cavabdehdir, onların qoyub getdikləri torpaq və vətən qarşısında öz tarixi borcunu yerinə yetirmək üçün hökumlüdürlər.

Vətən istiqlalsız, dövlət hürriyyətsiz olmaz.

Son 70 ildə əsrin ilk iki onilliyində yetişmiş ictimai-siyasi xadimlərin, şəxsiyyətlərin – M.Ə.Rəsulzadə, Ə.Ağayev, Ə.Hüseynzadə, Ə.Topçubaşov, F.X.Xoylu, N.Yusifbəyov, Ü.Hacıbəyli və başqalarının Azərbaycan "tarixi"ndən bu və ya başqa şəkildə çıxarılımları üçün göstərilən səylər(!) həqiqəti gizlətməyin bir forması idi. Məlumdur ki, "tarixçilərimizin" bu cəhdlərinə, qadağalarına baxmayaraq, onların yazılarını dövrün mətbuat orqanları qoruyub saxlamışdır.

Hər bir insan və xalq üçün özünü tanımamaqdan böyük təhlükə yoxdur. Özünü tanımayan millət tarixi inkişaf yolunu və səmtini düzgün müəyyənə bilməz.

Xalqın qədər və taleyində şəxsiyyətlərin rolu əvəzsizdir. Millət, xalq şəxsiyyətləri ilə tanınar.

Xalqın başını uca edən, onu yaşadan, tərəqqi və təkamülünü istiqamətləndirən, mühafizə və müdafiəsini təşkil edən şəxsiyyətlər xalqın ən böyük dövlətidir.

Tərəqqi üçün azadlıq və istiqlal gərəkdir.

Ağacı qurd, milləti manqurt içindən məhv edir.

Müəllim məsələsi hər millətin ölüm-dirim məsələsidir.

Doğrudan da fantaziya adamı həm də yolundan çıxaran peşədir. Fantastlar bildiklərini sayınlara, görək fəlakət və tarix nə sayacaq.

Məddahlıq köhnə "sənətdir", davamçıları hər zaman var.

Kitabdan ad silmək olar, tarixdən yox!

Aldanmayan, aldatmayan təkə tarixdir.

Məzlum millətin mətbuatı da məzlum olur.

Düşməninə tanı, milli intibahını yüksəlt.

Siyasət oyun deyil, sənətdir.

Əyri otur, amma düz danış.

Müstəqil dövlətə azad jurnalistika gərəkdir.

Diktaturadan demokratiya yarana bilməz.

Çürük zəmində birlik olmaz.

İmperiya dağılır, ruhu qalır.

Sağlam birlikdən qüvvət doğar.

Söz azadlığı insanın təbii azadlığıdır.

Söz azadlığı həm təbii, həm də ictimai hüquqdur.

Keçmiş sistemi zorla yıxmaq olar, amma zorla idarə etmək olmaz.

Xüsusi mülkiyyət olmayan yerdə demokratiya, demokratiya olmayan yerdə isə hüquqi dövlət olmaz.

Tarixin dərsələrini unutmmaq faciəli ola bilər.

Burası da isbat olunmuş bir həqiqətdir ki, ayıqlığı aşağı təbəqədən başlanmış olan məmləkətlər daha məsud, daha azad və daha müasir bir həyata nail olurlar.

Siyasətdə uzaqgörənlik əsas şərtidir.

Müasirləşmək üçün ilk əvvəl gərək özünə qayıdasan. Öz milli varlığını isbat edəsən ki, o kökdə müasirləşəsən. Yoxsa, Avropanı, Amerikanı təqlid etmək müasirləşmək deyil.

İstiqlal bütün xalqın əsəridir.

Fəda ol, qədr gör.

Eşidən qulaq, nəcabət, dərin düşüncə gərək.

Türkün dostu türk özüdür.

Qələm dəllalları, qəzet həşəratları.

Hər vızıldayan bal arısı, hər gədadın bəy olmaz.

Külək yaradanlar mütləq tufana düşürlər.

İstiqlaliyyət ruhu xalqın namus və şərəfidir.

Vətəndaş cəmiyyəti olmayan yerdə ən yaxşı söz də göyə atılan güllə kimidir.

Cümhuriyyəti öyrənmək üçün xüsusi institut lazımdır.

Məddahlardan ibarət parlament millət dərdi çəkə bilməz.

Təklif irəli sürməyə nə var ki? Əsas məsələ odur ki, gərək təklifləri həyata keçirən ola.

"Milli faciədən "bayram" düzəldənlərin faciəsi də qaçılmazdır", "əsrələr keçir, təcavüzkar erməni xisləti dəyişmir"

Hal-hazırın kökü keçmişdədir... Keçmiş gələcəyin iynəsidir.

İnsanı yaşat ki, millət yaşasın, dövlət yaşasın!

Hər bir xalq öz taleyinə layiqdir, vicdanımız necəsə, vətənimiz də elədir!

Varislik millətin yetkinlik əlamətidir.

Hamı danışan yerdə ağız deyəni qulaq eşitməz.

Tarix elmlə birləşəndə tarix olur.

Şəxsiyyətləri olmayan tarix tarix deyil.

Siyasət mədəniyyətdir.

Dünyanın çoxdan qəbul etdiyi belə bir qanuna uyğunluq var: güclü həmişə haqlıdır.

Demokratiya yolundan sapmaq siyasi nadanlıq olardı.

Müxalifət son nəticədə xalqın milli dirçəlişinə imkan verən fikir və əməl zənginliyidir, daha bizim başa düşdüyümüz mənada qanlı-bıçaq olmaq deyil.

İnsafı, rəhmədilliği itirmək ləyaqəti, insafı itirmək deməkdir.

Rəhmədillik, insaf, mürvət, böyük-kiçik, öz keçmişinə bağlılıq olmayan yerdə nə ədalət olar, nə inkişaf, nə də xeyir-bərəkət.

Xalqı ayılmaq üçün bəzən min nəsihətdən bir fəlakət xeyirli olur.

Əsas məsələ odur ki, tarixdən küllə, his-pas deyil, qeyrət qığılıcı, el-oba təəssübü, elpərəstlik ruhu, cəsarət və rəşadət hissi, bir sözlə, işiq götürülsün.

Demokratiya və aşkarlıq əgər bizim həyatımızda, işimizdə, fəaliyyətimizin bütün sahələrində dərin kök salsa, bərqərar olsa, kimin kim olduğu tez aşkarlanır.

Başsız, şəxsiyyətsiz, lidersiz xalq zülmətə düşmüş adam kimidir.

Siyasət ümumilik sevir, amma konkretlik də istəyir.

Həqiqət müxtəlif fikir toqquşmalarından parlayar.

Nəfəs almaq kimi, fikirləşmək və danışmaq da insanın təbii hüququdur.

Bayraq qaldırmaq hər kişinin işi deyil, amma onun altına nadan buraxmaq cahillikdir.

Kim bağçanı, körpələr evini, məktəbi vətəndaş tərbiyəsinin əsas mənbəyi hesab edirsə, yanılır. Ailənin vəziyyəti ictimai-siyasi vəziyyətlə müəyyənləşir.

Ailə hər bir cəmiyyətin, dövlətin, millətin varlığının ilk rüşeymi, binasıdır. Bu binanın necəliyi xalqın necəliyini müəyyənləşdirir.

Düşməninə tanımayan, öz torpağını və ulusunu qorumağa hazırlaşmayan ölkə məhvə məhkumdur.

Yaxşı tövsiyə, məqbul qayədir.

Ac ölkədə avtoritarizm, totalitarizm olar, hürriyyət, azad inkişaf isə olmaz.

Həsən keçəl, keçəl Həsən, köhnə bina, tanış üzlər.

Bayraq əskidir, amma hər əski bayraq deyil.

Məhv olmağa hazır olmayan bir xalq azad ola bilməz.

Tək-tək insanlar kimi, bəzən xalqlar da imtahan verməli olurlar, tarix qarşısında, əcdadların ruhu, qoyub getdikləri torpaq və gələcək nəsil qarşısında.

Bəy oğlusan, demək, köpək oğlusan.

Vicdan olmayan yerdə həyat, bərəkət, dirilik də olmaz.

Nəsillərin əsrlərlə qazandığını və hifz etdiyini itirmək nə qədər əzablı və faciəlidirsə, onu yenidən ələ gətirmək yüz o qədər çətin və məşəqqətlidir.

Vətən istiqlalsız, dövlət hürriyyətsiz olmaz

Ədalət insanın bütün əxlaqi keyfiyyətlərinin özülüdür.

İstiqlaliyyətin düşməni müstəbiddir; müstəbidin keyfiyyətli və psixologiyası adamları əsarət altına almaq və onlara zülm etməkdir.

Tarixə nəzər salmaq ondan kül deyil, od götürməyi bacarmaq deməkdir.

Özünü tanımayan millət tarixi inkişaf yolunu və səmtini düzgün müəyyənləşdirə bilməz.

Təhlükəsiz yol seçmək üçün tarix elminə yiyələnmək vacibdir.

Biz keçmişimizi ona görə sorğu-suala çəkir, öyrənirik ki, bu günümüzü bizə izah etsin, tanıtsın və gələcək yolu müəyyənləşdirməyə yardım etsin.

Tarixin və taleyin hökmü ilə istiqlaliyyətə qovuşmaq böyük xoşbəxtlik, böyük səadətdir.

İstiqlaliyyət çox böyük tarixi maneələri aradan qaldırmaqla mümkün olur.

Vətən məhəbbəti, vətəndaşlıq hissi, vətənin taleyi üçün daim həyəcan və narahatlıq keçirmək ilahi hissdır, müqəddəs borcdur.

Öz tarixi keçmişi ilə vərəsəlik əlaqəsi yarada bilməyən, deməli, arxasında mənəvi boşluq olan xalqın başı dumanlı, qüvvələri pərakəndə, gələcəyi qaranlıq olar.

İnsan hüquqları sərhəd tanımır.

Hədə-qorxu gəlmək, imperiya ambisiyası ilə danışmaq fayda verən şey deyil.

Mayası haram olan məhsul zay olar.

Yalan sahibsizlikdən doğur. Hər şeyin sahibi olmalıdır. Torpağın da, istehsalatın da. ev-əşiyin də, yolun da, ticarətin də.

Siyasətdə uzaqgörənlik əsas şərtidir.

Qorunmayan torpağa göz dikən çox olar.

Qorunmayan torpaq vətən deyil.

Gücsüz siyasət xəyaldır.

Dostlar sevinsin, düşmən fikirləşsin.

Xalqı hər şeydən əvvəl tarixi şəxsiyyətləri ilə tanıyırlar.

Bu gün dünənin, sabah bu günün davamıdır.

Payızda, yazda əkməyənin yayda xırmanı olmaz.

Nə tarixçilər, nə də tarixi şəxsiyyətlər öz dövrlərinin tam həqiqətlərini axıra qədər deməyiblər, açmayıblar. Bunu sonrakı qərəzsiz, təmənnəsiz tarix elmi deməlidir.

Millətin varlığı-torpağında, mənvi qüdrət mənbəyi- keçmişindədir.

Öz gücünə, qüdrətinə və cəsarətinə, ən vacibi, gələcəyinə inanmayan xalq məhvə məhkumdur.

İnamsızlıq, hər şeyə və hər kəsə şübhə ilə yanaşmaq, vəzifə və sərvəti ideal saymaq milli fəlakətə aparan yoldur.

Söz azadlığı həm təbii, həm də ictimai hüquqdur.

Tarixi reallıq, cəmiyyətin öz inkişaf yolu var. Bundan kənardə heç bir xoş söz, xoş güzaran yarana bilməz.

İndinin kökü keçmişdədir, keçmiş isə gələcəyin iynəsidir.

Tarixdən öyrənmək, ibrət dərsi götürmək olar. Amma tarixi imtahana çəkmək, ondan riyakar siyasi məqsədlər üçün istifadə etmək, hətta tarix üzərində mühakimə qurmaq yol verilməzdir.

Qonşularını tanımayan millət özünü də dərk edib tanıya bilməz.

Qorunmaq üçün ilk növbədə görmək lazımdır, uzağı görmək.

Elmsiz milli immunitet zəifləyir, itir.

Tarixdən kül, his-pas deyil, qeyrət qığılcımı, el-oba təəssübü, elpərəstlik ruhu, cəsarət və rəşadət hissi, bir sözlə, işıq götürəsən gərək.

Tarixi hakimiyyət üçün yazmazlar.

Dövlət siyasətdir.

Xalqın böyük əksəriyyətini arxasınca apara biləcək siyasi partiya olmasa qələbə olmaz.

Cümhuriyyəti öyrənmək üçün xüsusi institut lazımdır.

Dövlət də millətin övladıdır.

Dövləti demokratik düşüncəli, vətənpərvər adamlar idarə etməlidir.

Kimdənsə ummaq böyük xəstəlikdir. Gərək hər kəs vətəndaş ola. Dövlətdən tələb eləyəndə gərək birinci özünə

isə edəsən, sonra tələb edəsən.

Hərə öz əməyinin mükafatını öz vicdanından almalıdır.

Namuslu, qeyrətli, düz adamı müdafiə etmək xalqın ən birinci vəzifəsidir.

Ziyalı millətinin düşünən beyni, görən gözüdü.

Ac adamın gözü yeməkdən başqa heç nəyi görmür.

Hakimiyyət necədirsə, mətbuat da elədi.

Müsavətçilik Azərbaycançılıqdı, milliyyətçilikdi, dünyəvilikdi, namusdu, qeyrətdi.

Nə vaxt millət ayağa dursa, onun başının üstündə heç nə görünməyəcək. Ulu Tanrıdan, bir də aydan, işıqlı göydən başqa.

Kim ictimai ədalət uğrunda mübarizə aparmırsa, deməli yel dəyirmanları ilə mübarizə aparır.

ŞİRMƏMMƏD MÜƏLLİMİN TƏLQİNLƏRİ VƏ XATIRLATMALARI

Amerika politoloqlarından biri yaxşı deyir ki, inkişaf təkamüllə olduqda ağıllı, demokratik, uzaqgörən qüvvələr hakimiyyətə gəlir, ani inqilablar vaxtı isə onu dahilər hazırlayır, fanatiklər və kortəbii qüvvələr icraçı olur, şarlatanlar isə hakimiyyət başına keçir. Dünya inqilablarının təcrübəsi bunu müəyyən mənada təsdiq edir.

Mətbuatımızın banisi H.Zərdabi "Əkinçi"də yazırdı: "Hər bir vilayətin qəzeti gərək o vilayətin aynası olsun.", "Yaxşı yamanlığını aşkar eləsin". "Xalqın hər bir dərdi və xahişi o qəzetdə çap olunsun ki, o qəzetə baxan xalqı aynada görən kimi görsün".

Həsən bəy Zərdabinin dəfn mərasimində Əhməd bəy Ağayev vida nitqində demişdi: "Ey Ali ruh! Şimdi sən gedirsən ata-babalarımızın, əcdadlarımızın hüzuruna! Onlara bizdən salam yetirib də bizim bu şikayətimizi de: Ey əcdad, ey babalar! Bizə nə gün qoydunuz? Bizə nə növ irs qoydunuz getdiniz!? Stanlarımız (məmləkətlərimiz) xərabə, vilayətlərimiz viranə! Cümlə millətlər arasında sərnigün, xar, zəlil, məqhur (qəhr olmuş), məzlum, əhalimiz pozgun! Gündən günə tənəzzül edib, günü-gündən puç və zay olmaqdayız! Əlan işimiz, sənətimiz oğurluq, quldurluq, bir-birimizin canına, malına, irzi-namusuna qəsd etmək imiş! Ey kaş nə biz olaydıq, nə böylə irs".

Nəsib bəy Yusifbəyov (Nazirlər Şurasının sədri) yazırdı:
- Azərbaycanın müstəqilliyi baş vermiş bir faktdır. Mən sülh konfransının son sözünü soyuqanlıqla gözləyirəm. Ağlım kəsmir ki, dünyanın ən mədəni xalqlarının nümayəndələri Azərbaycan türklərinin arzu və istəklərinə biganə qalsınlar. Əks təqdirdə, məndə bu xalqların mədəni xalqlar olmasına sübhə oyanardı və Azərbaycan türkləri gələcəkdə öz müqəddəratlarını təyin etmək kimi müqəddəs bir hüququ həyata keçirməyə çalışarkən, böyük mədəni xalqları fanatizm və dini ədavətə görə məzəmmət etməkdə haqlı olardılar.

Parlamentin sədri Həsən bəy Ağayev demişdir:

- Azərbaycanın azlıq təşkil edən millətlərə münasibətindən danışmağa ehtiyac yoxdur. Biz Azərbaycanın bütün vətəndaşlarını azad və tamhüquqlu vətəndaşlar kimi təsəvvür edirik. Bizdə ögey-doğmalığ yoxdur. Yalnız onu istəyirik ki, Azərbaycanın türk olmayan vətəndaşları yabançı təsirlərdən silkinib çıxsınlar və bizim müstəqilliyimizə nəzakətlə yanaşsınlar. bunlar gəlişi gözəl sözlər deyildir. Biz bunu azlıq təşkil edən millətlər barəsində yeritdiyimiz siyasətlə tamamilə sübuta yetirmişik.

Azərbaycanın şeyxülislamı Axund Ağa Ağazadə demişdir: "Qanadlarını itirmiş quş başqa quşların qanadları ilə uça bilməz. Elə buna görə də bəşər hüquqları olmayan bir xalq qanadsız quşu xatırladacaq, zülmətdə dolaşacaq, başqalarının köməyi ilə nicat və azadlıq yolunu tapa bilməyəcəkdir."

Əhməd bəy Ağayev demişdir: "Günün olduğu günün şüasından aşkar olduğu kimi, ruhun da varlığı onun səmərələrindən aşikardır."

Ömər Faiq Nemanzadə 1906-cı ildə "İrşad" qəzetində "Nə etməliyik" məqaləsində yazırdı: "Ermənilər bizi öz təbii düşmənləri hesab edirlər. Təbii düşmənlə isə düşmən kimi rəftar etməyi bacarmalısan. Erməni milli faşizmi bizi bir xalq kimi tanımaq istəmir, bizi məhv etməyi qarşısına məqsəd qoyub. Bunu heç vaxt-hətta sülh zamanı belə unutmamalıyıq. Odur ki, hər bir azərbaycanlı doğrularkən onun qulağına həm də erməni xətasından sayıqlıq duası oxunmalıdır: erməni səni təbii düşmən sayır.

1919-cu il mayın 28-də "Azərbaycan" qəzetinin həm Azərbaycan, həm də rus dillərindəki nəşrlərində "Azərbaycanın müstəqilliyinə dair anket" sorgusunda Azərbaycan şeyxülislamı Axund Ağa Ağazadə yazırdı: "İnsanlar azad yaşamaq üçün xəlv olunublar. Üzərində yaşadığımız torpaq fərq qoyulmadan insanlara və millətlərə bəxş edilib. Onlar azad və müstəqil yaşamaq imkanlarına və bəşər hüquqlarına malik olmalıdırlar.

Cəmi peyğəmbərlərin kəlamları və öyüdləri belədir: "Ey insanlar, yalnız bir olan Allaha iman gətirin və yalnız ona tabe olun!" Bu sözlərdən anlaşılır ki, insanın iradəsini və müqəddəratını idarə etməyə Allahdan savayı heç kimin ixtiyarı yoxdur və bəşər hüquqları baxımından bütün insanlar bərabərdirlər.

Mədəniyyətin bütün qanunlarını ehtiva edən Qurani-kə-

rim, başlıca olaraq, bütün dünyanın demokratiyasına xitab edir və özünün bu xitabı ilə o, məhz demokratiyanın hüququnu əsaslandırır, prinsipliliklə qoruyur və təmin edir. "Qurani şərif" in "La ikrəhə fiddin" (dində məcburiyyət yoxdur) deyən mübarək ayəsi vicdan azadlığını ucadan bəyan edib hamıya çatdırır və müdafiə edir.

Azadlığı yalnız müstəqil yaşamaq yolu ilə qorumaq və müdafiə etmək olar. Öz əqidəni şövlə söyləmək və bəşəri iradəni ifadə etmək yalnız müstəqil ölkədə mümkündür. Asılı olmayan tədris ocaqlarında – orta və ali məktəblərdə ölkənin camaatının faydalana biləcəyi bütün biliklərə yiyələnmiş şüurlu adamlar yetişər. Allah-təalanın buyruqlarını yalnız ölkənin istiqlaliyyəti şəraitində müvəffəqiyyətlə intişar etdirmək olar

İstiqlal hər bir tayfaya və hər bir şəxsiyyətə lazımdır. İstiqlaliyyətin tərəfdarı və müdafiəçisidir, ədalət isə insanın bütün əxlaqi keyfiyyətlərinin özülüdür. İstiqlaliyyətin düşməni müstəbiddir; müstəbidin keyfiyyətləri və psixologiyası adamları əsarət altına almaq və onlara zülm etməkdir. Peyğəmbər-əlehi-səlamın bir kəlamında deyilir: "Ədalət bu dünyanın qurucusudur."

İctimai asayiş və xalqın səadəti mədəniyyət və tərəqqi ilə əldə edilir; mədəniyyət və tərəqqi isə hər bir xalqın azad və müstəqil yaşaması deməkdir.. İstiqlaliyyətin müdafiəsi və istiqlaliyyət uğrunda mübarizə həyatın ali nemətidir, səadət in ən yüksək pilləsidir, çünki başqalarının xeyri və səadəti üçün işləyən adam həm də özü üçün işləmiş olur.

Şəxsiyyətin və xalqın azad yaşamasına mane olmaq quşu qəfəsə salıb azadlıqdan məhrum etməyə bərabərdir; quş

çırpınır, xilas olmaq istəyir, azadlığa can atır. Xalq da öz bəşəri hüquqlarını dərk edəndən sonra o quş kimi aramsız olaraq daim azadlıq və istiqlaliyyət axtarır və nəticə etibarilə ya bunlara nail olur, ya da ölüb gedir. Buna görə də insanı həyatın təbii axarının əksinə olaraq əsarətə məhkum etmək cəhdləri heç bir nəticə vermir və qabaqcadan uğursuzluğa məhkumdur, belə cəhdlər müstəqilliyin və Allah buyruqlarına müqavimətin ən yüksək dərəcəsidir.

İstiqlaliyyətin nemətlərindən bəhrələnməyən bir xalq hətta uşaqların da əlindən qurtula bilməyən qanadsız quşa tay tutulmalıdır, qanadlarını itirmiş quş isə başqa quşların qanadı ilə uça bilməz. Elə buna görə də bəşəri hüquqları olmayan bir xalq qanadsız quşu xatırladacaq, zülmətdə dolaşacaq, başqalarının köməyi ilə nicat və azadlıq yolunu tapa bilməyəcəkdir.

İstiqlaliyyət qazanmış Azərbaycan xalqı cəhalət və zülmədən xilas ola bilər, öz mədəni və dini tələbatını ödəyə bilər, bununla da təbii və yaradıcılıq qanunlarına uyğun olaraq, mənalı həyata çatır. Belə bir həyat isə həqiqətlər silsiləsindən ibarət olan İslamın mahiyyətinin dünya mədəniyyət və sivilizasiya meydanında təzahür etməsinə səbəb olar. Yuxarıda şərh edilən tezlərə və xalqın zülmədən xilas olmaq istəyinə əsaslanaraq Azərbaycan öz istiqlaliyyətini elan etmişdir; istiqlaliyyətin müdafiəsi və ondan istifadə müasir ruhlu maarifin dövrün tələbinə uyğun tərbiyə əsasında mümkündür".

P.S. Bəşəriyyətin əxlaq kodeksini və birgəyaşayış qaydalarını yazmağa yönəlik fikir və tezislərdir. Bütün bəşər övla-

dına bəyan etmək gərəkdir ki, bunlar Azərbaycan şeyxülislamının xəyalları yox, çağırışlarıdır.

Dəyişən nədir görəsən?

Bizim Rusiya hökuməti boş vədlər verməyə qoçaqdır, həqiqətdə isə haman tas, haman hamamdır.

"Təkamül", № 8, 1907, 11 fevral.

İnqilab sözünü bizim sinəmizdə saxlayan, onu mühafizə edən səmimiyyətdir ki, ona nə güllə, nə xəncər, nə top, nə tüfəng – heç bir şey batmaz.

"Təkamül", № 9, 1907, 17 fevral.

Öylələri gərək cəmaət işinin başında olsunlar ki, həqiqətən onlar haman işi aparmağa, layiqincə yerinə yetirməyə müsaid olub, öz əfkar və hissiyyatlarını deməyə, yoldaşlarına bəyan etməyə müqtədir olmaqla bərabər, cəmaətin aşağı sinfinin tərəfdarı, fəqərayi-cəmaətin himayəçisi olsunlar.

"Təkamül", №12, 1907 12 mart.

"Şeytan əli ilə yapılan erməni-müsəlman müqaviləsi, necə ki, gözləmək olardı, bizə bir böyük səfalət, tükənməz fəlakət, yaddan çıxarılmayan rəzalət və fəlakət yetirməkdədir. Budur, Qarabağ dağılmış, Zəngəzur talan olunmuş, yüzlərcə kəndlər yağməyə getmiş... bu mənzərə görülcəyi şərhə gələsi, qələmlə vəsf ediləsi iş deyil...

Hökumət isə öz işinə məşğul olub burasına heç diqqət belə etmiyir. Nə üçün də eləsin?!

Hər bir aclara, yalavaqlara o kömək etməli olsa, bəs bu hərbi məhkəmələri, cəza dəstələrini kim tərtib etsin? Və bir də hökumətə "asiləri" sakit etmək məsələsi" hər bir şeydən əvvəl, hər bir şeydən müqəddəm gərəkdir. Hökumət xarici məmləkətlərdən pul borc edib qarabağlılaramı xərc eləsin anlamamışdı. Bir zamanda ki, əsl "məmləkət düşmənləri" sağ-salamat dura hökumət gəlib belə cüziyyəta baş qoşacaqmı??

Budur "şeytan" işinin nəticəsi! Budur, "millətçilərin" səmərəsi, budur müxtəlif maskalar altında gizlənən zalimənə qəti-rəhmanə işləri!

Ey vətəndaşlar, ey sevgili qardaşlar, ey vətən məhəbbəti ilə ürəyi dolu olan qafqazlılar! Bu bəlalər, bu fəlakətlər yalnız bir müsəlmanların, yalnız bir ermənilərin bədbəxtliyi deyil. Bu bəla, bu bədhaxlıq cümlə Qafqazın, külli qafqazlıların bədbəxtliyidir.

"Təkamül", №1, 1906, 16 dekabr.

Rəsulzadəni tanıyanlar onu böyük inqilabçı, Şərqi mütəfəkkir və ağıllı, hətta bənzəri olmayan bir şəxsiyyət kimi tərif ediblər. Məlumatı çox, istedadla qüdrətli, hövsələli və hər məsələdən intiqad edəndə insafli olub, demək olar ki, tamam ömründə bir dəfə də yalan danışmamışdır. Həmişə sabitqədəm olmuş və heç vaxt açıqlanmaz idi, heç vaxt mübaligə etməz idi. Xalq məfkurələrini aydınlaşdırmaqda, yəni ruznaməçilik yaratmaqda və başqa xidmətləri, o cümlədən məşrudə inqilabında etdiyi yardımları yaddan çıxan bir şey deyildir.

*Tehran, "Keyhani-həvayi" qəzeti,
№883, 13 iyun 1990-cı il.*

Hər yana baxırsan lənglik, hər tərəfə dönürsən bütün durğunluqdur ki, var. Ürəklə bağırın, qəlbədən nalə edən az tapılır. Zətan qəlbən bağırınların bağırtiları da azdır, çünki məşgul olduqda bağırmağa vaxt qalmıyor.

"Tərəqqi", №56. 1908, 19 sentyabr.

İnsanlar arasında zəhmət bölgüsü və birlikdə zəhmət çəkmək nə dərəcə vüsətli isə, o dərəcədə tərəqqi və mədəniyyətləri vüsətlidir.

"Tərəqqi", №58. 1908, 22 sentyabr.

Madam ki, Krilovun hekayəsində olduğu timsah kimi hərəməz bir yana çəkəcəyik, o halda dövrü-çərxeyi mədəniyyətə hamam yerində qalacaq, hərəkətə gəlməyəcəkdir.

"Tərəqqi", №78. 1908, 17 oktyabr.

Həmişə zillətdə qalmaqdansa, birdəfəlik ölmək yaxşıdır.

"Tərəqqi", № 124 1908, 11 dekabr.

Siyasətcə istibdada, ibadətcə istibdada, məişətdə istibdada və yenə də istibdada qəhr olan bir məmləkətdə, həyatı-ictimaiyyənin azad və nəfis bir surətdə olduğunu arzu etmək qaranlıq bir otaqda aynabəndlik etməyə bənzər.

"Tərəqqi", № 135. 1908, 19 iyun.

Bakı şəhər duması... bizim qlasnılar ancaq bunu bilirlər ki, bacardıqca öz ciblərini dolduran işləri, layihələri icra etdirlərlər və şəhər idarəsini öylə hala qoysunlar ki, bilamümaniet keyfləri istədiyi kimi hökmranlıq eləyib, öz qövm və əqvamlarının keyf və sədaqətlərini təmin etsinlər!..

"Tərəqqi", №136. 1908, 26 dekabr.

Din məsələsi vicdani bir məsələdir. Hər kəs dinini satar-sa vicdanını satmış kimidir...

Bu qədər təmtəraq və dəsgah ilə dailik binası quran Avropa missionerləri hərdən bir xəyallarırlar ki, müsəlmanlardan da döndərsinlər, amma dişləri batmıyor.

Zira islam deyə inandıqları əqidələrində müsəlmanlar o dərəcədə möhkəmdirlər ki, bir dəfə inandıqlarından əslən vaz keçməzlər.

Müsəlmanı döndərmək olmaz!

"Tərəqqi", № 148. 1909, 5 iyul.

Mütəfəkkir filosof və Şərq-Qərb tarixinin bilicisi Əli bəy Hüseynzadə 1918-ci ildə yazırdı: "XI əsrin sonlarından XIII əsrin nəhayətinə qədər (1096-1270) Şərq və Qərb arasında baş verən və ədədi səkkizə varan Səlib müharibələri o növ

hadisətdandır ki, əkmış olduğu nifaq və ziddiyyət toxumlarının izlərini cahanın əsrimizdə belə cərəyan etmiş və etməkdə olan bir çox vaqeyində (hadisələrində) görməmək mümkün deyildir".

Tanınmış mühərrir, elm və fikir adamı Əhməd bəy Ağayev "Məşriq və məğrib" sərlövhəli məqaləsində ("Tərəqqi", 10.IX.1908). Fransada təhsil alarkən bir fransız yazıçısı ilə söhbətini xatırlayaraq yazırdı: "Məşhur yazıçı xanımlardan birisinin evində idik. Söhbət məşriqdən (Şərqdən) getdi. Mən də avropalıların Şərqə nisbət təqib etdikləri məsləkdən şikayət etdim. Xanım əfəndi dedi, – Mən təəccüb ediyoram ki, məşriqlilər də siyasi hökumətə, dünyəvi işlərə etina ediyorlar, görünüyür ki, məşriq də xarab olmağa üz çöndərmiş. Çünki Allah məşriqi yaradanda məhz xəyaldan, o hümmamətindən göyləri, ulduzları, əflakı sirr etmədən ötrü yaratmış. Onlar gərək əsla maddi, dünyəvi işlərə etina etməsinlər. Bu günə işlər avropalıların vəzifəsidir. Çünki, Allah məğribi də maddi məsələlər üçün yaratmış. Yer məğribilərə, göylər məşriqlilərə, dünya məğriblərə, axirət məşriqlilərə – budur Allahın tövsiyəsi".

Ə.Ağayevin "bəs başa məğrib yumruğu dəyəndə və ya-inki insaniyyəti əlindən alınanda, qarət edilib ac qalanda şərqli nə etməlidir?" – sualına Fransız yazıçısı "Əsil şərqli nə yumruğu və nə də aqlığı düşünməz", – demişdi.

M.Ə.Rəsulzadə vaxtilə yaxşı deyib ki, azadlıq və istiqlalıyyəti heç bir millətə, heç bir xalqa vermirlər, bağışlamırlar. Xalq onu özü əldə etməlidir. Qanı ilə, canı ilə, ağı ilə, qətiyyəti ilə. Çünki müstəqilliyin yolu, istiqlalıyyətin yolu tufan-

lardan, vuruşlardan keçir.

Böyük ağsaqqalımız Həsən bəy Zərdabi yazırdı: "Satın alma qulu azad etməyi savab edə-edə biz.-özümüz qul olmuşuq".

Böyük şair Aleksandr Blok Rusiyada iki inqilabın dəhşətlərini nəzərdə tutur və yazırdı: "Rusiyanı allah ona görə yaratmışdır ki, dünya xalqları, ölkələri necə yaşamaq lazım gəlmədiyini baxıb görsünlər".

RSFSR prezidenti V.Yeltsin bu günlərdə belə bir maraqlı fikir söyləmişdir: "Kommunizm eksperimenti gərək Rusiya kimi böyük bir ölkədə deyil, kiçik bir ölkədə sınaqdan çıxarılaydı. Onda faciənin dairəsi də, nəticələri də bütün bəşəriyyət üçün bu qədər əhatəli, bu qədər ağır olmazdı.

Məşhur hüquqşünas, görkəmli ictimai-siyasi xadim Əlimərdan bəy Topçubaşovun 1919-cu il yanvarın 6-da Rusiyanın siyasi xadimi S.D.Sazonovla söhbətində dediyi aşağıdakı sözləri nəzərə çatdırmaq istəyirəm. Əlimərdan bəy demişdi: "Allahın bizdən anadangəlmə istedad və əməyə məhəbbət hissini əsirgəmədiyi bir vaxtda bizi geridə qalmış bir bəd-bəxt xalqa döndərən rusların məşum səhvi də bunda idi".

Osmanlı imperiyasının ilk xəlifəsi Yavuz Soltan Səlim (1467-1520) ona təqdim edilən dünya xəritəsini diqqətlə nəzərdən keçirərək demişdi: "Yazıq dünya bir padşaha yetəcək qədər böyük deyilmiş..."

Qeyrət və namus, müdriklik və uzaqgörənlik simvolu-muz M.Ə.Rəsulzadə (Ş.Hüseynov) bu sözləri yazanda cəmi 24 yaşı vardı: "Kişi gərək camaat üçün hər bir şeyindən, hətta canından keçsin. Nə vaxt bir mücahid özünü fəda etdi ki, cəmaət onun qədrini bilmədi? Cəmaətə qədr bilməyi fədakarlığın ilə gərək öyrədəsən. Əvəzsiz heç nə alınmaz. Fəda ol, qədr gör!"

Həsən bəy Zərdabinin məzarı başında böyük idrak sahibi Əhməd bəy Ağayevin nitqindən sətrlər: "Ey ali ruh! Şimdi sən gedirsən ata-babalarımızın, əcdadlarımızın hüzuruna! Onlara bizdən salam yetirib də bizim bu şikayətimizi de: Ey əcdad, ey babalar! Bizə nə gün qoydunuz?! Bizə nə növ irs qoydunuz, getdiniz? Stanlarımız (məmləkətimiz) xərabə, vilayətlərimiz viranə! Cümlə millətlər arasında sərnigün, xar, zəlil, məghur(qəhr olmuş), məzlum, əhvalımız pozgun! Günü-gündən tənəzzül edib, günü-gündən puç və zay olmaqdayız. Əlan işimi, sənətimiz oğurluq, quldurluq, bir-birimizin canına, malına, irzi-namusuna qəsd etmək imiş! Ey kaş nə biz olaydıq, nə böylə irs."

Şimdi üzümü cavan məktəb uşaqlarına tutub da diyoram: "İştə Həsən bəyin bu bihörmət, bihiss, natəvan qalmış bədəni sizə ibrət olsun! Dünyadan cümləmiz böyləcə gedəcəyiz! Heç bir şeyi aparmayacayız! Bizdən qalan fəqət o insanlıq, o öz millətimiz, öz taifəmizə və ümuminsaniyyəyə qulluq və xidmət qalacaq ki, əlan Həsən bəyin ruhunu bu qədər əziz və möhtərəm ediyor.

Həsən bəyi özünü nümünə edin və ələddəvam o usta-

di-bihəmtanın (misilsizin) ruhuna rəhmət oxuyun!"

Marks totalitar mətbuatı səciyyələndirərək yazırdı: "Hökumət yalnız öz səsini eşidir. (Totalitar mətbuatda – R.O.) O, yaxşı bilir ki, eşitdiyi səs özünüküdür. Amma bununla belə özünü aldadaraq guya xalqın səsini eşitdiyini söyləyir. Və xalqdan da bu aldanışa tərəfdar çıxmağı tələb edir. Xalqın bir qismi siyasi mövhumata, bir qismi isə siyasi inamsızlığa qapılır, ya da ki, dövlət həyatından tamam üz döndərərək yalnız öz aləminə çəkilib ömür sürən kütləyə çevrilir."

Sovetlərin birinci qurultayına sədrlik edən Sereteli deyəndə ki, Rusiyanı təklikdə vəziyyətdən çıxara biləcək partiya yoxdur. Lenin cavab vermişdir ki, belə bir partiya var. Bizim kitablarda bu dialoqun ardı verilmişdi. Mən "İzvestiya"nın ovaxtkı nömrələri ilə maraqlanırdım. Sən demə, Sereteli bunun ardınca deyib: "Lenin və bolşeviklərin təmsalında Rusiyaya dal qapıdan elə bir diktatura daxil ola bilər ki, II Nikolayın diktaturası toya getməli olar." Sonrasını yaxşı bilirsiniz.

Hakimiyyətə küçədən gəlməyin axırı necə olur, məlumdur. Hitler deyirdi ki, küçənin sahibi kimdirsə, əvvəl-axır hakimiyyətin də sahibi o olacaq. Keçmiş sistemi zorla yıxmaq olar, amma zorla idarə etmək olmaz. 1909-cu ildə M.Ə.Rəsulzadə Təbrizə getmişdi. Rus qoşunları şəhərə girdiyindən Səttarxan Türkiyə səfirliyində sığınacaq tapmışdı. Məhəmməd Əmin onunla görüşür. Deyir ki, sərdari-milli,

bu saat İran qaynayır, məşrutə elan olunub, millət sizi gözləyir.

Səttarxan nə desə yaxşıdır? Cavab verir ki, bizim işimiz köhnəni yıxmaq idi. Nə qədər bacardıq dağıtdıq. İndi tikənlər gəlməlidir. Olkəni alimlər, işbilənlər idarə etməlidir.

Xalqın təfəkkürünü bir aya, beş aya dəyişmək olmaz. Məhəmməd Əmin deyirdi ki, bu olkəni rus çinovniki fəlakətə aparır. Çünki evdən çıxanda fikirləşmir ki, bu gün qanunu necə gözləyəcək. Fikirləşir ki, bu gün qanunu necə pozub, kimi necə aldadacaq, nə qazanacaq. Bizdə də uzun illər belə olub. Vay o haldan ki, yenə qanunu poza-poza gedək. Hüquqi dövlət boş söhbət deyil.

M.Ə.Rəsulzadə yazırdı: "Millətin mücahidlərinə lazım gələn odur ki, davakar olan millətçiliyi bacardıqca məğlub edib, ümuminsaniyyət və bəşəri amalı və əfkarını camaat arasında möhkəmləndirsinlər".

1953-cü il martın 9-da Stalinin dəfn mərasimi ilə əlaqədar dərc olunmuş nekroloqlardan birində deyilirdi: "Fantastik adamın fantastik karyerası bitdi; 73 il əvvəl Qoridə fəqir bir pinəçi ailəsində doğulmuş oğlan Kremlə dünyanın ən böyük imperatorluğunun ən böyük diktatoru olaraq öldü".

İlk milli mücahidlərimiz Həsən bəy Zərdabi, M.Ə.Rəsulzadə və başqaları fanatik, savadsız və elmdən bixəbər yarımcıqları, yanlarında Quran gəzdirib xalqı islam adından fəlakətə aparanlara məsləhət görürdülər ki, inanc mənbəyi-

miz olan müqəddəs kitabın heç olmasa "Elmi tələb et beşikdən qəbrə kimi", "Əvvəl elm, sonra əməl", "Əməl elmsiz vəbadır", "Dünya üçün çalış elə bil ki, orada həmişəlik yaşayaçaqsan", "Ağıl o şeydir ki, ona Allahın özü də itaət edir", "Allah hər şeyi ağılla görür", "Əql bədən aləminin gülüdür" və bu qəbildən olan ayə və hədisləri diqqətlə oxudub öyrənsinlər və düşünsünlər.

Böyük mütəfəkkir filosofumuz Əli bəy Hüseynzadə 1918-ci ildə yazmışdır: "Bu gün bütün cahanı sarsıtmaqda olan və yekdigəri ilə təsadüm (mübahisə) edərək ortalığı hərc-mərc eyləyən üç mühüm cərəyanın, yəni imperializm, nasionalizm və sosializm cərəyanlarının ən faciəli səhneyi-fəaliyyəti Qafqaziyyə və bilxassə Azərbaycan oldu, burası bir cəhənnəmə döndü".

1933-cü ildə Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin 15 illik yubileyi günündə İstanbulda istiqlal mücahidlərimizin nəşr etdikləri "Azərbaycan yurd bilgisi" jurnalında Müsavat partiyasının görkəmli xadimlərindən, 1918-ci il mayın 28-də "İstiqlal bəyannaməsi"ni imzalayanlardan biri, Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti dövründə daxili işlər və ədliyyə naziri olmuş Xəlil bəy Xasməmmədli "28 mayın böyük qurbanı" sərlövhəli məqaləsində yazırdı: "15 il bundan əvvəl, o müqəddəs 28 may günündə Rusiyanın keçirdiyi böhran və inqilabdan istifadə edən Azəri türkləri öz milli varlıqlarını əldə etmiş və bir əsrlik əsarət pəncəsindən milli türk Azərbaycanını xilas etmişdilər... Bundan dolayıdır ki, 28 may milli bayramdır".

Gəncə millət vəkili İsmayılخان Ziyadxanov 1906-cı ildə I Dövlət duması tribunasından ilk dəfə bu barədə açıq və cəsarətli çıxış edib, necə deyərlər, yüksək səviyyədə itaətkarlıq və yarımaq buzunu sındırdı: "Zaqafqaziya torpaqları 100 il bundan əvvəl ruslar tərəfindən işğal edilmişdir. Bu yüz il içində biz müsəlmanlar həmişə əsir müamiləsi görmüş və bu sifətlə hər təqibata məruz qalaraq hər cür haqq və hüquqdan faydalanmaz kölə vəziyyətinə endirilmişik. Sözlün həqiqi mənasında 100 il içində biz gözləri hər şeyi görən hökumətin şiddətli əleyhimizə mənfi düzəltmələri altında yaşadılmışıq. Siyasi, sosial və iqtisadi sahənin hansı sahəsi ələ alınarsa-alınsın, hər birində bizim haqqımızda haqsızlığın hökm sürdüyünü görmüş olacaqsınız. Ölkəmiz istila edilər-edilməz dərhal milli varlığımıza təcavüzə qalxışıldı. Dinimizə və müqəddəslərimizə təcavüzə qalxışıldı."

1916-cı ildə Üzeyir bəy Hacıbəyovun ürək ağrısı, ciddi həyacan milli sarsıntılar və faciələr şəraitində yazdığı "İçimizi, çölümüzü düzəldək!" yazısına böyük siyasət, düşüncə ustası və vətəndaşlıq qeyrəti sahibi Ömər Faiq dostu və məsləkdaşı Üzeyir bəyin həyacanına cavab verərək yazırdı: "Heç ola bilərmə ki, vaxtı ilə İbn Sinalar, Fərabilər, Cövhərilər, Ulugbəylər, Cəlaləddin Rumilər, Əlişir Nəvailər, Füzulilər və qeyrilər kimi türkoğlu türk alimlər yetişdirən bir millətin işığı asanlıqla sönsün.

Hələ əskilərə, uzaqdakı tazələrə də getmiyəlim. Hər dürlü hüquqdan məhrum məmləkətimizdə belə ən cahil və həmiyyətsiz vaxtımızda adi mirzələrdən – Fətəli Axundov-

lar, ən fağır baqqal Məşədi Ələkbərdən – Sabirlər, Şamaxı mühitində əsir qalmış seyidlərdən – Seyid Əzim Şirvanilər kimi ədiblər, şairlər, 12 manata qulluq edən kəndli əmələlərdən Murtuza Muxtarov kimi müqəddir texniklər və qeyrilər yetişdirən bu millət işığının gələcəkdə gözlədiyimiz “haqq və ədalət” altında daha artıq parlayacağı “aşkar” deyilmi?

Doğru, bu gün o işıq sönən kimi görünür, lakin əsla sönməz, çünki o işıq özgə işıqdır, çünki özümüz kimi işıqımız da qəribə xasiyyətlidir... indiki kimi sönəcək zənn edilmiş, lakin sönməmiş. Bir az sonra yenə birdən parlamış, qüvvətli məşəllər meydana gətirmiş, böyüdükcə böyümüş, sonra yenə alçalmış, alçalmağın son dərəcəsinə gəlmiş, hər kəs sönəcək zənn etmiş, lakin sönməmiş, yenə parlamağa üz qoymuşdur...”

“Azərbaycan” qəzeti yazır ki, Nəsim bəy Yusifbəylidən sorusdular ki, Müsavat partiyası birpartiyalı hökumət yarada bilər. Siz niyə çoxpartiyalı yaradırsınız? Dedi, düz deyirsən. Biz parlamentdə çoxluğuq. Biz çoxpartiyalı yaratmaq istəyirik ki, millətin birliyi pozulmasın. İkincisi də, belə edirik ki, tənqid eşidib özümüzü düzəldək.

Soljenitsin deyir ki, təbiətin, dünyanın əntiqə bir haqq-hesabı var – harda müsəlman var, orda torpağın altında nöyüt var. Amma bir şey var ki, yaponlarda yerin altında heç nə yoxdur. Allah onlara dövləti başda, ağılda verib. Bizə də yerin altında.

Cümhuriyyətin qurucuları gənc nəslə müraciətində deyirdilər: “Azərbaycan gənci! Gəl, yoldaş, bu məhsullu əkinlər, sərin sulu yaylaqlar, həşəmətli ormanlar, qarlı dağlar, meyvəli bağlar, bağçalar, qara altın verən zəngin mədənlər həpsi sənidir, sənin Vətəninindir” Min illərcə bəşəriyyətin nisfinin Kəbəsi, Beytül-Müqəddəs sayılan Bakı atəşgədlərində, hənzur keçirdiyi tarixi, vəlvəli günləri unutmamış. Gəl, vətəndaş! Bu gün sənin birinci intibahının timsalı olan “İsmayiliyyə”nin xarabəsi qarşısına çıxmalı əlini qəlbinin üzərinə qoyaraq gözlərini Parlaman binası üzərində ruzigarlarla qəhrəmancasına çarpışan bayrağına dikməli, bir daha onun enməyəcəyinə əhd etməlisən və and içməlisən ki, bu gün qazandığın istiqlalə təcavüzə əl uzadan ancaq sənin cəsədinin üzərindən keçə bilər”.

Həsən bəy Zərdəbinin dəfn mərasimində çıxışı zamanı Əhməd bəy Ağayev demişdir: “40 sənədən bəri milliyyət və tərəqqiyyət yolunda çalışan və özü üçün bir şey saxlamayıb qazandığını bütün o yola sərf edən, qeyrətini, həmiyyətini, maddi və mənəvi qüvvətini Vətən yolunda sərf edən kimdir – Həsən bəy Məlikov”.

...Yaşarın (böyük ədəbiyyatşünas alim Yaşar Qarayev – R.O.) Əli bəy Hüseynzadə haqqında yazdığı “Ön söz” mənim bu vaxta qədər bu böyük mütəfəkkir və publisist haqqında oxuduğum ən əhatəli, ən tutarlı elmi-tədqiqat əsəridir.. Məqalədən sətrlər: “Azərbaycanda milli bir ideologiya səviyyəsində türkçülüyn ilk dəfə hərəkətə gəldiyi qatarın

sükanı arxasında hamıdan əvvəl Əli bəyi görürük və bu qatar sonralar bütün Qafqazdan, Orta Asiyadan, Anadoludan keçir. Öz hərəkətində milli-mənəvi mədəniyyətin bütün əsas qatarlarını – elmi sənəti, fəlsəfəni, sosiologiyani... birləşdirir". Yaxud: "Qarabağı itirməmişdən əvvəl tarixi yaddaşı (!) itirmişik. Əcnəbi drakonlar və daxili manqurtlar, islam və türkçülük düşmənləri şərqdə, o cümlədən Azərbaycanda yaddaşın məhvi ilə müntəzəm, ardıcıl, planlı şəkildə məşğul olmuşlar... Özünə və Əli bəyə qarşı çevrilmiş inkarçı canfəşanlıqda bəzən hətta ən qatı erməni şovonistini belə arxada qoyan yerli, milli "ziyalının" vətəni və mənəviyyəti eyni bəlaya yenidən tutuldu, tarixdə bəlkə də hələ görünməmiş növbəti erməni qəsdinin və təcavüzünün qurbanı olduq. Son 70 ildə Azərbaycan ədəbiyyatşünaslığında və siyasi-ictimai fikrində Əli bəy Hüseynzadə və "Füyuzat" ədəbi məktəbinə qarşı yağdırılmış iftira və böhtan fəvvarəsi ilə müqayisədə hətta üzdənirəq "erməni mənbələri" və "əlyazmaları" da "toya getməli" görünür.

DEMOKRATİK CÜMHURİYYƏTİN AŞIĞI

Aylı gecələrdə sayrışan ulduzları seyr edəndə fikrim bir neçə yerə haçalanır və hərəsi də məni qanadlarına alıb çox-çox uzaqlara aparır. Fikrin bir qanadında təbiətdə və cəmiyyətdə baş verən hadisələrdə paralellər, eyniliklər görürəm. Səmada ən parlaq ulduz sanki ətrafına səpələnmiş xırda ulduzlara "göz vuraraq" "qorxmayın, gəldim", – deyir. İnsan cəmiyyətində də buna bənzər o qədər paralellər tapmaq olar ki...

Fikrin başqa bir qanadında neçə illərdən bəri yaradıcılığını vurğunluqla öyrəndiyim, bəzi məqamlarına təkrar-təkrar müraciət etdiyim Şirməmməd Hüseynovun böyüklüyü məni sehləyir. İlahi, onun pədaqoji fəaliyyəti, publisistikası, alim cəfakeşliyi, tədqiqatları, elmi axtarışları, çoxşaxəli elmi araşdırmaları, şəxsiyyəti, cəmiyyətdə və ailədəki mövqeyi, həyat amalına və prinsiplərinə sadiqliyi, millətə və onun tarixinə bu qədər bağlılığı və s. məsələlərlə bağlı kimlər söz açmayıb. Mənə elə gəlir ki, onun haqqında deyilməyən, yazılmayan bənzətmə, bədii təsvir və ifadə vasitələri qalmayıb. Ancaq buradaca var səsimlə qışqırıb "durun!", "dayanın!" – demək istəyirəm. Ancaq öz səsim boğazıma çatmamış çiliklənub içimə tökülür, dilim-ağzım qurguşunlanır. Bir təhər özümə gəlirəm. Şəkililərin işlətdiyi bir deyim qolumdan tutur, fikrimə sığal çəkir. Amma şəkililər də zor deyiblər ha! "Quru-quru qurbanın olum!" Onun haqqında deyilənlər

bundan o tərəfə getmir, addım belə atmır. Haqqında yüzrlərlə tanınmışlar, alimlər, ziyalılar, mətbuat xadimləri və başqaları ağızdolusu danışılar da, ürəkdolusu yazsalar da hələlik haqqında bir diplom işi mövzusu da nə təsdiqlənib, nə də yazılıb. Eləcə, "Quru-quru, qurbanın olum!"

Akademik lüğətlərdə şəxsiyyət sözünün leksik mənası 2 cür izah edilir: 1. "Şəxsiyyət"- bir şəxsə xas olub onun fərqliyətini müəyyən edən xüsusiyyətlərin məcmusu; 2. "Şəxsiyyət" – öz xarakteri, əxlaqı, cəmiyyətdə mövqeyi və s. baxımından insan, şəxs, sima... başa düşülür: fəlsəfi və pedaqoji, fəlsəfi mənada şəxsiyyət deyəndə cəmiyyəti dəyişdirməyə qadir olan tək-tək adamlar nəzərdə tutulur. Bu mənada deyilir: filankəs şəxsiyyətdir.

Pedaqoji mənada şəxsiyyət deyəndə hər bir adamın həyatda qazandığı mənəvi keyfiyyətlərin məcmusu başa düşülür.

Əxlaqi, estetik, zehni, fiziki və s. keyfiyyətlərin adamlarda əmələ gəlməsi səbəbləri barədə müxtəlif nəzəriyyələr, bir-birinə zidd fikirlər mövcuddur.

Məncə, Şirməmməd Hüseynov şəxsiyyətinin formalaşmasında irsiyyət, mühit, tərbiyə və fəaliyyət amillərinin qarşılıqlı təsiri olmuşdur.

Bəli, Şirməmməd Hüseynov şəxsiyyət idi. Və onun şəxsiyyətini tamamlayan xətlərdən biri də onun cəsarəti idi. Onun eyhamları da elə cəsarət çeşməsindən qaynaqlanırdı. Sov.İKP-nin və sosialist realizminin qılıncının dalının və qabağının eyni vaxtda kəsdiyi bir zamanda açıq yaza bilməyəndə eyhama keçirdi. Sovet dövründə "kollektiv sosializm yarışını genişləndirərək dövlət planını ikiqat yerinə yetir-

mişdir" tipli basma qəlib şablon cümlələrə qarşı Şirməmməd müəllim belə deyirdi: "Bu sosializm yarışını çox genişləndirib, axırda partladacaqlar".

Bu cümlədəki kinayə dolu narazılığı-eyhamı görməmək, duymamaq mümkünsüzdür.

Və yaxud:

Pambıq toplanışı zamanı qarşılaşdıqları həqiqəti və eşitdiklərini də dilə gətirmək onun şəxsiyyətinin təmizliyinə və düzlüyünə işıq salır:

"Katib bizi kabinetinə apardı, mənim qətiyyətlə "yoldaş katib, gördünüz ki, sahələrdə pambıq yoxdur", sözlərimə eyhamla qımışib yarıccıddı, yarızarafat "ay yoldaş jurnalistlər, rəhbərimiz deyir ki, siz partiyanın əlaltılarısınız (rusca da podruçniye sözünü işlətdi). Az.KP MK-nın bürosu qərar çıxardıb ki, Saatlıda pambıq var, siz və biz indi necə bu qərarın əleyhinə çıxı bilərik? Büronun qərarı əsasdır, yoxsa sizin gördükləriniz?!"

M.F.Axundzadə, C.Məmmədquluzadə, Ü.Hacıbəyli; M.Ə.Sabir və b. kimi tipi öz dilində danışdırmaq, dövrü, tarixi gerçəkliyi, sosial, ictimai bəlaları gündəmə daşımaq Sezar həqiqətlərini (Məşhur Roma imperatoru Sezar heç vaxt "mən igidəm" sözünü dilinə gətirməzdi.) təsdiqləməirmi?

Başqa bir misal.

"Büronun qərarı ilə xalqı küçəyə çıxarıb oynatmaq olar, xalqın ağzı nədir ki, oynamasın". Burdakı kinayəni, ironiyanı da sezməmək, görməmək korluqdan başqa bir şey deyil.

Məsələ burasındadır ki, Şirməmməd Hüseynov düzə düz, əyriyə əyri deməkdən heç bir vəchlə çəkinməyib, ağa ağ, qaraya qara deyib. Əyrini tənqid edib, müsbəti təqdir

edib, heyretini gizlətməyib, onları təkrar-təkrar oxucuların və xalqın diqqət və yaddaşına ünvanlayıb. Məsələn, o, milli yaddaşa sadıq bir adam kimi ulu Rəsulzadə qələmindən çıxmış bu sətirləri xalqın bilməsini istəyirdi:

“Hər şeydən əvvəl, Azərbaycan Cümhuriyyətinin əsas idarəsi bütün vətəndaşların bərabər bir hüquqda yaşaması üzərində qurulmuşdu. Burada hər bir insanın möhtərəm şəxs, Azərbaycan vətəndaşı olduğu üçün hüququ qorunurdu. Erkək-qadın, müsəlman-xristian, türk-türk olmayan, cins və milliyyət fərqi gözləmədən, zəngin-fəqir, müdir-işçi, torpaq sahibi-günəmuzdçu, öyrətmən-tələbə, möhtərəm-cahil, sinif, məslək, təbəqə, rütbə, məqam, nəsil, bilgi imtiyazı aramadan bütün vətəndaşlar məmləkət idarəsində iştirak edir, qanun yapan quruluşlara girmək haqqında dəxi sahib idilər. İnsan nə varına görə haqlı, nə də yoxsuluğuna görə haqsız görünmürdü. Bunun kimi ona nə yoxsulluğu üçün sayğı edilir, nə zənginliyi üçün aşağılanırdı... Burada misli Avropada tətbiq olunmayan həqiqi bir xalq cümhuriyyəti qurulmuşdu” (M.Ə.Rəsulzadə, “Əsrimizin Səyavuşu”, Ankara, 1989, səh. 44-45). Əlbəttə, vaxtilə bu həqiqətləri dilə gətirmək də yasaq idi: onu ictimai auditoriyada təbliğ etmək, yenidən gündəmə daşımaq, çap etdirməklə ictimai diqqəti ona yönəltmək də.

Şirməmməd Hüseynovun etirafları da səmimi olduğu qədər gerçəkliklərə söykənir. O, “Milli haqq və ədalət axtarışında” (Bakı-2004) kitabına yazdığı “Ön söz” də ürək çırpıntılarını dilə gətirir:

- Əlimə qələm alıb müstəqil yaradıcılığa başladığım andan ən böyük arzum gördüklərimi, düşündüklərimi, həqiqə-

ti yazmaq arzusu olub. Mətbuat tariximizi tədqiq edib qüdrətli qələm sahiblərinin XX əsrin ilk onilliklərdə dövrü mətbuatda dərc olunmuş müxtəlif janrlı yazılarını heyranlıqla oxuduqca bu istək yaşamaq qayəmə çevrildi. Onu da dərk edirdim ki, nə qədər ki, sovet totalitar rejimi, partiya və təhlükəsizlik orqanlarının nəzarəti üstümüzdədir, həqiqəti yazmaq, demək mümkün olmayacaq. Qələmə ala bilmədiklərimizi müxtəlif yollarla auditoriyalarda demək yolunu seçmişdim. Bu da asan iş deyildi. Nəhayət, vaxtilə bizi müstəqil dövlətçiliyə qovuşduran, 1918-ci ilin 28 may fəthatını və Xalq Cümhuriyyətini yaradanların milli müstəqilliyimizi əlimizdən alan bolşevik sovet rejimi ömrünün uzun sürməyəcəyi barədə peyğəmbərcəsinə dedikləri sözlər çin olmağa başladı. Ömrümün ahıl çağında bu tarixi hadisələrin şahidi oldum. Qol çırmayıb, gənclik həvəsi və eşqi ilə bütün varlığım ilə milli haqq və ədalət uğrunda gedən vuruşa qoşuldum. Heç bir təmənnə, mənfəət, şəxsi ambisiya gözləmədən tale və tarix tərəfindən millətimizə verilən yeni bir müstəqillik şansının qələbəsi üçün genişlənən xalq hərəkətinə əlimdən gələn köməyi əsirgəmədim.

Bununla da Şirməmməd Hüseynov layiqli xələf olduğu təsdiqlədi, milli azadlıq mücadiləsində milli düşüncələrin daşıyıcısı, həqiqət və əxlaqın rüporu və millətin danışan dili kimi xalqın ürəyində özünə yuva qurdu. O, anladığı, dərk etdiyi həqiqətləri xalqına söylədi və özü də haqq oldu. Şirməmməd müəllim bütöv ömür yaşadı-haqqa, həqiqətə və azadlığa tapındığı bir ömür. O, yarımçıq həqiqətdən, yarımçıq azadlıqdan söz açdısa da, ancaq onlara-yarımçıqlara qucaq açmadı.

Şirməmməd müəllimə görə bütöv həqiqət, tam aşkarlıq, əsl demokratiya-hamısı ona görə lazımdır ki, həm fərd, həm də cəmiyyət miqyasında təkrarsız mənəvi dəyər və əxlaqi sərvət kimi **Cəsarət** gerçəkləşsin, axıra qədər meydana çıxa və itkisiz reallaşa bilsin. "Cəsarət və qorxu" problemi ən aktual vətəndaşlıq problemi kimi bədii-publisist-fəlsəfi fikrimizin bütün dövrlərində (indinin özündə də) irəli sürülmüş və fasiləsiz şərh olunmuşdur. Şirməmməd Hüseynov publisist məktəbinin müdavimi olaraq, yaratdığı məktəbə sevgilərimizi təsdiqləyərək, onun üsul və metodlarından istifadə edərək Şeyx Məhəmməd Xiyabaninin "**Qorxu və cəsarət**" yazısını dəyərli oxucuların diqqətinə təqdim edir, yalnız bir bədii publisist nümunədən misal gətirməklə kifayətlənirik:

"Qorxuram!" sözü onu deyən adamın öz vicdanı qarşısında biabırcasına etdiyi itirafıdır. "Qorxuram" sözü rəzalətin ən alçaq dərəcəsini və onu deyən adamın ruh düşkünlüyünü andıran bir formül və ifadədən ibarətdir.

"Qorxu" insanın təbiətində mövcud olan ən çirkin bir hiss və uğursuz bir həyacandır.

"Qorxu" adamı mərdlik şərəfindən və alicənablıq məziyyətindən məhrum edərək onu miskinliyin ən aşağı dərəcəsinə endirir və ən murdar heyvanlarla bir sırada qoyur.

Ağciyər adamlar, yəni, cəsarətsiz, ürəksiz qocalar, gəncələr, qadınlar və oğlanlar təbii olaraq bir ictimaiyyəti, qorxaq camaat və milləti təşkil edirlər.

Qorxaq bir millət isə çox çəkmədən özbaşına bir qəddarın əlində gıftar olar.

Həmişə bacarıqlı zülümkarlar, qəddar və ədalətsiz fironlar hər şeyə dözən qorxaq bir xalqın boynuna qulluq boyun-

durğu qoymaq fikrilə meydana çıxır və asanlıqla öz məqsədlərinə nail ola bilər.

Qorxu xalqların qul olmasının başlıca səbəblərindəndir.

Qorxmaq, ağciyərlik təkcə siyasi qulluğa səbəb olmur, bəlkə hər cür xəstəliklərin, ziyanverici və fəlakətli hadisələrin əmələ gəlməsinə də kömək edir. Beləliklə qorxaq adam hədə, zor qarşısında özünü itirir, çasır və hüququndan belə əl çəkir, ən müqəddəs varlığından məhrum olur, habelə bu iyrənc qorxunun uğursuz təsiri nəticəsində qorxağın bədərindəki müqavimət qüvvələri də azalaraq hər cür xəstəliklərin hücumuna, yoluxmasına imkan yaranır. Mikroblar gündən -günə canlanır, güclənir və qorxağın sağlamlığının məhv və həlak olmasına səbəb olur.

Qorxu bilavasitə fəlakətin səbəbi olmasa da, fəlakətdən törənən nəticələrin daha da genişlənməsində və gərginləşməsində şübhəsiz çox böyük rol oynaya bilər.

Qorxu minimum ziyanverici dərəcədə kədər, qüssəni artırır. Yüksək ziyanverici dərəcəyə çatdıqda isə ya bilavasitə fəlakətlərin törənməsinə səbəb olur, ya da həyatı bərbad edici kor bir ehtiras kimi təcəssüm edərək istər maddi, istərsə də mənəvi cəhətcə insanı bütün rahatlıqdan məhrum edir. Qorxu insanın düşüncə qüvvələrini, ağıl və kamalını hərəkətdən saxlayır, onun cismi qüvvələrini də dərhal fəaliyyətdən salır. Qorxu sağlamlıq nümunəsi, sayıqlıq və zəkayət mənbəyi olan bir şəxsi solğun, qansız və quru bir heykələ, şüursuz, iradəsiz, fəaliyyətsiz və xülyaya tutulmuş məğlub bir adama çevirir.

Qorxu millətlərin sağlamlığında da eyni təsiri göstərir. Tək-tək adamların bədənində qorxudan törənən nəticələr

eynən xalq kütlələrində də törənir. öz-özlüyündə yenilməz, böyük qüvvəyə malik olan bir xalqı qorxu heçə-puçə çıxarır.

Qorxu inkişaf, təkamül və yeniliyin qabağını alan ən böyük maneədir. Qorxu bəşəriyyətin qəddar düşmənidir. Qorxu deyilən bu uğursuz hiss bəşəriyyətin şərəf, heysiyyət, mənlilik və mərdlik kimi nəcib hisslərini təhlükəyə salır.

Qorxu olan yerdə insan qabiliyyət və məziyyətdən məhrum olur. İnsan adını daşımaq və insaniyyət şərəfinə malik olmaq istəyən şəxs qorxmamalıdır.

Qorxmamaq! – bu, bəşəriyyət aləmində mövcud olan şərəf və heysiyyəti qorumaq üçün ən gözəl bir vasitədir. Lakin təkcə qorxmamaq kifayət etməz, bundan əlavə cəsarətli, qoçaq və ürəkli olmaq da lazımdır.

Qorxunun əksinə olaraq, cəsarət-ancaq ağıl və igidlik silahıyla silahlanmış və uzaqgörənlik hissi ilə aşlanmış cəsarət, coşğun və fədakar bir qoçaqlıq-millətlərə nicat verə bilər. Qorxu milliyət, azadlıq və bəşəriyyət əsaslarını pozursa, əksinə, igidlik həmin əsasları möhkəmləndirir, sarsılmaz edir, qoruyur və mühafizə edir.

İgidlik iki cürdür: birisi maddi igidlik, digəri isə mənəvi igidlikdir.

Maddi igidlik təhlükə və xəter qarşısında soyuqqanlılıqdan ibarətdir ki, onun ən yüksək dərəcəsi “ölümə qarşı” etinasız olmaqdır. Çünki ən böyük təhlükə ölümdür və heç kim ölümə iki dəfə qarşı-qarşıya gəlməyəcəkdir. Maddi igidlik elə bir həqiqətdir ki, onu mənimsəmək mümkündür. Bu xisləti təmrin və vərdiş vasitəsilə gücləndirib artırmaq da olar. Qorxaq bir əsgər müharibə meydanında on dəfə qəhrəmanlıq göstərərsə cəsarətli olur.

Maddi igidliyi təmrin etmək bədənimizi sükunət və mətanətə, daimi aramlığa öyrədir. Buna görə də bədənimiz hər bir kiçik xəter və adi təhlükəyə rast gəldikdə həyacanlanmır, aramlığını pozmur.

Mənəvi igidlik isə insanın öz ehtiraslarına hakim olmağından və onları özünə tabe edə bilməyindən ibarətdir.

Təbiətin zəruri qanunlarına çox vaxt qələbə çalmaq mümkün olmur, buna baxmayaraq bacarıqlı şəxslər öz nəfslərinə üstün gələ bilirlər. Belə şəxslər yaralanar, canını qurban verər, ölər. Lakin qorxmazlar. Belə adamlar məğlubedilməzdirlər.

Bu igidlik məziyyətdir. O, məntiqi təhlil və möhkəm iradədən doğulur. O. sərbəst fikirlə qəbul edilən bir qərarın təcəssümüdür.

“Qorxmamalıyam, buna görə nə qorxuram, nə də qorxmaq istəyirəm!”-igidin qərarı belə olmalıdır. İndiyə qədər elə bir insan qüvvəsi, yaxud, təbii qüvvə olmamışdır ki, bu qərara qarşı qələbə çala bilsin.

Dediyimiz kimi, mənəvi igidlik insanın əzmindən, iradəsindən asılıdır və buna görə də mənəvi igidliyin “vaxtı” vardır. Bu vaxtı təyin edən zaman ölçüsü isə-bizim şərəf və izzət-nəfsimizdədir. İnsanın hərəkəti və işi “qorxu” adlana biləcək bir dərəcəyə çatarsa, o zaman igidliyin coşub-daşmaq vaxtı və qorxunu tamamilə məhv etmək vaxtı da gəlib çatır.

Məşhur Roma imperatoru Sezar heç vaxt “mən igidəm” sözünü dilinə gətirməzdi. Lakin “mən filan vaxt igidcəsinə hərəkət etdim”, -deyərdi. Buna baxmayaraq heç kim onun haqqında “sezar qorxdı” sözünü deyə bilməmişdir.

İgid bir xalq, qorxmaz, ürəkli bir cəmiyyət minlərlə belə

sezarlardan həm üstün, həm də bacarıqlıdır. Heç də unutmaz ki, qoçaq sərkərdələrin qələbə çalmasına və nailiyyət əldə etməsinə əsas səbəb ancaq xalqlarının qoçaqlığı olmuşdur. Qoçaq xalqlar bəşəriyyətin dincliyini təmin etməli və demokratiyanın inkişaf və təkamülü uğrunda igidlik göstərməli və qorxmamalıdır" ("Azərbaycan və Azərbaycanın demokratik qüvələri". "Azərbaycan" ruznaməsinin nəşriyyəsi. 1340 (1961), s.16-20).

Təbiət kimi istedad da həmişə ətrafa saf hava dağdır. Əsl əlaqın və şəxsiyyətin təbiiliyi də dağ havasının saflığı, bulaq suyunun duruluğu, ana südünün və buğda çörəyinin fitriliyi, səmanın və torpağın ilkinliyi və əbədiyyəti kimi sabit və dəyişməzdir. Nümunə üçün təqdim etdiyimiz bu yazının ideya istiqamətləri Şirməmməd Hüseynovun düşüncələri ilə həmahəng olduğu qədər, onun fəaliyyətinin və şəxsiyyətin də bədirləyicisinə çevrilir.

Cəsərət təmizliyin və saflığın təntənəsidir, ağıl və igidlik silahıyla silahlanır və uzaqgörənlik hissi ilə çevrələnir.

Cəsərət şəxsiyyətin məhək daşı-meyarıdır.

Əməkdar elm xadimi, respublika Dövlət mükafatı laureatı, professor Şirməmməd Hüseynovun qənaətlərinə rəğmən həmyerlisi və böyük qələm dostu Yaşar Qarayevin "Səhər mehi kimi..." yazısındakı bir fikri yadıma düşdü. Bənzərsiz ədəbiyyatşünas alim yazırdı: "Meyar-şəxsiyyətdir. Şəxsiyyət yoxdursa – "mən", milliyyət yoxdursa-xalq yoxdur. Aşkarlıq, demokratiya, vicdan... – hamısı "mən"dən kənarda qalanda yox, "mən"də birləşəndə, onunla bərabərləşəndə, "mən" olanda "şəxsiyyət" əmələ gəlir.

"Mənəm – həqq!", yoxsa... "mən və həqq?" Məncə: "mə-

nəm həqq!" Təsadüfi deyil ki, bizim klassik milli, fəlsəfi fikir "mən,i və haqqı, insanı və vicdanı, şəxsiyyəti və əqli bir-birindən ayırmır, hətta tanrı da burada "mən,in hüsnündə, şəxsiyyətin cismində təzahür edir. Bu poetik təfəkkürdə bədiilik-sənətkarlıqdan geniş anlayışdır: o, həm sənət, həm həqiqət, həm də ümumən haqq və vicdan anlayışını özündə ehtiva edir".

Fikrimcə, böyük ədəbiyyatşünas alimin bu qənaətlərində də Şirməmməd Hüseynov "obrazı" və ya "məni"i boy verir, onun müəllim, tədqiqatçı-alim, ictimai-siyasi xadim kimi fədakar əməyi o möhtəşəm düşüncələrin foks nöqtələrində cəmlənir.

Şirməmməd Hüseynovun şəxsiyyəti və "mən"i onun bütün fəaliyyətini əhatələyir. Bütün bunlara baxmayaraq o mənsub olduğu nəslə həm bədbəxt, həm də xoşbəxt nəsil adlandırılır. Şirməmməd Hüseynov yazırdı: "Fikrimcə bizim nəsil həm bədbəxt, həm xoşbəxt nəsilədir. Ona görə bədbəxtlik ki, ömrümüzün böyük hissəsi Leninin təbirincə, "xalqlar həbsxanası"nda, Qorbaçovun fikrincə, "bədbəxtliyə ortaq qardaşlar" cəmiyyətində, nəhayət, akademik Şmeylov demişkən, "dəlixanada" yaşamışıq. Xoşbəxtlik ona görə ki, xalqımızın qəddinin yavaş-yavaş düzəltdiyi günləri də görürük. Azərbaycan Cümhuriyyətinin bərpasının şahidi və iştirakçısı olmaq əsl səadət deyilmi?"

Demokratik Cümhuriyyət aşiqinin nikbinliyi, onun çıxardığı nəticələr, gəldiyi qənaətlər də yazarı və oxucunu səfərbər olmağa səsləyir, ən azından xəbərdar edir.

Ş.Hüseynova görə təbiətdə harmoniya, bütövlük olduğu kimi, realist publisistikada da harmoniya və bütöv həqiqətlər

yanaşı əsl nikbinliyin də aydın nəzəri əsası və əsaslı publisist ənənəsi vardır: çətinliyin dərkindən və etirafından qorxub, onu malalamaq, yaxud, gizlətmək, danmaq hərəkətinin arxasında həqiqi nikbinlik durmur, yox, yalnız sosial-fəlsəfi və tarixi nikbinliyə axıra qədər inananlar həyatı və publisist həqiqəti də axıra qədər ifadə edirlər. Ş.Hüseynov bu meyarları sələflərindən əxz etməklə istər elmi axtarışlarında, istərsə də publisistikasında axıra qədər onlara sadıq qalmışdır.

Ş.Hüseynovun istər pedaqoji, istər tədqiqatçı alim, istərsə də publisist fəaliyyəti onun haqqında söylənən fikirlərdə, o fikirlərdə səslənən dəqiq, obyektiv qiymətdə də iştirak edir: onun bütöv fəaliyyəti – apardığı tədris həqiqət fənni, həqiqətin dərsləri idi! Onun dilindən və qələmindən bütün yasaqlara baxmayaraq istər efirə, istərsə də mətbuat səhifələrinə böyük hərfləli həqiqətin səsi və dalğaları yayılırdı.

Mənəvi ab-havadakı ritorik gurultu onun səsini və sözünü batıra bilmədi. Çünki onun amalı bərbəzəkli şüardan, “uzun sürən” alqış haraylardan çox uzaq idi. Onun özünə məxsusluğu ilə fərdiləşən prinsipial doğruculluq hissi cəsəətli açıqlıq və səmimiyyəti vətəndaşlıq düzlüyü və müdrikliyi vardı ki, bu da dinləyicisini və oxucusunu onun bütöv yaradıcı fəaliyyətini şəxsi əqidənin, fərdi vicdanın səsi və hökmü kimi duymağa, səfərbər olmağa yönləndirirdi.

Hər kəsə məlum bir həqiqətdir ki, təbiət dirilik gücünü baharda torpaqdan, sənət və sənətkar xalqdan, publisist və publisistika isə zamandan və xalqdan alır. Xalqın mənəvi həyatında və publisistikada iqlim və mövsüm dəyişimi-tarixi sərt dönüş publisistikada və sənətdə də ab-hava və keyfiyyət dəyişimi üçün zəmin və şərtidir. Sələflərinin – H.Zərdabının,

Ü.Hacıbəylinin, Ə.Hüseynzadənin, Ö.F.Nemanzadənin, Ə.Ağaoğlunun və başqalarının publisistikasındakı gerçəklik, millətçilik, düzlük və dürüstlük, özünüdərk, humanistlik, bəşərlik və s. Ş.Hüseynovla xalq arasında dialoqa çevrilir. Bunlar bütün leksik, bütün tarixi məna və vəzifələri ilə birlikdə ictimai, ideoloji və mənəvi əxlaqi gerçəkliyə bütöv və böyük şəxsiyyət olan Şirməmməd Hüseynovla birlikdə daxil olur.

Şirməmməd Hüseynov da sələfləri kimi əzbər bilirdi ki, yalnız düzlük və həqiqət hər yerə və həmişə saflıq və təmizlik, inam və etibar havası gətirir. O, yaxşı bilirdi ki, həqiqət və halallıq sorğu-sualı, yaddaş ittihamı və vicdan haqq-hesabı bu gün üçün də, keçmiş və tarix üçün də sınaq meyarı və guşə daşındır. Elə bunları dərk etməsinin nəticəsi kimi də “Həqiqət və ədalət carçısı” (B., 1988), “Müstəqilliyin çətin yolu...Biz hara gedirik?” (B., 1996), “Mənəvi irsimiz və gerçəklik” (B., 2004), “Milli haqq və ədalət axtarışında” (B., 2004), “Mətbu irsimizdən səhifələr” (B., 2007), “Müstəqilliyin çətin yolu... Reallıqlar, düşüncələr” (B., 2009), “Azərbaycan istiqlalının bayrağı” (B., 2011), Nравstvennoe наследие i sovremennost” (B., 2007) kitablarını çap etdirməklə yanaşı M.Ə.Rəsulzadə əsərləri (beş cildə, B., 1992, 1999, 2012, 2013, 2014), “Ü.Hacıbəyli – Nəşrlərdə kənarda qoyulmuş mətbu əsərləri” (I h., B., 2009), “Ü.Hacıbəyli – Nəşrlərdə kənarda qoyulmuş, ixtisar və “redaktə” edilmiş əsərləri (II h., B., 2010), “Azərbaycan” qəzetində parlament hesabatları və şərhlər (noyabr 1918–aprel 1920)” üç cildə (B., 2015, 2016, 2017) kitablarını da vətən və millətsevərlərin auditoriyasına vətəndaş yangısı və davamlı sevgiləri ilə təqdim etdi.

Ş.Hüseynov iti fəhmi, dərin zəkası və munis duyğuları ilə yaxşı bilirdi ki, keçmişə tənqidi qiymət (yaxşıya yaxşı, pisə pis demək) bu günə ona görə lazımdır ki, səhvin və əyintinin keçmiş üçün "zərər" rolu gələcək üçün "xeyir" oduna çevrilə bilsin. Əyintiyə hərtərəfli elmi təhlil və qiymət verilməyəndə, onun ibrət və hikmət dərsləri faydasız, bəhrəsiz qalanda isə keçmişin bu gün üçün dəyər və sərvət rolu, əxlaqi, idraki əhəmiyyəti heçə endirilmiş olur. Ancaq mənəvi sərvət və əxlaqi dəyər özlüyündə mütləq məqsəd də deyil, həm də sosial güzəranın, elmi-mədəni və tarixi tərəqqinin əxlaqi və ideoloji təminatı və rüporu kimi çıxış edir. Bunu da Ş.Hüseynov yaxşı bilirdi. həm də o, bütün qadağalara baxmayaraq Demokratik Cümhuriyyətin o dövrün və cümhuriyyətçilərin qanları və canları bahasına qurduqları ilk müstəqil Azərbaycanın və əsl azərbaycanlıların əmələ gətirdiklərini, gündəmə daşıdıqlarını çox böyük sayğı və sevgi ilə (millətin, müstəqil, azad Azərbaycanın dünəninə, bu gününə və sabahına olan sonsuz sevgi, sayğı və ayıqlıqla) araşdırır, təhlil edir, şərhlər yazır və ibrət dərsi almaq üçün özünün "həqiqət dərsləri"nə – çap etdirdiyi məqalə və kitablara daxil edir.

Yenə də Şirməmməd Hüseynov çox yaxşı bilirdi ki, ümumiyyətlə, həqiqətçilik, inqilabi və çağdaş yeniləşmə, intibah təlimi və maarifçilik işi tarix boyu milli bədii fikrimizin və publisistikamızın ən sabit və davamlı ənənəsi olub Nizami utopiyasından Nəsiminin "Ənəlhəqq"inə, H.Zərdabının və Axundovun maarifçiliyindən Sabirin satirasına qədər. Xüsusilə XIX əsrin sonları və XX yüzilliyin ilk onilliklərində:

"Bu dünya dəyişiklik tutmasa, bərabərlik olmaz"

(M.F.Axundov)

"... olmaz ki, dünyada həmişə bir qayda ilə rəftar olsun. Bizim zamanə dəyişilməyi tələb edir." (H.Zərdabi)

"Niyə sakitsiniz, ey mənim lüt-üryan vətən qardaşlarım?! (C.Məmmədquluzadə)

"Zaman nə istəyir, amma biz..." (Sabir)

"insanlara hürriyyət, millətlərə istiqlal!" (M.Ə.Rəsulzadə)

"Ölmək var ki, dönmək yoxdur!" (Ü.Hacıbəyli)

"Fədai lazımdır, fədai!" Yuxarı sıçrayan mundarlıqlardan qorxmayan fədai" (Ə. Hüseynzadə)

Ş.Hüseynovu tanıyan, pedaqoji və publisistik yaradıcılığına bələd olan və ya onun çap etdirdiyi kitabları oxuyan hər kəs təsdiq edər ki, cəmiyyətdə ağırlı və yasaqlı həqiqətlərin etirafına və ictimai əxlaqda "sərt dönüş"ə çağırışın müstəqilliyə və azadlığa, bərabərliyə, saflığa, düzlüyə və həlləliyə çağırış onun əməllərindən və yaradıcı fəaliyyətindən bir qızıl xətt kimi keçir.

Bütöv həqiqət aşiqi xalqını da, çoxqütblü dünyanı da xristian qərbini də, müsəlman şərqini də bütöv həqiqətə-ona qovuşmağa və rəvac verməyə çağırırdı. Onun "çağırışları" ayıq bir insani müdriklik, cəsarət, səmimiyyət, təəssüf və ağrı ilə müşayiət olunurdu.

Şirməmməd Hüseynov böyük realist idi. Onun qənaətinə görə bədii-publisist tərəqqi üçün də sosial-iqtisadi əsas, maddi və maliyyə təminatı da zəruridir. Lakin birinci növbədə intellekt, istedad artımı lazımdır. Müstəqil dövlətin və dövlətçiliyin inkişafı üçün də fundamental istedad və fundamental təşkilati iş lazımdır. Şübhəsiz, söhbət kadr stra-

tegiyasında, təşkilati-inzibati işin özündə yeniləşmə və dönüşdən gedir. Müasirlik və kamilliyin, müstəqillik və azadlığın özündən əvvəl bu sahədə işin təşkilinin səviyyəsi və üsulları ilkin şərtidir. Rəhbərlikdə və idarəetmədə ilham-verici və canlı yaradıcı işi əvəz edən və onu quru idarə və aparat inzibatçılığına son qoymağın zəruriliyini bildirməklə həqiqi liderlərin (yalnız onların!) irəli çəkilməsi ideyasının altını cızır.

Şirməmməd müəllimə görə də meyar-şəxsiyyətdir (Y.Qarayev). Şəxsiyyət yoxdursa – “mən” də yoxdur. İstər həyatda, istərsə də ictimai gerçəklikdə şəxsiyyət “mən”i tamamlamayanda, bu cəhd pozulanda, əməl əxlaqdan ayrı düşəndə total proses kimi kütləvi cırılmağa, oradan da manqurtlaşmağa zəmin yaranır, xüsusən də, idarəetmə və rəhbərliyin məzmununda vulqar əyintilər və nasazlıqlar baş alıb gedir. Şirməmməd müəllimin cavab tələb etmədiyi bir bədii sualına öz cavabını aşağıdakı kimi redaktə etmək olar.

Sosial inkişafda və tərəqqidə mənəvi vakuum-müdriliklik və vətəndaşlıq iflası nə zaman baş verir?

Bu yalnız o zaman baş verir ki, kiçik, yaxud, böyük imtiyazlı və səlahiyyətli məmurun-inzibatçının “yeri səhv düşür”, rəhbəri və ictimai xadimi bürokrat, istedadı və şəxsiyyəti isə qramafon əvəz edir, mənəvi səlahiyyət öz yerini məmurun “vəzifə nüfuzu”na və onun libasına, şəxsi cavabdehlik isə öz yerini və mövqeyini təlimatın və plastik qanunların hərfinə tərk edir.

Bax, elə bu zaman vicdani, əxlaqi və intellektual keyfiyyətlərə və dəyərlərə ehtiyac gündəlikdən çıxır və tamamilə aradan qalxır. Şəxsiyyətin fərdi müdrilikliyi və cavabdehliyi-

nin təzyiqi kəllə-çarxa qalxır və öz yerini bu sistem kimi rəhbərlikdə və idarəetmədə mexaniki stixiyaya, kortəbii avtomatizmə və avtoritarizmə verir. Belə də isə idarəetmə və rəhbərlikdə tərəqqiyə rəhbərliklə tərəqqinin məzmunu, real gedişi, əməli bəhrə və nəticələri arasında daxili və məntiqi rabitə qırılır. Nəticədə obyektiv-həyati və iqtisadi qanunauyğunluqlarla yox, özbaşına, volyuntar göstəriş və əmrlərlə tənzimlənən qəribə, əcaib, avtoritar idarə və iş üsulu əmələ gəlir ki, onun ictimai-siyasi həyata, iqtisadiyyata və onun inkişafına, maddi güzarana və ideologiyaya rəhbərlikdə nələrə gətirib çıxardığını bilirik və indi də görürük.

Ş.Hüseynovun amalı bütöv həqiqətə qovuşmaqdır. Bunun üçün də ona doğru mətin addımlarla yorulmadan, usanmadan, daha cəsarətlə irəliləyir. Hətta, bəzən mübahisə həddinə qədər fikirlərini inkişaf etdirir, sərgiləyir, öz qənaətlərinin arxasında dağ kimi dayanır. Bu yerdə də onun fikirləri Y.Qarayevin qənaətləri ilə üst-üstə düşür: “maddi və mənəvi sərvətlərə kim daha çox zərbə vurur-bürokrat, yoxsa... Məncə ikincisi! Niyə? Bürokratiya antidemokratiya yaradıb, qrafoman isə antidemokratiyanı “ən ali”, “ən gözəl” demokratiya kimi təsdiq və tərənnüm edib, onu qanuna, abır, hörmətə mindirib! Hamını başa düşmək, qınamaq olar təkcə qanuna yox, kulta xidmət edən, qulluq göstərən hüquq xadimindən başqa; hamıya bəraət, haqq və halallıq vermək olar, təkcə zəkaya, vicdana yox, ehkama, yalana xidmət edən düşüncə, fəlsəfə və sənət xadimindən başqa!...”

Şirməmməd Hüseynov təəssüf edirdi ki, mətbuatın (sosial-fəlsəfi fikrin) günahını ifadə edən yazılar və müəlliflər onun vicdanını, namusunu ifadə edənlərdən heç də az olma-

yıb. O, yazırdı ki, mətbuatda bürokratlar və bürokratik maneələr ancaq həqiqi, cəsarətli publisistika üçün çəpərə, Çin səddinə çevrilir, xalturaçının, işbazın və ortababın oxucu auditoriyasına, ayıq oxucunun da yuxuya verilməsində ən yaxşı "iksir"ə çevrilir və ən yaxşı şərait yaratmış olur. Standarta, şablona uyğun yazılar rütbə və titul meyarına münasib publisistika inzibati "məhək" və sınaqlardan maneəsiz keçir və kütlə psixologiyasını tərəfsizləşdirməyə xidmət göstərir, nəticədə inzibati sükut, qramafonun istək və məramına gedən yolda yaşıl işıq yandırır.

Publisistikada keyfiyyət və həqiqət probleminin həllində müasir mətbuatın üzərinə xüsusən böyük ideoloji, mənəvi və estetik vəzifələr düşür. Bütünlüklə ictimai fikrin yaddaşı, mənəvi vicdanı üçün də cavabdehliyi tənqidi publisistika daşıyır, publisistikaya ideoloji və estetik təsirin həyata keçirdiyi başlıca üsul olaraq qalır. Ş.Hüseynovun qəti mövqeyi belədir ki, publisistin və publisistikanın həqiqətdən uzaq düşməsi və zəifliyi adətən, müştərək amillə bağlı olur və eyni vaxta təsadüf edir. Sənətin özündə həqiqətin gündəmdə dayanmasında maksimalizm və risk duyğusu zəifləyəndə həqiqət də dəyərdən düşür. Həyatdan uzaq zəif, şit, basmaqəlib yazılar kustar axının yol yoldaşı olmaqla rütbə, vəzifə, titul mövqeyindən həll edən bəzi redaktor və inzibatçılarla eyni bölgü daxilinə aid etmək olar. Hakimiyyət və mətbuat da eyni qütbədə dayananda və formalaşanda "ortababı" işi xod gedir. Belə olan halda da "ortababa" elmi qiyməti "ortabab" vermiş olur; bu da "kütləyə" qoşulan publisistika axınının ifşasını yox, nəzəri bəraətini verir.

Təmənəli müəllifin təkəbbürü və xudbinliyi qulluğun-

da durduğu bürokrat və ya məmuru "yuxusundan" ayılmağa qoymur, nəticədə təmənnalı yazar kimlərsə şəxsi yaltağı və muzzdlu məddahı səviyyəsinə enir. Beləliklə, çevrə qapanır və "yaradıcılıq" əməkdaşlığı, əslində, iki sənətkar arasında deyil, iki işbaz arasında baş verir, mənəvi ünsiyyət-nəğdi alver, sövdələşmə, saziş həduduna enir. Bu uzun müddət belə yazarı öz vaxtını yox,... qəzet, jurnal redaksiyalarının qapısını döyməyə sərf edir, vicdanın yox,... şöhrətin mehrabına, fəxri adlara, orden və medallara aparan yolu axarmaqla məşğul olur.

Şirməmməd Hüseynov çox böyük əxlaq sahibi, milli əxlaq daşıyıcısı və istehsalçı idi. O, kimsənin qəlbünə, könlünə dəymək iddiasında olmayıb. Ancaq özünü və qələmini həqiqətə, düzlüyə və ədalətə xidmətə həsr edib. Onun sələflərinin yaradıcılığına üz tutması, onları yenidən mətbuat səhifələrində və ya ayrıca kitablarda çap etdirməsi də həqiqətə və ədalətə, milli dəyərlərə, milli azadlığa və milli inkişafa olan vurgunluğundan qaynaqlanırdı. Onun özü təmizliyin və böyüklüyün yeriyan canlı rəmzi idi və o özü özünə asi ola bilməzdi.

Ümumiyyətlə, Şirməmməd Hüseynovun fikrincə və bir ömür boyu əmələncə jurnalist və vətəndaş mövqeyi, alim və vətəndaş münasibəti, müəllim və vətəndaş birliyi həmişə və hər zaman vicdan işi olmuş, ümummilli və ictimai iş olmuşdur. O, nə müxtəlif silklərin, "rəhbərlərin" və hakim qrupların, nə də ayrı-ayrı işbazların "heysiyyətinə və təkəbbürünə xidmət sahəsi" olmamışdır. İstər bir fərd müəllim miqyasında olsun, istər bir publisist, istərsə də bir tədqiqatçı alim.

Şirməmməd Hüseynov bir ömür boyu fəaliyyəti və

əməlləri ilə böyüklük zirvəsində olmuş, özündən və haqq-dan uzaq düşməmişdir.

Bütöv həyatı boyu Demokratik Cümhuriyyət aşıqı ömrünün fəsilərini də bahar arzuları ilə yaşatmışdır. Həmişə təbiətlə, torpaqla və xalqla birbaşa ünsiyyətdə olan Ş.Hüseynov buz nəfəsli qış küləyi kimi yox, narın, xəfif bahar mehi kimi Azərbaycan xalqının ictimai-mədəni-sosial həyatına daxil oldu və müstəqil həyata, diriliyə, yeniliyin və azadlığın qədəminə öz qüvvət və nəfəsini qatdı.

Yuxarıda səsləndirdiyim bir fikri xatırlayaraq bir daha söyləyirəm: Təbiət dirilik gücünü baharda torpaqdan alırsa, Şirməmməd Hüseynov öz gücünü və ilhamını ana torpaqdan – Azərbaycandan, ana təbiətdən və hər zaman aşıqı olduğu Demokratik Cümhuriyyətdən alıb. Onun bu gücündən hasil olan enerji, işıq seli zaman-zaman müstəqil Azərbaycanımızın xoşbəxt sabahlarını işıqlandıracaq.

Yenə də ayılı gecədə şayrışan ulduzları seyr edə-edə öz-özümə düşünürəm. Hamı Allahın qanadı altda bu dünyaya göz açıb. Ancaq hərə bir tərəfdə, bir diyarda. Şirməmməd müəllim də eləcə. O, Şəki doğumludur. Hərdən də içimdə çiliklənən fikirlər dilə gəlir, dil açır, utana-utana səslənir, bir yanıqlı nidaya çevrilir. Kaş Şirməmməd müəllim Şəki doğumlu olmayaydı! Bu bölgənin adamlarında qədirşünaslıq boy vermir... Yooxx, əstəğfürillah deyirəm, sözlərimi geri götürürəm! Düşünürəm, nə yaxşı Şirməmməd müəllim Şəki doğumludur. Başqa cürə olsaydı, bəlkə onda hamının tanıdığı, hər kəsin hörmət, ehtiram bəslədiyi, haqqında ağızdo-lusu danışdığı və ürəkdolusu yazdığı Şirməmməd Hüseynov olmazdı. O, bütün Azərbaycanın fəxri, bütün xalqımızın

övladı olmaqla yanaşı, həm də Şəkinin və qeyri-adi düşüncə sahibi olan şəkililərin qürur yeridir!

Yadıma Şirməmməd müəllimin müsahibələrindən birində müxbirin ona ünvanladığı sual və bu müdrik insanın jurnalista verdiyi çox ibrətamiz, ibrətamiz olduğu qədər də ürəksızladan təsirli cavabı düşür.

Müxbir:

- Şirməmməd müəllim, əsrin əvvəllərində Azərbaycan demokratik hərəkatı və dövrü mətbuatında sözün müsbət və geniş mənasında böyük səs-küy yaratmış bir şəxs sonralar nə üçün unutqanlıq mərzinə düşər oldu?

Ş.Hüseynov:

- Mən məsələni belə görmür və qənaətimi sözün birbaşa mənasında ifadə etmək istəyirəm. Məsələn, Həsən bəy Zərdabini yada salaq. XIX əsrin sonu XX əsrin əvvəllərində Azərbaycan demokratik hərəkatı və ictimai-siyasi fikrinin ən böyük xadimi M.Ə.Rəsulzadənin sözləri ilə desək, Azərbaycanın "ilk mücahidi-milliyəsi" olan Həsən bəy ana dilində ilk dövrü mətbuat orqanı "Əkinçi"ni yaratmaq və yaşatmaq və beləliklə, zülmət səltənətində bir çıraq yandırmaq üçün nələrə qatlaşmamışdı?! Onun yolu ilə gedən Məhəmmədəğa Şahtaxlı yaşının ahıl çağında Naxçıvanda öz ata-baba mülkünü satıb, qəzətsiz, deməli, ictimai sözsüz və gözsüz qalmış həmvətənləri üçün ümid çırağı-əsrin ana dilli ilk qəzetini – "Şərqi-Rus"u nəşr etmək üçün imperiyanın paytaxtı Peterburqda və Tiflisdə neçə-neçə qapını açmalı, türk və müsəlman xalqlarına "qoy gedib sürülərini otarsınlar" – deyənlərlə mübarizə və mübahisələrə girişməli olmuşdu! Bu və digər qəzetlər və jurnallar olmasaydı bizdə ictimai-siyasi

fikir, milli-siyasi cərəyanlar, qrup və partiyalar, demək, siz deyən şəxsiyyətlər necə yarana bilərdi? Əlbəttə, bu keyfiyyətlər o zamanki oxumuşların, iş adamlarının, çinovniklərin, din nümayəndələrinin hamısında olmamışdır. "Millət necə tarac olur olsun, nə işim var", "Ta mən tox olum, özgələr ilə nədi karım?!" fəlsəfəsi ilə yaşayanlar az deyildi. "Əkinçi"nin 1-ci nömrəsində Həsən bəy onlara müraciətlə xahiş edirdi ki, heç olmasa, "xalqa bu qəzeti oxumağa mane olmasınlar". M.Şahtaxtlı isə "Şərqi-Rus"un birinci nömrəsi çıxan kimi onu Bakıdan atəşə tutan öz həmvətənlərinə müraciətlə yazırdı ki, "Biz qəzet təsis etmişik məddahlıq üçün yox, doğru söz üçün. Bizə kağız yazanlardan soruşuruq: İş yalandır, ya doğrudur? Əgər doğru isə nə üçün həqiqəti gizlədəlim?"

İbrətamiz cavab deyilmi?

Ancaq bütöv Azərbaycana bağlı olub bütün varlığı ilə azərbaycanlı olub, bununla qürurlanıb, bununla şərəflənib və şərəfləndirib. Milli tariximizə həm fəaliyyəti, həm də şəxsiyyəti ilə şərəf qatıb, şərəf gətirib bizim Şirməmməd müəllim!

MÜNDƏRİCAT

Milli məfkurə və yaddaş işığında	6
Milli mətbuatımızın və jurnalistikamızın	
Şirməmməd Hüseynov məktəbi	10
Şirməmməd Hüseynovun publisistikası haqqında	
bir neçə söz	47
Bir şeirin tarixçəsi	135
Tale filmi – "Millət yaddaşının keşikçisi"	155
"Azərbaycan" qəzetində parlament hesabatları və	
şərhlər (noyabr 1918–aprel 1920) kitabı haqqında	
qeydlər və düşüncələrim	171
Üzeyir Hacıbəyli publisistikasının cazibəsi və	
Şirməmməd Hüseynov fədakarlığı	198
Danışır Şirməmməd Hüseynov	222
Şirməmməd Hüseynovun deyimlərindən	245
Şirməmməd müəllimin təlqinləri və	
xatırlatmaları	261
Demokratik Cümhuriyyətin aşiqi	281

“Elm və təhsil” nəşriyyat və poliqrafiya
MMC-nin direktoru:
Nadir MƏMMƏDLİ

Rəssam: **Sahib Əhmədov**
Texniki redaktor: **Rəşid Kərimli**
Kompüterdə yığdı: **Dilbər Yaqubova**
Korrektor: **Zərin Vəliyeva**

“ELM VƏ TƏHSİL NƏŞRİYYAT VƏ POLİQRAFİYA” MMC
tərəfindən çap olunur.

Çapa imzalanıb: 04.12.2019. Formatı: 60x90 1/16
Tirajı 300 nüsxə. Həcmi: 19 ç.v.

Ünvan: Bakı, İçərişəhər, 3-cü Maqomayev döngəsi 8/4

Azf 313412